

305 134

P

$\frac{4}{1844}$

1702

PC. 128

88 l. or.

MAGYAR

ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLOK

TEMESVÁRATT

TARTOTT

NEGYEDIK NAGY-GYÜLÉSÉNEK

MUNKÁLATAI.

A GYÜLÉS MEGBIZÁSÁBÓL

KIADTÁK

BUGÁT PÁL ÉS FLÓR FERENCZ.

EGY KÖMETSZETTEL.

PESTEN, 1844.

NYOMATOTT TRATTNER-KÁROLYI BETŰVEL.



MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK

TEMESVÁRATT

NEGYEDIK NAGY-GYŰLÉSÉNEK

MUNKÁJAI

A GYŰLÉS MEGHÍVÁSÁBÓL

ELNÖK

MEGATYÁZTA ÉS ELŐN KÉSZÍTETTE

Nendtvich Károly műegyetemi tanár

könyvtárából.

Az örökösök ajándéka. 1909.

NYOMDARÉSZLET

1871. ÉVI

NYOMDARÉSZLET

Magyar orvosok s természetvizsgálók Temesvárott tartott negyedik nagy gyűlésében résztvett tagoknak névsora.

Szám	N é v.	H i v a t a l.	L a k h e l y.	T u d o m á n y - s z a k.
1.	Kubinyi Ferencz	Nógrád megye követe Al Elnök	Losoncz	Ásvány-földtani
2.	Preyer János	Temesvár vár. h. főbirája	Temesvár	Gazdasági szak
3.	Niámessny Ignác	Temesvárnak helyettes Tanácsnoka	—	—
4.	Wachtel Dávid	Orvos doctor s kincst. fő-orvos, titoknok	—	Orvossebészi szak
5.	Urbányi Lőrincz	Temesvárnak h. Tollnoka	—	Physikai szak
6.	Baich Vazul.	V. Főorvos	—	Orvossebészi
7.	Zomboresevics Vincze	Főorvos és Titoknok	Szabadka	—
8.	Deutsch József	Ns. Temes megye A. Fő-orvosa	Temesvár	—
9.	Kiss Miklós	több megyék Tábla Birája	—	Physikai szak
10.	Pecher János	Gyógyszertár-birtokos	—	Vegy-gyógyszertani
11.	Virág Ferdinánd	v. t. Orvos	—	Orvossebészi
12.	Tromvalter Theophil	Baromorvos	—	Barmászati
13.	Hopf János	Áldozópap	—	Természettudományi szak
14.	Reichard Ferencz	vár. tiszt. Főorvos és Seb.	—	Orvossebészet
15.	Gnaedinger Ferencz	Tek. N. Tem. Főorvosa	—	—
16.	Eirich Péter	Városi Sebész	—	—
17.	Bonomi Antal	Tek. N. Temesvár. Dist. Főorvos.	—	Orvosdoctor
18.	Pinkus Leopold	Orvosdoctor	—	Orvossebészi
19.	Schlichting János	Választott polgár	—	Physikai
20.	Rosenfeld Antal	Sebész-mester	—	Orvossebészi
21.	Feldinger János	Választott polgár	—	Gazdasági
22.	Nicolits Pál Miklós	Ügyvéd	—	Physikai szak
23.	Dworski J.	Orv. seb. Dr. Ezredorvos	—	Orvossebészi szak
24.	Wolf Ferencz	nyug. kapitány	—	Numismatica és Zoologia
25.	Kaul József	Városi Hadnagy	—	Gazdasági
26.	Brecher János	Sebész-mester	—	Orvossebészi
27.	Steingaszner Ágoston	Gyógyszerész	—	Vegy-tani és Gyógyszertani
28.	Fischhiff Ignác	Orvosdoctor	—	Orvossebészet
29.	Freund Ferencz.	kk. Ülnök	—	Gazdasági
30.	Mihálka Antal	a baromorvosi Intézet Segédorvosa	Pest	Ásványtani
31.	Baranyi Márton	Gyógyszerész	Temesvár József v.	Gyógyszertan

*

Szám.	N é v.	H i v a t a l.	L a k h e l y.	T u d o m á n y - s z a k.
32.	Küttel Károly	Temes megyei Al-ügyész	Temesvár	Növény s robartan
33.	Schevics Mihály	Kereskedő s vál. polgár	—	Physikai osztály
34.	Kayser Lajos	Bányász	Werschetz	Ásványtani
35.	Kayser Ágoston	Bányász	—	—
36.	Mihálovits István	Protodiaconus, szentszéki Aljegyző és h. ügyvéd	Temesvár	Természettani szak
37.	Frivaldszky Imre	a magy. Nem. Muzeuumnál helyettes ör.	Pest	Növénytan
38.	Broer Adolf	Orvosdoctor	Baja	Orvossebész
39.	Koronghy	Polgármester	Temesvár	Gazdasági
40.	Grosseck	Alesperes	—	Fűvészeti
41.	Schmidt	Seborvos	—	Orvossebészeti
42.	Siess	tábori Főorvos	—	Orvosi szakasz
43.	Ledniczky	Orvosdoctor	Török-Becse	Orvossebész
44.	Bizek	Gyógyszerész	—	Vegyteni
45.	Wanyek János	Orvosdoctor	Temesvár	Orvossebészi
46.	Járomisz Mihály	Gyógyszerész	—	Vegyteni
47.	Mayer József	Magister	—	Orvossebészi
48.	Popovits Márk	Ügyvéd s Tábla Biró	—	Gazdaság
49.	Scherffer	tábori Főorvos	—	Orvossebészi
50.	Rehov János	Plébános	fabrika külváros	Physikai
51.	Popovits János	Ügyvéd	Temesvár	Gazdasági
52.	Serbán Demeter	—	—	—
53.	Sterio Pál	—	—	Physikai
54.	Georgievics Mihály	—	—	Physikai
55.	Paulovits Lukács	Professor	Belgrád	Physikai
56.	Klapka József	Assessor	Temesvár	Oeconom. Technik
57.	Dunajszky Henrik	rajztanító	—	—
58.	Karner Vilmos	lelkész	—	—
59.	Tormási Lajos	Békésmegye Főorvosa	Gyula	Orvossebészi
60.	Rauch Károly	k. kar. Ülnök	Temesvár	Gazdasági
61.	Gaal József	Kertész	Aradon	Fűvészet
62.	Petrovics Pál	nyug. kapitány	Temesvár	Hydraulika
63.	Györy Lajos	Temesmegye Mérnöke	—	Földleirási
64.	Brassai Samu	Professor	Kolozsvár	Fűvészet
65.	Nagy Péter	Lelkész	—	—
66.	Wiszkidenszky József.	Gazdatiszt	Haczföld	Gazdaság
67.	Heuffel János	T. Krassó megyei Főorvos	Lugos	Természettan
68.	Galliny Ferencz	Gyógyszerész	—	Vegyten
69.	Maximovics Bazil	kir. koronai Tiszamellék kerület Főorvosa	Ó Becse	Orvossebészi
70.	Konyovits Péter	Táblai h. Jegyző	Zombor	—
71.	Spáth Pál	Rigorozans	Pest	Fűvészet és Orvossebészi
72.	Lehman János	—	—	—
73.	Szomolay Vilmos	—	—	—
74.	Thodorovits	—	Bécs	—
75.	Pfeiffer Gyula	—	Pest	—
76.	Köpf János	—	—	—

Szám.	N é v.	H i v a t a l.	L a k h e l y.	T u d o m á n y - s z a k.
77.	Csórej Döme	Orvosdoctor	Arad	Orvossebészi
78.	Strohmeyer Ferencz	Városi Szószólló	Temesvár	Gazdasági
79.	Csermëna Péter	Városi Járulnok	—	Physikai
80.	Crokerlyan György	Orvosdoctor	Buziás	Orvossebész
81.	Szép János	Orvosdoctor	Vinga	—
82.	Gallits György	Haczföldi Jegyző	Haczföld	Gazdaság
83.	Eller Gáspár	Sebész	—	Orvossebészi
84.	Skarlato Lázár	t. Al-Jegyző	Temesvár	Physica
85.	Bugát Pál	Orvostanár	Pest	Orvossebészi
86.	Tóth János	Termész. tudomány tan.	Szeged	Természet-tudományi
87.	Petényi Salamon	Magyar n. Muzeu. Segédör	Pest	Allattani osztály.
88.	Lányi Károly	történettud. tanító	Nagyszombat	Földirati
89.	Grünn János	Könyvnyomó	Szeged	Physica
90.	Klein József	korházi számadó	Temesvár	—
91.	Delhimanics Ferdinánd	Tábla Biró	—	—
92.	König Sándor	kereskedő	—	Gazdaság
93.	Zswkovic Panteleimon	Püspök	—	Természettani szak
94.	Maschirevics Samu	Apát	Bez dini-Kolostor	—
95.	Graezenstein Gusztáv	Bánya Igazgatóság elnöke	Oraviczabánya	Ásvány-földtani
96.	Sauer Ignác	Orvostan Professora	Pest	Orvosseb. szak
97.	Halász Geiza	Orvosdoctor	—	—
98.	Báró Ranzonnet Lajos	Bánya Biró	Szászabánya	Ásvány-földtani
99.	Fülepp Sándor	Bánya birtokos	Moldovabánya	—
100.	Czekelius Fridrik	Koh- Mester	Oravicza Bánya	—
101.	Fülepp Leopold	Ügyvéd	Temesvár	Gazdaság
102.	Beke Imre	Orvosnöv.	Pest	Természet Orvossebész
103.	Klein Ferentz	Seb- orvos	Arad	—
104.	Schenits Antal	Ker.	Temesvár	—
105.	Beck János	Sebész Mester	Gertján	—
106.	Stephanovits Tamás	v. t. Orvos	Temesvár	Orvossebész
107.	Gesztessy László	Orvosdoctor	Nagy Becskerek	—
108.	Szkalla Antal	Gyógyszerész	Temesvár	Vegyten
109.	Kleszky János	—	Nagy Becskerek	—
110.	Szabó Antal	Temesi M. Al-Ispán	Temesvár	Gazdasági
111.	Steinhart Antal	Szeged városa Korháza Igazgat.	Szeged	Orvossebészi
112.	Stuhl Sándor	Szeged városa Sebésze	—	Sebész
113.	Jéger Josef	— Sebész	—	—
114.	Aigner Károly	Gyógyszerész	—	Vegyten
115.	Schmidt Antal	Oskolák Igazgat.	Temesvár	—
116.	Kleszky Ferentz	Verseczi Főorvos	Versetz	Orvossebész
117.	Roth Béla	Ns. Torontál vgye tiszt Főorvosa	Nagy Becskerek	—
118.	Paulovits Konstant	Ügyvéd	Temesvár	Természettan
119.	Keresztes János	Sz. k. Aradváros Főorv.	Arad	Orvossebészi
120.	Bittner Imre	Arad M. Főorvos	Boros-Sebes	—
121.	Wertzár Emanuel	Torontáli Főorvos	Nagy Becskerek	—
122.	Lészay Daniel	Főorvos	Szászváros	—

Szám.	N é v.	H i v a t a l.	L a k h e l y.	T u d o m á n y - s z a k.
123.	Tessény József	Tek. Temes megy. Seb- orvos.	Uj Arad	Orvossebészi
124.	Thaller Leopold	Órás	Temesvár	Physica
125.	Langer Ignác.	Orvostudor	Arad	Orvossebészi
126.	Wierzbicki Péter	k. Oraviczai felső Seborv.	Oravicza	—
127.	Lászlavik Ödön	Barsi Főorvos	Léva	—
128.	Kazy István	Tábla Biró	—	Gazdasági
129.	Jeszenszky Ferencz	Tábla Biró	Temesvár	—
130.	Kosztolányi László	Tiszt. aljegyző	Nemcsény Bars v.	—
131.	Kosztolányi István	K. F. Jegyző	—	—
132.	Feigel Salamon	Sebész	Temesvár	Orvossebészi
133.	Holtzmann Ignác	Áldozó Pap	—	Physica
134.	Munkátsy Miklos	Orvosdoctor	Aradon	Orvossebészi
135.	Gróf Kemény József	Magyar Akademia tagja	Kolosvár	Gazdasági
136.	Gróf Gyulay Lajos	—	—	—
137.	Galliny Pál	Gyógyszerész	Aradon	Gyógyszerészet
138.	Intze Ferencz.	Marosszéki Táblabíró	Gerend	Természettan
139.	Gutmann Adolf	Sebész	Nagy Becskerek	Orvossebészi
140.	Wittner Adolf	Orvos-sebészdoctor	Nagy Kövéress	—
141.	Rosa Josef	Aradi Főorvos	Arad	—
142.	Moran Rudolf	Vál. polgár	Temesvár	Physica
143.	Grosz Fridrik	Nagyvárad orvos	N. Várad	Orvosseb. és vegytan-ásv.
144.	Pollak Herman	Orvostanár	—	Orvossebész
145.	Frivaldszky János	Mérnök	Pest	Állatani s fűvészeti
146.	Marrussi István.	Orvostudor és Szülész	N. Enyed Erdélyben	Orvossebész
147.	Schwimmer Moritz	Ns. Torontál Sebésze	N. Becskerek	—
148.	Brecher Emanuel	Magist. Chir. és Obst.	—	—
149.	Klettner István	Ns. Tor. vár. Sebésze	Modos	—
150.	Scheich Károly	Patikáros Segéd	Temesvár	—
151.	Schoepf August	Pesti orvos	Pest	—
152.	Makay Ágoston	k. bányászti tiszt	Oravicza	bányászati
153.	Csákányi Alajos	Lippai Orvos doctor	Lippa	Orvossebészi
154.	Paczek József	Orvosdoctor	Szatmár Erdőd	—
155.	Nagy Szöllősy Ferencz	Cs. k. keleti Tolmács	Zimony	Robarászat
156.	Gottschilf Ferencz	polgár	Temesvár	Physica
157.	Lütz Ferdinand	K. kam. Seborvos	Nagy Páska m. v.	Orvossebészi
158.	Ormós Zsigmond	Szolgabíró	Rékas Temes megy.	Gazdasági
159.	Lumniczer Sándor	Orvostud.	Pestmegy.	Orvosi szak
160.	Athanaczkovics Wazul	hit. Ügyvéd	Pest	Gazdasági
161.	Böjtös Imre	Temes megyei I. mérnök	Temesvár	—
162.	Mesko János	Csanádmegyei Főorvosa	Makó	Orvossebészi
163.	Scholcz Iván	Gyógyszerárus	—	Vegytani
164.	Botka Imre	Torontál t. Főorvosa	N. Becskerek	Orvossebészi
165.	Polátsek Ignátz	Könyváros	Temesvár	Physica
166.	Wagner István	Professor	Pest	Allattan
167.	Kappisz Ernst	barmász	Württemberg	—
168.	Ortmann Ignátz	Gyógyszerész	Csakova	—
169.	Sztupa György	—	Ó Arad	—

Szám.	N é v.	H i v a t a l.	L a k h e l y.	T u d o m á n y - s z a k.
170.	Nachtigal Jakab	Tanító	Szeged	Természettani
171.	Szajtler Elek	—	—	—
172.	Waszics Pál	Orv. Dr. vesztegintézeti igazgató	Tömös	Orvossebészi
173.	Bobor Károly	Megyei orvos	N. Sz. Miklós	—
174.	Hilt Ferencz	Polgár	Temesvár	Physica
175.	Hüffler István	Átsmester	—	—
176.	Sabulits András	Polgár	—	—
177.	Schandrovits János	Kereskedő	—	—
178.	Grosschmid Ferencz	Tábla Biró	Zombor	Természettani
179.	Burdács József.	Tisztartó	Murány	—
180.	Georgiewits György	Tábla Biró	Lomós	—
181.	Dániel Lutak	Csanádi szolgabíró	Nagylak	—
182.	Georgievics Miklós	Krassó vgye Főorvosa	Lugos	Orvossebészi
183.	Szavy György	Városi mérnök	Temesvár	Gazdasági
184.	Knöpfler Nathan	Orvosdoctor	Arad	Orvossebészi
185.	Heks Márton	Ns. Arad vgye rend. Seb. Orvosa	Radna	—
186.	Novák Imre	Orvosdoctor	Ó Arad	—
187.	Brunner József	Elemi iskolai tanító	Temesvár	Physica
188.	Broda Károly	Orvosdoctor	Billet	Orvossebészi
189.	Baics Pál	hites Ügyvéd	Temesvár	Physica

A magyar orvosok s természetvizsgálók Temesvárott tartott negyedik nagy gyűlésének

J e g y z ő k ö n y v e.

Méltóságos ebeczki Tihanyi Ferencz temesi gróf s főispán, mint a magyar orvosok s természetvizsgálók negyedik nagy gyűlése elnökének jelen nem léteben, tekintetes felső kubinyi Kubinyi Ferencz táblabíró s országgyűlési követ, nem különben a magyar és több tudós társaságok tagának, mint a magyar orvosok s természetvizsgálók e nagy gyűlése alelnökének helyettes elnöksége alatt folyó évi augusztus 8-án s következő napokban, következő tárgyak fordultak elő s illetőleg döntettek el:

Első közülés augusztus 8-án.

1-ső szám. Helyettes elnök úr megnyitja a nagy gyűlést egy remekül írt igaz magyar érzelmeiben gazdag beszéddel, mellyben megmutatván gyülekezetünk célját, s annak elérésére szükséges eszközöket, egyszersmind ohajtja, hogy minden tudományos működéseinkben az ész s az ezzel párosult tapasztalást vennők fő alapul, és sem nyelv sem felekezetségtől lebilincselve, követnők mindig az életből merített józan elveket, s munkálkodnánk így nemzetünk tudományos haladásán, dolgozván s fáradozván nem a szobának, nem a tanodának, hanem az életnek, az emberiségnek. Midőn egyszersmind az e gyűléshelyének javára kitűzött kérdést röviden emliti, abbeli reményét fejezi ki elnök úr, hogy e kérdések fejtéséből a legnagyobb üdv háromlandik nemcsak a bánságra, hanem egész honunkra.

A tisztelwe szeretett helyettes elnök lelkes szép beszéde a legnagyobb tetszéssel fogadtatva, számos Eljen-kiáltással tisztelték meg.

2-ik szám. Tekintetes Szabó Antal temesmegyei Al-Ispán úr lépven a szószékbe, az iránti sajnálatát jelenté ki, hogy méltóságos ebeczki Tihanyi Ferencz Temesi gróf úr, mint a magyar orvosok e nagy gyűlésének elnöke, még meg nem jelenvén, ő maga, tudniillik a szóló úr, ki magát mintegy házi urnak tekinti, mindent elkövetend, mi csak tőle függ, hogy a megjelent vendégek ittlétét minél kényelmesebb tegye, s célait, mennyire csak lehet, előmozditsa.

Mi hangos Eljennel örvendetes tudomásul vétetett.

3-ik szám. Ezután tekintetes Niamesny Ignác úr, szabad kir. Temesvár városa helyettes tanácsnoka kijelentvén, mikép fájjalja e szab. kir. város, hogy ön hibája nélkül nem képes mindazt megtenni a magyar orvosok s természetvizsgálók méltó fogadtatására, mit megtenni szándékában feküdt, felszólítja egyszersmind a közgyűlést, hogy elégednének meg a tisztelt vendégek ayval, mit legnagyobb szivességgel részint tett, részint még tenni kíván.

Mire tettes elnök úr az egész gyülekezet nevében a nemes város iránt tiszta hálaérzeteit nyilvánítja.

4-ik szám Dr. Wachtel Dávid helybéli titoknok számot ada a nagy gyűlésnek mindazokról, miket annak érdekében az e tárgyban kineveztetett állandó választmánnyal egyetemben munkált részint tudományos tekintetben, részint pedig a nagy gyűlés fogadtatására s egyéb kényelmeire nézve. Mikép szököltattak fel a bánsági polgári s katonai hatóságok, hogy a gyülekezet céljait elősegítőleg, némi természettudományi s műipari czikkeket beküldeni, az itteni ivó s ásványvizeket kísérlet alá venni, Temesvár és az egész bánság orvosi helyleirásához szükséges adatokat közölni, az utasoknak előfogatókat rendelni s a t. méltóztatának; mikép szab. kir. Temesvár városa emlékeül e negyedik nagy gyűlésnek egy emlékpénzt veretett; mikép Dr. Wachtel Dávid Hippokratés Aphorizmáit fordította; D. Deutsch József „Buziás“ névű értekezést írt; a nemes megye pedig Temes vármegyének földabroszát nyomtatá ki alkalmi ajándékkul a gyülekezetnek.

Mind a nemes városnak, mind az egyéb hatóságoknak s magány személyeknek, kik e gyülekezet céljait elősegíteni sziveskedtek, hála és köszönet megíratni rendeltetett.

5-ik szám. Erre Dr. Zomborcvits titoknok ur elolvasá a nagy gyűlésnek alapszabályait.

6-ik szám. Dr. Wachtel a nagy gyűlés programját olvassa fel,

Mellyre nézve semmi különös észrevétel nem tétetett, kivéven hogy Dr. Halász Geiza ur azt indítványozá, hogy a szakülések, mellyeknek kezdetök reggeli tíz órára volt elhatározva, tekintetbe vevén, hogy Dr. Wachtel titoknak állítása szerint nagy a begyűlt értekezések száma, inkább reggeli nyolcz óratól fogva délutáni két óráig tartatnának, mi a jelenvolt minden tagoktól egyértelműleg pártoltatva, határozatba is ment által.

7-ik szám. Dr. Zomborcvits titoknok úr felolvasá a besztercze-bányai harmadik nagy gyűlés jegyző könyvét.

8-ik szám. Dr. Wachtel Dávid titoknok felolvasá a görliczi természettudományi társaságnak köszöntő levelét

Melly örvendetes tudomásul vétetvén, egyszersmind elhatározatott, hogy e társaságnak a munkálatok megküldessenek.

9-ik szám. Elolvastatott prágai orvosdoctor és botanicus Opitz levele, mellyben magyarhon orvosait s természetvizsgálóit növénycserére szólítja fel, beküldvén a levélhez mellékelve cseréje feltételeit is.

Mi tudomásul vétetett, a csere feltételeinek felolvasása pedig a szakülésre utasított.

10-ik szám. Elolvastatott méltóságos Gróf Széchenyi István ur levele, mellyben aranyba vésendő szavakkal jelenti, hogy mivel a temesvári nagy gyűlésben megjelentetni sem ideje, sem tehetősége, csak szives üdvözlét jelentheti ki a társulat minden tagainak, s kívánja, hogy adjon a nemzet nemtője a hon orvosinak szintugy, mint akárkinek, ki vérünk s szabadságunk kifejtéséhez bár milly módon és arányban, de őszintén járul, erőt, egészséget, szilárd kitűrni tudást, agg napjaira pedig belső meglegedést.

Melly igaz magyar szívből jött levél a legörvendetesb tudomásul vétetett.

11-ik szám. Felolvastatott nagyméltóságú csanádi püspök Lonovits József úr levele, mellyben sajnálatát fejezven ki, hogy hivatalánál fogva eme gyűlésnek, melly azon városban tartatik, mellynek Ö Excellentiája is igénytelen polgára, meg nem jelenhetvén, egyszersmind kívánja, hogy Isten áldása nyugodjék az egész tisztelt gyülekezetnek nemes törekvésein, s azokat szeretett honunk szellemi s anyagi javának gyarapodására ápolja, vezesse termékenyitse.

Melly szives levél hasonlag legörvendetesb tudomásul vétetett.

12-dik szám. Olvastatott a magyar tudós társaság levele, mellyben ez megköszömvén a magyar orvosok s természetvizsgálóknak iránta mutatott szivességét, mellyel munkálatit még minden évben meg-

küldő, egyszersmind arról tudósítja a negyedik nagy gyűlést, hogy tettes Bugát Pál, Frivaldszky Imre és Schöpf Auguszt tanár urakat, mint a magyar tudós társaság tagait, megbizta legyen, hogy a magyar orvosok s természetvizsgálók negyedik nagy gyűlésén nevében megjelenni, s résztvételükkel a köz cél előmozdításában szívesen fáradozni ne terheltessenek.

Mi hasonlag örvendetes tudomásul vétetett.

13-ik szám. Felolvastatott egy hasontartalmú levél, melyet a magyar tudós társaság titoknoka dr. Schöpf úrhoz intézett, midőn ez a besztercebányai nagy gyűlés munkálatit titoknoki uton a magyar tudós társaságnak általadá

Mi szinte tudomásul vétetett.

14-ik szám. Olvastatott a budapesti királyi orvosegyesület levele, melyben ez bizonyossá teszi a gyülekezetet, hogy az egyesület részvéte azt a legnagyobb mértékben követi, annál inkább is, mint-hogy abban hazánk orvosainak az a szép cél tüzetetett ki, hogy bölcs tanácsuk által a gazdag bántási rónát a helybeli járványos betegségekől menteni igyekezzenek. Igéri egyszersmind, hogy ha a jelen gyülekezet alkalmával az orvostant akármiképp illető olyas tárgyak fordulnának elő, melyekre a figyelmet ugyan nagyobb testület vezetheti, de részletes kidolgozását egyedül állandóan működő egyesület eszközölheti, azon esetben a budapesti királyi orvosegyesület ez igen tisztelt gyülekezetnek segédkezet nyújthatni, s megbízás esetében tagjai egész tehetségével közre munkálhatni szíves kötelességének tartandja.

Kedves tudomásul vétetett, s elhatározott, hogy ugyan ez elnökileg irassék még a buda-pesti orvos egyesületnek.

15-dik szám Wierzbicki Péter jeles növényésünk rövid értekezése olvastatott fel a gyapotbokról s annak mivéléséről, s e növény gyümölcse is előmutattatott.

Mind az értekezés, mind a gyapotbokr gyümölcse a szakülésnek átadatni rendeltetik.

16-dik szám. Felolvastatván a magyar kir. természettudományi társulat üdvözlő levele, melyben Bugát, Frivaldszky s Petényi urakat mint követeit mutatja be, szót emelt Prof. Bugát úr, ama két pályakérdésről értekezendő, miket a múlt évben jeles természetbúvárunk, tettes Kubinyi Ágoston úr, köz-zé tett s hat aranyból álló pályadíjjal megajándékozott. Előterjesztvén továbbá, hogy a magyar kir. természettudományi társulat, mely már legkegyelmeseb Urunk s királyunk sanctioját megnyerte, mely már 200 tagot számlál, olvasdával, ritkaságokkal, szállással bir, s pártfogóul István főherczeggel diszlik, a magyar orvosok s természetvizsgálók eme gyűlését legbarátságosban üdvözlő s annak szíveségébe ajánlja magát.

Eme barátságos üdvözlés a legnagyobb örömmel fogadtatott.

17-ik szám Zomborcsévi titoknok úr azt jelentvén, hogy hozzá is, ámbár a határidő után, egy pályakérdés érkezett, kérde: vallyon ezen dolgozattal mi tevő legyen?

Mire Prof. Bugát úr, mint a magyar kir. természettudományi társulat elnöke azt jelenté ki, hogy ámbár a munka a határ idő után érkezett meg, s így már többé nem pályázhat, mindazáltal azon okból, hogy tán jó eszméket foglalhat magában, általveszi.

18-dik szám. Erre tettes alelnök úr, a magyar orvosok s természetvizsgálók nagy gyűlése nevében általadá tettes Petényi urnak azon hat aranyat, melyet állattani kérdése jeles megfejtésével nyert, ugy szinte a másik hat aranyat is tettes Frivaldszky úr, mint a másik pályadíjt nyert Almási Balogh Pál urnak megbizottja, általvevé.

19-dik szám. Ezek után felolvasá Petényi úr pályamunkáját. Ő becses értekezését két részre osztá, melynek elsejében az elhaló állatok eltűnő csontjainak a következő okait adá: a) hogy nagy része a csontoknak magától az embertől használtatik el különféle mű-, gazdasági, — s mesterségi czikkekre b.) hogy a természetesen meghaló állatok végükhöz közeledve, rejtekhelyeket keresnek, hol távol az ember szemétől enyésznek el; c.) hogy a természetesen vagy erőszak által meghaló állatokat többnyire majdnem mind csontaikkal együtt, vagy legalább csontvázuk nagy részével felfalják a ragadozó állatok; d), hogy a ragadozóktól megkimélt vagy haszontalanok gyanánt hátrahagyott esontok a' külső viszo-

nyok, főképp a rongáló időjárás befolyása által elpusztittatnak, a földdel hasonlítatnak. s így megszűnnek csontalakban létezni; e). hogy számtalan csont távoleső, elrejtett, hideg barlangokba, földüregekbe, futóhomokba, mocsárokba, folyókba, vagy elásás által a földgyomrába jutván, ott ugyan soká megmarad, de az emberi szemek elé legalább hosszú időn által nem kerül. — A második részben előadja Petényi úr mindazon különböző nézeteket, és feltényeket, okaik és ellenokaikkal, melyek annak bebizonyítására hozatnak fel. hogyan juthattak a különféle állatok csontmaradványai a csontbarlangokba? Ezek után leírja a magyarhoni csontbarlangokat, s mind azon helyeket, melyeken az ásvány csontok hazánkban eddig feltaláltattak; aztán az egész földön előtalált ásvány csontokról szólott, a csontvázas állatoknál rendeik, nemeik és fajaik szerint, megmutatván egyszersmind, mi találtatik és gyűjteték hazánkban az őskori állatcsontokból. Végezetül megnevezé azon helyeket, hol illy maradványok magyarhoni fölfedeztetek, hozzá kapcsolván a Palaeontológiának, vagy is őslénytanak általános és magyarhoni irodalmát, s azon szabályokat, melyek megtartandók részint ott, hol már az őscsontok avatlan kezektől megmentendők, részint ott, hol még a föld gyomrában nyugosznak, de már fölfedezvék.

20-dik szám. Ekkor Dr. Schöpf úr előadván, miképp e negyedik nagy gyűlés alkalmával megjelenvén Hippokrates Aphorizmáinak magyar fordítása, mely első hazánkban, Dr. Wachtel Dávid titoknoktól, Buziás leírása Dr. Deutsch úrtól végre Temes megye földabrosza Györy megyei mérnök úrtól, mind azen alkalmi munkálatoknak hazánkban szétküldetését indítványozza. Előterjeszti továbbá, hogy Temesvár közelében egy mindenféle jókkal gazdagon ellátott forrás lett ismeretes az újabb időben t. i. az ivándai viz, melyet közelebről ismerni mind az orvosok, mind a betegek nagy érdekében feküdnék, s azért nagyon óhajtja, miképp az összesereglett orvosok s természetbúvárok egyszer kirándulnának a nem távol fekvő Ivándára.

Az alkalmi munkákra köszönet szavaztatott mind a szerzőknek, mind azoknak, kiknek költségükön a dolgozatok megjelentek; az ivándai vizre nézve pedig Dr. Werzár Torontál megyei főorvos azt jegyzi meg, hogy annak minőleges vegyvizsgálata már megtörtént, mellyrol, mint ígéré, a szakülesekben értekezni is fog

21-dik szám. Felolvastatik tettes Kubinyi Ágoston magyar muzeumi igazgató úrnak levele, melyben, midőn bizonyossá teszi a gyülekezetet, hogy ámbár teste és lelke a Rajna vidékén, szíve még is szeretett társai között Temesvárott leend, a következő 12 aranyat nyerő jutalom kérdést tüzi ki, édes hazánk természetvizsgálói által megfejtendőt: „Irassanak le az olly igen szenvedélylyé vált állatkinzások modjai édes hazánkban, ezeknek káros volta kivált zoológiai, statusgazdasági s emberiségi tekintetből, s adassék elő milyen módokkal s utakon lehetne ezeket legczélszerűbben megakadályoztatni, s e helyet az állatok iránt szelidebb bánásmódot behozni?”

A munka a pályadíjt osztó kívánata szerint a magyar orvosok s természetvizsgálók ötödik nagy gyűlésén fogván felolvastatni s megjutalmaztatni, az rendeltetik, hogy a pályakérdés hirlapok által közzétéssék.

22-dik Szám. Bemutattatik Lemhényi Hankó József Torda megyei főorvos értekezése a tordai fürdőkről,

S a szakülésnek átadatni rendeltetik.

23-dik Szám. Hasonlag Ammich úrnak, nyugalm. bányagazgatónak, értekezése a bántási eg-alji viszonyokról

a szakülésnek átadatni rendeltetik.

24-dik szám. Most tettes Petényi ragadván a szót, a Kubinyi féle kérdésnek czélszerűségéről s azon hazafiui gyöngéd érzelemről értekezik, mely a díjosztót e kérdés felállításában vezérlé, felkéri egyszersmind a társulatot, engedné meg, hogy az imént nyert hat arannyal a szép kérdés jutalmát nevelhesse s még önerszényéből is még két arannyal toldhassa.

Melly szép tette Petényi úrnak minden tekintetben méltányoltatva, jegyzőkönyvbe iktattatni rendeltetett.

25-dik szám. Petényi magyar muzeumi segéd őr szép példáját követve Dr. Schöpf ur is két arannyal, valamint Dr. Grosz úr is ugyan annyival járultak a jutalomdíj neveléséhez.

26-dik szám. Graenzenstein Gusztáv ur az oraviczi bányaigazgatóság elnöke egy igen érdekes felolvasást tartott különféle bányászati működésekről, s a legnagyobb figyelmet gerjesztvén a halgatókban,

Jeles értekezése a munkálatokkal kinyomatni rendeltetett.

27-dik szám. Mellynek végeztével tettes helyettes elnök úr a mai közülést, melly reggeli tíz órától fogva délutáni egy óráig tartott, befejezettnek nyilvánítá, mire a tagok, a városháza termében felállított természettudományi gyűjteményeket szemlélendők, oda sietének.

Második közülés augustus 10-én.

1843. évi aug. 10-én a magyar orvosok s természetvizsgálóknak temesvári negyedik nagy gyűlésére egybejött rendes tagok Buziásra kirándulván, ugyan itt alelnök tekintetes Kubinyi Ferencz úr vezérlete alatt közülést tartottak, mellyben a következők tárgyalattak.

28-dik szám. Csokerlyán György orvosdoctor úr és Buziásnak rendszerinti fürdő orvosának szives érzelmeket tanusító üdvözlő beszédét felolvasá Deutsch József rendes tag s orvostudor úr.

29-dik szám. Ugyan csak Csokerlyán György orvostudor ur értekezését a buziási ásványvizek hatásáról s használati módjáról felolvasá Deutsch József orvostudor úr.

30-dik szám. Grosz Fridrik orvostudor úr értekezett, a nagyvárad Sz. László fürdőnek méltóságos Báro Bémer László Nagyvárad Püspök úr által szándéklott átalakításáról, s Biharmegye több ásványvizeiről. Ezek után

31-dik szám. Tekintetes Szabó Antal temesi Al-Ispán úr és rendes tag kiemelvén hasznosságát és érdemét minden olly nemű tudományos vizsgálódásnak, melly a provincialismus szük és kisszerű korlátain felül emelkedve, hazánk egyes tartományainak megismertetését dicséretes célul tűzi ki, az ez irányban megkezdett működésnek folytatására szólítja fel a nagy gyűlést, s ez alkalommal különösen a temesi bánságot ajánlja a gyülekezetnek figyelme tárgyául.

32-dik szám. A folyó évi számadások megvizsgálásának szüksége a legnagyobb figyelmet igényelvén e célra

Tekintetes Szabó Antal elnöksége alatt a számadások megvizsgálatára a következő rendes tagok nevezettek ki, u. m. Preyer János, temesvári h. főbíró, Grosz Fridrik orvostudor, Lászlavik Ödön bars megyei főorvos, Deutsch József temes megyei t. főorvos, Rósa József aradi főorvos, Wolf Ferencz nyug. kapitány, Baich Vazul temesvári főorvos, s Wachtel Dávid titoknok, kik közül a temesváriak egyszersmind a jegyzőkönyv hitelesítésével vannak megbízva.

33-dik szám. Melly felolvasások s határozatok után a közgyűlési elnök indítványára különösen a buziási ásványvizek hatásának s használatának minden oldalról megvitatása végett a közülés orvosszaki ülésé átvaltoztatván, ezen szaknak tiszt. elnöke tettes Sauer Ignác egyetemi tanár úr a vitatkozásokat vezérlendő, az elnöki széket elfoglalá.

MEGNYITÓ BESZÉD.

Nagy tekintetű orvos és természettudományi Gyülekezet!

Volt idő midőn a személyes vitézség legfőbb tökéletességnek tartatott, ez volt a hódítás időszaka; jelen század, melly nem a hódítás, hanem a haladás századja, az emberiség jogainak békés, és törvényhozás útoni előmozdítása, és minden egyénrei kiterjesztése. —

Mi magyarok a múltra tekintve ázsiai rokonainktól európa közepette egy zöld szigetként elszigetelve, fegyverzörgés között jeles vitézeket előmutatva, nem engedünk más nemzeteknek vitézségben, nem hódításban. —

Jelenleg az időnek engedve, más nagy nemzetek dicső példáját követve, a haladás zászlóját mi is megragadtuk, és mindenben a mi a haza, az emberiség, a tudományok, és szépművészetek előmozdítására vezet, előmenni sietünk. —

A külföld dicső példájától lelkesítve hasznos intézetek létesültek honunkban, így létesült a magyar orvosok s természetvizsgálók nagy gyűlése, így a pesti állandó természettudományi társulat. —

Negyedszer sereglénk ez úttal össze itt e helyen, melly nem csak honunkra hanem az egész keresztyén világra nevezetes szabad királyi város, nagy Hunyadink rendithetlen hazafiúsága, és vitézsége, s az itt 1552-ik évben Leonidási harcza közben elesett Losonczi István bajnoki tetteinek nemzeti Pantheonjává szentelt falai között. —

Ott, hol hajdan szaguldó lovas csoportok, és egész táborok véres csatákra keltek, hol szakadatlan ős erdők, posványok, s vadállatok a lakhatást lehetlenné tették, itt most szép ligetek, gazdag búza-kalászkok, gyümölcsösök és kertek diszlenek, magyar vendégszeretet a finomabb izléssel karöltve örömmel fogadja a vándort, itt műipar, kézi művészetek, finomabb nemzeti gazdaság, gyárak virágzani kezdenek. —

A tudományok iránti részvét, a város előjáróinak, és lelkes polgárainak szives barátsága hitt meg bennünket e helyre; ennek engedve, jelentünk meg, itt töltendő óráinkat a tudományoknak szentelendők. —

Nem czélunk csupán száraz teoriákkal bibelődni, valóban csalatkoznának azok, kik azt hinnék, mintha összefüvetelünk fő czélja volna, hosszas értekezésekkel nem csak önmagunkat, hanem a tisztelt közönséget is untatni; czélunk a nagy természet remek műveit vizsgálni, hazánk természettani, és statusgazdasági tekintetbeni elrejtett kincseit kikeresni, azokkal a honfiakat megösmertetni, hogy módja legyen mindenkinek a műipart előmozdítani, hogy ne kellessék a külföldről olyan anyagokat drága pénzen vásárolni, mellyek nálunk bőv mértékben találtnak, hogy tudva legyen az anyag, melly a szép, és kézi művészeteknek gyarapítására szükséges, hogy hazánk ne legyen ösmeretlen föld előttünk, nem a külföld előtt.

Czélunk az emberi értelmet mint csak körül fogva tartó, s nyomasztó setétséget lassanként oszlatni, s az olly sok ezernyi szükségekkel, és szenvedésekkel viszonytagságosan küzködő emberiségen segíteni. —

Czélunk kísérleteket tenni, a sikerülteket a közéletben létre hozni, és a haza oltárára letenni. Tények, és nem képzelt teoriák azok, mellyek a közéletre haszonnal hatnak. —

Hasonló összefüvetek czélját, még a külföldön sem fogta fel a közönség, annál kevésbé nálunk, melly netalán azt hiszi, hogy illeténi gyülekezeteknek, mellyeknek eredeti czélja az eszmék kicserélése, és személyes ösmerkedés azonnali eredménye legyen. —

Eltévede az emberi ész ismét azon egyedüli jó útról, melyet előtte Socrates az igazságnak vértanúja nyitott fel, ki az égről levarázsolván az annak mérhetlen üregeiben valódi haszon nélkül kalandozott bölcselkedést, ennek működéseit a közélet körére irányoztatta. — Eltévedt igen is, mert a középkor sötét századaiban csak az oskoláknak tanultak és tanítottak, majd az újabb időkben, még sok termékeny láng eszek is újra itt hagyván a földet, a képzelődés hatáitalan légüregében keresék, és építgették magokban üres eszméiknek fellegrárait.

Elmúltak már a szinlett, vagy túlbuzgólkodó kegyeskedés azon időszakai is, melyeknek történeteit embervérben, és könyvekben mártott tollal írta fel évkönyveiben a historia, — és csak az igazán hasznosban találja megelégedését a józanabban gondolkozni kezdő jelenkor, — és a practica phylosophiának tanulását hozta napi rendre.

Erősen hiszem, hogy mi is ezen elveknél gyűjtván meg működéseink szövétnekét, magunknak és embertársainknak jótékonyak, igazán jótékonyak, csak a tapasztalás térének bővítésén lehetünk. —

Erősen hiszem, hogy hasonló összejöveteleink idővel más irányt fognak a tudományoknak adni, kivált nálunk, hol a tapasztaláson alapult és a köz életből meritett practica phylosophiának vagyunk barátai.

Oken a természetvizsgálók összejöveteleinek alapítója, az eszmék kicserélésére módot nyújtott, és az összejövetelek következője tanúsítja, hogy az orvosok, és természetvizsgálók között bizonyos hatási egység eszközölhető, mely a tudományoknak practicus részét köz életbe hozhatja, és az ész varázs ereje győzedelmi pompáját ünneplendi egykor, s megszegyenitendi azoknak terekvését, kik öldöklő fegyver által az emberi nemzetnek egy társasággá összeolvadását kihihetőnek képzelik.

A magokat később oly gyakran megbosszult hibák és tévedések önkezei, nem a kételkedés és vizsgálódás, hanem az önzés és vakonhivés tévutain boríták el sötétséggel az általok nyomasztott és foglyaikúl tartott szép tudományokat. —

Az ész, a természet azon adománya, mely az igazságot keresve és egykor feltalálva, midőn egyrésztől minden önkényt és ennek gyászos kisérő seregeit, az emberiséget sajtoló előítéleteket korlátozza, ugyan akkor egyszersmind a költeményekről levonván az igazságnak általok gyakran sokáig bitorlott köntöseit, a természet megerősített örök igazságainak diádalmát ünnepli. —

Valóban általános szabályúl méltán szolgálhatnak e részben is római császár böles Antoninusnak érzelmei, ki legbóldogabbnak tartá azon köztársaságot, mely mentül több bölcseseket számlál, és bölcsesek által kormányoztatik, ő valódi barátja volt az emberiségnek, s nem csuda, hogy egy polgártársának megmaradásán jobban örvendett, mint ezer ellenséges egyének elvesztén. —

A mostani század a felvilágosodás és észalkotta felfedezéseknek századja, a közéletből meritett józan elvek, vasutak, gőzhajók, vízcsatornák mind szellemi, mind anyagi tekintetben, a nemzetek egy céljai, ugymint a köz boldogságai törekvéseit őzpontosítják, oly erősen munkálkodnak, hogy ha a rosz akarat gátként akadályokat nem idéz elő, az addigi veszedelmes surlódások elenyészni, s a nemzetek egy nagy ház-családdá összeolvadni látszatnak, — s annyi erőt, annyi titkot hozza már ki vizsgálódó fáradozásinak gazdag zsákmányul, s oly óriási léptekkel halad, kivált a tartós béke áldott korszakában az emberi ész, melyet helyesen monda egy böles az isteni értelem részecskéjének, hogy bár titok leplezi a jövendőket, s az emberi élet rövid, mint egy már megigazolni látszik magát Archimedesnek ama mondása: adj nekem egy pontot e földön kívül, hol meg állhassak és azt helyiből kimozdítandom.

Ez legyen összejöveteleink törekvése, mi, kik minden működéseinkben az ész és ezzel párosult tapasztalást vesszük alapul, nem nemzetiség, nem nyelv, nem felekezethesség által lebilincselve, az életből meritett józan elveket követve; a nemzetnek tudományos útoni haladásán munkálódunk.

Buvárkodásunk a természet, és ezzel egygyütt a nagy mindenségnek semmi határokat nem ösmérő téréen működén, munkálódásunk oly szabad mezőt igényel, a millyen szabad maga a természet. —

Hajdan az emberiségre ható legüdvösségesebb eszmék is titokba cseréltettek ki; jelenleg a titkolódásra szükség nincs, sokkal erősebben áll a mai század feladata, tisztában áll szándékunk is, mint sem hogy az ellen akár felülről, akár alúlrol akadályokat gördíteni kellene, nem felülről, mert a tudományok mivelése által pallérozódik a nemzet, — nem alúlrol, mert a nemzetnek tudományos műveltsége, az erkölcsi erőt, mely minden köztársaságnak alapja, neveli s öregbíti. —

A besztercebányai nagy gyűlés tökéletesen kifejezé összejöveteleink tiszta szándékát, midőn egyhangulag azon határozatot hozá, miszerint minden ezutáni gyűléseinkben leginkább oly kérdésekkel foglalkozandunk, melyek megfejtése, magára a gyűlés helyére és vidékére feltűnő hasznót árasztani, és mélyen érzett hiánynak pótlását eszközölni képes leendene.

Mellynek következtében a magyar orvosok és természetvizsgálók, a mai negyedik nagy gyűlésnek ügyvivői egy értelműleg a temesvári orvosok, és természetbarátokkal, két oly kérdést, melynek megfejtése, nem csak Temesvárnak, hanem az egész temesibánságnak, sőt hazánknak megbecsülhellen hasznót igér, kitűzni bátorkodtunk: egyet az egyetemi természettudomány mezejéről; egyet pedig a gyakorlati gyógyászat köréből.

Az első e következő „reménylhető e, hogy tekintve a temesi bánság égallyi viszonyait, a gyapotbokor nálunk meghonosulni, s így tetemes kereskedési czikké válni képes legyen?”

A másik csupán orvosi kérdés ez „Temesvárott a lakók száma, s a halálozási esetek közt létező aránytalanság rendkívül nagy, mert még itt, valamint egyéb hason népességű városokban évenként csak minden harminczkettediknek, vagy legfőlebb minden huszonnyolczadiknak kellene meghalnia, e város évenként lakosságának tizenhatod részét veszi el. Ez az arány uralkodik tán az egész bánsági síkságon. Minthogy tehát ezen arányszerűleg nagyobb halandóság, azon okain kívül, mik egyebütt is előfordulnak, nálunk a bánságban, következőleg Temesvárott is a posvány légnak az emberi életműségei behatásának legtöbbet tulajdonithatni az élet megkurtításában: azért mindenek előtt az a kérdés támad: mint lehetne a posványlég kifejlődését a bánsági rónákban megakadályoztatni; vagy ha ez lehetetlen volna, bír e a gyógytudomány oly szerekekkel, melyek ezen lég befolyásnak az emberi testre ható ártalmát gyengíteni, vagy végkép megszüntetni képesek volnának?”

Ha azon irányt követendjük, melyet a besztercei nagy gyűlés tűzött ki, ha elnem csüggedünk akarattunkban, egy évtized alatt munkálódásunknak gyümölcsét mértékbe szemlélheti a magyar közönség, hazánk nem lesz esmeretlen föld előttünk, nem a külföld előtt

Egyébiránt nem czélom hosszas előadással unalmat gerjeszteni, tetteleg bizonyítsuk meg, hogy adatok, tapasztalásból meritett adatok s tények előterjesztésével kívánunk foglalatatoskodni, ugyan azért lássunk munkálódásinkhoz.

Ime felhivom tehát, a magyar orvosok és természetvizsgálókat, kik tudományos tapasztalatokkal diszitve jelentek meg, tegyék azokat közönségessé, és valamint a mivel külföldön hasonló összejövetelek, haszonnal működnek tudományos tekintetben, úgy mi is az idehozott tudományos adatokat és természettani felfedezéseket, tegyük közönségessé, hogy lássa a magyar közönség, hogy volt akarattunk, lássa hogy minden iparkodásunk oda van irányozva, hogy segéd kezeket nyújtsunk a szenvedő emberiség felsegállítására, hogy virágzobbakká tegyük hazánkban a természet — és status gazdasági tudományokat, hogy hazánk szellemi és anyagi jóllétén minden tőlünk kitelhető erővel törekszünk.

Iparkodjunk előlegesen jelen gyűlőhelyünk érdekében munkálkodni, a kitűzött kérdéseket szerencsésen megfejtteni, s így az irántunk bizonyított barátság és már is bő mértékben élvezett vendégszeretetnek legalább csekély részét leróni.

Igyekezünk azon, hogy maga köz anyánk és fő tanító mesterünk, a természet is, örök törvényeit az összehúzó és tartó erőn építvén fel, bennünket is a szeretet és barátság boldogító kapesai tartsanak összefüggésben.

Iparkodjunk a természet minden műveiben remeken működő két elemet, az egy célra dolgozást és szelid türelmet tanácskozásainkba összepontosítani, törekedjünk fáradhatlan szorgalommal, hogy valamint a természet mindent alkotó lelke, úgy a virágok kelyheiben, mint az ősz képlettű sziklák néma sorraiban, a föld sötét rejtekeiben, a tengerek zajgó hullámai alatt varázs erővel mutatkozik, úgy bennünk is a köz lelkesedés, fáradhatlan munkásság, szilárd akarat, a természettudományok szakáiban, minden osztályaiban elterjedjen és természetünké váljon, hogy jelesül ez évben, közel a testvérhazához egybegyülekezve a legszebb remények között ültessük el a hervadhatlan növény gyenge csemetéjét, melynek dús eredményű virágai, a két magyar haza szomszéd kertjeibe egy gyökérből gazdagon hajtsanak, igyekezünk azt utóbb érni, a mit más uton sem lehetett eddig eszközölni, a mi a két magyar haza forró ohajtása — a két magyar haza orvosi, és természetvizsgálói olvadjunk egy családdá, vessük meg annak alapját, a mit egy felsőbb hivatásnak feladata tökéletesen végrehajthat.

Igy leszen az is, hogy semmit sem rettenvén vissza az emberi véges értelemre nézve igaz ama szavaktól, melyeket a természetet képező Isis templomának ajtajára írták: én fel már az ősz hajdankor: én vagyok mind az, a mi volt, van, és lesz, s kárpitomat soha egy halandó is fel nem leplezi, mi e leplezést, mennyire halandóktól telhetik, megkisértettük, s a természetben a természetet tiszteltük.

A magyar orvosok és természetvizsgálók augusztus 9, 10, 11, és 12. tartott orvossebészeti szakosztály

J e g y z ő k ö n y v e.

A magyar orvosok és természetvizsgálók orvossebészeti szakosztálya augusztus 9-én reggeli 8 órakor 60-nat haladó számmal összegyűlvén, titkos szavazás útján elnöknek nagy szótöbbséggel Sauer Ignátz egyetemi tanár urat, jegyzőnek felkiáltással Halász Geiza pesti gyakorló orvost választotta, — s azonnal a beirt sor szerint kezdték az értekezések.

1-ső értekezett

Grosz Fridrik (N. Váradai orvos) hazánk lapályos vidékein honos nyavalyákról előadván ilyen nyavalyákat Biharmegyében, hol az iszapos lapály kiterjedése 70,000 négyszegű holdat halad, gyakran találhatik, s leggyakrabban a váltólázzal, mellynek gyökeres gyógyítására a visszaesések megakadályoztatására szükség hat hétig a roham kimaradása után hetenként kétszer—háromszor 6—8 szemersó-savas kínalt venni; — ezen tapasztalatot Sauer és Paczek urak igazolák, a kínálnak kisebb adagát 2—3 szemert ajánlván. Zomborcevits Vincze főkép a szoros életrendet mondá legbiztosabb óvszernek a visszaesések ellen.

2-or. Eirich Péter (városi sebész) közép idejű asszonyt hozott a szakülésbe, ki váltólázban, görcsökben, méh és petefészek bántalmaiban szenvedett, s ezen szenvedelmek, főkép a petefészek bántalma következtében azelőtt négy évvel hasbeli vízkór fejlődött ki, s azolta 82 csapolásra 25 akó viz, ment el. Ezen beteg gyűlésen kívüli szorosabb megvizsgálata határozottatott.

3-or. Streinka ur a népességnek befolyásáról a betegségekre értekezett.

4-er. Tormási Lajos (Békesmegyei főorvos) 1813-tól a mult év végeig és így mintegy 30 év elforgása alatt véghezvitt 100,000-et haladó mentő himlőoltásnak eredményét rövid rovatos kivonatban mutatta be. Mellyből kivilágott, mikép az érdemtellyes főorvos ur több ezreket tulajdon kezével mentett meg a vesztellyes ragályos nyavalyától. Ugyan ő érzékenyen rajzoló, mikép az utóbbi időben a himlőanyag ereje annyira megcsökkent, hogy valódi védő himlőt minden oltásnál vigyázat és igyekezet daczára alig lehetett látni, miglen N. kir. tanácsos Stáhly Ignátz hazánk főorvosa új s a legjobb sikerrel ható védőhimlő anyaggal látá el a főorvos urakat, mellyért neki hálaérzelmeinket köszönő levélben nyilvánítani elhatároztuk. — A himlőoltás megőszült bajnoka eredményi és tapasztalati kísérletei által ellenmondhatlanul valósult azon általános elismert, de hazánkban még épen nem méltányolt tény, miszerint a már egyszer béoltott egyén évek multával ismét foganattal béoltathatik, vagy a hólyagos himlőt az oltás védereje bizonyos idő — leginkább 9 év — mulva megszűnván, ismét megkaphatja. Ezen előadáshoz több orvosok hozzá járulván a Békes megyei főorvos óhajtása bár az oltás bizonyos idő mulvai ismétlése (revaccinatio) más országok példájára hazánkban is rendszeresítettnek, nagy vizshangra találván, elhatározottatott, hogy a megyei hatóságok s hazánk főorvosa megkéretnek, mi szerént ezen üdvös intézkedést a szenvedő emberiség javára létrehozni kegyeskedjenek.

5-ör Deutsch József temesi főorvos a bánási viszonyokról érdekes értekezése következtében, a váltóláz természete, eredete, gyógymodja felett a tudomány határai között élénken vitatkoztak Tormási Lajos, Bugát, Grosz, Zomborcevits, Mesko (Csanádi főorvos) Vachtel, Gnaedinger (temesi főorvos) Virágh, Rott, (Torontáli főorvos) Paczek, Polák s több orvos urak.

6-or. Bugát Pál illy czim alatt „Physicus de natura rei“ az orvosi rend, zavart s mind inkább súlyedő viszonyairól értekezett, végül ezen rend ügyében néhány buzgó hajtást fejezett ki, melly a gyűlésben vizshangra talált.

7-er. Siesz (tábori kórházi orvos) egy hurutjárványról értekezett.

8-or. Professor Sauer Ignátz a szivbántalmakról.

9-er. Halász Geiza egyetemi segédorvos néhány kórházi nevezetességeket mutatott.

Augusztus 10-kén folytatattván a szakülés Buziáson.

10-er. Csokerylány (fördői uradalmi orvos) Deutsch és Mesko a Buziási sajtószertű gyógyvizet ismertették meg, kiemelvén annak a huykésztő és nemző életművekre kitűnő hatását, például a terméketlenségnél magyarország minden más gyógyvizénél nagyobb sikert hoz elő. Ezen gyógyvizről ugyan ezen gyűlés alkalmára Deutsch József által irt értekezésben ezen viznek vegy — és gyógytani tulajdonságai kimerítően elősoroltatnak. Minden természetbuvár helyeslé Grosz Fridrik ajánlatát, hogy itt iszapfürdők létesíttessenek.

Aug. 11-kén 8 órától 2-ig folytatattván az értekezések.

11-er. Bittner Imre (Aradmegyei főorvos) a statusorvostanról értekezett, kiterjeszkedvén a tanítási s tanulási rendszer hiányaira, az orvosi rendőrség s törvényszéki orvosi eljárás tökéletlenségeire, szóval az egész orvosi rend zavart viszonyaira, mellyek minél előbb tisztába hozatalára több hatósági főorvos óhajtása szerint, az ország főorvosa Stáhly Ignátz k tanácsos megkéretni határozottatott, miszerint magas állásánál fogva eszközölni kegyeskedjék, hogy az orvosi rend állását javítani czélzó bölcs intézkedései hova előbb foganatba vétessenek. Ezen és a negyedik szám alatti határozatoknak a jegyzőkönyv értelmében leendő foganatba vitelére a nagyülés tisztviselői megkéretnek (az értekezés a közgyűlésen elolvastatni határozottatott).

12-ör Zomborcevits Vincze (szabadkai főorvos) Szabadka városa körében létező palisi sósvizről tett jelentést, s ezen részből nyert leginkább szénsavas szikeg állórészeket a szakülésnek szorosabb vegytani vizsgálat végett bemutatá. Erre nézve a szakülés, közelgetvén a szétoszlás órája, a jegyző indítványára a buda-pesti k. orvosi egyesületet keresi meg.

13-or. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1844-ki temesvári nagy gyűlésére kitűzött azon kérdés „Mint lehetne a posványlég kifejlődését a bánási rónákban megakadályoztatni, vagy ha az lehetetlen volna, bir e a gyógytudomány olly szerekekkel, mellyek ezen lég befolyásának az emberi testre beható ártalmát gyengíteni, vagy végkép megszüntetni képesek volnának? megfejtéséhez az üdő szüke miatt kimerítőleg nem tárgyalhatván pályakérdéssé alakítatott, t. i. az eddig összetett pénzösszev mintegy 50 arany, a felszólítandó bánási, s más birtokos urak kegyes adakozásából 100 aranyra vagy hihető tetemesen is feljebb rúgván, de minden esetre 3 hónap mulva hirdettessék ki a kérdés, kitévén a már begyűlt s még azután begyűlendő pénzösszevet, mellynek $\frac{1}{3}$ része a legjobbnak ítélt munkát illeti, $\frac{1}{3}$ része pedig az első jutalommal koronázottat megközelítőt. Bíráló leendő a budapesti k. orvosegyesület, ehez e végből a pályázó munkák az 1845-ben tartandó magyar orvosok és természetvizsgálók gyűlésénél két hónappal előbb beküldendők, — valami jelmondattal a nevét pecsételt levélben elzárva, hogy a nevezett egyesület kebeléből illendő számmal bírálókat nevezvén ki, az ezek okokkal támogatott itélete szerént legjobb két munka szerzői az 1845-ki magyar orvosok s természetvizsgálók nagy gyűlésében a díjt általvehessék. A már begyűlt pénz kezelésére, s az ezután begyűlendő öszveszedésére Vachtel David és Deutsch József kérettek meg; ugy szinte arra is, hogy a három hónap alatt begyűlt pénzt a budapesti k. orvosi egyesületnek egyszerre, a három hónap után begyűlendőt pedig időnként elküldjék, hogy így az érintett egyesület a mondottak szerint a jegyzőkönyvből ezen határozat vele közöltetvén három hónap mulva a kérdést kiírja, a pénzt pedig a takarékpénztárban kamatoztassa. Ezekre Halász Geiza, mint az érdeklött egyesület rendes taga nyilvánítá, hogy az egyesület a magyar orvosok s természetvizsgálóknak mindenben segédkezet kívánván nyújtani, e részben is örömmel fog szolgálni.

14-szer Vachtel David orvostudor a mireny (arsenicum) méltánylásáról értekezett, megmutatván, mikép ez is, mint egyéb méreg, okos orvos kezéből a leghathatósabb orvosság lehet. Ő ezen

szert a Temesváratt uralkodó váltólázokban sokkal nagyobb sikerrel adja, mint a kinaft, melynek használatát a láz csorvávali gyakori szövetekezése is tiltja, ennél fogva mint azon félelmet, mellyel az orvosok eránta viseltetnek, nem érdemlő szert ügyfelei figyelmökbe különösen ajánlotta.

15-ör Lészay a hasonszenvről értekezett.

16-ör Landshut (Aradmegyei főorvos) gyomorból kihányt követ mutatott.

17-er Tessényi úr egy csonttörésnél nagy hasznú új kötést mutatott.

18-ör Dvorszky (tábori főorvos) a monesia görvélykorban tapasztalt nagy hasznára figyelmeztette az egybegyült orvos urakat. Prof. Sauer ur pedig ugyan ezen kórbán az iblanyvasacszzörpre; ugyancsak Dvorszky egy ezüst kétforintost mutatott elő, mellyet egy középidejű egyén elnyelvén, hat nap alatt a bél csatornán minden nehézség nélkül keresztül ment. Ez alkalommal több ügyfelek érdekes kórtörténeteket beszéltek elő, hol a lenyelt idegen testek, tűk s a t. szerencsésen kiürítették.

19-er Marosi (erdélyi orvostudor) az előpataki fürdőről értekezett.

20-ör A jegyző előadá, mikép Sauer Ignác, Schöpf August, Bittner s a t. orvostudorokkal Torontálmegye érdemtéljes főorvosa Verzár Emanuel vezérlete alatt Ivándára — egy faluba Torontál vármegyébe, 4 órára Temesvárhoz kirándulván, ott egy nagy hasznat ígérő sósvizre találtak, melly szén-savas szikeget olly mennyiségben tart, hogy, mint a csehországi gyógyvizek hashajtó gyanánt jó sikerrel adható. Torontálmegye főorvosa szinte előadá ezen gyógyviz eddigi történetét, s a kórokat, mellyeknél eddig használtatott.

21-er Dr. Bittner Imre előadá a tordai (Erdélyországban) gyógyvíz hatását. Ezen kivonat a gyűlésnek Zankó József orvostudor által irt leveléből meritetett.

22-er Reichhardt orvos ur a temesvári éghajlatról értekezett.

23-ör Lészay orvostudor a fogbántalmakról.

24-er. Siesz előadott tapasztalatára, miszerint az orbánczot hideg borongatásokkal legnagyobb sikerrel gyógyította, a hideg víz használatáról érdekes vitatkozás keletkezett, mellybe a hasonszenv is belésszövődött, s a mi orvosi téren üstökösnel is ritkább tünetény, mind a két fél megegyezésével végződött.

25-ör. Az 1ső, 5-dik, 7, 8, 11, 14, 15, 18, 19, 22, 33, szám alatti értekezések a dolgozatok közt kinyomatni rendeltettek.

Végül az elnök megkért minden ügyfelet, miként ezen tudomány s rendünket emelő gyűlésre, mellynek hasznáról újra tellyes mértékben meggyőződhetünk, ezután minél nagyobb számmal megjelenni igyekezzünk.

Temesváratt 1843-diki august. 12-dikén.

Sauer Ignác
elnök.

Halász Geiza
jegyző.

Észrevételek

Magyarország lapályos helyein uralkodó váltólázokról. Értekezék Grósz Fridrik, bölcsész-, orvos- és sebésztudor, nagyváradai gyakorló orvos.

Nem csekély vállalat illy tudomány- és tapasztalatdús együletben olly tárgy felett véleményt adni, melly mindenek előtt ismeretes: s csak azon magasztos czél, mellyet az orvosok és természetvizsgálók évenkénti öszvejövete tűzött ki magának, t. i. a természet- s különösen az orvosi tudományoknak hazánkban terjesztése és előmozdítása határozott engem honunk lapályos részein uralkodó váltólázak feletti igénytelen észrevételeimet e gyűlésben előterjeszteni, bensőleg meggyőződve levén arról, miszerint drága hazám oltára a legcsekélyebb áldozatot sem veti vissza.

Ki se várjon tőlem új elméleteket e tárgy felett, mert gyakorlati orvos levén, körülményim illyeseket lehetlenitnek.

Bévezetés.

A rónát lakó magyar különös természetű, úgy hogy minél inkább közeledik a hegység- és különösen a karpáti hegységhez, annál hasonlőbb a birodalom többi északi lakóihoz.

Okai ezen különségnek azon külső befolyások, mellyeknek ő kitéve, millyeket gyakorol reá: a föld maga, mellyet tapos, a lég mellyet szí, a víz mellyet iszik, a tápszerek és étkek mellyekkel él, sőt erkölcsi helyzete is, mellyeknél fogva mind egészséges mind beteges állapota igen különbözik a hegységet lakó népekétől.

A kórok, mellyeknek a síkságok kitétetvék, vagy ollyanok, mellyek a nem sík helyeken is, de nem olly mértékben és kiterjedésben, vagy ollyanok, mellyek itt soha vagy igen ritkán fordulnak elő; például. ámbár nem tagadhatni, hogy a váltóláz egyebütt is uralkodik, de teszem-fel Morvának iglauri és Csehországnak tábori kerületeiben megforduló váltóláz olly arányban áll a bihari vagy békesihez = 1: 1000-hez.

Hogy pedig a lapályokon olly kórok is uralkodnak, mellyek a hegységet vagy soha vagy igen ritkán látogatják meg, eléggé tanusítja már azon körülmény is, hogy például a hegyes Szász-honnak orvosi gyakorlatban megöszült férjai soha sem láttak olly lépdaganatot vagy pokolvart, melly rövid idő alatt halált okoz, holott nálunk ez nem ritkaság. Avagy volt e Német- Frank- vagy Angol-hon valamely orvosának alkalmá egy alig 600 lélek lakta falucsukában 80 — 100 farkashályoggal (hemeralopia) szenvedő egyént láthatni?

Magyarhon lapályos részein uralkodó nyavalyák közt leggyakoribb

a váltóláz.

Ezen valódi dögvész édes hazánkban olly közönséges, hogy a pór nép szinte fel sem veszi, úgy hogy ha rossz kinézéseért kérdező „mi baja? így válaszol: semmi bajam, csak hideg lel.“ — Ezen rossz leginkább a nyár végével dühöngvén, a szegény földmivelőt a legszorgosabb dologidőben fosztja meg minden segélytől, s ezeket ha nem közvetlenül, de közvetve egyéb utónyavalyák által, mellyeket okoz, ragad ki az élők közül. Valóban szomorúak ezen rossznak következményei mind azon tekintetből, hogy számtalanokat idő előtt kísér a sírba, vagy legalább a testet vázá alakító nyavalyákat hagy maga után, mind pedig azon tekintetből, hogy pénzdolgában különben is szegény hazánkból sok ezeket visz ki külföldre, mást mitsem kamatozókat, mint egyéb a halált közvetítő kórokat.

Melly adója a természetnek ámbár ugyan különbség nélkül mindenikünkre róva van, még is leginkább sújtja a pór népet, mint kinek nincs hatalmában és tehetségében e rossztóli megmenekülhetés okáért az égaljt változtatni.

Orvosi tapasztalatomból, melyet a birodalom északi részein is gyakoroltam, s már 14 év óta Biharmegyében gyakorlok, észrevettem: hogy az északi hegyes részeken 1000 beteg közt alig 3 — 4 szenved váltóláznak, holott Bihar sík tájain 1000 közül 900-at vagy ez, vagy örökösei adnak át a halálnak.

A mi különségét vagy változatosságát mind alakjára mind folyamára, mind szövetkezésére nézve illeti az uralkodó láznak, mind ezt, mint ismert dolgot elhallgatom.

Utómaradékai közt az váltóláznak legnevezetesebb

A Lépdaganat. Számtalanok azon rosztak, melyeket ez okoz, ilyenek: vizkórság: szakadás, füladás, idétlen szülés, lábszár fekélyek, veszedelmes orrvérfolyások, magtalanság, a havi tisztulásnak rendetlen járása, sárgaság, sápadt kórság s a t.

Okai a váltóláznak magyarhon síkságain.

Ide számláltnak az igen tápláló étkek, kövér tápszerek, éretlen gyümölcsök, és nagy változatossága a légkör mérsékletének.

Legbizonyosabb oka pedig a váltóláznak a posványosság szénvizenylég (hydrogenium carbonatum) alak alatt. A posványlégnek oka pedig nem a vízmennyiségben rejlik, hanem okozzák ezt az állati és növényi rothadt részeket magokban foglaló vizek.

Morva- és Csehországban is vannak több mértföldre terjedő számtalan halastavak, de posványlégét még sem okoznak, miért? mert a víz a tó medréből elszármaztatván, mindig friss vezetetik belé, sőt évek mulva a halastó fel is szárítottatik és bevetetik.

Nem illy természetűek a mi tavaink és posványaink, így Biharmegyében 70,000 holdföldre terjedő posványosság van, melly nem csak a környező de messzebb tájékokra is elhinti e mogorva láznak buja magvait.

Ezen igazságban nagyváradi tapasztalásom is megerősít, e városnak t. i. az iszapos pecze patak körüli déli részében gyakoribb a váltóláz mint a hegyekalatti északi részen, hol a házak nagyobb kertekkel is ellátvák.

Szintúgy gyakoribb a váltóláz a Berettyó alacsonyabb partjai körül, és az érmelléken, mint a fekete — vagy sebes Körös mélyebb folyása körül.

A posványlégnek ártalmas befolyását tapasztalhatni más járványos nyavalyáknál is, mint a vérhas- és a keleti epemirigynél.

Az 1831-ki keleti epemirigy szomorú idejében — ezen kórnak ezer meg ezer szerencsétlen áldozatát láttam a posványos bihari és békési helyeken, holott a hegységeken alig vala neve is ismeretes.

Nagy mértékben tapasztalható vala a váltóláz dühöngése a hg. Hohenlohe biztatására német-honból Biharnak Görbed nevű falujába telepedett németek között, kiknek $\frac{2}{3}$ -da vagy ennek következtében vagy ennek utómaradékai által haltak el.

A mi gyógyítását illeti az úgy nevezett magyar váltóláznak, kívánatos lenne ennek vagy okait elhárítani, vagy a népnek irántai fogékonyságát kisebbiteni.

Okainak hazánk minden részeiben elhárítását, ki a Tisza, Szamos és egyéb folyóink rendellenes járásait és kiöntéseit ismeri, a jámbor óhajtások vagy lehetlenségek közé számítandja. Hogy pedig némelly részben ez kivihető, mutatják több megyének a folyók szabályozása körüli üdvös intézkedései, és t. Beszédes mérnök ur fáradhatlan munkássága, ki több ezer holdföldet a posványoktól megtisztítva haszonvehetővé tett.

Tapasztalásom szerint a posványlég befolyása iránti fogékonyságot nem ugyan egészen kiirtják de kisebbitik: rendes életmód, egészséges lakás, szabad légbeni mozgás, jól készített étkek, borral és kávévali rendes élés.

Egyébiránt én a váltóláz a szokott móddal gyógyítom; a visszaesésnek pedig az által veszem elejét, hogy a láz elmulása után hat hétig minden héten kétszer 6 — 8 szemernyi sósavas ki-nalt vétetek be a beteggel.

Kívánatos lenne, hogy a tt. orvos és természetvizsgáló urak gyülekezete ezen drága gyógyszer helyébe ócsobbszerűről gondoskodnék.

A hideglelés okozta megavult lépdaganat gyökeresen igen nehezen gyógyítható; nagy sikerét tapasztaltam erre a nagyváradi püspökfürdő belső használásának, különösen pedig az ott nagy mennyiségben találtató ásványos iszappali borongatásnak.

A gyakori szülések a lépdaganatot fiatal egyéneknél meggyógyítják.

T. N. Békés Vármegye

kebelében, kezdettől fogva egész a múlt év végeig végbe vitt

Mentőhimlő

oltásnak summázott lajstromos előadása, a házi pénztárból tett költségekkel, s némely rövid észrevételekkel együtt,

mellyet alóírt

mint a mentőhimlő tárgyában időszakonként beadott hivatalos jelentéseknek summázott kivonatát, a magyar orvosok és természetvizsgálók Temesvárárt e f. é. augusztus 8-ik s t. következő napjain tartott nagy gyűlésének tisztelettel bemutatott.

Időszak	Eszendő	Oltó orvosok száma	Beoltottak						Mind- össze	Költségek		
			A főorvos által			A többi orvosok és seborvosok által				for.	kr.	
			Foganat- tal	Foganat- nélkül	Öszve- sen	Foganat- tal	Foganat- nélkül	Öszve- sen				
Első:	1802	7	—	—	1751	—	—	1400	3 51	—	—	
	1803	4	—	—	852	—	—	176	1028	—	—	
	1804	4	—	—	320	—	—	107	427	—	—	
Néhái	1805	7	—	—	1695	—	—	372	2057	—	—	
	1806	7	—	—	1480	—	—	720	2200	—	—	
Rigler Zsigmond	1807	7	—	—	1203	—	—	459	1662	—	—	
	1808	8	—	—	1673	—	—	448	2121	—	—	
Főorvos	1809	8	—	—	1127	—	—	750	1877	—	—	
	1810	8	—	—	1071	—	—	1091	2162	—	—	
alatt.	1811	8	—	—	669	—	—	—	669	—	—	
			Öszvesen		11841	—	—	5520	17364	—	—	
	1813	8	—	—	297	—	—	668	965	—	—	
	1814	6	—	—	1252	—	—	628	1880	—	—	
	1815	8	986	71	1057	1823	201	2024	3081	23	12	
	1816	8	890	13	903	913	80	993	1896	195	42	
	1817	8	393	26	419	1598	75	1673	2092	192	48	
	1818	6	1083	19	1102	2009	73	2082	3184	299	54	
	1819	8	653	26	679	2486	97	2583	3262	304	18	
	1820	6	1655	42	1697	1366	38	1404	3101	294	48	
	1821	7	602	14	616	1469	48	1517	2133	136	36	
	1822	6	660	29	689	2005	73	2078	2767	172	54	
Második:	1823	7	587	27	614	1434	54	1488	2102	156	54	
	1824	7	724	19	743	2014	59	2073	2816	220	48	
az alólirt	1825	8	1412	89	1501	2162	23	2185	3686	333	24	
	1826	6	976	72	1048	1575	17	1592	2640	241	36	
	1827	9	647	11	658	3912	124	4036	4694	436	30	
	1828	8	601	19	620	2766	79	2845	3465	322	36	
Főorvos	1829	8	915	27	942	2905	77	2982	3924	347	18	
	1830	10	612	27	639	3192	88	3280	3919	360	54	
alatt.	1831	7	422	8	430	2418	32	2450	2880	275	54	
	1832	9	589	19	608	3446	41	3487	4095	387	18	
	1833	12	525	24	549	3980	83	4063	4612	423	24	
	1834	12	588	23	611	3933	111	4044	4635	429	30	
	1835	12	512	17	529	3426	116	3542	4071	376	30	
	1836	9	606	19	625	3664	121	3785	4410	398	36	
	1837	12	585	8	593	3242	60	3302	3895	370	36	
	1838	13	582	10	592	3234	116	3350	3942	363	54	
	1839	15	612	23	635	3749	79	3828	4463	422	42	
	1840	16	647	15	662	4012	83	4095	4757	450	6	
	1841	14	666	10	676	5386	110	5496	6172	575	42	
	1842	15	555	14	569	3245	95	3340	3909	362	48	
			Öszvesen		20285	721	22555	77364	2253	80913	103468	8777 12
R e c a p i t u l á l v a												
Első Időszak	1802 — 1812	—	—	—	11841	—	—	5523	17364	—	—	
Második Időszak	1813 — 1842	—	—	—	20285	721	22555	77364	2253	80913	103468 8777 12	
Öszvegek öszvege		—	—	—	20285	721	34396	77364	2253	86436	120832 8777 12	

Ezen mentőhimlő oltásnak rövid történeti rajza, némely észrevételekkel.

1, Felküldtven a főorvos 1802 év janarius elején Pestre, a mentőhimlő mivoltának megismerése, folyamatának tapasztalása, a vele való bánásnak megtanulása, s egyszersmind az anyagnak lehozása végett: ugyan ő azon hónap 29-dikén, itt Gyulán elkezdte az oltást s azt élte fogytáig, mind maga, mind a megyebeli seborvosok által, példás szorgalommal, s kivánt szép előmenetellel folytatta, beoltódnán 10 év alatt 17,364 kiseddek.

2, Az első időszakban, sőt egész 1815-ig, nem lévén az oltó orvosoknak kötelességebe téve, a végbevitt oltás foganatának feljegyzése: azon rovatoknak itt üresen kellett maradni, mind addig, míg az eránt felsőbb helyről rendelet érkezett, melly az időtől fogva szorosán meg is tartatik.

3, Történevé 1811nek vége felé a főorvosnak hirtelen halála: mind az ő, mind a seborvosok részéről elmaradt a hivatalos jelentéseknek beadása: s ezen okból azon évre csupán a főorvos részéről tevődik ki, az általa bé oltottak száma, hátra hagyott jegyzőkönyve szerint.

4, 1812ben mi történt az oltással, annak semmi nyoma sem találtatik; s noha fel nem lehet tenni, hogy az a megyebeli seborvosok által, mind az előbbeni, mind ezen évnek legalább elején, épen nem folytatódott volna: annyi mindazáltal bizonyos, hogy ezen év augustus hónapjában — midőn a 9 hónapokig üresen volt főorvosi hivattal alólirtnak megtiszteltetni szerencséje leve — himlőanyag sem lévén a megyében, ezen munka tökéletesen megszűnt legyen.

5, 1813nak tavaszán friss anyagot szerezvén Pestről alólirt, újra felélesztette az elaludt munkát, s azolta szakadatlanul, mind maga, mind a többi megyebeli orvosok, és seborvosok által, minden kitelhető szorgalommal és pontossággal folytatja azt, beoltódnán a közelebb lefolyt 30 év alatt 103468 — és így az első időszakban beoltott 17364-gyel egygyütt, öszvesen 120832 kiseddek a megyében, hik közül 22555 tulajdon kezeimmel beoltani nékem jutván a szerencse: világos, hogy minden 100-ból 16 $\frac{1}{2}$ — és így az egésznek valamivel több mint $\frac{1}{6}$ általam oltódott-bé.

6, Mit érjen a Revaccinatio — mit kellésék annak szükséges vagy szükségtelen voltáról tartani: legbiztosabb tanító-mesterünktől — a tapasztalástól — akarván megtudni: a mult év 3 első hónapjaiban beoltottam 51 egyéneket (2 volt 10 — 11 éves; 45 volt 15 — 30-éves; 4 pedig 31 — 38 éves) kik — alig 5 — 6 kivétellel csecsemő korukban, mindnyájan általam — és pedig jegyzőkönyvem bizonyítása szerént valóságos foganattal oltódtak be minden siker nélkül maradt az oltás 11-nél; fattyú — hirtelen már más napon felemelkedett, hegyes, csipkés, szegletes, és már 5 — 6 napra tökéletesen elszáradt — himlő volt 26-nál; végre pedig valódi jó (characteristicus) himlő lett 14-nél, mit nem csak rendes fejlődése, formája, udvara, elszáradása s egész folyamata a himlőnek, de főképen és ellene mondhatatlanul bebizonyúlva láttam azáltal, hogy azon himlőkötől, több alkalommal több kiseddeket, kik még oltva nem valának, kivánt sikerrel oltottam, s ezekből több hetek elforgása alatt, ismét másokat, mindenkor kivánt foganattal. E szerint tehát akár a védhimlőnek elégtelensége, egyszeri oltással, minden hajlamnak tökéletes, s végképen kiirtására: akár pedig azon hajlamnak esztendőök multával újra lett kifejlődése legyen az ok: kétséget semmi esetre sem szenvedhet, hogy valamint a már egyszer foganattal beoltott, évek multával ismét beoltódhatik foganattal: úgy ugyan azon (már egyszer beoltott) egyén, időjártával megkaphatja a járványosan uralkodó — akár valóságos hójagos himlőt (variola) akár még sokkal inkább, a himlőköt (variolois); a mit fájdalom! közelebb mult 2 évek alatt, számos esetekben szomoruan kelle tapasztalnunk. Ugyan azért a Revaccinatio, noha általánosan szükségesnek nem lehet — de feleslegesnek sem szabad mondani; s minden esetre, tanácsosabbnak látszik annak rendszerinti divatbahozatala.

7, A mi a védhimlőanyag vesztett erejét illeti: noha a halhatatlan érdemű Jenner azt állítja, hogy az — bár ezernyi ezereken vivődjék is keresztül — változhatatlanul mindenkor egyforma s ugyan az marad: mindazáltal most több mint fél század lefolytával, a tapasztalás, mellynek ellene szólan nem lehet, nem szabad, ellenkezőre tanított bennünket; a midőn az utóbbi néhány évek alatt, de különösen 1838-tól fogva, általános lett az oltó orvosoknak panasza, a vánda, csekély himlőkötől, s azoknak olly annyira bizonytalan fogamzásáról, hogy ön magam, minden vigyázatomban s igye-

kezetem mellett is, nem mondom 10-diket, de többnyire minden 5-diket, többeket 3-szor 4-szer is, nem kevés bosszúságomra, újra meg újra oltani kénytelenítették; a nélkül hogy a Pestről több ízben hozatott, reám nézve ugyan friss vagy új, de voltaképpen a kezemnél levőnél semmivel sem jobb, anyagnak használása által, a bajon gyökeresen segíthettem volna. Hogy ezen eredményt semmiképpen sem lehet az oltó orvosok hanyagságának, vagy vigyázatlanságának tulajdonítani, arról ugyan, a mi magamat illet, legtisztább öntudatom is kezeskedik; de azon gyanúnak tökéletes alaptalanságáról, s az egész bajnak, a védhímlő anyag elgyengüléséből vagy ereje vesztéséből származásáról, ellene mondhatatlanul meggyőződött az örvendetes tapasztalás; a midőn 1841-nek vége felé, harmadik kéz által, országunk érdemteljes főorvosától kir. tanácsos Stáhly Ignác ur ő nagyságától, eredeti valódi friss anyagot nyerhetvén, azzal új évben megkezdtem az oltást, s azt azolta mind magam, mind a megyebeli orvosok és seborvosok által, olly diszes sikerrel folytatom, hogy többnyire mennyi szurás, annyi igazi mérges, a Jennertől rajzolthoz hajszálhasonló hímlő fejlődik ki, ritka, igen ritka, 50 — 60 közt, alig 1 eset lévén, hol az oltást ismételni kellene. Reményilem más megyékben is visszhangra találnak ezen észrevételeim. Nálunk legalább, most igazán új epochája kezdődött a mentőhímlő oltásnak; miért is, annak szerzőjének, szíves tisztelettel s hálás köszönettel nyilvánosan adózni legkedvesebb kötelességemnek esmérem.

Költ Gyulán július 21-kén 1843.

Tormássi Lajos,

t. n. Békésmegye r. főorvosa s táblabírája, a mentőhímlő oltására felügyelő megyei küldöttség előülője.

A bánási

föld s nép viszonyainak rövid vázlata statistikai s biostatikai tekintetben.

Ha a köz polgári társaság olly életműves egyén volna mint az egyes ember, melly testből s lélekből áll, úgy talán lehetne a politikai s természettudományi földleirást a boncz- s vegytannal, a statistikát pedig az élettannal párhuzamozni, s e szerint a statistika a státus élet s törvényei tana lesz; mellyet ha fűrkészni akarjuk, szükségkép nagy időszakot kell buvázkodásunk alapjául vennünk, olly szakot tudniillik, melly némi arányban légyen a státusélet kifejlődése időszakával, hogy így ezen törvények s tünetmények kitetszhessenek.

Ezen elvtől vezéreltetve a bánási föld s nép minden viszonyai felett egy táblás kitételt szerkeszteni ügykeztem, mely táblás kitétel alapja minden következtetéseknek, mellyeket biostatikai tekintetben a nép egészségéről s jólétéről rövideden elő terjeszteni szerencsém leend; érdekes a tárgy, s azért ha mindjárt előterjesztésem elégtelen is, bátor vagyok a nagy tekintetű gyülekezethez arra kérni: gyámoltson kegyességével, mert *viribus infirmi vestro candore valemus*;

Az egész bánás az éjszaki szélesség $44^{\circ} 2'$ — és $46^{\circ} 15'$ és a keleti hosszúság $37^{\circ} 42'$ s $40^{\circ} 20'$ közt fekszik. 504 □ mértföldnyire terjed, magyar honnak 9-ik, az egész birodalomnak pedig 26-ik részét teszi; természetes határok, folyók s hegyek különbözik el ezen tartományt a közellévőkötől; a Kárpát Duna, Tisza és a Maros Kelet, Dél, Nyugot, és Éjszak felől azt körülvéve, Oláh és Erdélyországtól, Serbiától és a többi határos megyéktől elválasztatik.

Tartományunknak politikai felosztása három megyére és három ezerekre keveset hoz a mi feladásunkhoz, érdekesebb annak természetes elosztása sík és hegyes részre, melly szerint a róna az egésznek két — a hegy pedig egy harmadát foglalja el. — A hegyek által ikerházánkkal, Erdélyországgal öszve

függ, a rónaság pedig csak azon nagy magyar rónaságnak folytatása, melly a felső magyarországi Kárpáttól kezdve a Tisza és Duna között egészen ide nyulik, mellynek felülete 700 □ mértföldre terjed és melly síkság, az Oroszországit kivéve, Európának legnagyobbika.

Ezen rendkívüli egyformasága a felületnek csak a geognostikai szerkezet belső egyformaságának következtése lehet. — A mi a geológiai viszonyokat illeti, a mi földünk a Neptuni s Vulkáni erőknél kölcsönös hatását mutatja. A hol a tömegek halkan, de egyre szakadatlanul működve vagy inkább magokat abba hagyva egymást ledöntik a nehézség törvényének hódolva, támad egy sík földszin párhuzamosan fektetett vízirányos rétegekből alakítva; a hol ellenben a Neptunismus és Vulkanismusnak elentétes hatályai erőszakos harcra szövődve a felületet eredményezik, ottan különféle anyagok különféle alakban jönnek létre: a szétszakadozott felület az égnek emelkedő bércek mellett mély meredekeket, s vad hegységek közt mély völgyeket mutat. Mind két alakzathoz találkozik Bánásban nagyszerű példány, ezen tartományban nagyobb sík része nyugalomban alapult viz irányos rónát képezve, melly tán a Duna árjai által századok előtt simított meg, in terra altera forma maris. Mindjárt mellette merül fel a havas hegyláncz a széles tömött Szemenik, mellyből Bánáságnak valamennyi folyói fakadnak, az oriásmagas orom Szarkó, azon kies Almás völgyek, szóval minden a mit csak a vadon magasztost, a róna áldástelít előmutatni képes az anyatermészet, egész teljében és pompájában itten tűnik elő; igen is a sok alakú s kipuhathatlan anyatermészete legszembeszökőbb ellentétben szoroson egymás mellé állítva magát itten kifejezni tetszett. — Így látjuk mi a messze át nem pillantható rónaság mellett a meg nem haladható magas égnek törekvő hegyormokat, így Europa legtermékenyebb földje közepette a legsilányabb, több mértföldnyi területű homok sivatagot; a Nylus völgyet és a Sahara pusztát, a legdusabb bőséget és a legkeservesb hiányt, vizáradást, s viz szűkét; a tartalomdús kénfürdőt Mehadiát és a vasat foglaló Buziást. Ha már most a tartomány viszonyainak részletes tekintetere átmegyünk, találunk megnépesített s természetű földet, s végre terméketlen kopárságot. Tekintve a lakott földnek viszonyait, nem olly könnyen találkozik tartomány, mellynek annyi kevés városi s olly sok falui legyenek mint Bánásnak. — A természetű föld viszonyainak kinyomozását a nemzeti gazdáknak áthagyhatni méltán gondoljuk, s csak azt vagyunk bátrak megjegyezni, hogy a földnek művelése, mint az most történik, a lakóknak egészsége állapotját lényegesen előmozdítja, hogy a kísérlet — a földet rizssel bevetni szerencséjére a tartományban el nem sült, mivel ennek művelése mesterséges mocsárokat az a nélkül is számos természetesenek mellett eszközöl vala, s mi azért örömet szemléljük, miként vigadozik a mi szerte hires buzánknak aranykalásza azon rizs helyett, mellynek ködös s nedves párolgásokkal földött szántóföldet készíteni kellett volna. — Erdeink körül még sok tenni való van, miknek művelésök alkalmával a szeleknek irányát mindig szemelött tartva, a légnek tisztaságát sokban elősegíteni lehet.

A mi a mocsáros terméketlen földet illeti, abból van nekünk több kevesebb épen azon arányban, a hogy sok vagy kevés vizünk vagyön. Ugyan is ha a hegyi zuhatagok és a ragadó patakok megdagadnak, elárasztják azok sebes s fel nem tartható szökésekkel, a hegyekben, s kigyótekervényeik s posványzatikkal a síkságon keresztül nem látható területeket, ahol a hajlékokat — és a vetéseket több mértföldnyire megrongálván, végre az alacsonyabb vidékeket egy időre elposhasztják, miért is fájdalom a Czirknitz tavának csodáit a legdurvább színezetben s egész föld területeket viz alatt néznünk kellettük, a hol majd halászni, majd angolnázni, majd vadászni s madarászni, majd ismét vetni és aratni lehet.

Ezen olly gyakran bekövetkező áradásoknak fő okai e következők:

- 1-ör rögtönös lezuhanása a patakoknak s a folyóknak.
- 2-or az igen kigyózatos szökése a folyóknak, miért ezek minden nagy eső és hóolvadás után medreiken túlhágnak.
- 3-or nagyon gyakorta beiszapolva találják a folyók magok torkolatjokat s meg töltve ágyaikat.
- 4-er sokszor idegenkednek a folyók a hegyekről leszakadozott vizet medrükbe fogadni, s ekkor, minthogy ők magok teliden meg vannak töltve, ön hullamaikkal történnek visszatorlások, mellyek több mértföldre terjednek.

Forduljunk már most át a népesség viszonyainak vizsgálatára, s találni fogjuk, hogy a mi bánásunk egy millio lakónál többet számlál, s így több mint Európának némelly önállásu státusa. Ezen millio

nép 504 mértföldre elosztva adja azon arányt, mi szerint egy mértföldre 2114 lakó esik. — Meg alapítván már azon önigazú axiomát, elvet, hogy a népesség száma azon mérleget teszi, melly szerint a tartománynak ereje megítélhető, — noha Tyrolban, Carinthiában, Dalmát s Erdélyországban egy mértföldre még kevesebb esik, még is Austriában, Csehországban, Gallicziában, és a velünk hason éghajlatú s földfekvésű tartományokban, például Lombardiában, és a Provenceban egy mértföldre két annyi ember esik mint nálunk. Ebből méltán következtethetni, hogy tartományunkban a népesítésre még sok teendő vagyon, s hogy igazat mondott Page t, midőn nyilatkozott, hogy olly földet, melly egy millio embert táplálhatna, átengedünk a nádályoknak, s a hideglelések behatásának s szaporodásának.

A népnek vallás- s néptörzsök szerinti felosztása az életmódra, ez pedig egészségi állapotra nézve nagy fontossággal bír, mert világos az, hogy az Illyreknek bőjtők s az Oláhoknak kora őszszekelésök nagy hatással van ugyan azoknak egészségökre és állapotjukra — azonban ezen viszonyokat, mi itten csak megérinthetjük, mert ezen rövid előterjesztésnek célja a kérdést megpendíteni s nem kime-riteni. —

Tekintsük most a népesedés mozgalmát, vagy is összekelést, születést, s halálózást a katonai határszéleken, mint hogy Bánátnak csak ezen részéről sikerült biztos adatokat kaphatni, s látni fogjuk hogy valamint másutt, ugy itt is a házasság, születés és halálózás kölcsönös hatással vannak egymás iránt, mint minden életművezetek. A halálózás visszahat a házasságra, a házasság a születésre, valamint az idegek a vérre, s a vér az idegekre.

Házasság.

1830tól—40-ig évenként 3016 esketések jönnek elő, mellyek összevetve a népességgel, 84 lakóra egy házasságot adnak, míg az egész birodalomban 128 személyre, Csehországban 114-re Olasz státusokban 103-ra Gallicziában 97-re egy házasság esik, tehát minálunk összekelésre nézve a legkedvezőbb arány létezik, melly jelenet a gazdag keresetforrásokban, a déli éghajlatban s az oláh népnek sajátságiban elegendő megfajtást talál.

Születések.

Az érintett tíz esztendőnek leforgásában találjuk a születéseknek azon 11,645 nagy számában azt, hogy itten nálunk 22 lakosra jő egy születés, a midőn Európának átmérési aránya szerint 28 egyénre 1 jut; miből kitűnik, miszerint nálunk a visszazármazás (reproductio) igen szopora, mi is a többi közt a nagy szamu házasságoknak eredménye. — Nemek szerint véve ezen arányt ugyan azon idő alatt 60,050 fi s 56,401 leány gyermek született, melly szerint 100 leány születésekre 108 fiu születések jönnek. — A fiu születéseknek túlhaladása ugyan nem csupán nálunk, hanem mindenütt észrevehető, csak hogy az nálunk minden esetre magasb, mint bár hol másutt.

Halálózások.

A halálózások száma a mondott tizedben közép számmal évenként 9827-et tett ki, és így nálunk a népességhez szabva minden 26-ik meghal, míg az egész birodalomban 34-ik sőt egyes tartományokban minden 40-ik 45-ik elhal. — Miből kivehető, hogy mostani helyzetünkben minden számos házasságok s azoknak termékenysége mellett sem éldeljük áldását a nagyobb népességnek, minthogy gyakrabbi halálózások miatt nálunk a népesség szaporodása csak száztól $1\frac{3}{4}$, miglen más tartományokban csekélyebb termékenység mellett száztól több mint 2-öt hoz, sőt némelly egyes tartományokban száztól 5-re szökken. — Ezen nagyobb halálózás Bánátnban az itteni termékeny földnek bősége mellett igen érezhető, mert nagy részét a dolgozó osztálynak ragadja el, a mi annál veszélyesb, minél bizonyosabb az, hogy a legdusabb természeti erő is saját kifejlésökre nagy embererőt szükségelnek. — Magában Temesvár városában még kitűnőbb arányban alakulnak ezen viszonyok, mint a vidéken; ugyan is az esküvés, születési és halálózási jegyzékek, mellyek előttünk vannak, nyilván mutatják, hogy sok esztendők szakaszán 71 lakosra 1 összekelés, 22-re egy születés, s már 16-ra egy halálózás következett; sőt egyes városrészekben minden 11-ik meghal — mixta senum ac juvenum densantur funera. — Az itten szállászó katonaságnál azt tapasztaljuk, hogy mindegyike közülök esztendőnként kétszer szálja meg a korházat, mellyben minden 14-ik ember meghal. Mind ezen adatok tisztí iratokból kivetetvék.

Nézzük már most főalakját azon betegségeknek, mellyek ezen gyakori halálózásokat okozák, s fogjuk fel osztán ugyan azoknak okát — A váltóláz leggyakoribb alak, mert minden harmadik beteg szenved abban. — Ezen váltóláznak következményes betegségei: lép- májdugulás s a t. nem különben epeláz, s rokon nemű nyavalyák; mellyek a többi két harmadnak nagy részét teszik, tehát sokkal több egy felénél ugyan azon egy okból veszi eredetét. Mi ok legyen az, valjon természeti alkotásában fekszik e az itteni néptörzsöknek, valóban azt nekünk határozottan tagadnunk kelletik, mivel csak kisebb része ezen föld lakosinak tartozik ezen tartomány eredeti népességéhez, a nagyobbik pedig Európának minden országból s népfajaiból ide átszármazott, — tán nyomor, szegénység és nélkülözés okai a betegkedésnek? korántsem, mert hiszen a mi földünk valódi gabonátára az egész birodalomnak (azért csodálkozunk kelletik, milly messze állanak a miszántóvetők s egyéb lakosaink a szegény árva- és liptoiak után — magna corpora ad impetum valida laboris atque operum eadem patientia) Tán bizony mértéktelenség az oka? a ki ezt állítja, az honos környülményeinket vagy nem ismeri, vagy össze nem hasonlítja azokat más tartományokéval, hisz magában a város környezetiben, mi még is a kicsapongásoknak tére szokott lenni, az iszákosság s torkosságnak példáját rendszerint nem tapasztaljuk, hanem azt igen is látjuk, hogy lakóink s polgáraink egy általán a józanságnak követői. Természetes, hogy könnyen lehet okoskodni — si non aestus est morborum ratio, erit frigus, si non inedia, erit in gluvies, si non aqua, erit vinum, — de egyik sem bizonyos, mert mindezen kártékony-ságok más helyütt is találtaknak, s semmi vagy más bajok következnek belőlök, mint azok, mellyek nálunk uralkodnak.

Ne keressük tehát sokáig okát ezen jelenségeknek, mikor az előttünk fekszik, u. m. városunk és tartományunk climája. — A clima, melly inkább a föld alkotásától, mint a geographiai fekvéstől függ, mert különösen a föld minősége feltételezi a légnek állapotját, az organicus életnek ezen szabályozóját, melly légnek különböző mérséklete, nehézsége vagy könnyütsége, nyugvása vagy mozgása, tevőleges vagy nemleges villanyosága, nedvessége vagy szárazsága, avagy idegen anyagokali vegyütsége, végre mind ezen viszonyoknak gyakran előforduló rögtöni felváltása minden életre olly igen különfélekepen hat.

A föld szemlélésénél azt találtuk, hogy nálunk mértföldnyi mocsárok még most is léteznek, és hogy ezen állandó mocsárokon kívül a folyóknak kihágásai által sokszor ideiglenes posványok képződnek. És a koralakoknak szemlélésénél találtuk, hogy a betegeknek nagyobb fele mocsárnyavalyákban sinlik, és ebben rejlik az ok és a hatás, mellyeknek szoros kapcsolata világosb nem is lehet.

Hogyan lehessen ezen bajokon segíteni? a megkezdett munkákat folytatni kell. mert nem kell hinnünk, hogy mivel sok történt, minden megtörtént legyen, az eszközök roppant időbe, pénzbe és embererőbe kerülnek, azonban az emberéletbeni nyereség tulnyomó. — A midőn Eugen herczeg ezen várost és tartományt 127 évvel ezelőtt a török iga alól felszabadította, annak helyzete rémitő vala. — A megfertőztetett parti Daciába — Dácia nevű láz, — macies et nova februm terris incubuit cohors — uralkodott. Az első letelepedtek abban haltak ki. Ha már most tekintetbe vesszük, mi tétetett minden atyáskodó kormányunk részéről ezen tartomány egészségi állapotának javítására, mikép a mocsárok kiszáritattak, csatornák vonattak, erdők ültetettek, faluk épültek, új telepítvények ide tétettek, szóval milly mérhetetlen áldozatok hozattak a kitűzött üdvös cél elérésére, a legmélyebb hála köszönetnek méltányos érzete fogja el keblünket.

Ezen áldozatoknak eddigi gyümölcsei eléggé örvendetesek, hogy a megkezdett munkának véghez vitelére ébresszenek, mert noha fen dicsőített kormányunk árasztott áldási még olly nagyok is, mindazáltal annak valamennyi szükségei korán sem fedezvék egészen.

Az illanci mocsár még mai napig is hat mértföldre terjed, és a folyók még mindig olly állapotban vannak, hogy igazán mondhatni, miként azoknak évenkénti áradásai majd nagyobb kárt okoznak, mint bátran lehet állítani, a mennyit eddig használtak.

Tehát a hátralevő mocsároknak lecsapolása és a folyók szabályozása a tartománynak legnagyobb szükségei.

Temesvár városát illetőleg még szembeszökőbb az, mikép annak egészségi állapota a szomszéd mocsároknak kiszáritásával párhuzamban áll; ugy is még 1732 esztendőben, a midőn ezen város még

csak 4 — 5000 lakost számlált, a dühöngő lázban naponta 10 — 12 halt el. A város egy pár nemzedékből kihalt volna, ha csak új gyarmatosokkal nem népesedik vala. Még 1816-ig nagyobb volt a halálozás a mostaninál, s csak akkor változtak a vársánczok kertekké. Védjük tehát városunk környékét a folyók áradásai ellen, s gondoskodjunk jobb ivóvíz felől, nagyobb tisztaságról, föld alatti csatornák készítéséről, s több olyan szükséges kellékekről, melyeknek felvétele s kinyomozása körül különös értekezés kívánatos, s csak akkor, de akkor biztosan jobb egészségi állapotot készítenénk magunknak.

Dr. Deutsch József,
tek. temesmegyei t. főorvos.

Szívántalmakról.

Azon kitűnő előmenetek, a melyeket újabb időkben a kórboncztan és a hallgatodzás kopogatóssal, különösen a mellbajok kikutatásában tettek, nem csak az orvosi karnak szereztek minden miveltebb laicus előtt nagyobb méltánylást, hanem az egész orvostannak is határozottabb igenleges irányt adtak elannyira, hogy a jelen orvosok, feleszmélkedve az elavult szemlélődések kábitó mámorából, visszatértek ismét a célravezető valóság üdvterére, tudniillik a kórok autopsziájára. S az eredmények, a melyeket ezeknek köszönhetünk, oly kecsgetetők, hogy a szép jövődőt, a melynek az orvosi tudományok ezek utmutatása szerint elébe haladnak, már is méltán üdvözölhetjük, milly számtalan titkait tárta ki előttünk a rejtélyben működő természetnek csak maga a hangtömesz, ellebentve a mellbántalmakról azon mély homályt vető függőnyt, a mely gyakorta sok orvost tett önmaga s tehetsége eránt szükkeblüvé, szaktudománya alapossága eránt kétkedővé, s így árulóvá azon tudomány eránt, melly századokon keresztül minden új systemák daczára is meg nem rázkodtathaték. Édes élvezet ugyan a természet titkait kilesni, de milly keblet élesztő kéj az akkor, ha általa embertársaink millióinak boldogítására sikeresen működhetünk; azért is igyekezzünk, tisztelt ügyfeleim! a tárgyfontossága, s megmérhetetlen haszna által buzdítva szokott lelkesedéssel ez új eredményeket felkarolni, s illőn méltányolni: részemről az ügyet esekély erőim szerint elősegíteni szüntelen törekedendem. Ugyan ez okból nem véltem most is érdeknélkülinek, az újabb korszak eredményeit, időkimelés végett csak a szívántalmak teréről, a hol mind eddig éppen a legnagyobb homályban tapogatódtunk, leginkább ezen helyen, mint hazám orvosai színe előtt csak vázlatban elősorolni, s mellőzve minden egyéb kórjeleket, csupán csak a halltani jelekre szoritkozván; hanem, hogy előadásom annál világosabb legyen, tán nem szükségtelen a kórboncztani változásokat, a melyeken a halltani jelek alapúlnak, röviden előre becsátani.

A szivburoklobról.

Minden szivburoklobnak elkerülhetetlen következménye kiizzadmány, a mely vagy képződékeny, vagy savós. Az első a sima hártját darabosra változtatja; ezen darabos hártják a szivmozgásaikor ezet érintve dörzsölést okoznak. Az utolsó pedig a szivburok hártját a szivtől távolítva a dörzsölést gyengíti, burkolja, sőt gyakran egészen hátráltatja. Ezen kórtani változásokon épülnek a halltani kórjelek. Ha tehát a

kiizzadmány csupán képződékeny, ekkor a kórisme meghatározásában egyedül a hangtömesz szolgálhat biztos kalauzúl, a szivmozgásaival tudniillik synchronicus dörzsölést bizonyítván be, minthogy olyan mennyiségű képződékeny kiizzadmány a szivburokban nem történik, a mely a kopogatóssra befolyhatna, és a szivtájékoni hangot tágosb kiterjedésben tompítaná. A fenemlitett dörzsölési zörejt mind addig hallatik, mig a szivburok a szivvel összenő, vagy annyi savós kiizzadmány tétetik le, hogy a dörzsölést hátrálja, vagy végre a képződékeny kiizzadmány meglágyulván felszivódik. Szükség azonban vigyáznunk, nehogy a szivtájéki mellhártyalobot szivburoklobnak kereszteljük, mert ez is okoz dörzsölést, de ez nem a szivmozgással, hanem a lélekzettel fog synchronicusnak találtatni.

Ha savós, vagy inkább, a mi többnyire történik, képződékenysavós kiizzadmány tétetik le, a mely hat obon mennyiséggel felér, vagy tán azt fel is haladja; akkor a dörzsölés gyakran elenyészik; ekkor a kórismében biztosb utmutatónk leend a kopogató, a szivtájéki hangot felfelé és keresztbe tompítván, felfelé feleslegesen; mert a sziv mint nehezebb test a kiizzadmányban leül a savót felszorítván. A savós kiizzadmány a szivburokban növekedvén a szivhangjait gyengíti, és több fontokra emelkedvén, ezeket egészen elnyomja, és az érüteseket kicsinyekké s rendetlenekké teendi. Ezen savós kiizzadmány elhárítására ajánlatott a szivburokcsapulás, melly eddig csak szerencsétlen sikerrel vétetett elő. Az én tapasztalásom szerint nagyobb mennyiségű kiizzadmány is felszivódik, különösen hánytató borkő használása mellett belsőleg kis adagban, s külsőleg a hamiblagkenőcs alkalmazása alatt.

Belszülőb.

Sokkal többször gyulad meg a szivüreg belhártyája, a mely előttünk belszülőb név alatt ismeretes. — Azon életművek, a melyek sok üteres vérral bővelkednek, leginkább hajlandók lobokra, innen származik, hogy a balszivhártya lobja olyan gyakori, a midőn a jobb szivé csak igen ritka eset. A belszülőb főképp olyan egyéneknek fejlődik ki, a kik a csúznak, vagy a köszvénynek vannak alávetve; köszvényes térdbántalmak különösen alkalmasok részint a kórfolyam kiterjedése, részint kórátétel által a belszülőb elöidézésére. Ekkor a lob, mint már fölebb említett, leginkább a balüregben fészkel, és a lobtermény vagy az üreg alrészére, vagy a billentyűkre, vagy az üteres kúpra rakodik le. Az első esetben semmi zörejt sem hallani, minthogy a vértömeg a sziv alüregében csak igen gyenge surlódásba jő a darabos hártával; ha ellenben a kórtermény az üreg felrészén, főképp a billentyűkön helybelisíték, akkor a sziv első hangjával fúvó zörejt hallunk, mert már itt a vértömeg a darabos kórterménnyel heves surlódásba jő — Minthogy a belszülőbnél a kóranyag a vérpályában fészkel, igen természetes, hogy a lerakodott lobtermény gyakran a vérbe ismét felvétetik, történik ez gyakorta az alüreg lobterményeivel, de sokkal nehezebb azon képződékeny lobtermények elválása, a melyek helybelesítvék a billentyűkön, és azok inaiban a forgó vér által kerekedvén erősen függnek. Ugyan azért a billentyűben helybelesített lob, legdúsabb és legveszedelmesebb forrása az olyan gyakran előforduló életműves szivbajoknak.

Minthogy a csúzos bántalmakkal a belszülőbot gyakran egybe kapcsolva találjuk, igen tanácsos, minden ilyen előforduló esetben a sziv szorgos megvizsgálását eszközölni.

Ha a kórtermény a billentyűkre rakodott le, ott darabosságát okozván, könnyű akkor a belszülőbot meghatározni, mert a sziv összehúzódásaikor fúvó zörejt fogunk hallani, soha se hagyjuk azonban a heves folyamú lázas kórt, s a billentyű elégtelenségnek hiányait, mint kiegészítő kórjeleket tekintet nélkül. Sokkal nehezebb ellenben a kórhatárzat, ha a lobtermény az alüregben rakodott le, mert itt hibázik a zörejt, s az orvos a belszülőb jelenlétéről csak következő jelekből ítélhet: a szivverései igen hevesek, ütéseik hangzók, ellenben az ütér verései gyengék, és fölötől ellentétben vannak a sziv heves veréseivel, végre semmi más, a heves láznak megfelelő helybeli baj sem találtathatik fel, s ilyen esetben a kórisme meghatározását igen előfogja segíteni a csúzos bántalom jelenléte. Ily körülmények közt a belszülőbnak kórhatárzata nem nehéz és a célirányos gyógy mód a nyavaia elhárítására kitűnő befolyással hatand. Részemről a vérbocsátást, a szivtájékoni hideg borogatóssokat és a hánytató borkőt kis adagban többnyire jó sikerrel használtam. Nagyobb járatosságot és tapasztalást igényel a lassu folyamú belszülőb meghatározata, különösen a kór kisebb lépcsőjén, a

midőn hangtömesz nélkül a kórt nem is gyanítjuk, itt is használjuk a heves folyamú lobnál említett halltani kórjeleket, és a kórhatározat könnyítésére szükség a talán előre ment, vagy tán jelenlevő csúzos vagy köszvényes bántalmakat is kikutatni.

Ha a billentyükön helybelesített belsejübe, legyen bár heves vagy lassu folyamú, tökéletesen ki nem gyógyítatik, összenövéseket, kinövéseket, atrophákat, repedéseket, különféle pusztításokat, porczosodást, csontosodást, és az ezekkel karöltve járó billentyük elégtelenségeit és szűküléseit idézendő elő.

A most említett bántalmak közül legyen szabad a két csúcsú és a függérbillentyük elégtelenségeinek kórjeleit, mint a leggyakoribbakat elősorolni, és a három csúcsú elégtelenséggel, mely csak igen ritkán fordul elő, beszédemet bevégezni. A billentyük szűkülései elégtelenségekkel vannak többnyire összekötve.

Ha a kétsúcsú billentyük rendszeren be nem zárodnak, akkor a szív összehúzódásaival azon vértömegnek, a mely a szív tágulásakor a balkamarába tolult, csak egy része nyomul a függérbe, a másik pedig a bal átriumba tér vissza, s így a függérbe kelletlenül kevesebb vér szorúlván, az üterek veréseinek gyengeségét, mint természetes következményt, és a bántalom fontos kórjelét vonja maga után. Nagy része azonban a vértömegnek a tüdviszerekben, tüdőkben és a tüdütérben tolul össze. — Ezen szívántalomnál következő halltani kórjelek találhatók: a balszívgyomrocsnak első hangja helyett fuvó zörejt, a mely többnyire a darabos billentyük surlódása, vagy a vértömeg vékony sugara által okozatik, a mely a billentyük elégtelensége által hátrahagyott szűkhelyen hevesen lövel egy nagyobb mennyiségű csak nem csendesen álló, vagy ellenfolyó vérbe, s ime ezen fuvó zörejt mint legfontosabb kórjel a kórhatározatra. Nem szabad azonban megfelejtkeznünk, hogy e zörejt magában a tüdütér második ékezett hangja nélkül csak a billentyük darabosságát, de elégtelenségét soha nem bizonyítja, azért is a kór tökéletes megállapítására nélkülözhetetlen jel a tüdütérnek ékezett második hangja, a mely onnan ered, hogy a balkamarából a tüdviszerekbe visszatoló vér a tüdőben és tüdütérben összegyűl, és ezen edényfalaihoz azért erősebben csapódik, mint-hogy a jobb kamarának vértömege is hozzá járul, azért is a tüdütérnek második hangja mind azon esetekben megékeztetik, a melyekben a vérnek forgása a tüdőkön keresztül akadályoztatik, mint a tüdőmájulásnál, gumókórban s a t. ennél fogva csak akkor határozandjuk meg a kórismét egészen, ha az előszámlált kórjeleket mindegyütt találjuk.

Gyakran történik, hogy a kétsúcsú billentyük elégtelenségével szűkülés is össze van kötve, ekkor a balkamarának második hangja is okozandó zörejt. Ha a billentyük szűkülése csak egyedül van jelen, akkor kivéven a szívösszehuzásánál hibázó zörejt ugyan azon főlebb említett jelek határozzák meg a kórismét.

Mind a kétsúcsú billentyük elégtelenségének, mind pedig a szűkülésnek elkerülhetetlen következménye a vérösszenyomulása a tüdütérben és a jobb kamarában, a honnan származik a jobb kamarának kitágulása vagy is inkább túltengése, a mely tompa kopogtatási hang által keresztbe a szívtájékan és a heves szívütések által jellemzi magát. E három tünetek tehát tökéletesen bebizonyítják a két csúcsú billentyük elégtelenségét, t. i. a szívtájékan keresztbe tompa kopogtatási hang, a balkamarának első hangja helyett fuvó zörejt, és az ékezett második hang a tüdütérben.

Ha a függérbillentyük elégtelenek, legyen az bár a főlebb említett kórfolyam, vagy akármi más ok által előidézve: akkor a függérben forgó vérnek egy része a balkamarába ismét visszanyomul, és az a balszívgyomrocsnak kitágulását és túltengését okozza, mint rendszeres következményét ezen életműves bajnak, ugyan azért e bántalom kórisméjének megalapításához egyszersmind a balszívgyomrocs túltengésének meghatározása is tartozik. Ezen életműves szívántalom tehát következő kórjeleket mutat: tompa kopogtatási hangot a szívnek függőleges vonalában, igen heves szívüté-

seket, a melyek részint a túltengés által, részint pedig a balszívamarába visszatoló vér által okoztatva az üterekkel közöltetnek, a honnan származik a kórt igen bélyegző ütérverés, a melyet inkább tapintani lehet, mint szóval kifejezni, t. i. az ütérverések gyorsak, erősek, nagyok, s tán lejtő, vagy jobban ugráló érverésnek lehetne nevezni: a fejtűtér (carotis) és a kulcsalatti ütér (subclavia) azon nemét adják az ütérverésnek, a melyet a németek Schmirrennek neveznek. A fuvó zörejt, mint itt is fő kórjel a szív kitágulásakor a mellcsont középtáján vétetik észre. Ha ez elégtelenséggel a billentyük szűkülése is össze van kötve, akkor az első hang helyett ismét zörejt hallani.

A' függérnyílás szűkülését a billentyük elégtelensége nélkül ugyan azok kórtünetmények határozzák, csak hogy ez zörejt egyedül a szív összehuzódásakor okozandó.

Mint-hogy a három csúcsú billentyük mind elégtelensége, mind pedig szűkülése csak igen ritka tünetek, ennek kórjeleit időgazdálkodásból csak futólag éritendem. A' háromcsúcsú billentyük elégtelenségénél a jobb szívben az első hang helyett zörejt hallatik, mert a jobb szívgyomrocsba nyomult vértömegnek egy része a szívösszehuzódásakor ismét visszaszorittatik a jobb pitvarba, innen származik vértodulás az üres és torkolati visszerekben, azért is e bántalomban a torkolati visszerek kitágulása és erős verése található, a melyet inkább látni, mint tapintani lehet. Nem szükség itten a kétkór igen gyors feltűnésének okát fejtegetnem, mint a mi ugy is igen világos, csak azon egyet legyen még szabad megemlítenem, hogy a visszeres vérrel bővelkedő életművek túltengenek, különösen a máj, a mely epét bőven készítve a vér decarbonizálása által a tüdők működését igen elősegíti.

Jöhetnek végre több szívántalmak egyszerre ugyan azon egyénnél elő, a hol a kórisme fáradságosabb ugyan, mint-hogy egy kórjel gyakorta a másikat elburkolja, mind a mellett is mindegyiknek határai kitzehetők, sőt mindegyiknek kórhatározata illőn megalapítandó.

Ime a legtöbb életműves szívajoknak főkórjelei, és nincs egyéb hátra mint elősorolni azon számtalan példákat, a melyek kórhatározatára egyedül ez új tan nyujthatott segédkezeket, elősorolni azon számtalan egyéneket, a kik egyedül ez új tan nyomán lelhetek sorvasztó nyavalyáikban ha nem mindig szüntető, legalább enyhítő irt. Azonban mind az időt magam részére annyira le nem foglalni, mind a tudós gyülekezet türelmét nagyobb próbára ki nem tenni, nem csak az ildom, hanem az illedelem is parancsolja. De különben sem szándékom e tárgy felett tán hosszas dicsbeszédet tartani, maga a tan teszi fel magának a borostyánkószorút, mert haszna a hibás kórismék kikerülésére olly feltűnő, hogy az orvosban maga eránt különös vonzódást méltán gerjeszt, mint-hogy e tan nem alapul, mint sok más tanok üres elméleteken és haszontalan agyrémeken, hanem physikai szabályokon és látható bizonyos életműves változásokon. Ugyan ez okból részemről az orvosi tudomány diszére, honom javára, embertársaim segítségére e tannak hasznát kiemelni, s azt honunkban csekély erőm szerint ápolgatni mindig szent kötelességemnek tartandom.

Sauer Ignác,
egyetemi tanár.

A Statusorvostan

különös tekintettel annak magyarhonbani állására.

Igen tisztelt tudós gyülekezet!

Tudományos társulatoknak más czéla nem lehet, mint azon tanok tökélyítése, mellyek gyakorlását a társulat minden egyes taga magának czélul kitűze. — Valamint az orvostan elméleti és gyakorlati részekre oszlik, úgy kettős az orvosi társulatok feladata is, t. i. tökélyítése az orvosi theorianak, és tanunk gyakorlati részének. — Ez utóbbi ismét, tekintvén az orvosi társulatok működését, két ágra szakad, tisztán orvos-gyakorlatira, t. i. a kórhatárzat, kór-ok — és gyógytan tökélyítésére, és a rendőr-gyakorlatira, mennyiben t. i. az utóbbinak feladata a polgárok közegészségi állapotára nézve előgátlólag, és gyógytanilag sajátos intézkedések segítségével a közjó előmozdítására hatnia. — Minden, orvosi tekintetben az utóbbi czélra vezető tárgyak kellően egybefoglalva, rendszeresítve és gyakorlatilag életbe léptetve azon tan eszkéjét szülik, mellyet medicina publica, köz- vagy statusorvostannak nevezünk.

Engedjék igen tisztelt ügyfeleim tanunk tisztán theoriai részét ez úttal érintetlenül hagynom, és csekély értekezésemben olly tárgyat felfognom, melly tudományunk közorvostan-gyakorlati körébe tartozik. — Bátorkodom a gyűlés figyelmét a statusorvostanra általában, és annak édes honunkbani állapotára különösen irányozni, önöket azon intézkedésekre figyelmeztetni, mellyek a Statusorvostan részéről hazánkban fenállanak, s végre áttekintvén annak nem csekély számu hiányait egy indítvánnyal önök elibe járulhatnom, mellynek életbe léptetése által igénytelen nézeteim szerint az, mi egy jól rendezett statusorvostanra nézve azon művelt statusokban, mellyekben e tan nem csak eszképileg, de gyakorlatilag is diszlik, elkerülhetlen szükségesnek elismértetett, tán nálunk is némű biztossággal elérhető lenne.

Mindenek előtt megvallom, hogy az e tárgy körüli ismereteim szűkkörűsége mellett közlendő véleményem tán leginkább polgári alkotmányunk külön sajátosságai miatt azonnal gyakorlati kifejlést nem igényelhet, de ez esetben beérendem azon meggyőződéssel, hogy egy általában szükségesnek elismért törekvésnél, egy szintolly szükséges és üdvös czélra, melly bátor többnemű eszközök útján elérhető, de szükségképen kitűzendő, véleményemet noha felhívatlanul a tudós gyülekezet elibe terjesztem kötelességemnek tarthattam. — Ha akár a tárgy érdemére, akár előadásom modorára nézve önök varakozásának vagy épen nem, vagy csak tökéletlenül feleltek meg, a gyűlés gyöngéd elnézésére számolni bátorkodom.

Különös, de megfeythető, hogy minden statusban azon statusgazdasági eszmék fejlődése, mellyek az élet és egészség fentartását valamint egyes polgárookra, ugy a polgárság egész tömegére nézve orvosi elvek szerint biztosítani képesek, általában a nemzeti lét azon szakába esik, mellyben amaz a kiművelődés bizonyos fokára már eljuta. — Ennek oka nem annyira az e czél elérésére alkalmazott eszközök fonák választásában, vagy nehéz eltalálásában, mint inkább abban látszik feküdni, mivel illy statusgazdasági intézkedések csak számos, nehéz, a polgárisodás csak magasb fokain vi-rágozható, tehát az általános művelődés magasb stadiumában álló nemzet egyes polgárai által kiművelhető tudományok szüleményei; és továbbá abban, mivel a polgár hajlandóságai természeténél fogva általában elébb azon viszonylagos üdv után sovárogo, melly közelebb feküvén hozzá, anyagi boldogságát biztosítván őt érzékileg szerencsésíti, annál inkább, mivel az e czélra elvezető eszközök is jobbadán saját hatalmában léteznek, mintsem olly után, melly tőle távolabb fekvő, bizonytalan eredményű, s mellynek eszközei rendelkezhetésén kívül fekszenek. Az életet és ebben az egészséget bizonyára mindenki legfőbb kincsnek tekinti, mindazonáltal látjuk, hogy a polgár sokkal alárendeltebb czélokot vesz

üldözőbe, egészsége, sőt sokszor élete világos kockáztatásával. — Látunk intézkedéseket, nyilvános szabályokat, parancsoló vagy tiltó törvényeket keletkezni, mellyek a poigárok physicali vagyonát és becsületét ótalmazzák, látjuk ezeket nem csak a kiművelődés magasb fokán álló nemzeteknél, de látható volt akkor is, midőn ugyan azon nemzetek még csak küszöbén állottanak a nemzeti művelődésnek; — olly intézkedések felállítása ellenben, mellyek minden egyes polgárok, tehát az egész polgárság legfőbb vagyona, t. i. az élet és egészség fentartására és biztosítására czélzanak, mindenkoron a polgári kifejlés későbbi szakába estenek. — Erre nézve az orvosok testülete is lenne okozandó, mint a polgárság azon osztálya, mellyre az érintett polgári kincsek kezelése bizatik, ha tudva nem lenne, hogy ezen férfiak, mint tisztán a tudomány emberei, jobbadán minden polgári jelentőség és befolyás nélkül, elfoglaltatva a terjedelmes és nehéz orvostan kiművelésével, tehát saját kiképeztetésökben folytonosan fáradozván, a polgári lét szabályoztatásából, a közügyek kormányzásából tökéletesen kizárva vannak; kik e szerint nyilvános polgári befolyástól mintegy alattomban érthetőleg eltűntve lévén, a magány életre szorítkozva egyedül egyes polgárok egészsége felett örködnek. —

Tudományunk statistikája mutatja e szerint, hogy a statusorvostan fejlődése a polgárisodás előhaladásával rendes viszonyzatú. — Látjuk Porosz- Francz- több Némethoni tartományok polgárait többé vagy kevésbé szabályzott statusorvostan áldásait éldelni, — másutt most tétetik alapköve, mindegy, akár országos törvények parancsánál, akár a szabadon uralkodó szabad akarattal fogva; — másutt ismét a már fenálló tan a polgárisodás magasb fokához, a népek változott életmódjához, szokásaihoz, a tartományok physicali és erkölcsi tulajdonaihoz idomitatik; szóval, minden statusban már közönségesen ellévén ismérve a statusorvostan jelentősége, mindenhol behozatalára, vagy tökélyítésére nagyobb kisebb törekvés mutatkozik. —

Hengt statusorvostani évkönyveiben 1838. 661 l, illy általános a közjó előmozdítására irányzott statusgazdasági törekvések elősorolása után imigy hálálkodik: „Unzweifelhaft muß es als ein höchst erfreuliches Zeichen fortschreitender Cultur, und aus ihr emporklühender edlerer Humanität erkannt werden, daß von Ärzten, und Rechtsgelehrten der Staatsarzneikunde in gegenwärtiger Zeit die ungetheilteste Aufmerksamkeit gewidmet wird. — Wer die vielfältigen Beziehungen kennt, in welchen die Lehren der gerichtlichen Medicin bei ihrer Anwendung im Leben mit den heiligsten Interessen der Menschen treten, wer es weiß, wie häufig von den richtsarztlichen Grundsätzen Leben und Ehre abhängt, — wer an der Hand der Geschichte die Gräuelsenen ohne Zahl mit sträubenden Haaren hat kennen gelernt, welche in früheren Zeiten eine Straf-gerechtigkeitspflege herbeiführte, der noch die wahre Aufklärung der medicinisch-gerichtlichen Seite abging, — wenn es endlich nicht unbekannt ist, wie die medicinische Polizei dem Leben und der Gesundheit des Einzelnen wie der Gesellschaft schützender Genius ist. — wie sollte es den nicht mit Freude erfüllen, wenn er ein lebhaftes Streben gewahrt wird, diesen so wichtigen und einflussreichen Zweig menschlichen Wissens zu immer höherer Vollkommenheit zu bringen.“

Messze vezetne el, ha a statusorvostan állását Europa minden műveltebb nemzeteinél leírni, s mind azon eszközöket felhozni törekedném, mellyek segítségével a társaság amannak birtokába eljutott, de felesleges is lenne, mert megvagyok győződve, hogy önök e tekintetben alaposabb s bővebb adatok birtokában lévén, épen azért, hogy midőn hazánkban a statusorvostan mint egy bevégzett, vagy bevégzéséhez közelgő egész inkább még csak várandó, e tárgyat illető külföldi irományok olvasásánál méltó figyelmeket annál kevésbé kerülheté el, mivel érdekét még azon körülállás is emeli, hogy illy nagy és korszerű intézkedések körüli értekezések fölötti elmékedéseik képesekké tevék önöket, hogy e tárgyra nézve is édes honunkat a külfölddel egybehozhassák. —

Általában véve, — valamint ezt már Ruszt emlité, — a statusorvostan egyes országokban különböző fejlődési fokon áll, valamint különbözők azon eszközök is, mellyek segítségével kiműveltették. — Az orvostan általános fejlődése minden egyes tanágra nézve, az orvos nevelő intézetek mennyi — s minősége, — azon intézkedések, mellyek szerint ez vagy amaz országban a már kész orvosoknak tudományuk főlebb rúgathatására szűkebb vagy tágabb alkalom nyujtatik, — a népnevelés állása, — a felügyelő kormányzések hatásköre — az orvosok polgári állásának minősége, azok egy rendezett statusorvostan behozatalairai köz és kölcsönös törekvéseinek foka sokat, sőt legtöbbet határoznak a dologban — Hol ezen felhozott föltételek nem kedvezően állonak, hol a közegészség állapotát illető, habár üdvös intézkedések nyomasztó készletésnek, kellemetlen idegen elemnek, vagy

épen személyes alkotmányi szabadság ellenieknek tekintettek, — hol tán a köznevelési ügy elhanyagolása mellett általános szellemi hátramaradás, vagy a polgári alkotmány külön szelleme még illy művelődési haladást nem tűr, — vagy, ha az üdvös orvosrendőri, a kormányzások, vagy hatóságok részéről kibocsájtott rendeletek végrehajtása feltételes, azaz még egyesek, kártékony önkényétől függ, szóval: hol ez utolsó pontra nézve az üdvös parancsok végrehajtása biztosítva nincsen, ott a statusorvostan, s annak minden egyes részei, különösen az orvosi rendőrségnek behozatala tetemesen nehezítetik; — illy statusokban az illető kormányzásoktól parancsoló vagy eltiltó rendőr orvosi rendeletek kibocsájtának, és közhirre is tétetnek ugyan, — Isten kegyelmétől függvén, ha valjon lépendnek e életbe is?

Hogy a polgári társaság polgári boldogsága biztosítására szabályzott statusorvostan is szükséges, legegység poroszthonban ismertetett el, mellynek fejlődései e tekintetben már a 16-ik században üdvösen intézkedtek; különösen János György választó herceg; kinek későbbi utódja Fridrik Vilmos 1690 a statusorvostant gyakorlatilag kormányzó orvosi collegiumokat alapított; 1725 Fridrik Vilmos király ezen üdvösöknek elismert orvosi tanácsokat Stáhl nagyszerű tervezései szerint poroszthon minden megyéjében felállítá, ezeket a már eddig is fenállott berlini középponti főcollegium alá rendelé; a megyei collegiumok főorganumaivá pedig levének az országban kellőképen felosztott megyehatóságok orvosai; — s így áll a statusorvostan gépe s kezelése poroszthonban maiglan is. —

Ausztriában van Swieten kedvező véleményadása, s számos pályamunkák szinte egyértelműsége következtében M. Theresia és József császár kezdék az orvosi közügy tárgyait szabályozni, s' olly hatalmasan foganatosíták üdvözítő intézkedéseiket, hogy akkoron az ausztriai statusorvostan a már százados poroszthonit szinte maga után hagyá — József halála után e tárgy körüli rendeletei nagy része kötelező erőn alább esett.

Habár a fenérintett statusorvostan virágzását egy részről feltételező orvos nevelési és kórápolási intézetek Angol, és Franczthonban a nagyszerűsége és erkölcsi jelentősége nézve egész Európában maguk számára kivívták is az elsőbbséget, mindazon által a statusorvostan ez országokban, különösen Angolthonban könnyen megfejthető okoknál fogva kellő tökélyre még el nem jutott, nem annyira, hogy Némethon némely kisebb tartományaiban és herczegségeiben divatozóval mérkőzhessék. — Az angolthoni statusorvostan állását jellemzi egyik részének, különösen az orvosi rendőrségnek szinte tökéletes hiánya.

A polgári művelődésben újabb időben hatalmasan előhaladó, és magának már többnemű tekintetekben az európai statusok között magas rangú állást kivívtott Oroszthon a statusorvostan dolgában sem marada hátra, e tant népei fejlődéséhez idomítani ügyekezvén. —

A statusorvostan, mint közönségesen tudatik, 3 fő elemet foglal magában: az orv. alkotmányt, az orvosi rendőrséget, és a törvényszéki orvostant. — E tanok és az általuk föltételezett tárgyak rendszeres kezelése a status feladata, mert érdekében fekszik, sőt kötelessége, hogy polgári egészségéről gondoskodjék, annál is inkább, midőn ez utóbbi a polgárisodás, finomabb szokások, elvétett életrend, iparüzés, mesterségek, a szükségek naponkinti szaporodása, a népesedés előhaladása, s más számtalan befolyások által a jelen korban tetemesen veszélyeztetik; — ha a nagyszerű cél elérése a status érdekében fekszik, érdeklendi őt bizonyon az eszközök czélszerű s bölcs választása, mellyek e célra legbiztosban elvezetnek. — A 3 fenérintett status orvostani elem olly viszonyban áll a statusorvostanhoz, mint p. o. a boncztan egyes részei magához a boncztanhoz; tehát statusorvostan gyakorlatilag s tettelesen csak ott díszlik, hol mind a 3 része lehető tökélyt elért.

1. Az orvosi alkotmány, a statusorvostan főrésze, azon elveket állítja fel, mellyek szerint a statusban lehető legjobb orvosok képezthessenek, és a lehető legjobb gyógyintézetek keletkezhessenek. — Kiki tudja, mennyi morális és anyagi erő kívántatik a kettős feladat teljesítésére. — Felhozám fenébb Ruszt alapos állítását, miszerint a statusorvostan kifejlődhetésének egyik főtenyezője az orvosi tudományok virágzása, a statusban gyakorló orvosok általános tudományi kiművelődése, és az ő az összes orvostan tökéltetésére lelkes s közmunkás törekvésök; e tekintetben azonban ezt Ruszt még elégségesnek nem véli, hanem kívánja, hogy a status a maga orvosait saját érdekénél fogva czélszerű eszközök által nemes vételkedésre buzdítsa és lelkesítse. — És méltán; a hatóságok orvo-

sait kivéve, minden orvos magára hagyatva csak szabad művész gyanánt áll polgártársai között, a status őt sem nem fizeti, sem polgári ranggal el nem látja, nehéz fáradozásai jutalmazása egyesek önkényétől függ, melly utóbbi tekintetben bármilly iparüzőnél is lentebb áll, holott a statusban egy hivatal sem, még az egyházit sem véve ki, vág olly mélyen a polgári élet legbensőbb viszonyaiba, mint az orvosi. — A közegészség állapotát érdeklő ügyek elrendező statusnak az orvosi alkotmány e részét is ügybevenni saját érdekében fekszik. — Azon birodalmakban, hol a statusorvostan elvei már foganatba vétettek, az orvosi alkotmány követeléseit végrehajtó orvosi kormányzások megbízatnak különösen 1-ször az orvosok képeztetésére használandó tanítási rendszerre való közvetlen felügyeléssel, s annak a legczélszerűbb elvek szerinti meghatározásával. — 2-ször Főfelügyeléssel a fiatal orvosok, seborvosok, szülészek, baromorvosok tudományos további kiműveltetésére, a status által felállított intézetekre, ugy szinte a kórházakra, ásványvizek gyógyintézeteire, s a gyógyszerházakra. — 3-szor. Minden gyakorló orvosok akár hatóságiak, akár magánosok, orvosi munkásságuk kellő betudására czélzó bírálattal. — Végre 4-szer a collegium medicinale ez osztályára bizatik még a törvényszéki orvostan mezején történt eljárásuk megítélése, valamint, hogy minden az orvosi és természettudományi tanok előmozdítására czélzó és czélszerűeknek elismert vállalatok, találmányok tettelesen pártolás alá vétessenek. —

2-szor. A társas életnek főczélzása központosul abban, hogy a társas ember a társaságban valamint testi, ugy lelki tehetségeit a lehető legmagasb tökélyig kiképezhesse; — ha tehát a status polgárai boldogságát tűzi ki czélául, kétség kívül főfigyelmét érdemlik amaz eszközölt feltételek is, mellyek polgári épségét veszélytől megóvni képesek; ezen feltételek öszvege szüli az orvosi polícziának eszméjét. — Ha meggondoljuk, milly számtalan befolyások képesek a polgárok egészségét veszélyeztetni, ha elismérjük, hogy a status főérdekében fekszik mind azt, mi a test természetszerű kifejlését gátolja, tehát az emberi egészség ezernemű elleneit a lehetőségig eltávolítani, könnyű az orvosi rendőrség polgári jelentőségét, s határai roppant kiterjedését következtetni — Olly gyülekezetben, mellynek minden egyes taga statuselméleti eszméjével e tényről meggyőződés is eggyé forrott, e tárgyról többet szólni szerénytelenség lenne; — bátor vagyok csak azt következtetni, hogy az érintett status alapczéljai törekvésből eredő statusjellem az e célra vezető feltételek végrehajtási szigorúságával rendes viszonyzat. — Igaz ugyan, hogy az orvosi rendőrséget sokszor, mivel a legmagánosb házi és polgári élet viszonyaiba is szövedik, mivel sokszor az egyes polgárok természeti vagy alkotmányi szabadságát korlátozni kénytelen, s mivel általában, ugy itt is a közjó előmozdítására irányzott törekvésnél egyesek kényelme vagy haszna elmellőztetik, igaz mondom, hogy ezen okok miatt az orvosi rendőrséget nehéz a bevezetéshez, vagy a tökély csak relativ fokára emelni; — rögtön egész kiterjedésében végre nem hajtható, csak lassan fejlődik, és fejlődhetik csak azon viszonyban, mellyet a polgárok erkölcsi fejlődése, és a polgári erény gyakorlati álláspontja feltételez; — s imé, itt a második következtetés, t. i. hogy valamint az orvosi alkotmánynak tökélyére egy bizonyos statusban az orvosok tudományos kiművelődése mutat, ugy az orvosi rendőrség csak akkor felelhet meg a status azon czéljának, mellyet általa elérni óhajt, ha elvei egyaránt kötelezők, általában áll, hogy az orvosi rendőrség tökélye ellenkező viszonyban létezik a polgárok személyes szabadsága korlátlanásával; ez főleg azon országokat illeti, mellyekben alkotmányi rendszernél fogva törvény előtti egyenlőség hiányzik ott, hol egyes polgárok kiváltságos szabadalmi által a közigazság méltó igényei végrehajtása korlátló bilincsek közt tartatik, ott természetesen az orvosrendőri szabályok tettelesen végrehajtása bénítva lézen, miután hiú követelés lenne, hogy a polgárok polgári jogaik gyakorlatában fentartván kiváltságos szabadalmaikat, egyedül az orvospolicziai szabályok legyenek azok, mellyeknek egyenlően hódolni minden statuspolgár tartozzék: — következik innen, hogy az orvosi policzia egyedül azon országokban verődhetik fel a lehető legnagyobb tökélyre, mellyekben törvény előtti egyenlőség alkotmányi jellem. —

3-szor. A statusorvostan 3-ik része végre azon gyakorlati tudomány, melly a philosophia, természettan, vegy- boncz- ép- és kórtan, a semiotica, szülészség, a sebészség, tehát az összes orvostan minden egyes tudományai segítségével azon oktatást nyújtja, minő physical, erkölcsi vizsgálatok s minő orvosi alapelvek szerint tétessenek meg azon célra, hogy bizonyos folyamatban levő, vagy leendő esetek felvilágosítására az itélő törvényszéknek kellő adatok nyujtatassanak; a törvényszéki orvostan. — E tudomány, mint általában tudatik, újabb idők szüleménye; tudjuk, hogy hajdan már csak azért is, mivel a külsérelmekkel foglalkozó sebészség maga is méltatlanul elhanyagoltván,

a nagyobb részt annak elvein kiinduló törvényszéki orvostan is tudományos álláspontra nem vergődhetett. — Elmellőzvé e tudomány fokunkintí fejlődésének nem ide tartozó statisticáját, történetéből kiviláglik, hogy Némethon vala különösen az, mellyben rendszerítése születék, sőt mondhatni, hogy gyakorlati kezelése is jelen időben szinte Némethonban éré el a lehető tökély legfőbb pólczát. — S hogy is lehetett volna ez máskép? a reális és komoly tudományok főápolói, az emberiség legőszintebb barátai, az általános orvostan fáradhatatlan előmozdítói figyelmét hogyan kerülhette volna ki azon tudomány is, mellynek kellő kezelése által ezer meg ezer polgárok anyagi vagy szellemi birtoka biztosítatik? — Német ügyfeleink csak hamar kiművelék e tárgyat, és méltányoltatták azt kellően illető kormányokkal is; s azóta Európa minden művelt statusaiban a törvényszéki orvostan nagyobb vagy kisebb tökélyre vergődék s valóban örülhetni jelenleg is azon általános szorgalomnak, melly a nagy jelentőségű tan további kiműveltetésére fordítatik!

Amde elősorolám azon subjectivus tudományi kifejlődést, azon tudományokat, mellyek a törvényszéki orvostan jó eredményü kezelésére kikötő föltételek gyanánt szolgálnak; és valóban kétségtelen, hogy jó törvényszéki orvos csak az lehet, ki az érintetem terjedelmes tanok birtokában vagyon; s ha ez igaz, ugy való az is, hogy a törvényszéki orvostan egyes statusokban rendes viszonyzatú az illető orvosok tudományos kiképeztetésével; miután pedig fenebb megmutatám, hogy ezen tudományos kiképeztetés ismét rendes viszonyzatú a statusorvostan első alkotó része t. i. az orvosi alkotmány állásával, bizton következtethetni, hogy egyes statusokban a törvényszéki orvostan annál nagyobb tökélyre vergődhetik, minél tökéletesb az orvosi alkotmány, azaz, minél célszerűbbek és szilárdabbak a status azon intézkedései, mellyeknél fogva polgárai számára jó, és alapos tudományu orvosokat nevelni törekedik. —

Imé felhozám a statusorvostan hármias elemei rövid vázlatát és főigényeit. — A legközelebb eszme, mellyet e tárgyak méltánylása után a logikai gondolkozásmód előidéz, természetesen e percz körülményei között az: valjon minő fokon áll a statusorvostan édes magyar hazánkban?

Igen meg vagyok győződve, igen tisztelt ügyfeleim! hogy kiki önök közül e tárgy iránt tisztában vagyon, mert szintugy tudom, hogy e tárgy általami érintése önökben tudományos és hazapolgári tusakodásai üzésében új eszmét nem gerjeszthetett, sem azoknak új irányt nem adhatandott. — Ha azonban, mi való is, a statusorvostant édes honunkban a tökély nem azon fokán látjuk is, hova azt minél elébb szállítani közösen óhajtanók, vagy ha mondanók, hogy a statusorvostan még nálunk rendszeresítve nem lévén, Hengt fenebb idézett hálafohászai még honi kebelből egész kiterjedésben nem igazolhatók, óvakodjunk annak okait keresni ott, hol azok nem léteznek. — Méltóztassanak visszamelékezni tisztelt ügyfeleim arra, mit a statusorvostan fejlődési viszonyai körül értekezésem elején felhoztam; az ott érintett viszony állott mindenhol, és áll jelenleg édes honunkban is, t. i., hogy a statusorvostan a polgárisodás tökélyével hason léptekkel haladoz; — lassankint fejlődik, és tökélyből a polgári erény, lassankint a polgárisodás, s véle lassan a statusorvostan is; — s épen azért, mivel tárgyunk e haladási modora igen természetes, bátran érezheti magát feljogosítva minden polgár, de különösen minden hazafiú orvospolgár, hogy, a nélkül hogy mást, mint a természet rendes folyamát vádolhassa, a status-qui-t maga elibe, úgy mint van, idézhesse, s különösen itt a statusorvostan hazánkban állását távul minden gyanusítgatástól magának hiven festhesse; — mert hiszen olykor az ártatlan elismérés csak jó és tiszta szándékot képvisel és haladást jósol. —

Mint hogy azonban itt a szak avattottaihoz, hazánk azon polgáraihoz szólok, kik édes honunkban az orvostan tág mezején hosszú évek során keresztül polgártársaik boldogítására működtenek, kiknek ez eljárásában alapos olvasottság szakunk tárgyai szemes örökösége mellett a statusorvostan egyes ágai édes hazánkban miképeni állására nézve figyelmöket ki nem kerülheté, fölöslegesen tartom, hogy az önök előtt ugy is tudva lévő statusorvostani hiányaink elősorolásába ereszkedjem, sőt inkább, elmellőzvé ezt, közelébb járandok czélomhoz, ha e kettős kérdés rövid taglalásába ereszkedem:

1-szor. Mi módon, és minő eszközök által fejlődött és jutott el a statusorvostan tökélyre azon statusokban, hol azt már virágozni látjuk? és

2-szor. Ha ezen eszközök előttünk ismértetek, alkalmazhatók e sikeresen édes honunkra nézve is?

A statusorvostan története mutatja, hogy minden kormány, melly annak elveit birodalmában honosítani óhajtotta, kiindulván azon meggyőződésből, miszerint e czélra csak edzett közvélemény, az az, a szak emberei értelmi notabilitásának együtt munkálkodása során kifejlett eredményi egybehangzása elvezetni képes, mindenek előtt olly választmányokat képeztetett, mellyeknek tagai az orvosi rend mindennemű osztályzatú, tehát tanítói, orvogyakorlati és orvosrendőri személyekből, minden esetre azonban általános nagyobb rangú tudomány és tapasztalat birtokában lévő egymikből állottanak. — Ezen választmányok feladata kettős volt, először az orvosi ügy jelen állapota körülállásos felfogása, annak jó s hiányos oldala kiemelésével, 2-szor egy terv létrehozása, melly szerint a polgári alkotmány s a polgárisodás állapotához mért, s azzal a lehetőségig egybehangzásban lévő statusorvostan alakulhasson; — így származtanak az úgy nevezett orvosi collegiumok, vagy is állandó országos orvosi választmányok. — Ezek vezérlek későbbben, miután mint említém Stáhl útmutatása szerint a terv elfogadtatott, Poroszthonban, hol a statusorvostan külön alakulása születék, s eddigelé legszebben díszlik, gyakorlatilag is az összes orvosi ügyeket. — Ezen orvosi collegiumok, vagy tanácsok úgy rendeztetek el, mint más polgári hatóságok, egymásközi viszonyaik, hatáskörük tökéletesen meghatározottak, s a mi a főbb szükségnek elismertetett, mindegyik saját gyakorlati hatósággal felruházottatott.

Ott tehát, hol rendezett statusorvostan már létezik, az orvosi közvélemény vala azon eszköz, melly azt el- s okszerűleg tervezé. — És valóban nem lehet ennél célszerűbb mód e statusczi elérésére; mert mi következetesb, mint az, hogy midőn p. o. a polgári alkotmány világában törvények tervezésére s azoknak végrehajtására csak jogtudósok s a diplomatia hősei használhatók legcélszerűbb és okszerűbbben, az olly sajátzerű tan tervezésére, minő a status orvostan, sikeresen szinte csak a szak emberei alkalmazhatók legyenek. — Mennyiben azonban kétségtelen, hogy a statusorvostan megállapításában a polgári alkotmány, vagy kormányi szerkezet külön ismértete is szükséges, az említett országos orvosi választmányokhoz szükségkép diplomaták és törvénytudók is kapcsolattak, kik az előforduló, netán a polgári alkotmánnyal, vagy kormányi szerkezettel kapcsolatban lévő tárgyak elhatározásában tájékitáskép felvilágosítást adhatván, soknemű módosítások szükségét kimutatták; a többi közt e körülmény is, t. i. a polgári szerkezet többneműsége, egyik oka annak, hogy a statusorvostan, tekintvén valamint egyes elveit, úgy végrehajtását több országokban, olly különbözőleg tűnik fel. — De van még egy kikötő föltétel, melly nélkül statusorvostan, bármikép tervezessék is az, csak irott malaszt maradott volna, s ez azon lehető legnagyobb garancia, melly egy statusban bármely korszerű és szükséges intézkedés biztosítására felállitható: t. i. absolutus statusban a felség parancscsa, alkotmányosokban törvény.

Valamint édes honunk minden nemzetiségű jelentőségű tekintetben jelenleg tetemesen változik, ugy az orvosi ügy amannak általános érdekeivel olly szoros kapcsolatban vagyon, hogy ama általános átalakulás rendünket, és a közegesség ügyét is kétségkívül érendi; és ha ezen általános előbbrei indulás egy részről már elkerülhetetlen, ugy más részről már igen kívánatos, hogy a magyar statusorvostan jobb lábba állitassék. — És ha igaz, hogy a status oeconomiájában minden tökélyesülés hasznos eredménnyel csak azokból indulhat ki, kik nem csak a fenálló jelen állapot hiányai tökéletes ismeretében vannak, hanem a kijavítandó tárgy tökéletes tudományával birván a jövőt is mély belátással kiszámítani képesek, nem csalódom, ha állítom, hogy honunkban is az orvosi ügy kijavítása csak rendünkől indulhat ki legüdvösben; — mert ha a józan elmélkedés helyeslésével a tapasztalás is tanúsítja, hogy az összes orvosi ügy a fenértett módoni szabályoztatása és végrehajtási modora, tehát az említett orvosi választmányok, kellőképen elrendezve, a status ez irányu czélának megfelelni képesek, ha végre más országok példája bizonyítja, hogy a kitűzött statuscziel ez úton tökéletesen már eléretett: nem kételkedem, hogy mi is, — természetesen polgári alkotmányunk szelleménél fogva kellő módosításokkal, ugyan azon ösvényen kiindulva, állandó országos orvosi választmányok vagy collegiumok — orvosi tanácsok felállitása által rendezett statusorvostan birtokába gyakorlatilag eljuthatnánk.

Legyen szabad a sok közül csak néhány honunk orvosi ügyeit illető pontokat felhoznom, mellyek körüli munkálkodás a már igen óhajtható kijavítás végett illy orvosi választmány vajmi üdvös eredményü feladata lenne!

1-ször. Minél nagyobb értékű a valakire bízott kincs, annál nagyobb azon felelőség is, melyre a kincskezelő köteles; — minél nyilvánosabb, s minél közösebb pedig a polgári társaságban amannak birtoka, annál nyilvánosabb és közösebb a polg. társaság azon joga is, mi szerint a számadásba betekinthesse. Onnan van, hogy az orvosok is, mint azon polgárok, kik polgártársaik legdrágább kincseit kezelik, nyilvános felügyelés alá méltán tartoznak; ha vallyon olly lélekisméretesen járnak el e nehéz de egyszersmind nemes tisztókben, úgy teljesítik e valóban igenen súlyos, de egyszersmind a felebaráti szeretet moralitásának eszméje mélyéből merített kötelességeiket, mint, és mellyek tellyesítést felválták? ezeket megbírálni a polgári társaságnak teljes és tökéletes joga vagyon. — Kötelesség tellyesítés tehát az orvosok legelső s legszentebb kötelessége! ez az orvos legszebb erénye! ennek birtokában központosul az ő legdúsabb jutalma! és nincs lény, melly nehéz tisztünk kötelességei pontos tellyesítése után boldogítóbb jutalmat nyujthatna, mint azon megnyugtató öntudat, hogy önügyünk háttérítésével, saját legfőbb kincseink kockáztatásával, polgártársaik életét nem csak megmentettük, de azt olly szívesen is tettük, valamint ez nemes keblű polgárhoz illő. — Ezen öntudat azon halhatatlan szó, melly számtalanszor szellemi örvényeken átköltöztet bennünket szerencsésen, s tanítja legyőzni számos gyöngéinket, mert az elvállalt kötelességek pontos tellyesítése indító ok a bölcsre nézve, és itt csak Isten az előkép!

Ámde emberek vagyunk, s természetünk gyarlóságánál fogva sokszor eluészük az ép moralitás szabályait! botlanunk lehet, s minthogy ezen botlások olly mezőn történnek, melly az összes emberiség birtoka, joga van a társaságnak cselekvéseinket elfogulatlan és igazságos figyelettel kísérenie, szóval hivatalos állásunkra nézve közvetlen örökösök lenni. — Kiindulva e meggyőződésből, tekintvén azt, hogy egy honunkban illy közvetlen és szorosabb felügyelés nem létezik, s orvosi ügyünk mostani állásában nem is létezhetik, ügyeink kormányzásával megbízott, s egyedül azzal foglalkozó országos választmányokban vélem föltalálhatni azon eszközt, melly által a haza érintett jogát legczélszerűbben gyakorolhassa. — Ellenben

2-ször. Ha tudományunk gyakorlati üdvös hatása természetéből folyó rendünk e polgári lekötözése áll, mellynek, sőt, — midőn a status annak tetteles tellyesítését követeli, mit tanítási eskünk értelme világosan tanúsít, — állnia kell is, rendünk méltán pótlásra számolhat. — Rendünk azonban édes hazánkban úgy áll, hogy a római eszme egyedül kötelezés és tartozás eszméjével ugyanazonítva fogatik fel; — jogról e rend képviselőinél, kik csak akkor lépnek polgártársaik közé, midőn őket nyomor és veszély környezi, s e méltán aggasztó fájdalmaikban állandóan részt vévén nem csak saját egészségüket kockáztatják, hanem az emberi nyomorúság naponti szemlélése által kedélyök is csaknem állandóan levert állapotban tartatik, e rendnél, mondom, jogról szó nincsen; sőt a természeti igazsággal legegységbehangzóbb követelése sem lévén biztosítva polgártársaik korlátlan önkényinek kitétetik; pedig melly rend ezenkívül az az egész társaságban, melly illy tömérdek áldozatokkal váltja meg polgártársaik boldogságát? — Az orvos súlyos hivatalában megszűnik ön magáé lenni, egész valója a társaságé! — Megvagyok győződve, hogy kötelességeink és jogaink elfogulatlan bírálata után, a kettő közötti egyensúlyt elvéve találandja kiki. — S im ismét egy tárgy, mellyre nézve a status becsülete és méltósága módosítást igényel. —

3-ször. A statusorvostan legjelentősegesb része az orvosi alkotmány levén, itt természetesen fő helyet foglal hazánk egyedüli egyeteme. — Ha ügyeinkbe tökéletesen be nem avatott hazánk némelly polgárai azt, hogy egyetemünk számos hiányokban sínlik, nem csak valónak elismérik, hanem e meggyőződéseket e felett nyilvános, épen nem szabadelvű hirdapokban az egész hon előtt nyilvánítják, ha ott állittatik, „hogy az egyetem szép és terhes hivatását a kor kívánatához képest nem megfelelőleg elégíti ki, s hogy árván áll, mert a nemzeti szellem elfeledkezett fölötté éber lélekkel virasztani“, ha mondom, ezek és effélék állittatnak egyedüli egyetemünk fölől, méltán kérdezhetni, mik azon hiányok, mellyek olly keserves panaszokat okoznak? Nem a tetteles fogyatkozások annyira, mint inkább azon körülállás, hogy egyetemünk egész Európában olly ritka gazdagsága mellett nem annyira tündöklik, mint ez tán lehetséges lenne, valószínű okai ezen kifakadásoknak.

Hogy azonban egyetemünknel több hiányok voltaképen léteznek, mellyeken segíteni mármár szükséges, legalább igen üdvös lenne, azt senkisem vonandja önközül kétségbe. — Minden egyetemnél a philosophiai és orvosi kar az, mellyeknek tökéletes szerkezete határozza főleg az összes egye-

tem hírét. — Akadhatni pedig halogatást már nem igen tűrő hiányokra különösen orvosi osztályzatunkban is; — nem csoda! mert tanunk valamint eszképi úgy gyakorlati oldala, a terjedelmes tan számos igényei, sokfelé elágazó tárgyai valamint anyagi úgy szellemi tekintetben olly szövevényes kezelést követelnek, hogy tökélyt csak hosszú évek sora és hosszas tapasztalás biztosíthat számára. — Ezen hiányok azonban annál hamarábbi kiegyenlítést kívánnak, minél bizonyosabb, hogy karunk állása nemcsak egy közhasznu gyakorlati tudomány előmozdítására, hanem a haza polgárainak physicali élete érdekébe lényeges befolyást gyakorol. — Az, mit a növendék karunk termeiből átviszzen a polgári életbe, azon orvosi képesség, mellyet onnan kihoz magával, az teheti őt csak nagy orvosná, s ennek során édes honunkban nagyhasznú polgárrá. — Azonban egyetemet e nagyszerű célra alkalmatossá tenni, egyetemet szabályozni, azt a lehető legmagasb tökélyre eljuttatni, tökéletesen felülmúlja egyes ember képességét, bármi lángésszel és lelkesedéssel bírjon; számtalan tekintet és sok oldalú tapasztalás, melly ritkán központosul egyesben, kívántatik arra, hogy illy nagyszerű feladatban számtalan anyagi és szellemi nehézségek elgördíthessenek, hogy végre olly tanítási és kezelési rendszer állitassék fel, melly legbiztosban célhoz elvezessen; e nagyszerű kérdést tehát csak élénk eszmecsere, hosszas megfontolás oldhatja meg. — Igaz, hogy itt is különbözők leendnek a véleményadók nézetei, valamint általában különböző a felfogás és belátás: némellyek ugyanis tán csak anyagi javításokat tervezendnek, meglévén győződve, hogy szellemi tekintetben, egyetemünk bármely híres külföldével mérközhetnék, vagy, hogy azon szellemi hiányok, mellyeket eltitkolni nem lehet, anyagi fölségellése után önkényt elenyészendnek. — Mások ellenben, tán elmellőzvé ezeket mint alárendelt anyagi viszonyokat, szellemileg vélemdik azt javítandónak, s mondandják p. o. a tanulási évek a tanulmányok nagy száma és terjedelme miatt többekre terjesztessenek — szabályoztassék a tanítási rendszer, a tanulók fölvétele. — A tanítás alkalmával, úgy némelly tanokra nézve, különösen a bonczvegy- növény- szülész- és sebészstanra nézve több szigor szükséges, hogy ezekben a növendék, midőn az egyetemből kilép, több gyakorlati képességgel bírhasson, — hogy magány tanszékek bármely tudományra nézve minden megszorítás nélkül megengedtesse, — hogy az egyetemnek is, mellynek honunk jövője intelligentiájára olly lényeges hatása vagyon, kellő méltóságának és fontos ügyei előmozdításának fölségellésére a hongyuléseken képviselője legyen — hogy a rendes tanítók k. tanácsnokok sorába iktatassanak — s e fölött még, hogy saját tudományos szakukban sikeresebben előhaladhasanak, s e szerint minden mellék keresetmódot könnyen nélkülözhetvén, tanszékeik tudományát annál jobb eredménnyel kiművelhessék, évi fizetésök jóval nagyitassék, — hogy a szegény tanulók által fizetendő nem csekély pénzössz lerovási kötelezése, — mellyet a dolog jelen állásában szinte azon oknál fogva fenállónak képzelnék, hogy ezen czélszerűtlen, de sok lángeszű és lelkes de szegény ifiak e tantóli elrémítését eszközölő adóztatás által a tanítók csekély fizetése pótolassék, más részről pedig ebben az olly szükséges szigor alkalmazásának okát is látják, végképen eltörültessek s a t. Ismét mások mind a két tekintetben találandnak szabályozni valót. Igaz, mondom, hogy itt is különbözők leendnek a vélemények! — Milly üdvös lenne tehát e tekintetben egy orvosi választmány előleges és elkészítő munkássága, főleg, ha még e fölött a kérdés eldöntésére a nyilvánosság eszközt használván a tárgy minden oldalról megvitatását eszközzené előbb, mintsem hogy tervét a magas, honunk ez iránybani haladását is szívökön hordó hatóságok elibe terjesztené. — Midőn tudós ügyfeleink ez életkérdést jó siker reményében látandják maguk elibe terjesztve, akkor szemlélendünk orvosirodalmi pályánkon szakunk olly férjfiat is föllépni, kik eddig ezen eszköz előrelátható sikertelensége miatt, vagy legalább azért, nehogy gyanúsítgatni látszassanak, illy nyilvános vitatástól távol maradtanak.

4-ször. Az orvosi rendőrség és a törvényszéki orvostan gyakorlati kezelése fejezi be a statusorvostan eszméjét. — Hogy e kettős a polgári élet üdvére olly lényegesen megkivántott tárgy általán véve édes honunkban még csak a fejlődés első szakában létezik, azt okokkal, vagy adatok által kimutatni felesleges. — Az orvosi policziának honosíthatása azon kikötő föltéthez vagyon kötve, hogy valamint ezen részletes rendőrségnek a polgári rendőrséghez mostan divatozó viszonya, úgy azon orvosok hivatalos állása is, kikre az orvosi rendőrség kezelése bízatik, lényegesen megváltoztassék. — Mert a ki hazánk alkotmányi sajátságait csak némüleg ismeri, ráakadand azonnal azon akadályok tömegére, mellyek, mint értekezésem elején említém, általában a statusorvostan könnyű fejlődését gátolván, az orvosi rendőrséget szintúgy megakasztani képesek. Tudja minden orvos, tudják különösen azok, kik e mezőn működnek, hányféle tekintet tetelezi fel a dolog jelen állásában

bármely orvos-rendőri szabály életbe léptetését; és ismétlem, hogy mindaddig, míg az orvospolícia lényérőli fogalom a félremagyarázgathatás bilincseit magáról le nem rázza, míg az e tárgy körüli intézkedéseket egész honunkra nézve a végrehajtás tekintetében is általános egyenlőség nem jellemzi, míg az orvospolíciai föltétel nélkülinek lenni kellő végrehajtása egyesek önkénye által függőbe tartatnak, szóval: míg az orvosi rendőrség maga számára az önállóság azon tulajdonát ki nem vívja, mely statusorvostani tekintetben annak egyik főfeltétele — mind addig édes honunkban rendezett orvosi policzia hiányzani fog. —

A törvényszéki orvostan sem dicsekedhetik nagyobb tökélyvel. — Felszínes kezeléséről, noha számos kivételeket engedőleg, általános és méltó panaszokat hallhatni. — Hazánk egy tudományos gyülekezetében egyik tisztelt ügyfelünk oda nyilatkozék közelebről: „hogy mennyiben a magyar orvosi policzia még nincs oly rendben, mint lenni keliene, a hiba kevésbé a rendszerben, mintsem a hatósági orvosban létezik“. — Mennyiben lehessen ez a fenemlített orvospolíciai feltételek, s édes honunkban ezekre lényegesen ható gyakorlati, mondhatnám alkotmányi szabályok méltánylása után igazolható, nem nehéz meghatározni; — mert, hahogy valamely egyes hatósági orvos szilárd egyéni jelentőségénél fogva, kivált az illető municipium e tekintetben kedvezőbb állása mellett, hivatalos körében sokkal sikeresben hajtja végre az orvospolíciai szabályokat, mint tán ellenkező constellatio alatt a szomszéd hatósági orvos, innen csak a következik, hogy ott is, hol általában véve rendezett orvosi policzia nem létezik, egyes lelkesek hivatalkodása némely kedvező tényezők hozzájárásával sok jót és üdvöst szülhet, nem azonban az, hogy a csak individualis hatályosságból kiinduló egyes orvospolíciai intézkedések össze rendezett orvosi rendőrség nevét is igényelheti — kétségkívül való, hogy hazánkban is valamint általános ügy alkalmi orvos, — policziai üdvös, magas helyen meghatározott szabályok hiányával bizony nem vagyunk, de vajon mindenhol és mindenkor hajtának e végbe is a parancsoló főhatóság szellemében? a hatósági orvostól függ-e a végrehajtás? vagy az ő sürgetésének végrehajtás e mindég következménye? — A főnebbi vád alól tehát a hatósági orvosokat, mennyiben mindenikében hivatalos lelkesedést felteszek, teljes meggyőződésből felmentetni. — Ellenben valamint a dolog természeténél, úgy 18 éves tapasztalásomnál fogva azon hiányok okát, mellyek a gyakorlati törvényszéki orvostan mezején édes honunkban oly számosan feltalálhatók, jobbadán a hatósági orvosokban keresendő; — mert e gyakorlati tan kezelésében a hatósági orvos senki által nem korlátoztatik, szabadon jár el benne, mert tisztán és szoros orvostudományos lévén hivatalának ez ága, annak kezelésében sem egyes polgárrendőri tiszték, sem hatósága által legkevésbé sem akadályoztathatik. — Ha tehát eljárása fonák, ha vizsgálata felszínes, véleménye hibás, ha oly orvostörvényszéki lajstromok jutnak a törvényszék elibe, minőket, s e bizannyal nem ritka eset, méltó botrány nélkül olvasni nem lehet, s ha végre ezek következtében a törvényszéki orvostan gyakorlati kezelése hazánkban még általában véve, hiányos, a hiba egyedül bennünk hatósági orvosokban létezik.

Habár igaz, hogy egy országos orvosi választmány a dolgok jelen állásában az orvosi rendőrségre nézve eleinte csak tervekészítőleg működhetnék, minthogy a statusorvostan e része nem csak a polgári rendőrséggel, hanem polgári alkotmányunkkal is kapcsolatban vagyón, a gyakorlati törvényszéki orvostan előmozdítására azonban, melly, mint a mondattakból kiviláglik, egyedül az illy országos választmányok által kezelendő orvosi alkotmányhoz kötve vagyón, azonnal üdvös hatásuk lenne, miután feladásuk, hogy minden egyes orvostörvényszéki a hatóságok főorvosai által a választmány elibe terjesztendő hivatalos munkálatok szoros bírálatába ereszkedjenek. — Milly üdvös ellenőrség lenne ez oly fontos tárgyak körüli felszínes, vagy hanyag eljárás ellenében, mellytől számtalanszor a polgárok élete és becsülete függ!

5-ször. Oly számosak végre az orvosi összes ügyet illető azon tárgyak, mellyek elrendezésében egy országos orvosi választmány a közjó vajmi tetteles előmozdításával működnek, hogy azok egyenkinti tárgyalatása a már különben is igen tisztelt ügyfeleim türelmét igen igényelt értekezésem határait igen túllépné. — Említem tehát egyedül, hogy ide még tartoznék: az orvosi diplomaticai fokozat módosítása — egyetemünknel a sebésztan a belorvostannal szorosab egybekötötése — az orvosok számának és elhelyeztetésének elvszerű meghatározása — orvosi üdvös találmányok, a közjó előmozdítására célzó, mennyiben ez az orvosi rendtartás során eszközölhető, orvosi intézkedések megbírálása — hasznos orvosi vagy természettani vállalatok pártolása, — a hatóságok orvosai által a közegésség

állapotát illető évenként bemutatni szokott orvostani tapasztalatok kivonatának hazánk orvosi közönségével leendő megismertetése — sok érdemtelen ügyfeleink nemes törekvései és buzgó fáradozásai méltó megjutalmaztatására célzó felsőbb helyre leendő bemutatása s a t.

S imé, igen tisztelt ügyfeleim most már, minekutána a collegialis rendszeren alapított statusorvostan rövid rajzát adtam volna, — miután láttuk, hogy behozatalára vagy rendezésére a szakemberei komoly megfontolása, sok tudós orvosok közmunkássága, minden oldalról megvitatás, sőt a nyilvánosság is kikötő föltét gyanánt megkívántatnának; miután tudjuk, hogy a statusorvostan ott, hol már létezik, az orvosi közvéleményt csakugyan ki nem kerülhet; miután az orvosi collegiumok működése leírásába is ereszkedtem volna, most már mondom, egy indítványomhoz is eljuték: t. i.

Hogy a magyar orvosok, azon meggyőződésnél fogva, mellyet a statusorvostan édes hazánkban rendezése szükségéről kétségkívül keblökben hordoznak, — azon általuk elismert igazságnál fogva, hogy vajmi sok tekintetben hatna ez üdvösen egész édes honunkra, — továbbá a lelkes elszánás azon elvéből, miszerint illy a közjót oly jelesen és közlőre érdeklő intézkedések elfogadása esetében szent kötelességöknek tartandják e nagyszerű feladat megoldásához minden kitelhető erejük szerint hozzájárulni, — végre tekintve vévén azt, hogy e tárgy kifejlése egyedül a n. m. m. k. helytartótanács bölcs átlátása útján veheti kezdetét, hogy mondom, ezen indító okoknál fogva a magyar orvosok testülete a n. m. m. k. helytartó tanácsához azon alázatos magány kérelemmel járulni sziveskedjék, miszerint az általános orvosi ügy s rendünk édes hazánkban jelen állását kegyesen ügybe vévén, egy előleges, méltán köztiszteletű országos főorvosunk elnöklete alatt leendő, országos orvosi választmány alakulhatását ki- eszközölni, s azt hazánk orvosi ügyének megvizsgálásával, czélszerű elrendezése tervezésével, s e szörint egy magyarhoni közorvostan előkészítésével megbízni kegyesen méltóztassék. —

A tárgy nagy jelentősége minden esetre higgadt, s terjedelmes előmunkálatot igényel; s akár dicsőségesen uralkodó felséges urunk, akár az összes törvényhozói testület, akár pedig a n. m. m. k. helytartó tanács indítandja meg folyamat, szinte minden esetre szükség leendő.

Önök jelen gyűlése elibe, melly minden tekintetben képviseli a magyar orvosi közönséget, és azon teljes képességgel bír, miszerint e tárgyról valamint általában, úgy annak egyes részleteiről alapos itéletet hozhasson, önök gyűlése elibe teszem le ezen indítványt, azon meggyőződéssel, hogy önök a kitűzött czélrai törekvést korszerűnek tartván, habár az általam kijelelt eszköz czélszerűségét el nem ismériendék is, miután a tárgy kifejlése korunk szükségéhez tartozik, czélszerűbb lehető módról elmélkedendnek, hogy hazánkban a közorvosi ügy korszerűbb lábra állitassék. —

Dr. Bittner Imre,
t. Aradmegye főorvosa.

A mireny méltánylatához.

Valamint az életben megvannak a nagy embernek túlbecsülői, kik minden legkisebb jó tulajdonit, sőt áldémeit az egekig emelni, magát az embert pedig istenisíteni kívánják; megvannak, s pedig sokkal nagyobb számban, üldözői s ellenei is, kik minden erényét vétékké, minden jó tettét bűné magyarázhatni, őt magát pedig porig lealacsonyítva, lábbal taposhatni ohajtanák; s csak nagyon ritkán fordul elő egy kettő, ki ünömabb tapintatánál s igazság szereteténél fogva a hibákat, melyek mig világ s emberek létezendnek, a legnagyobb szellemben szintugy előfordulnak, mint a por leggyaralóbb fiában, feledve, vagy palástolva, szívét, eszét, erényeit ön javára s embertársai hasznára fordítani képes: szintugy van ez a gyakorlati gyógyászatban is, hol a hős szereknek megvannak túlpártolói, kik ugyanegy gyógytesttel minden kórt legyőzhetnek, minden bajnak véget vethetni hisznek; megvannak sokkal nagyobb számban ellenei is, kik a rossz következmények egész csoportait, mik legkönnyebb magyarázatukat lelnék magában a betegségben vagy más körülményekben, egyenesen a gyűlölt gyógyszernek tulajdonítják; ellenben pedig nagyon csekély azon józan orvosok száma, kik jól ismervén valamely gyógyszer fény- s árnyoldalait, amazoknak hasznát venni, ezeket pedig kerülni tudván, némelykor oly csodákat vizsnek véghez, mikről a módfelett bátor, vagy módfelett félénk orvos álmodozni sem merhete. Sehol sem találunk ez észrevételeim czélszerűbb alkalmazást, mint a mirenyre nézve, melynek, mint semmi egyéb gyógyszernek, megvannak túlbecsülői, megvannak ellenei, de oly ritkák méltánylói, hogy azokat Diogenesként fényes nappal is lámpavilággal kellene felkeresni. Túlbecsülői mindig jót, túlocsárlói mindig rosszat várnak tőle, igaz méltánylói pedig hasznokra fordítva jó hatásait, melőzvé a rosszakat, a legnagyobb méregből is üdvöt tudnak árasztani a szenvedő emberiségre, mert jól tudják, hogy mindenkor csak a legnagyobb méregben rejlik a legnagyobb gyógyerő.

A mireny külhasználata nyomait a legrégebb időkben találhatni fel; Hippokrates, Celsus, Galen munkáiban a mirkéneg vagy is mómorsárga több helyütt előfordul; de az Indusok belsőleg is alkalmazták régóta, s az ugy nevezett ázsiai lapdacok, melyeknek alapszerőket a mireny teszi, elég ismeretesek az orvosi világban. Francia- s Olaszországban, Sibiériában s Keletindiában oly közönséges szer a mireny, hogy minden félelem nélkül használja a pór nép a váltóláz elűzésére, mit ugyan korántsem javálva, hanem csak azért hozunk fel, hogy kitessek, milly széles kiterjedésű s általános alkalmazása s szer már régóta, s mennyivel okszerűbb s kevésbé veszélyes volna a mireny gyógyhasználata, ha nem a pór nép, hanem gondos orvostól kezeltetve csak ott rendeltetnék, hol annak bevételétől a legjobb sikert reményleni, de semmi rossz következményétől félni nem lehetne. — Németországban valószínűleg Linsenbarth, stuttgarti orvos, ki a 17. század vége felé élt, és Rosinus Lentilius név alatt lett híres az orvosi világban, volt az első, ki kísérleteket tett a mirenyről a váltólázakban, s azt ügyfelei közt elterjeszteni igyekezett. Ezt követék Fuchs, Slevogt, Baker, Pearson, Jackson Robert, Macliesh, Fowler, Monro, de Haën, Störk; de nagyobb pártolója alig volt e szernek a két Plenciznél, valamint legszorgalmasb vizsgálója Fowler volt Angolhonban, kinek mirenyoldatát mindnyájan ismerjük. Valamint azonban az embernek többet árthatunk, ha gyanúsítgatjuk, mint ha kerekdeden kimondjuk, hogy gazember: ugy a mireny ügye is egészen ellenkező fordulatot veve, midőn Frank Péter, ki minden józan ítélete mellett e szerre nézve mégis inkább elfogultságának s álhitének látszott hódolni, mint az egyszerű s kézzel fogható igazságnak, a váltóláz elleni szerekről szólván, e szavakat ejtő: „Quin ideo ad suspectissimum adeo arsenicum recurrendum esse credamus.“ Ez a „suspectissimum“ szócska Frank tekintélyével ejtve, többet ártott a mirenynek, mintha azt mondta volna, hogy gyomor- s béllobot, vagy gericzagybénulást szül e hős szer, mert az orvos is sokkal erősb s veszélyesbnek hiszi az ismeretlen ellenséget annál: kit vagy szemével látott, vagy kivel tán már meg is birkozott. Ez időtől fogva csak a legkétségesb betegségekben vétették haszná a mirenynek a rákfekélyekben, henső rákban, s üdült, makacs kütegekben. De nehéz is volt e szer használata, mert hatásai az emberi életműszerekre még ismeretlenek lévén, alig lehetete máskép, mint különszer gyanánt rendelni, valamint különszernek tartjuk mindeddig a kinagyököt a váltólázban, a higanyt a bujakórban,

a ként a rühben, s így tovább. A jelenkor nagy áldásai közé tartozik a mireny bővebb ismertetése is, mert csak a legújabb idő olta tudjuk, hogy e szer minden hatását a duozrendszerben s a gerinczagyban összpontosítja, nevezetesen az utolsóak életnyilvánításait eltörleszteni igyekeznek, s így bénitolag hat a gerinczagyra s az attól függő mozgrendszerre, ellentétet képezvén így az ebvésmaggal, mely a gerinczagy életét felmagasztalja, s a mozgizmok tehetségét is magasabb fokra emeli. E meggyőződésnek köszönjük az újabb időkben e hathatós gyógytestnek bátrabb s több oldalú alkalmazását is; de ha azt gondolnók, hogy legyőzve már minden balvélemény, szétoszolva minden félelem, valóban nagyon csalakoznánk. Megvannak a mirenynek még most is ellenei, kik anathemájokat sújtják mindazokra, kik e jeles elemnek, mint gyógyszernek, csak nevét is említik; megvannak ellenei, kik tüzzel vassal irtanak ki mindazokat, kik a képzelt méreggel beteg embertársuk egészségét helyre állítani merik; Frank „suspectissimum adeo venenum“ még mindig visszhangzik füleikben, s illy tekintély ellen felkelni, önszemének s eszének többet hinni, mint másénak, felségsértés volna legalább is. Az illy féle balvélemények leginkább kis városokban születnek s tenyésznek, hol csekély lakosság mellett aránytalanul nagy az orvosok száma; mert az „auri sacra fames“ az illy fészkekben az ügyfeleket csaknem mindig ellenfelekké változtatja, s jaj Hippokrates szegény fiának, ha olykor valami gyógyszert mer rendelni, mely épen kedves collegái jóváhagyását nem bírja. Voltam egyszer hazánkban orvosokkal dúsan megáldott egy városkájában, hol egy tisztos nagy érdemű pályatársunknak tulajdoníták e jó urak egy előbb kelő embernek halálát, mivel, nem tudom micsoda betegségben, fél szemer fehér mirenyt merészlett adni csőrealakban. Valóban szilárd jellem kívántatik hozzá, hogy az orvos, kivált a fiatal, átellenében illy megátalkodott álhiedelmeknek, saját meggyőződése szerint cselekedjék.

S valljon mit felelnek a mirenynek ez elhatározott ellenei, ha gyűlölségök oka felől kérdeztetnek? Azt mondják, hogy a mireny méreg, szörnyü méreg, mely az emberi étellel érintkezésbe hozva, a legszomorúbb jelenkezéseket idézi elő, mely alattomosan árt, mely lassankint s észre nem vehetőleg öli meg az embert. Ha ekkor azt javasolnók nekik, hogy kísértsek meg átlátandók, hogy korán sem oly kegyetlen a mireny, mint a millyennek ők tartják, azt felelelnek, hogy biz ők meg nem kísértik, de minek is, hiszen van elég hasonlatásu szerünk, mely vagy kevesbé, vagy épen nem veszélyes. Nagyon hasonlítanak ezek az egykori szegedi polgárhoz, ki kérdeztetve, valjon mért nem köveztetik ki városukat, csak azt válaszolá, hogy sem apja, sem nagyapja nem láttak köveztet, s még is meghíztak, hát minek a köveztet? Kár ezeknek ismételni, hogy nincs nagyobb méreg a mákony s kéksavnál, a maszlagos redősiromnál, a nadragulyánál, sokféle savaknál, a higany s aranyánál, az ebvésmagnál stb., miknek alkalmazása mind a mellett, hogy mérgek, szinte mindennaposá vált; ők még is csak megmaradnak elvöknél, hogy t. i. a mirenyyel semmi kísérletet nem tesznek.

Alaposabb, s azért okszerűbb azoknak állítása, kik elősorolván mindazon rossz jeleneteket, mik a mireny használatát sarkon követik, annak alkalmazását ellenjavallták, ámbár mindazon jelenetek többnyire vagy a betegségnek, mely ellen e szer használtatik, vagy a mirenynek czélszerűtlen s nem eléggé óvatos alkalmazásának, nem pedig a mirenynek, mint gyógytestnek, következményei. Azt mondják ugyan sokan, hogy a mireny émelygést, okádást, étvágytalanságot idéz elő. Mi az émelygést s okádást illeti, erről csak annyit mondhatni, hogy az vagy a szer nagy adagának, vagy pedig a betegnek gyengeséggel összekapcsolott túlzékonyosságának következménye, s tüstint elhárítható, mihelyt az adag alább szállítatik, vagy a szer használata darab ideig félbeszakasztatik. Az étvágytalanságra nézve azt jegyzem meg, hogy nincs tetemesb betegség, kivált ha forró, mely étvágytalanságot nem támasztana, s ez ekkor bizonyára nem a nyújtott orvosszertől függ. A mireny nem csak nem gerjeszt étekundort, hanem inkább öregbiti az étvágyot, mit nagyon jól tudnak a barmászok és Stajérhon azon lakói, kik, ha étvágyukat nevelni akarják, parány kis fehér mirenyt vesznek be, s céljokat mindig elérik. A gyomor s béllob, a tagok reszketége, a gerinczagybénulás a mirenynek csak oly nagy adagait követik, miket az orvosnak nem szabad, de nem is lehet rendelnie, mert gyógyítani, nem pedig ölni adá kezeibe hatályos befolyásait az anyatermészet. Reszketeg ugyan s gerinczagybénulás e szer felette soká tartó használatára is következik, mely hasonló okszerű, ovatos és lélekismeretes gyógyásznál fel nem tehető. Sokan azt állítják, s alaposan, hogy a mireny a test különféle részinek, főleg pedig az arcnak daganatát okozza; de e jelenet csak igen ritkán mutatkozik s oly csekély jelentésű, hogy miatta bátran folyamodhatni a becsülhetlen hatásu szerhez, mert e daganat rövid idő mulva magától megszűnik, a nélkül, hogy ittlétének legkisebb nyomát hagyná maga után.

Ezek valának nézeteim, ezek meggyőződéseim a mireny felől, midőn magamat ennekötte kilencz évvel annak gyógyhasználatára, először életemben, eltökélém. Egy körülbelül 25 éves óbudai molnárlegény, ki már két év olta kinlódék negyednapos váltólázzal oly módon, hogy azt a kénsavas vagy sósavas kinadék segélyével mindig elüzé; csak ugy azonban, hogy két, legfőlebb három hét múlva ismét reá jött, minden orvosi segedelem daczára nem menekülhete bajától, s tanácsomat kéré. A fiatal ember senyves test állapotát kivéve, melly a soká tartó váltólázakat mindig követni szokta, semmit sem veheték észre, mi a gyakori visszaeséseknek okul szolgálhatott volna, ha csak azt nem emlitem, hogy mesterségénél fogva egész heteket kelle a Duna közepén töltenie, mi a váltólázban nem épen kedvező körülmény. Látván, hogy a baj a kinadékknak, mint legbiztosb különsernek, nem enged tökéletesen; látván, hogy máj, lép, s az egész bélhuzam rendszeres állapotától nem távozik, tüstént a mireny váltóláz elleni erejére gondolék s fél szemer fehér mirenyt 24 részre osztván poralakban, minden órában egy egy port használtaték betegemmel. Már a jövő lázroham kimaradt, s a szer folytonos használatára többé vissza sem tért. De nem rögtön szüntetem meg a mireny használatát, hanem csak lassankint, ugy, hogy minden negyednap kevesbet nyújték belőle, míg utoljára csak két port emészte meg naponkint a beteg. Miután így, mindössze két szemert elhasznált volna, a legjobb tanácsokkal ellátva, magára hagyám a felüdülőt, ki a négy év alatt, mit még Óbudán tölték, lázába többé vissza nem esett, s az egész idő alatt a legjobb egészségben élt.

Illy alig várt szerencsés siker a hősszer további kísérletére buzdita, s mondhatom, hogy soha cserben nem hagyott. Allítsanak túlfélénk ügytársaim akármit, én rossz következményét a mirenynek soha sem tapasztalám, jóllehet közel háromszáz különféle nyomatu váltólázban, különféle mérsékményű, külemű s életkorú egyedeknél tevék vele kísérleteket kórházban s kórházon kívül. Ha az említett arczdaganatot néha látám is, ez nem sokára megszűnt, a csalánküteghez hasonló bőrbántalom pedig, valamint a kásaküteg idomú emelvények, miket gyakran vevék észre, szinte minden következmény nélkül enyésztek el. Különös azon tapasztalatom, hogy valamint a daganat, ugy a nevezett kütegek is gyakrabban fordultak elő azon esetekben, mellyekben Fowler oldatát, legritkábban pedig ott, hol poralakban rendelém a fehér mirenyt, melly utóbbi készítményéről a mirenynek meg kell egyszersmind jegyezmem, hogy egyáltalában sokkal szelidebben, ámbár szintolly biztosan hat az ember életműszereire, mint a Fowlerféle oldat, s így legtöbbször a fehér mirenyt használtam.

Kérdendők ügytársaim, valjon minek a mirenyt, habár a leghatályosb gyógyszer volna is, a váltólázban rendelni, midőn a kinában oly szerrel birunk, melly a hideglelést mindig legyőzni képes? Erre csak azt felelem, hogy a mireny a kina váltólázellenes hatását sokkal felülmúlja, s hogy számtalan esetben, kivált ott, hol a váltóláz támoka helybeni viszonyokban fekszik, azt a kinaival egyáltalán meg nem szüntethetni. Jól tudják ez utóbbi körülményt mindazon orvosok, kik minden betegségek közt leggyakrabban találkoznak a makacs időszakos lázakkal. — Az első s főkörülmény tehát, melly a mireny használatát javálja, a váltóláz makacssága volna, mint a melly e szertől még mindig legyőzött. De tapasztalja másodszer a gyakorlati orvos, hogy azon váltóláz, mellyet a kinakészítvények segélyével ma legyőzött, hét, tizenégy, legfőbb huszonegy nap múlva ismét visszafordul, s a visszaesés többnyire forróbb, kegyetlenebb az első betegségnél. Illy visszaeséseket a mireny okszerű alkalmazása után nem tapasztalhatni, s így a visszaesések elkerülése végett is czélszerűbb a mireny a kinaszereknél. A kinakészítvényei, hogy sikeresen munkálódhassanak, elég erős emésztési tehetséget kívánnak, különben gyomornyomást okoznak, kivált gyengébb egyedeknél, s ilyenkor nem csak hogy el nem nyomják a láz rohamokat, sőt azokat még öregbítik s a máskint egyszerű bajt gyógyszeresorsva hozzájárultával szövevényessé teszik. Mindezen kelemetlen eredményeket a mireny nem ismeri, s egyformán használható a legerős, valamint a leggyengébb emésztő életműveknél is, ámbár a szövetkezéseket a mireny alkalmazásánál is tanácsos mindenek előtt megszüntetni. Vannak továbbad oly gyengéd, oly érzékeny s túlingerlékeny betegek, s agytorlódásokra oly hajlamosak, hogy a kinadék legesekélyebb adagára is kiállhatlan fülzugást, fejkabulást, szédelgést éreznek olyannyira, hogy, ha a gyógyász ilyenkor a szer bevételét folytatná, öntudatlanul összerogyna a beteg, s gutaütést szenvedne. Az illy egyedeknél a kina készítményeit egyáltalán nem rendelhető, s nincs ekkor jobb szer a mirenynél, melly a mondott jeleneteket soha, semmi körülmény alatt elő nem idézi. Van utoljára egy osztálya az emberi társaságnak, mellynél az orvosnak soha sem kellene egyéb szert rendelni a váltólázak ellen, mint épen a mirenyt, s ezek a szegények, kivált az oly helyek szegényei, hol a váltólázak honosak, s mint mondom,

a helybeli viszonyokhoz, főleg a posványléghez kötvék, mint például Temesvárat. A mellett, hogy itt a hideglelések magukban véve is sokkal makacsabbak, épen a szegény osztály az, melly rossz lakásainál, nyomorult életmódánál fogva a láztámasztó okoknak leginkább van kitéve, s így leggyakrabban szenved hideglelésben és annak utóbajainak egész legióiban. Gondoljuk csak meg, hogy nálunk, ha a visszaeséseket el akarjuk mellőzni, körülbelül egy nehezéket kell lassankint elfogyasztani a kinalból: már ha most a kénsavas kinalt rendeljük, melly, ha nem csalatkozom, a kina legolcsóbb égvéndeke, már is két pengő forintba kerül egy lázbetegség megszüntetése, melly öszveg oly tetemes költség a szegényre nézve, hogy inkább Isten s természetre bizza gyógyittatását, mint orvosra, s így a láz minden utóbajaiba beleesvén, utoljára is a sír martalékjává leszen az az ember, kit, ha mirenyt rendelünk neki, néhány krajczárnyi költséggel, mit vállal megbirhattak volna, a halál torkából kiszabadíthattunk volna. —

Szabad legyen itt záradékol egy kóresetet elmondanom, melly mind magában véve, mind pedig azon következmények miatt, miket belőle a mireny tulajdonira nézve levonhatni, csaknem a legérdekesh mindazon esetek közül, mik közel tizenkétéves gyakorlatomban előfordultak.

S. B. A., egy itteni kir. kincstári tisztviselőnek neje, 52 éves, ideges mérsékményű, gyenge testalkatú asszonyság, két élő s egészséges gyermek anyja, a gyermeki s fejlődési kórokat szerencsésen átvállván, hősziámát 14 éves korában kapá meg legelőször, melly rendesen ugyan, de igen csekély mennyiségben folyt mindig. Ha némi ingerlékenységet kiveszünk, 1827-ig a legjobb egészségben élt, de ekkor májlobba esvén, ebből szerencsésen kigázola, s a jelen betegség megjelenteig semmi csorbát épsegének nem szenvedé. 1834-ben legelőször kezdé máj — s gyomorbéli bántalmakat érezni. Házi orvosa a betegség jelenetiről, lefolytáról s az ellene használt szerekről nem emlékezik ugyan, de annyit még is tud, hogy a bajt gyomorgöresnek tartá, s mint olyant orvoslá is, de siker nélkül, minek az lön eredménye, hogy a beteg huzamosb időre hasonszenvi orvosra bizá magát. Ez azonban nem volt szerencsésebb ellenszerű ügyfelénél, kinek tehát ismét gondviselése alá veté magát betegünk, s főleg hideg vízzel igyekezett baján segíteni, mellyet orvosi fürdés, mosások, s leöntések alakjában használt legfőképen. E gyógmód azonban tetemes javulást nem eszközle, mert a baj, ha néha kis időre elhallgatott is, annál nagyobb erővel tért vissza illy szünet után, s általán véve megmaradt. — 1838-ban a gyomorgöreshez még a méhrendszer sérelmei is járultak, mert a méh olyannyira megdagadt, hogy szinte a köldöktájig terjedne. A daganatot lob előzte-e meg, nem tudatik. Ekkor a budai később a Bécs mellett fekvő bádeni fürdők javasoltattak a betegnek, de hasztalan, mert általuk sem a gyomorgörestől, sem a méhdaganattól, nem szabadult meg. A füredi savanyviz ivása s a balatonbani fürdés nem csak nem enyhité a kinokat, hanem inkább nevelé, s a sajnálatra méltó asszonyság maró fájaldalmiban azt vélé, hogy a gyomrában létező valami állat okozza iszonyú kinait. — 1841-ben, kivált őszkor s télen oly veszélyes alakot ölte a gyomorbántalom, hogy már magok az orvosok is elveszték minden reményüket, a beteg pedig fűhez fához folyamodván, ninos hiresebb orvos fővárosinkban, kinek tanácsával nem élt volna; maga Hartung homoeopatha, ki a bajt a mi orvosinkkal együtt kökemes elfajulásnak vagy épen már a gyomorban létező rákfekélynek tartá, Milanóból gyógyítá levelezés által a szenvedőt, de mind hiában. Most 1842-ben tavaszkor ismét Bädenben kerese enyhülést, de itt sem nyéré meg azt, mert bár kínai kisé tűrhetőbbek lettek, egészen még sem szűntek meg, Temesvárat pedig hová a nyár vége felé érkezett vissza, előbbi egész dühével tört ismét ki a gyomorban.

Illyek valának a körülmények, midőn múlt évi september kezdetén az én gondviselésem alá került a beteg. Én őt az ágyban, jobb oldalán fekvé, épen a legnagyobb gyötrelmekben lelém. Sápadt s elsoványodott arczának izmai a legdühösb fájaldalmakat mutatók, felhuzódott alsó vétagokkal összezsugorodva, enyhíthetni gondolá szenvedéseit. Fájaldalmi szünet nélkül a gyomortájban, csipők, marók, összehúzók s oly kinosak valának, hogy hideg veritéket idézve elő, tetőpontjukon még az öntudatot is teljesen elnyomák. E mellett a beteg szüntelen émelygésről panaszkodott, melly mindinkább növekedvén, hányás következék, s ez által már több nap előtt vett eledelék ürítettének ki emésztetlenül, mire azonban némi könnyebbség mutatkozott a fájaldalmakban, míg végre egészen megszüntek. A hasfalak mindenütt megvizsgáltatva, a bordaljak alatt s a gyomortájban semmi legkisebb rendtelenséget nem leheté észrevenni, minden lágy, puha, fel nem dagadt, máj, lép, gyomor nagyságára s kiterjedésére nézve a legnagyobb rendben. A köldök alatti tájékon egy ökölnyi nagyságu, kemény test vala tapintható, melly az ugy nevezett fehér vonalnak épen közepén fekvé, megmutatá, hogy a

rendkívül nagyobbodott s keményedett méhtől képzettett. Az üterek verése összehúzódott, kicsiny, gyenge, a vizelet ritka, fehér, székürítmények csekélyek, néha székrekedtség. Különben mint mondám, semmi rendtelenség. Ily körülményekben némi görcsellenes szereket ajánlván, bővebb és szorgalmasb vizsgálat alá vevém a beteget, s már néhány nap múlva észrehevém, hogy a baj időszakosan jelenik meg, ámbár minden bizonyos s előrelátható nyomat nélkül, mert változva majd minden nap, majd minden másod, harmad, sőt negyednap is jelent meg, s mi több, magok a beteges jelek is bizonyos rendet tartanak, úgy hogy legelőször ástás, nyújtózkodás, észrevehető hidegség tevő úgy szólván a szenvedés első szakát, mellyben maga a görcs is a legnagyobb kegyetlenséggel állott elő émelygéssel, hányással, melly azonban csak akkor következék be, midőn a hideg szünetezni kezd. Most egyenlő melegség jelent meg, melly öregbedve forróságba s később izzadásba ment által, ámbár ez utóbbit nem mindig lehet tapasztalni, s így a gyötrelmek őt, hat óráig tartván, el múltak, nem hagyván egyebet magok után, kimondhatlan gyengeségnél s a gyomornak olly érzékenységénél, hogy még a legemészthetőbb étkeket sem tűré. Ezeket tudván, s más egyebekkel összeköttetésbe hozván, már nem vala nehéz a kórhatározatot a legnagyobb valószínűséggel kimondani. Figyelmes szemmel kísérvén a kór lefolytat, jelenetét, az épen akkor nálunk Temesvárat uralkodó kórszellemet, s azon körülményt, hogy B. asszonyság addig, míg Bádén körül mulatozott, jóllehet bajától nem volt mentve, ez még is szelidebb alakban mutatkozott; hogy, mihelyt itteni levegőt színi kezdett, megérkezte után két nappal baja a legiszonyatosb idomban jelent ismét meg; hogy végre semmi más rendtelenséget nem vevék észre, nagyon meggyőződött a felől, hogy itt nem a gyomorgörcs a főszervenvelem, hanem hogy egyszersmind váltóláz is van jelen, ámbár rendetlen nyomatú. Azt mondja ugyan Hufeland, hogy a hol több nap előtt veit eledel emésztetlenül okádtatik ki, ott a gyomorban rákfekély; én azonban ezen emésztetlen hányadékot onnan is származtathatom, hogy a gyomorzar görcsösen összehúzódva, semmit sem bocsát által, a gyomor maga pedig görcs utáni gyengesége miatt nem emészthet. Az egész bajt a méhkeményedés következményének tartani már azért sem lehet, mivel sokkal nagyobb rendtelenségeket láték már számtalanszor a méhrendszerben, minden egyéb bántalom nélkül, s nem is hihető, hogy az élethez olly kevésbé szükséges életmű tehetetlensége illy zavart hozhasson elő más részben, melly tőle olly távol fekszik, s nem azokban, mellyekkel közvetlen érintkezésben vagy. Mellyik volt légyen a főszervenvelem, a görcs-e vagy a láz, azt nem merem meghatározni; de nem is lehet; hihető, hogy mindkét baj egy közös gyökből vette eredetét, t. i. a duczrendszer szabályellenes állapotából. Így tehát a bajt álarczos váltóláznak tartám, melly régibb orvosoktól „Febris intermittens cardialgica“ nevezet alatt iratik le. Hogy e nézetemnél fogva jóslatom is kedvezőbb volt minden orvostársaimnál, kik eddig gyógyiták, a mondottakból önkényt kiviláglik. Készen volt gyógytervem is. Kénsavas kinadékot rendelék a legegyszerűbb alakban, mert megakartam győződni tervem igazságáról, s minden órában egy szemer vétetett be a szerből. Egy hét múlva megszűnt ugyan a láz, de megmaradtak a görcsök, ámbár sokkal szelidülve. Betegem már ekkor ötven szemer kinadékot használt el, s vonakodott azt folytatni, de folytatta ismét, midőn egynehány szünnap után a láz a görcsökkel ismét visszajött. Egy nehezéket vett most újlag be a lázelleni különszerből, a láz ismét elmaradt, a görcsök szelidültek, de egy hét múlva megint visszatértek. Látám így gyógytervem czélszerűségét, de szomorúságomra azt is tapasztalám, hogy a sokévvű baj gyökös kiirtására a kinadék nem elégséges. A mirenyt ajánlám tehát, s midőn a beteg is megegyezett tervemben a méreg szó daczára is, a Fowlerféle oldatot rendelém, úgy, hogy napjában hatszor három, később négy csep, s ismét három, utoljára csak kétszer napjában két csep használtatott. Igaz ugyan, hogy a felvilágosodott asszonyságnál is sokat kelle küzdenem az előítélettel; melly a kór tünetényeit a szernek tulajdonítá, mindazáltal szerencsésen leküzdők a nyavalyát már három hét múlva gyökeresen. Magam sem akarék hitelt adni a javulásnak, s szinte három hónapig használtam még a szert mindig kisebb adagokban, s csak akkor hagyék fel vele. Azólta majd egy év telt el, s B. asszonyság, ki testesebb is lett egyszersmind, a tökéletes egészség minden jeleivel dicsekedhetik, s reményem, gyötrelmeibe már nem is fog többé visszaesni.

E kóresetből mindenek előtt azt a tanulságot jegyezhetjük fel, hogy ott, hol bizonyos betegségek honosak, ezeket soha sem szabad szemből veszteni, mert más nyavalyákhoz is szeretnek szövetkezni s olyankor a kórismét nagyon nehezítik, melly könnyüvé leszen, mihelyt a helybeli kórjellemeiről meg nem teledkezik a gyógyász. Ha jelen esetben csupán a gyomorgörcsöt vesszük főszabályul, mint

ezt sok évig tevők ügyfeleink, soha illy szerencsés sikert elő nem idézendünk. De másodszor a mireny hasonlíthatlan munkálódását is megmutatja a kórvázlat, mert ámbár a kórhatározat szerencsésen meg volt téve, a kinállal még sem boldogulhattam; nem boldogulhattam azért, mivel a több mint 14 éves betegség sokkal erősebb, rögzöttebb volt, semhogy a különben biztos szernek engedett volna; de engedett a mirenynek tökéletesen, s mint bizton reménylhetni, egyszersmind örökre, holott a kinadék használata után már egy hét múlva visszaesés történt. Kiviláglik kórtörténetemből továbbad az, hogy a mirenynek nagy hatása van ott, hol az idegrendszer életnyilvánításai túlfeszültek, mert mint bénító szer, ezeket mérsékli. Figyelmessé levék ekkor szerünk eme hatására is, s azólta tettem kísérleteket vele a nyavalyatörésben, hol valóban egy esetben annyira szelidítém a betegséget, hogy jelenleg csak fél év múlva volt betegemnek egy nehéz kóri rohama, melly ennekelőtte minden hónapban egy vagy kétszer szokott megjelenni. Egy másik esetemről még nem szólhatok, mert csak nem rég került gondviselésem alá. Végre kórrajzom legfényesebb bizonyítványa annak, hogy a mirenyt mérsékelt adagban s a szükséges vigyázat mellett huzamós ideig vehetni minden bal következmény nélkül, s koránsem olly alattomosan öl, mint azt sokan elakarnák velünk hitetni.

S így elértem oda, hova kis értekezésemmel jutni kívántam, hogy t. i. felkérjem orvostársimat, mikép ők is, hol alkalmuk akad, e nagy szert kísértetni, használni méltóztatnának, mert biztosb, hatályosabb, és mi hasonlólag némi figyelmet érdemel, sokkal olcsóbb a kinakészítményeknél. Használják, mert bizton használhatják, mindennemű vállótáznaknál, de használják egyszersmind az idegrendszer anyagi változásaitól nem függő idegbántalmaknál, nyavalyatörésnél, vidtáncznál, görcsöknel, mik ellen alig ha birunk hatósb szerrel. Ne hódoljanak balvéleménynek, ne hódoljanak alaptalan félelemnek ott, hol emberélet van kérdésben, s ne hódoljanak azért, mert az orvosnak sem balvéleményeket, sem félelmet ismernie, s annál kevesbé ön keblében táplálnia nem szabad.

Dr. Wachtel Dávid.

A Monesiáról a görvélykórban

értekezik

Dworszky József orvostudor.

Gyakorlati orvosok tapasztalatai következtében, a gyógyszerek seregébe legújában felvett, s a görvélykórban különös hatásának talált Monesiáról leendő szerencsém a nagytekintetű gyülekezet előtt szólani, egyszersmind egy igen érdekes, s a görvélykór tökéletesen kifejtett képét személyesítő kóresetet adnom elő, melly a jobb térdizülést egészen elfoglaló fekély alakjában mutatkozott. Az egyén valami 17 — 18 éves ifjú, látszólag egészséges szülektől, kora ifjuságától fogva a görvélyes betvegy minden jelenségeivel, mint felduzzadt vastag ajkak — dagadt nyakmirigyekkel, izgékony fehér turhás küleménnyel. — Különböző gyógyszerek használatára eltűntek a nyakmirigy dagai; ellenben a különben is megsérült jobb térdizülés tetemesen megdagadt, végre több helyeken kifakadott. Azon orvosok, kikhez a beteg folyamodott, csakhamar elismerék a kór természetét, és az úgy nevezett görvélyellenes (antiscrophulosa) gyógyszerek egész serege rendre megkísértetett a nélkül, hogy valami jobbulás mutatkozott, vagy a kültekintetre rákjellemű fekély behegedett volna. Idővel, miután már a fekély négy éven át illy állapotban volt, a beteghez hivatván sorvasztó lázban találtam, melly a görvélykór-okozta, s a térd egész boltozatát befedő rákfekély által mintegy tápláltatott. Rövidség okáért nem akarom tisztelt ügyfeleimet a fekély terjedelmesebb leírásával terhelni, egyedül arra szoritkozom, hogy betegemet általában elveszettnek tartottam; nehogy azonban a szenvedő minden vigasztalás nélkül marad-

jon, — egyszersmind pedig, hogy a görvélykórban annyira elhíresült Monesia gyógyerejét megkísértsem: ezen szerből eleinte csak iralokban, később bensőleg is, egy terecsen kezdvén, rendeltem naponként. Az előlegesen csak külsőleg használt Monesia, úgy látszott, mintha a genyvelasztást javította, s a rettenetes fájdalmakat némileg enyhítette volna, kórszuny még sem állott be, mind a mellett, hogy más görvélyellenes gyógyszerekkel illő kapcsolatban dárdanyozott higkénét is (aethiops antimonialis) növekedő adagban nyújtott a betegnek. Ez arra birt engemet, hogy miután 14 napig a Monesiát külsőképen használtam, bensőleg, mint említém, egy terecsent rendeljek naponként labdacsalokban betegemnek; külsőleg pedig, mivel pénzbeli körülményei meg nem engedék ezen drága gyógyszer iralokban használatát: csupán barna viaszta pasz (ceratum fuscum) használattott kötözésül. És nem kis örömmre s bálulásonra a sorvasztó láz eltűnt, a beteg naponként jobban lett, a fekély rákküleményü nyomata elveszett, kerülete kezdé kisebbedni, s inkább genyedő seb jellemét ölté magára. — Hogy röviden szóljak, alig három hónapi orvoslás után, a tetemes állományvesztéssel egyesült görvélykóros fekély tökéletesen behegedett, az évekig tartó görvélyes letétel tellyes kiirtásával, honnan ezen gyógyszer kitűnő hatása eléggé kivilágolt. — Annak további fejtegetését, miképen, s melly elemeknél fogva hat ezen gyógyszer a görvélykórban, tisztelt ügyfeleim további vizsgálatára bizván, egyedül arra szoritkozom, hogy kilencz hónap elmúltával is az egyén minden görvélykóros letételektől ment maradván, végtagai tellyes használatában tökéletes egésséggel bír. Bátorodom tehát e gyógyszert hasonló esetekben többszöri megkísértés végett ajánlani, — s tisztelt ügyfeleimet tapasztalataik eredményének honi hírlapjaink utján leendő közlésére felszólítani. —

Temesvár égalji viszonyairól.

Midőn az orvosi szakgyűlésben a temesvári lakosság számával semmi arányban sem álló, és mindenek előtt feltűnő halandóság kérdése került szőnyegre, — s egy része a jelenlevő orvos uraknak az alsóbb néposztály életmódjának elhanyagolt állapotát, — más része ismét az éghajlatot okozó: gyanítani kezdém, hogy valószínűleg mind a kettő egyesülve úgy áll, mint az előkészítő ok az ingerhez; — s ugyan ezen alkalommal, egy értekezést is nyújtottam be a nagy tekintelű gyülekezethez, mellynek nagyobb részét itt ismét azért hozom fel, mivel több lehetőségek foglalt magában, mellyek valamely kór orvoslásánál legelőször is elhárítandók. — Hogy ez megtörténjék, szükséges azokat előbb ismerni, elősorolni, s úgy következetes szabályokhoz folyamodni.

Mielőtt azonban a kórgerjesztő tényezőkre átmennék, szabad légyen az éghajlatról, mint előkészítő okról, közelebbi felvilágosítás végett bővebben szólanom —

A mi ezt illeti, én azon véleményben vagyok, hogy valóban az éghajlat egyike a legfőbb tényezőknél, — és ezt senki sem fogja kétségbe hozni, a ki jól megfontolja, hogy ezen helyet mellyen most élünk, és környékét egykor a pontuszihoz hasonló mocsárok fődék, mellyek boldog emlékezetű Maria Terezia rendelkezéséből, több kitűnő férfiak szorgalmas munkássága által termőfölddé alakították át, — s kiknek fáradaimai a felsőbb helyek hozzá járultával, sétaterek s kertek alakítása által a lég is tettelegesen megtisztulván jelenleg is sikeresen mozdítatnak elő.

Hogy a mocsárok közelében sokféle kórszuny fejlődik ki, azt már Hippocrates tapasztalá, s azoknak ártalmas befolyásáról igen helyesen értekezett. Az illy álló vizek fenékén különböző állati s növényi anyagok rohadásnak indulván, az innen keletkező kigőzölgés megfertőzteti a léget, s ennek köszöni az úgy nevezett posványi gerje eredetét. —

Most azonban ezen mocsárok, lecsapolás, csatornák és zárgátak, vagy földeli feltöltés által kiszáritatnak. — Vizáradások vagy gyakori záporok következtében, a víz azon feltöltött földön megsza-

porodik, oldó ereje — s nehézségénél fogva abba behatni törekszik; az agyagföld tömény állománya miatt ezt ugyan sem hirtelen, sem elegendő mélységre nem teheti; feloldja még is folyásában az állati s növényi maradványok nem kevés részecskéit. Már az illy életműves részekkel terhesült víz részint tisztátalanul jut el a forrásokba, s azokkal is megosztja posványos jellemét, — (épen úgy, mint az ásványvizek a feloldott életműtlen részeket vezetik a forrásba) részint elpárolog, s az illy tulajdonu vizgőz szer- te terjed a légkörben. Ezen állítást bizonyítják a várbeli kutak is, mellyeknek vize sárgásbarna színű, nyálkás állományú, undorító édes ízű. — Ide tartoznak még a posványos helyeken szakadatlanul uralkodni szokott váltólázak, mellyek még akkor sem szűntek meg, miután már a mocsárok kiszáritattak, miáltal városunkra olly gyanus szín háromlott, mellyet mind eddig nem vala képes levetkezni. Mert ha bár a tavak lecsapol- tattak is, alapokat nem lehet megváltoztatni, melly a gerje kifejlődési folyamatát nagy mértékben se- gíti elő. —

Azon ellenvetés, hogy talán a várból kivezető árnyékszéki csatornák czélszerűtlen építése okozza az ivó víz fertőztetését, magában elenyészik, ha meggondoljuk, hogy a külvárosokban, hol az illető csatornák hiányossága szintűgy éreztetik, friss, tiszta, minden keverék részeketől ment iható kút víz majd nem minden háznál található.

Hogy az éghajlati befolyások e tekintetben nem csekély szerepet játszanak, kiviláglik azon arány hasonlatosságából, melly az itteni, s a posványos éghajlati lakosok között létezik, s mellyről már Avicenna, Lancisi, Massa, Alibert s többen is értekeztek. —

Ezen tapasztalatokból lesz szerencsém többeket közölni, figyelemmel kísérvén helybeli körülményeinket.

1.) A posványos tartományokban a négy éven aoli gyermekek a halálozásnak inkább kitétet- vék, mint a megemberedett egyének, ezek ismét többet szenvednek, mint az aggastyánok. Nálunk is többször látjuk halál martalékává lenni, a gyermekeket, mint sem az idülteteket. Ennek bizonyosságaul csak ez évi halálozások jegyzékét hozom fel. — Január, február és martius hónapokban a gyárkúlvá- rosban (Fabrique-Vorstadt) megholt 187 egyén, e közt 97 gyermek egy napostól fogva hét évesig. April, május és junius hónapokban megholt 168 egyén, közte 101 gyermek, tehát mintegy kétharmada.

2.) A gyermekkorra ólta posványos helyeken élő majd nem folytonosan türehető egésséggel bír, legfőlebb néha könnyű váltóláztól lepetik meg; — midőn épen azon helyeken, az idegen vagy oda költözött többnyire veszélyes maradványos lázba esik (febris pernicioso comitata). — Így az Antillákon, Poupe, Desportes, Valentin, Leblond, Dalmas, s többen tapasztalatai szerint, a fehér lakosok a lázrohamoknak inkább kitétetvék, mint a benszülött négerék, miből az idiosyncrasia hatása eléggé kiviláglik. De ha ugyan azon egyén Lengyelhon posványos vidékeiről Campagna di Roma mo- csárai közé, onnan ismét Senegal hasonnemű lapályira vitetnék; ezen különböző helyeken az éghaj- latnak hatását is különbözőnek tapasztalná, mi egyedül a kórtényezők különböző természetéből ma- gyarázható.

Nálunk ugyan azon változások, mellyeket a jövevények szenvednek, nem annyira erőszakos- sak, legfőlebb csekély jelentőségű láztól lepetnek meg; némelly települők azonban ezen betegségtől mind addig üldöztetnek, míg vagy maradványkórok, mint rejlett hideglelés, vizkórság, vagy a vál- tóláznak ideglázbani átmenete következtében halál martalékává nem lesznek. — 1843-ik év január február és martius hónapjaiban megholt a gyárkúlvárosban 187 egyén; e közt 53 beköltözött idegen, és 134 benszülött, tehát valami egyharmada idegen volt. Aprilis, május, és juniusban ugyan ott meg- holt 168 egyén, e közt 43 idegen, s így több, mint egy negyed-része. —

3.) Az élet a posványos helyeken rövid ideig tart. Sok orvosok ugyan azt állítják, hogy vannak olly segédeszközök, mellyek a testet az elnem kerülhető káros befolyások ellen kevésbé fo- gékonyra teszik. — Ide számlálják az inkább sovány és szűk adagban táplálatot, az erősítő és léles szerek czélszerű használatát, mértékletes mozgást a szabadban akkor, midőn az ártalmas kigőzölgések a légben leginkább eloszolvák, — a tisztaságot s a t. És ezek valóban nem csekély szolgálót tesz- nek, ha a betegség oka nem olly tetteleg; erőnléküliek azonban a melegebb tartományok halálhozó posványos vidékein. — Milly röviden tart itt az élet, bizonyossága annak a lakosok számával semmi

arányban sem álló szerfeletti halálozás, a mi épen fő tárgya jelen értekezésemnek. Hogy azonban sokan idült kort érnek, szerintem épen a fenemlített ovószerek czélszerű használatának következménye. Átalában itt az élelem kereset nem felette terhes, a tápszerek ára a lehetőségig olcsó, a miveltebb osztály mértékletes élethez szokott, s ezenkívül a léles italok, mellyekkel azonban a pór nép, fájdalom! itt is visszaél, szinte napi renden vannak. Nem csoda tehát, ha ezeknek használata, s a körgerje kevésbé ártalmas behatása mellett aggastyánok is számosan találtak.

4.) A posványos táj lakosa gyakran forró betegségben szenved, közönségesen váltólázban, de a melly többnyire huzamos nyomatot ölt magára. Ezen lázak többszöri visszatérével kifejlük egyzersmind a belrészek növekedő bomlása, mellynek szomorú leírását a posványkórokról értekezőknél feltehetjük. —

5.) Hogy a váltólázakjtt honulók többnyire, azt sem a gyógyász, sem a nemorvos tagadhatni nem fogja, a ki itt huzamosb ideig mulatott; hogy pedig már most nem olly gyakoriak és nem is annyira veszélyesek, azt a hatóságok czélszerű intézkedéseinek köszönhetni leginkább, igyekeztvén a gerje ártalmas befolyását a lég élelytartalma folytonos gyarapításával gyöngíteni. Sok esetben azonban maradó nyomatot vévén magokra, sem lobellenes, sem az emésztő műszerekre ható gyógymódnak nem engedvén, egyedül a kinahéj által üzetnek el legtöbb esetekben, melly állításom igazságáról nyolcz évi orvosi gyakorlatom kezeskedik. Ezen hideglelések, mellyeknek gyakori vértolulások a fő és mell felé rendes következményei, csekély vagy épen semmi lázszünettel, s a gyermekeknel nyavalyatörést, a felnötteknél az itt számosan előforduló tüdőszélhűdést idézik elő —

Ezen hasonlatosság az itteni és a posványos helyek között, úgy vélem, elég bizonyosága annak, hogy éghajlatunk ugyan tetemesen javított, de sok tekintetben igen hasonlít a többi mocsáros tájához. Mind a mellett, hogy ezen körülmény némileg elijesztőnek látszik, azokra nézve jó oldala is van, kik csekélyebb fogékonyssággal bírnak az említett gerje iránt, s nem igazán állítanak annak minden egyénrei hasonló befolyását. Így p. o. a gyuladás általánosán nem olly dühöngő jellemű, mint ezt Pesten volt alkalmam tapasztalni. Itt gyuladási esetekben gyenge lobellenes gyógymód többnyire elegendő.

Ellenben a legtöbb nyavalyák csorvás jeleműek, mi leginkább a légmérséklet hirtelen változásának tulajdonítható. A lázaknak nyálkás s csorvás jelleme úgy látszik, a tápszerek olcsóságában, s az azokhoz való könnyű eljuthatásban alapszik; továbbá a belvárosban, a külvárosból bevezetett ivó víz minéműségében, mellyel olly távol forrásból élnek a lakosok. Eviz elvesztvén majd nem minden szénsavát az emésztést nem képes elősegíteni, s e tekintetben egy artézi kut minálunk még a pia desideriaik sorába tartozik. Továbbá az alsóbb osztályu lakosoknál Raki név alatt ismeretes szeszes itallal való visszaélés. De mind ezen esetekben vagy az okok elhárítása, vagy ha ideje korán orvosi segély kerestetik, a szabadulás is lehetséges. De fájdalom! épen az a szomorú eset, hogy azon osztály, melly az okokat legkevésbé háritja el, vagy soha sem, vagy csak ritkán folyamodik orvosi segedelemhez. —

Ha most az éghajlatról áttérünk különösen az okokra, következőket találtunk:

1. Legterjedelmesb külvárosunkon a bega- csatorna egyik ága különböző irányban foly keresztül, a közelében lakó kézműveseknek, mint molnárok, timárok, szücsök, festők nem csekély hasznára és kényelmére. — Ha igaz is, hogy ezen vízfolyamok légfolyamot is ragadnak magokkal, s így a lég tisztulására nem csekély befolyásuk: más részről azon nagy mértékbeni kigőzölgést sem kell elfelejtenünk, melly ezen mindennemű ragadványokkal terhelt vízből kipárolog. Ezen ártalmas kigőzölgések részint forró nyárban leginkább a tüdők nyákhártyáira hatván, az egész életrendszert, melly a lélekzésnek segedelemére igyekszik, fölötte elgyengítik, honnan a nyárban uralkodó számos ephideglelések magyarázhatók; részint pedig későbbi tüdőkórokat idéznek elő, mellyeknek évenként olly nagy számmal lesznek áldozataivá. — A mint a légmérséklet alább száll, megszünnnek a kóresetekkel az olly gyakori halálozások is. —

2. Mint már fölebb említém, a váltóláz kedvező körülmények között folytonos lázba megyen át. Mind a két esetben gyakran vértolulások is párosulnak vélek a három főüreg benső életművei, a fő és mell felé, s különösen a gyermekeknel nehézkört, az idősebeknel a nemes életműszerek gyuladását okozzák, s ha a segedelem elmulasztatik vagy a halál köszönt be, vagy idült sorvadás. S azért

lesz évenként annyi száz gyermek az altost belrészei egész feloszlásával, s a felnöttek közül annyi tüdővész es a halál áldozata. —

Azon okok pedig, mellyeknél fogva olly kevesen keresnek orvosi segedelemet, következők:

a.) a nagy szegénység, mivel sokszor a mindennapi keresményére szorult már félbeteg vándorog munkájára; és az így első betegség után bekövetkezik a második; s természetes, hogy ezt már nem lehet olly könnyen elhárítani. Az elhanyagolt náthának a gyógyíthatatlan tüdővész, a figyelemre sem méltott váltólázból vízkórság keletkezik. —

b.) azon leírhatlan ellenszenv s idegenkedés minden eránt, mi a gyógyszerárakból az orvos által kerül ki. Legtöbben vénaszszonyok s bábák által kuruzsoltatják magokat, s inkább elfogadják ezektől a legundorított zagyvalékokat, mint a legkelembeteb izü gyógyszerári orvosságot. És ez okból a közönséges ember orvost nem hivat. De hogy ha különös esetekben még is rászorúl, akkor a borbélyt hivatja érvágás végett. Hogy ha ebbeli kívánsága tellyesítetik, akkor az orvos olly szerencsés hogy betegének egy — (de csak egy!) gyógyszer rendelhet, mellynek hatásától függ annak további használata, mi ha nem sikerül, nincs többé orvosra szüksége. —

c.) Ezen két okon, főleg az önelhanyaglásán kívül van még egy harmadik is, t. i. az álszegény. Városunk minden szegényebb sorsú betegeket tulajdon pénztárából lát el orvossal és gyógyszerrel. — És még is milly kevesen veszik hasznát ezen jótékony intézetnek; magok a költség terhét elviselni nem képesek, — kegyelmet elfogadni pedig büszkék. Az így magokra hagyatott váltólázak, a belső nemesb életműszereket különösen a tüdőkot elfogó tolulásoktól követve, fő okai tehát az olly gyakori betegségek és halálozásoknak: még pedig a forrolázba a gyermekeknel nehézkört, az idősebeknél sorvadást. —

3. De ha igaz, hogy az olly gyakori betegségeket és halálozásokat az alsóbb rendű lakosoknál leginkább az önelhanyaglás okozza, honnan magyarázható az orvosi segély használatának is gyakran olly szomorú kimenete? Alig merem önmagamnak megvallani, de szoros vizsgálat, s minden ide tartozó események illő méltánylása mintegy kényszerit azon meggyőződésre, hogy: (ha tudniillik előlegesen lobellenes gyógymód nem használtatott) az idő előtti, s gyakran egynehézékre is felvitt mértékletlen használata a kinalnak egy pillanatra a váltólázat elnyomja ugyan, de e helyett az altost belső részeit annál inkább rongálja meg, mennyire kevésbé távolítottak el a kórbonyolulatok, honnan később székrekedések, dugulások támadnak. Így az annak idejében használt, s a lázak megszüntetésében olly kitünő hatású jótékony gyógyszer inkább ront, mint orvosol; s épen azért sokan ellenszenvvel vannak eránta.

Itt az orvost kárhóztatni nem lehet, mivel én felteszem róla, hogy a kinalnak ezen két oldalú hatását eléggé ismeri. Tehát nem a tudatlanság, hanem azon alapelv, hogy két rossz közül mindig a kisebbet kell választanunk. Neki gyógyszere hatásáról feltünő s nyilvános bizonyítmánnyal kell bírnia, különben többi ügyfelei eránt való bizodalmit is veszélyezteteti; a beteg orvosi segélyről többé még csak hallani sem akarván, sorsára bizza magát, — s ennek szomorú következéseit már fölebb előadtam. —

4. Mint fölebb említém, s be is bizonyítám, a posványos helyre költözött olly változásokat tapasztal egészségében, mellyeket addig soha észre nem vett. S ha városunkat nem mondhatnók is posvány telepnek, de hogy az illy nemű tájakkal nagy hasonlatossága van, azt szinte nem tagadhatjuk. E mellett a bevándorlottak száma tetemesb levén, egyenes arányban áll a szóban levő halálozások számával.

5. Felette kártékony tényező még a szeszes italokkal való gyakori visszaélés. Ha már szük, alacsony, gyakran lakókkal tömött szobák, s minden éptani szabályok félretétele az alsóbb rendű néposztályban a fent irt járványkóros szellem mellett az egészséget korán sirba döntik; mit lehet várni akkor, midőn az olly veszedelmes, különféle kezelése által valóságos méreggé alakított szeszes italokkal való visszaélés nem csak a felnötteknél, hanem a gyermekeknel, még akkor is, mikor betegek, sőt a betegágyas aszszonyoknál is napi renden van. Én láttam egy illy asszonyt, ki májusban hármas gyereket szült, a szülésre következő nap, egy meglehető nagyságú palaczk pálinka mellett éledegni; csak hosszas rábeszélés után sikerült kezeiből kicsikarni. Nem régen egy veres himlőben szenvedő gyerekekhez hívtam, még pedig épen a hámlás időszakában, forró láztól meglepetve. Kérdezvén, miért nem folya-

modtak hamarabb orvosi segedelemhez, megvallák szülei, hogy nekik mindenki a pálinka használatát javasolván, azoknak tanácsát mindeddig követték is. S több illy példákat tudnék elősorolni; és ki csudálkozzék azután a betegség szerencsétlen kimenetelén.

Eddig tulajdon észrevételeim eredménye. — Hogy ha idővel tökéletesb nézeteim leendnek e tárgy felől, vagy további vizsgálatim talán az ellenkezőről győznének meg: nem fogom elmulasztani, a nagy tiszteletű gyülekezet előtt, akár hol leend, világosabban és terjedelmesebben előadni. —

Dr. Reichardt.

tisztb. főorvos, s a gyárkúlváros rendes sebésze.

A fogodvasság vagy fenésedés okairól.

Közli Lészay Dániel, orvos és sebésztudor, fogászmester, ns. Szászvárosszék r. főorvosa.

Mintegy tizenöt éve már, hogy a fogak s azoknak betegségei iránt különös figyelemmel viseltetem. —

Az egész fogorvosi tanban, leginkább érdekelt az állandó fogak odvasodása — fenésedése — okainak kikutatása, s az orvosi gyakorlatra ebből haromolthatandó haszon.

Fájlalva kell azonban megvallanom, hogy ha a romlás okainak nyomaira akadtam is, de azok még mind nem olly mértékben kielégítőek, hogy azokra támaszkodva, a fogakat — kevés esetet kivéve — a romlástól meglehetne óvhatni.

Addig is, mig idővel e tárgyban tapasztalataim tán öregbülhetnének, az eddigieket egynehány aphorizmákban a tisztelt Gyülekezetet eleibe terjeszteni, bátor leendek:

1-ör. A fogaknak azon betegsége, melyet odvasodásnak — fenésedésnek — caries — neveznek, minden állatok között csupán csak az emberi fogaknál fordul elő.

2-or. A fogfene mindenkor a fogkoronáján, az az zamánczczal bevont részén kezdődik; tehát a fog gyökerén soha sem.

3-or. Legtöbbször kezdődik a fognak szomszédjaival határos oldalain; azután a tetején, ritkábban a pofa felőli oldalán; a szájürege vagy nyelvfelőli oldalon fogfene soha sem kezdődik.

4-er. Zápfog pusztul el legtöbb ezen fene által; azután pofafog, kevesebb felső vágó fog, alsó vágó fogaknál pedig ritkán mutatkozik ezen romlás. A zápfogak közül az első s a bölcsességfog vannak leggyakrabban kitéve ezen betegségnek.

5-ör. Legtöbbször fordul elő az ugynevezett nedves fogfene (caries humida) sokkal ritkábban a száraz (c. sicca); az első rendszerint fájdalmakat okoz az utolsó ritkán: az első néha a másodikba magától is átmegegyen vagy mesterséggel tétetik azzá; a száraz nedvessé soha sem válik.

6-or. A fog koronája a fene által elpusztítottván: a fog idege s véredényei kivesznek; ezeknek pedig elhalásával fájdalom, csupán a gyökér takaró (periosteum radialis dentis) csúzos, kősvényes vagy lobos ingerültsége és bántalma által, okoztathatik.

7-er. Némelly ember, romló fogai miatt soha fájdalmat nem szenved, de a legtöbb esetekben a veszendő fog több vagy kevesebb fájdalmak kútfeje.

8-or. A déli tartományok lakói tartosabb foguak, mint a kik északon laknak.

9-er. Városon több a rossz fog, mint falukon.

10-er. A nőnem rosszabb fogu, mint a férfinem.

11-er. A fogak tartósága vagy romlásra hajlandósága néha fajra jár, a szülekről a magzatokra átmegegy: de tapasztaltam azt is, hogy több testvérek közül egynek ép, másnak rossz fogai voltak.

12-ör. Az ollyan fogak, mellyek a gyermek betegsége alatt formálódnak: vagy zománcz hiányával vagynak, vagy könnyen romolnak.

13-or. A terhesség s szoptatás néha egy vagy több fog feláldozásával van összekötve.

14-er. Az érczes orvosságok és mosdók rendszerint száraz fogfenét okoznak, vagy legalább a fogakat, jelesen azoknak széleit megfeketítik.

15-ör. Ezt okozza az ércz gőz is, a fazekasak, pléhesek, arannyal futtatók fogaival.

16-or. Némelly ember fogainak külső színe zöld mohával van beborítva; ezen moha a foghus irányában kezdődvén s ugy terjedvén a foghegye felé: gyökereit a fog zamánczába fészkel; e miatt a zománcz le pattogzik, s ha ezen borítéktól megfosztatott folt tüzes vassal ki nem égettetik, a fenés romlás tovább harapódzik.

17-er. Mi légyen legtöbb esetekben a nedves fogfenének oka, résszerint a tapasztalás, résszerint az analogia nyomán indulva, ugy vélekedem, hogy azt egy bizonyos szorosan meg nem határozható természetű s tulajdonságú, magát a fogra vető, aztán duló, vércsippösségben kell keresnünk; valamint t. i. a bujasenyves, gövös kősvényes, rák fenés s t. e. fekélyek kimagyarázására hasonló nevű dyscrasiákat szoktunk felvenni.

18-or. Azt mindenki közülünk tapasztalta, miszerint a bőrön, kisebb nagyobb fakadékok, kiütések, azoknál főleg, kik belső dugulásokkal, süllyel, vértolulással, görvvel, kősvényel, csuszszal szenvednek, gyakran mutatkoznak; melly fakadékok hogy belső vér vagy nedv csipösség miatt tünnek elő, velem együtt senki se tagadandja.

Mint hogy pedig bebizonyított állítás az: hogy a fogak nem a csont hanem a bőr rendszerhez tartoznak: tehát ebből önként következik, hogy a fogaknak a bőr betegségeiből is részesülniök kell; erre nézve a fogfenésedés, a bőr folyadékaival egy eredetű, egy kútfőből kifolyó — az az mind kettő vércsippösség következése.

19-er. A nedves fogfene, melly a fog egymással érintkezésbe álló oldalán ütött ki: könnyen egyik fogról a másikra átragad — átharapódzik. Ezt bizonyítja azon tapasztalás is, miszerint illyen közel szomszédos odvasodás, egyik fogban nagyobb terjedelmű, mint a másikban.

Mind ezekből a gyakorlati fogorvostanra, a fogak fenétől megóvatásokra, vagy ha abban vagynak, rajtok mikénti segíthetésre s micsoda tanuságok folynak ki; — azoknak elősorolatával tisztelt ügyfeleimet terhelni szükségfelettinek tartom. —

Dr. Hahnemann, az orvostan mezején történt felfedezéseinek kísérletek általi megvizsgálását indítványozza

L é s z a y D á n i e l,

orvos-sebésztudor, fogorvoslás mestere, ns. Szászváros széke rendes
főorvosa.

Egy olly tárgy mellett kívánok szót emelni tisztelt gyülekezet! mellynek csak pusztá neve is képes az orvosok egy részét még most is bosszuságra ingerelni; melly már nem egyszer poklokra kárhoztatva, gyaláztatva, az orvosok közt a szükséges egyetértést, az emberiség javára czélzó együtt munkálást több mint 25 évek óta zavarta s zavarja: egy olly tárgy mellett mondom, melly bár annyi évek lefolyta után is a legkeserűbb agitatio stadiumából, a higgadt keblű discussio terére még nem juthatott, s a melly mind ezen recriminatio daczára mégis, a természetbuvárok, különösen az orvosok figyelmét, ha a részrehajlás bűne alól menekedni akarunk, elmellőzhetlenül igényli. Értem a hasonszenvi gyógymódot, az ugy nevezett homoeopathiát.

Nem tagadom én ugyan t. gy. hogy ezen gyógymód felfedezője, kiskoru szüleményét a világnak bemutatandó, a három ezred hosszú sorain keresztül magát becsülettel fenn tartó ősz gyógytant kontárságnak, szerény sáfárait pedig kontárkodóknak nevezvén, azzal a legszenvedélyesebb ellenhatást s visszatartást, ugyan csak a homoeopathia atya maga idézte elő; de tán ezen tulontuli erőszakos felrészre szükség volt, hogy a tárgy a világ figyelmét magára vonván, az új n felfedezett tan, mint kiáltó szó a pusztában, el ne hangozzék; hanem minél előbb felfogassék, kimivellessék. megrostáltassék, s rövid időn az emberiség használatára alkalmassá tétessék. Avagy Idvezitőnk is, ha kis esetekben nagyszerű példákkal élni szabad, új tudományára vonatkozólag, nem azt mondja e egy helyt, „nem azért jöttem e világra, hogy békességet szerezzek, hanem azért, hogy háborúságot okozzak.“

Mégis kell vallanunk, hogy ezen rázkódtató modor hatás nélkül nem maradt. — Kevés idő tölt el, s a kikürtölt rationalis gyógymód hire a mivelt világot, mint a futó tűz, megjárta; orvosok, nem orvosok közt számos buzgó követőkre talált, valamint más oldalról a nagy rész, Hippocrat kiméletlenül megtámadott becsületét oltalmazandók, legnagyobb szenvedéllyel keltek ki a természet eddigelé ismeretes törvényeivel s több ezredes tapasztalásokkal ellenkező új tan ellen. A vita tulságig ment. A nagy mester és tanítványi az ősz anya szárnyai alól elszakadván, egészen független állásban kívánták magokat helyezettetni, homoeopathák nevezete alatt, s feszített szorgalommal dolgoztak az új ország, az új birodalom megalapításán. Az ősz birtokosok ellenben, a rationalisnak nevezett gyógymód némelly irrationali állításai czáfolgatásával megelégedvén, még csak komoly kísérletekre se méltatták azt. Az idő a részrehajlás nélküli ítéletet kimondotta. A régi anyaggyógymód a tűz próbát kiállván, minden tökéletlensége mellett a maga polczán megmaradt; de a hozzá felemelkedni, sőt azt le is gyúrni törekedő új tan sem esett el; azonban egyenes jellemű s a francia kamaráknál több szinezetekre feloszlott követői még a mester életében megismerték, hogy az új tan független állásban nem tarthatja fenn magát, s csak régi tannak alá rendelt szerepet játszhatik, s csak vele kezdet fogva lehet az emberiség javára üdvös.

A nagy mester, ki kezdetben mindjárt kitűzött állításaihoz végig hű kívánt maradni, a miűl tudjuk közelebről, minekelőtte tanítványit az ígéret földére bevezethette volna, nekünk örökségné hagyván felfedezését, a Seine partjain szendergi a halál hosszú álmát. Most már önként az a kérdés tűnik fel; mi történjék a homoeopathiával? mentire hagyva, a sorsra bizzuk e jövődjét? vagy köte-

lességünknek tartsuk állításait felfogni, vizsgálat alá venni, s mi a próbát kiállja, orvosi rendszerünkbe honosítani? — t. gy! csekély véleményem a lenne, hogy a Hahnemann követelt reform czikkjeit megvetni, s jövődjét a sorsra bizzni, nekünk nem lehet, nem szabad; vizsgálatunk tárgyává kell azokat tenni; de hogy? nem az organon állításai rostálgatásával, ilyen uton czélt nem érünk, az orvosi tudomány a rationalis empirián nyugszik; a tapasztalás tehát, nem a theoria, alapja az orvosi tudománynak, ha tapasztalásokkal gazdagok vagyunk, theoriát könnyen szerezhetni, maga Hahnemann is organonjában valahol a tapasztalásnak adja az elsőséget, midőn azt valija: „miképpen lehessen hatással az emberi testre, egy csep orvosság decilliod része, eszével fel nem foghatja, de hogy működik, ön szemével látja, tapasztalja, már pedig ezeknek többet hiszen mint ön belátásának.“ Erre nézve, mint akármelly újdonság ajánlott orvosi szer hatását megvizsgálándók teszünk, azt tegyük a homoeopathiával is, tegyük vele kísérleteket: de tegyük elfogultság nélkül minél többen, minél különbözőbb betegségekben s tulajdon szemekkel szerezzünk meggyőződést sikeréről vagy alaptalanságáról.

Ha nem csalatkozom, ezen az emberiség, a haza javára, a természeti tudományok mivelésére czélzó gyűlésnek egyik feladata az lenne, hogy a természet- és orvosi tudományok mezején történt minden felfedezést fogjon fel, azok azon szakülés tagjai közt, a hová tartoznak, osztassanak ki, s egy gyűlésről más gyűlésig vonatassanak kísérletek alá, az eredményről írásban vagy szóban a gyűlés értesítsék; itt a tárgy új vitás alá vettessék, s a határozat közre bocsátassék.

Igénytelen indítványom e lenne a homoeopathiára nézve is: szólittassanak fel az elnök ur által azok, kik e tárgyban bizottmány tagjai kívánnak lenni, hogy ezen új tan mostani állásáról, történt változásairól, módosításáról, felállított elvének similia similibus mennyibeni alaposágáról, a kiszabott parányi adagok működéséről s több ide tartozókról, szoros kísérletek tevődven, s felkérteven a ne talántán már próbát tett orvosok tapasztalatai is, hozzá csatolva egy tervet, miképen lehetne ezen sardadékot a törzsoőkös gyógymóddal párosítani, a bizottmány minden tagja együtt vagy külön tudósítását, a jövő évi gyűlés eleibe terjeszteni kötelelességinek esmérje.

Ennek fel nem számítható hasznai lennének. — Az orvosi tudomány gazdagodnék, — új véd- eszközöket vehetvén fel sáncaik közé; biztos felvilágosítást nyerhetnénk az új tan sikeres vagy sikertelen voltáról; — a nem orvosok szemre hányásaitól s gyanúsításaitól, hogy csak restség, kényelem vagy irigységből ered az új tan fel nem vétele, mentesítettünk: — továbbá a sok haszontalan, meddő, czélra nem vezető, de a tudománynak sem használó, — sőt tetemesen ártó, az orvosi kar hivatásához nem illő, az orvosok hitelét csökkentő, guny tárgyává kitevő, szakadásokat okozó, pro et contra theorizáló vitásoknak valahára végét szakíthatnók. —

Ha indítványom a t. gy. méltánylását megnyerendi, bátor leszek még itt létünk alatt az új tan mostani állásáról s a bizottmány által teendő kísérletek irányfonaláról egy rövid vázolatot a t. gy. eleibe terjeszteni. —

Addig is annak bebizonyítására, hogy a vizsgálat alá veendő új gyógymód dús kamatokkal biztat, ha a t. gy. terhére nincs, bátor volnék egy pár rövideden előadandó köresetet praxisomból felidézni. —

Én sem Allopatha, sem Hydropatha, sem Homoeopatha nem vagyok. Én orvos vagyok. Orvosi tudományt csak egyet ismerek, mint embert is csak egyfélé, kibe a betegség különféle magvai rejlenek. Politikai ugy, mint tudományi elvem volt örökké, mindent kihallgatni, örömet tanulni, tanulni akárkitől nem szégyenleni, a helyest méltányolni, ha követni való, követni. — Ezen elv világánál folytattam ugy készületi, mint orvosi pályámat. Innen eredett ez is, hogy Hahnemann új tana iránt soha idegenséggel nem viseltetem. A Marczeller legfelsőbb parancs következtében Bécsben tett rögtönző kísérleteit láttam, de ki nem légitett. Hitelem e miatt a nagy mester iránt csökkent ugyan, de fel nem hagytam a később magam erején teendő vizsgálatot. A körülmények ugy hozták magokkal, hogy 1836 Kolozsvárt egy mivelt társaságban lévén, szó eredett a Hahnemann gyógymódjáról is. Egy elménczkedő gondolat, a parányi adagot illető talált számon kilebbent. Egy mivelt urnő, ki az érdeklött gyógymód sikerét tulajdon családja körül 15 évek alatt N. Váradon, annak egyik jeles orvosa kezelése alatt tapasztalá, torkomon forrasztotta az elménczkedést. — Komoly arczat szegezve reám, kérdé, t e t t e m e p r ó b á t a z ú j g y ó g y m ó d d a l? mellyre én „nem“ mel felelvén, azon megrázó jegyzést csatolá beszédéhez,

hogy „senki jogositva magát nem tarthatja a Homoeopathia ellen szót emelni — míg önnön próbája után, sikeréről, vagy sikertelenségiről meg nem győződik.“ — Elhallgattam, — de szilárdul feltevém magamban az első alkalommal a próbát megejteni. Egy beteg asszony vala Szászvároson, ki másfél év alatt velem együtt több orvosi kezek közt megfordula, a természetre is bízva, betegségin segíteni nem tudánk. Ezt tűzém ki az új tan proba kövéül. Ezen asszony mintegy 32 éves lehetett, testalkatása gyenge, két élő gyermeknek anyja, utolsó gyermek ágya óta fehér folyással bajlódék; 1834 veres himlőt kapott — a himlőt váltóláz követte: ezen betegség egymás alkalmatlan ideges nyavalyába ment át; alsó tagjaiban szünteleni zsibbadást, — merevedséget, kurtulást, hideget — derekában roncsolódást érzett, ottan ottan az egész testet reszkettető hysteriái görcsök vették elő, fejében és hasüregében néha fájdalmak mutatkoztak, — étvágya kevés, napjában egyszer evett, akkor is csak leves ételt, ezt is gyakran puffadság követte, ütere gyengén ingerült, széke szorulásra hajlandó — naponként többször előforduló — több perczekig tartó bőfögés, elsoványodás, kedélye leverő, bura — kétségbe esésre hajló — gyakran sírásba kitörő — s több effélék tapasztaltak. Ezek miatt másfél év óta az ágyból fel nem kelhetett. — 1836. majusban egynehány napon keresztül a beteget készítőleg, sulfurt adtam nékie mindössze két szemert azutágraphitot a 30ik higitványból; mert ez illet leginkább a fenn elősorolt kórjelekre. Az első adag egy pár óra mulva a betegben változást okozott, rosszabbul lett utána, a beteg panaszra fakadott; más nap könnyebbséget érzett. — Minden harmad nap egyszer a graphit bevételt folytatván, hétről hétre jobban lett, s négy hét mulva az ágyat elhagyta, s hat hétre, a több évek óta fehér folyást kivéve, egészen helyre állott: ma is él, régi betegségéből, néha némelly jelek, ha mutatkoztak, a graphit parányi adagokban mindenkor segített. —

Ugyanazon évben egy hat éves gyermekhez hivatam, ki egy év óta feküdt, betegsége torokkal kezdődött, higannal orvosoltatott, de sorvasztó lázba ment által; a láz fokként nőtt, terhesedett, bekövetkezett az utolsó stadium, a feloszlási. A rendes orvos kifáradott, a sorsra bizta a beteget. — Én szólítottam fel; a 6 éves gyermek a sir szélén álló aggastyán képivel birt, a kínos elkényszeredés vonásai tükröztek arcán, ütere alig érezhető alig utolérhető sebességű; beleiben nagy fájdalmak, izzadása ragadós, gyomor menése gyakori, szomjusága nagy, de gyomra szinte semmit meg nem szenvedő; álma, étvágya épen semmi, nem fekhett, támasz nélkül az ágyban sem ülhetett, egészen el volt gyengülve, el volt aszva, kimulását várták. Látva ezeket, boszankodtam magamban, hogy illy környülmények közt miért is folyamodnak új orvoshoz? — az apa észrevette békételességemet. engedelmet kérve nyilatkozott Ámbár látom, ugymond, hogy ezen gyermeket még orvossággal kinezni kegyetlenség lenne; de a homoeopathia elvei szerint felüdült asszony hírét hallva, hogy magamat ne vádolhassam, kívánám fiamon ezen gyógymódot is megpróbáltatni. Megígértem kívánságát telyesíteni. A hihető higany okozta betegsége az acid. nitr. illet, felolvasztottam egynehányat a most említett 30-dik higitványával illetett golyobisocskából 12 lat lepárolt vízben, 2 óránként egy kávé kanállal belőle vételt rendelvén. Fél hétig ezzel élt. Ezen idő alatt a legterhesebb kór jelek enyhültek; — ekkor calcariát adtam ugyan a 30-ik higitványból, olly moddal mint az előbbi veendő, sikerét tapasztaltam. Még 2 hétig éttettem ezen utolsó szerrel, a mikoron is a beteget meglátogatván — őtet, bámulásomra az udvaron futkározva, játszadozva találtam. A gyermek egészen megépült, kitölt, ereje, pirossága visszajött: a betegségből, az üternek a természetesnél kevésse sebesebb verésén kívül, mi sem maradt. Még két hétig vette a calcariát, s ez is eltűnt. T. gy! ezen esetet én Hahnemann fáradozásai érdemkoszorujában, egy első nagyságú keleti gyöngynek tartom. —

1837. Egy asszonyságnak gyomrában kezdődő, a mellén keresztül, nyakizmait s fejét egy vég-tibe öt-hat óráig kinező, miatta már több évek óta szenvedő, minden 24 óránként kétszer előforduló görcseit, a sepia 30-ik higitványa mintegy 5 hetek alatt úgy elmulasztotta, hogy szinte két évek alatt ment volt tőlök, s jelenleg, ha néha elő fordul, szenvedése türehető, s a sepia rendszerinti orvossága.

Ugyan azon évben egy főleg lábaiban 3 év óta szélütést szenvedett öreg urat a phosphor 30-ik vegyítése 4 hét alatt el annyira megjavított, hogy kisebb utat most ön erején is megtehet.

1840. Gyógyszerészünk neje, több év óta a bal felkarjában fájdalmakat érezvén, egy tavaszi délután hóval megdörgöli a fájdalmas tagot, a fájdalom kinzóbb lesz, újra is ismétli a hóval dörzsölést, a fájdalom kiállhatatlanná válik. — Hivatván, az asszonyt az ágyban találtam, vizsgálok karját; a

gyuladás' jelei közül semmi észre vehető nem volt. Egész betegsége abból állott, hogy kinyújtott s párnára fektetett karja legkisebb ihletést vagy mozdítást elnem szenvedett, e miatt mint egy darab fa, úgy kellett hanyat fekünnie; nemis alhatott, mert a test legkisebb mozdulata által, a kar is mozdulván, a kínos fájdalmak álmából felébresztették. — 48 óráig a szokott külső s belső szerekekkel éttettem. Enyhülést nem nyert — Tanácsot kértem Hahnemanntól, s a china 30-ik higitványához utasított. Megtettem a gyógyszeráros szeme láttára, tulajdon hasonszervi szereiből, két óra mulva a bevétel után elaludt, az egész éjt álomba töltötte; más nap karját könnyebben mozgathatta. — Két hét mulva egészen ment lett minden fájdalmas érzéstől el annyira, hogy azolta a fájdalom többé nem is mutatkozott.

Több kór esetek elősorolásával nem terhelem a t. gy. becses figyelmét; ezeket is csak azért hozom elő, hogy tessék ki, miszerint a hasonszervi elv s a parányi adagok, nem ámitás, s vagnak ollyan esetek, mint az általam fel hordottak is, hol a régi gyógymód elhagyván az orvost, a hasonszervi ragadja ki a zavarból. —

Újra is bátor vagyok a t. gy. t. figyelmeztetni, legyünk igazságosak, s ha azok, kiknek hivatásuk a tudományok mezején működni, kötelesek annak mivelésére javítások s új felfedezések által munkálni: úgy más felől kötelesek vagyunk mi is azokat méltányolni, s az érdemet és fáradságot hálás érzéssel koszorúzni. A bizottmányt tehát újra is kérem, az önként vállalkozókból kirendeltetni. Mutassuk meg a világnak, hogy a magyar, e folyó évben Heilbornban a hasonszerven orvosok által a két gyógymód egyeztetésre barátsággal és bizalommal nyújtott kezét első kívánja elfogadni. —

Az erdélyi előpataki savanyú viz ősmertetése orvosi tekintetben.

Dr. Marussi István,
Nagyenyedi gyakorló orvos és szülész által.

Erdély a több országok felett, majd minden természeti áldásokban pazarul részesült, s mellőzve arany, ezüst, réz, vas, sóbányái, termékeny földje, és hies borokat termő hegyei megemlítését, csak ha savanyú és ásvány vizeit számítnám is elő, mindenki meggyőződhetnék, hogy Erdély az e részben különösen gazdag Csehországot is felül mulja. S ha valaki kérdené? honnan van mégis, hogy az ennyi természeti áldásokkal halmozott Erdély, nem boldogabb, nem gazdagabb, nem hiresebb más országoknál? avagy miért legalább nem hasonló azokhoz? röviden csak azt tudnám felelni: épen azért, mivel a természet néki mindent olly bőkezűleg tárt elébe, nem igyekszik betsöket a mesterség hozzájárultával emelni, s ezen állításom valóságát igazolják Erdély minden savanyú és ásvány vizei, melyeknek meg-ősmertetésekre, czélszerű elrendezésekre, vegytani szétboncsolásukra, és alkalmazásukra nézve év tízedek óta szinte semmi, avagy csak igen csekély intézkedések tétettek. S minthogy kis hazám e részbeni hátra maradását, különösen a szenvedő emberiség kénytelen legérzékenyebben tapasztalni, cézölomul tüzttem ki az erdélyi savanyú és ásvány vizeket rendre meglátogatni, azoknak vegytani szétboncsolásukat és megősmertetésüket eszközölni, s végre ebből kifolyólag alkalmazásukat, s tapasztalataimat köze tenni. Ezen indóktól vezéreltetve, már négy évek óta ősmertedem az előpataki viz gyógyerejével,

a mely a bilini és Selter vizek alkotó részeivel, s következőleg hatásávalis hazánkban egyedül hason nemü.

Előpatak fekszik Erdélyben felső Fehérvármegye Háromszékkal határos szélében; az őt környező helységek: egy nagy hegyen túl nyugotra Hidvég, keletre Sepsi Sz. György, délre Arapatak, s mintegy 2 órányira ettől Brassó. Előpatak nagy becsü forrásait a természet, egy hegyektől minden felől körül övedzett keskeny völgybe szorította-bé, hol egy kis patak Előpatak név alatt, szabálytalan kanyargásokban folytatja útját, mellynek jobb és bal partjain vagynak öt források. Nem kívánván a tekintetes orvosi egyesület figyelmét ezen 5 források topographiai száraz leírásával fárasztani, csak egyedül az ivásra szánt főkút, igen igen rövidbe foglalt vázlatát olvasandom föl.

A piaczi főkút a hidvégi hegy tövétől 250, magától pedig a patak bal partjától csak 50 lépés távolságra, épen a szekér út mellett fekszik. Mindkét felől mellette házak vonulnak el, melyek elrendezésökre nézve, nem többet csak egy kis izletes magyar mezővárost képeznek. A vizet, egy csinos vas abrancokkal övedzett, kemény fából készített, feneketlen hordó alakú. 2 láb, 2 hüvely átmérőjü — 6 és 1/2 láb mélységü köpü környezi; mellyben a víz a fenekétől a viznek legmagosabb állásáig rendszeren 5 láb. A köpüt egy záros rostélyos vas ajtó védi felülről — s ezt fél öl távolságra kerekben, egy tarkán festett léczes, s ugyan csak záros ajtóval ellátott kérés övedzi. S ha valaki tán csudálkoznék, hogy itt a természet ingyen ajándékait zár alatt tartják, annak felvilágosításul csak azt mondhatom, hogy ezen köpü nem engedvén, hogy a kútba a víz oldalféltis szivároghon, s forrásának e miatt csak alólról maradván hely, az olly szűk, hogy ha annak használata minden ember kénye s kedve szerint, minden időben nyitva állana. nem volna elégséges a betegek számára megkívántató mennyiség kiszolgáltatására, a mely nem csekély főként julius hónapjában, mikor az itt levő idegenek száma, már többévekben 700-tól 900-ig számítható; s ezek közt van sok ollyan, ki reggelenként (bár ha nem helyeselhetni) 10 iczét is megiszik. Ezen forrás csupán ivásra használtatik, semmi kifolyása nintsen, s még is a víz magossága soha a szokottnál felebb nem nő. —

A többi kutakról csak annyit említek meg, hogy egy béldi kút név alatt (ezen uraság udvarán levén) hasonnemü, de kevesebb hatása, ugyan csak ivásra alkalmas tiszta kellemetes vizet rejt magában. Minthogy a főkút, vize szűk volta miatt csak reggel nyitattik meg a betegek számára, azért nap estig, csak a béldi kútnak használata áll szabadon a közönségnek, innen hordják az ebédre és vacsorára megkívántató savanyú vizet, mellyet a vendégek közben borral vegyítve igen örömmes isznak, s többnyire innen töltögetik meg azon üvegeket is, mellyeket a távollevő betegek magok számokra tulajdon vagy fogadott szekereik által vitetnek.

A más három kút vizei csak fürdőkre alkalmaztatnak, ugy pedig, hogy egyik mellé egy czélirányos, 10 szobából álló, és 12 fürdő kádakkal ellátott, külsőleg is igen csinos, tiszta és száraz fürdőház vagy on építve; a vizet szivattyús kút mintájára huzzák a nagy üstökbe, hol tűz által melegedvén, egy hosszú, minden szobában csappal ellátott cső által osztatik el a mellette levő más csőből szabad tetszése szerint bocsáthatván az ember hideg savanyú vizet. A más 2 hasonnemü és czélú kutak szabadon és zár nélkül állanak — a házaknál készitendő fürdők számára, mellyek a gyengébb és kijárási alkalmatlan betegektől bő mértékben használtatnak.

A források alkatrészei, s az emberi életműsége való hatásuk.

Az előpataki fennebb elő számlált kutak, mind ugyan azon egy forrás ér különböző helyeken történt kitorései, s azért alkatrészei is nem minőségben, csak valami kevéssé mennyiségben különböznek, A víz tiszta, kékes színü, szagtalan, ize kellemetes csipős, alig észrevehetőleg sós is. Ha a merítés után tüstént issza az ember, keményebb, inkább facsarja az orrát, hamarébb meghevíti, el-lankasztja, főfájást okoz, s mind ez a benne találtató szénsavas szesz működése.

A főkútból negyven obon, vagy 80 lat viz rejt magában:

Szénsavas meszet (calx carbon.)	32 szemert.
Szénsavas keseréleget (magn. carb.)	4 —
Szénsavas szikéleget (natr. v. sod. carb.)	24 —
Szénsavas vasat (ferr. carbon.)	60/100 —

Kénsavas szikéleget (natr. sulf.)	4 szemert.
Sósavas szikéleget (natr. muriat.)	2 1/2 —
Timsót (alumen)	2 1/4 —
Vonat anyagot (mater. extract.)	1 1/4 —

Mindössze 70⁶⁰/100 szemert.

Szénsavas szesz vagy on 2 iczébe 104 köbhüvelyk.

Ezen viznek főhatása az emberi testre áll, szék és vizellethajtó, vérthigitó és olvasztó tulajdonságaiban. Működése abban mutatkozik, hogy ha szokottnál nagyobb mennyiségben használtatik, a bélsatornát (canalis alimentaris) az altest zsigereit (viscera abdomin.) és a vérérdényrendszer ezekből eredő ágait s így magát az egész vérérdényrendszert, az el- és ki választás műszereit, és az ezek felett örködő idegrendszert (systh. nervor.) mintegy ösztönözik a magok czélszerű, s csak köz egybenhangzással történhető működéseik gyorsabb folytatására, egyszersmind az életmű anyagok (materia organ.) nyugalomra, restségre, megkeményedésre törekvő hajlamát akadályoztatják.

Ezért jótékony hatást remélhetni lomha emésztésben, a tápnedv (chylus) tökélytelen elkészítésében, a bélsatorna nyálkásságában és restségében, a tápnedv lassu felszivódásában, a téjedények (vasa lactea.) és fodor mirigyek (gland. mesenter.) lankadt működésében, a vérereknek a verőczérrendszerben (systh. venae portar.) történni szokott beteges duzzadásában, és lassu mozgásában, az epe megakadott elválasztásában, a lép és máj puffadásában, meg keményedésében, és dugulásában, az aranyér (Haemorrhoid.) és méhnyavalyaiban, a bő nyálkássággal, de nehéz kipökéssel, s lomha felszivódással egybenkötött légtűző (Bronchia) és tüdő betegségeiben; s végre azon esetekben, mellyekben a vérérdényrendszer végszállai által ellátott életművek, millyenek a vizellő hólyag, maga a kül bőr, működéseikben hanyagok.

A honnan nem lehet csodálni, ha olly számtalan idült betegségekben (morbus chronicus) nem csak ajánltatnak, sőt kitűnő sikerrel használtatnak. S itt volna tán helye megemlítenem a tárgyba nem avatottak azon ellenvetését, hogy ugyan azon egy szer, t. i. egy savanyú viz, hogy legyen alkalmas annyi és olly különemü bajokban segíteni? Igen — ugyan azon szer, csodákat művelhet, csak alkalmazása légyen czélszerű, s egyénileg a bajok szerint, orvos által különbféleképen elrendezve. Négy évi figyelmes tapasztalataim meg győztek, hogy az előpataki savanyú viz, igen harhatós a következő betegségekben: a millyenek a görvélyes és angolkóros senyvek (cachexia scroph. et rachit) sárgaság, sáppadtör, (clorosis) vízkór, köszvény, (arthritis) a lélegző életművek néhány betegségei, millyenek az elhanyagolt hurut (catarrhus) takár (Blennorrhoea) fuladozás, (asthma) gümök (tubercula) és ezekből eredő köhögés; az asszonyi nemző részek működéseinek rendtelenségei, a méh és méhhüvely dugulásból eredt idült takárja, a kevés, rendetlen, és megakadott havi tisztulás, meddőség (sterilitas) a vizellő hólyag bajai: nehéz vizelés (dysuria) hügy erőltetés (stranguria) a hólyag kövek formálódásának megakadályoztatása; s végre az idegrendszer rendkívüli érzékenysége beteges mozgalmi; s az ezekből eredő rásztkór, (hypocondr.) méhkór, (hysteria) komorkór (melancholia), s más elmebeli gyengeségek is, egy leghathatósabb gyógyszerüket birják e savanyu vizben. S hogy a külföld, Oláh országot kivéve épen nem — s még magyar hazánk is csak silány ösmérettel bir felöle, oka az, hogy Előpatak 18 birtokosai mind magyar nemesek, kik a törvénytől számukra olly bőkezűleg juttatott szabadalmikból bár mi áron is, vagy gróf Szechenyi-ként, bár mi nagy remélhető kamatra is semmit feláldozni nem képesek; mert tisztelet azon néhány lelkeseknek, kik a birtokosi gyűlésekben mindig meg jelennek, és sok üdvöst ohajtanak, ajánlanak, eszközölni igyekeznek, de mind hasztalan — mert vagynak meg nem jelenők számosan, vagynak megjelenők de meg nem egyezők néhányan, s így hát itt is a szerencsétlen nihil de nobis sine nobis, semmit rolunk nélkülünk, meg dönti a remélhető előhaladás kevés eszméit.

De szinte mellőzém, hogy vagynak egyének, s betegségek, kiknek és a mellyekben az előpataki savanyu viz ártana, s ide számlálom az izgékony mérsékmenyü (temperam. irritab.) bővérü, vértolulásokra, lobokra, vérzésekre hajlandó egyéneket, kiknél ezen elrejtett bajok sokszor kitorésre elletetnek. —

A vizital körüli szabályok.

Hogy pedig az előpataki savanyu víz mind a beteg, mind az orvos kívánatának megfelelően, az avval való élés körül néhány szabályokat is meg említek:

A vizet reggel éh gyomorra kell használni, legelőbb kezdje az ember egy félmeszelyen, vagy felnőtt és erős egyének egy egész meszelyen is, s naponként növelheti a mennyiséget egy félmeszely felével, úgy hogy másodnap másfélmeszelyt, harmadnap már szinte kétmeszelyt, s így rendre mind többet ihatk — Egy jó itczényi mennyiség ingerlékeny, érzékeny, gyenge test és ideg alkatzatú nőknek, és a 1: éves gyermekeknek tökéletesen elegendő. S ezek soha egy pintnél vagy 2 iczénél fellebb ne növeljék. — Az erősebb és kevesebb érzékeny férfi betegek kezdhetik az italt, mint fennebb is említém egy meszelyen, s naponként növelhetik ugyan annyival, úgy hogy ezek felvihetik 4 itczére — meg kell állapodni azon mennyiségnél, melly naponként 3 vagy 4 higabb székletételt eszközöl — s a kiknél a 4 itcze is ezt nem hozná elő, azoknak javallom az előpataki viznek pilnai vízzel vagy carlsbádi sóval való vegyítését, még pedig olly formán, hogy minden pohár előpataki vízhez töltsen egy ujnyi pilnai vizet, vagy 2—3 pohárhoz egy kávés kanál carlsbádi sót, s így a leg lomhább, a hajtó lapdassok által egészen érzéketlenné vált bélhuzam működését is képes a maga rendszeres állapotába vissza állítani. Voltak eseteim, midőn a mások tanácsára megivott 8 itcze előpataki víz nem hogy a már évek óta rendtelenné vált székletételt rendezte volna, sőt épen egy széket sem eszközölvén, émelygést, hányást, nagy forróságot, szédülést, főfájást, lankadtságot, étvágy hiányt hozott elő, mellyek a vizmennyiségének félannyi lett leszállításával, és a pilnai víz vagy carlsbádi só hozzá vegyítésével tökéletesen megszűntek s a kívánt süker beállott. S ez természetes, mert az előpataki víz alaptestét, (basis) nagyobbára lugsók (alcalia) alkotván, ezen víz nagyobb mennyisége nehéz a gyomornak, s csak annyi használhat, mennyit megemészthet, földolgozhat, s különben is valamint a lugsók kevés mennyiségben az emésztést, el- és kiválasztásokat hathatósan elősegítik, épen úgy azokat nagyobb mennyiségben, vagy igen huzomosan használva, csak lankasztják, azért jó arra törekedni, hogy mentől kevesebb mennyiséggel hozzassuk elő a kívánt hatást.

Minden pohár víz itala között eleinte 2 — később egy fertály óra időnek kell lenni, mellyet nem sebes és fárasztó, de a lankadtságot elűző mozgással kell eltölteni, különösen nedves és hideg időben őrizkedni kell a láb megnedvesítésétől, és az egész test áthűtésétől.

Nagyon hibás gyakorlat az is, hogy némelyek egyik nap több, más nap kevesebb vizet isznak, azon mennyiséget, melly az orvos által ohajtott, és meghatározott hatást előhozta, kény és kedv szerint apasztani, vagy növelni nem szabad; meg kell azzal maradni, míg munkássága az eddigiekénél vagy több vagy kevesebb; ha több, úgy abban a mértékben, mellyben növelte, szállítani, ha kevesebb, viszont okosan növelni szabad, de ezt sem naponként hanem 2—3 napba egyszer, és kevesenként. A vízzel való élést egyszerre félbe hagyni ártalmas, kivévén bizonyos esetekben, és az orvos által meghatározott körülmények között, legfennebb három négy uapig. Azon betegek, kik már a gyógyidő vége felé közelgetnek, épen olly formán szálljanak a víz mennyiségével, miszerint hágtak, mert ha ezt nem teszik, a beállott javulást, egyszerre a régi állapotra vissza súlyeszthetik.

Az előpataki víz, sokkal hathatósabb, ha tüstént, a kimerítés után használtatik, de azoknak, kiknél a szénsavanygőz hatásától félünk, azt javasoljuk, hogy a kimerített vizet egy néhány perczig hadja állani, hogy a kigőzölgés által erejéből veszessen.

A sovány, mell bajokkal s érzékeny gyomorral bíró betegeknek az előpataki borviz téjjel való vegyítését találtam igen hasznosnak, minden pohár vízhez egy ujnyi meleg akár kecske, akár tehén tejet vegyítvén, melly által részint hidegségéből részint erejéből vesztvén a víz, sokkal meglepőbb lett hatása.

Ha valaki éh gyomorra nagy alkalmatlanság nélkül el nem hordozhatná az előpataki vizet, annak reggelizés után való használása is megengedhető. Az életmód legyen az előpataki vízzel élőknel egyszerű, huslevesek, főtt marha hus, és zöldségek ajánlhatók, a nagyon kövér, zsíros, téztás ételek ártalmasok, különösen a halszonka, turó, sajt, eper, senkinek meg nem engedhetők, a rendesen borral és kávéval élőknek, ezeknek nagyon mértékletes használatát meg lehet engedni. A lélekis, a mennyire eszközölhető, legyen minden gondtól ment, vidám, azért az ártatlan időtöltések, nem csak szabadosok, sőt ajánlhatók.

Az előpataki viznek fürdőre való alkalmazása.

Nagyon ajánlható tehát mind azoknak, kiknek az előpataki vízzel való élés javallatik, hogy az előpataki vízből készült fürdők használatát se mulassák el. Ennek működéseit a következőkben tapasztaltam: minthogy az előpataki víz főbb alkotó részeit a szénsavas mész, és szénsavas szikéleg teszi, tehát ez által a víz, a lugsós vizek tulajdonaival bír. Első hatása ezen viznek fürdőül használva, abban mutatkozik, hogy a külbőr pirossága, melege, és véreinek duzzadása növekedik, s ezeknek következésében végre elő áll a testnek egy igen jótékony általános kigőzölgése, melly ha nem szerfeletti, igen frissítő. Egnéhány fürdő után mutatkozik valami apró kása forma kevéssé viszketeses küteg, (exanthera) melly magától elmulik; s a millyen hathatósan hat a bőrrendszerre, épen olly mértékben terjeszti ki az ideg rendszerre jótékonyosságát; emelvén ugyanis az ideg rendszer szélbeli életességét, (vitalitas nervorum peripherica) az ellenhatás törvénye szerint, a központi idegszálak, főként a duczrendszer (systh. ganglios) beteges érzékenysége ez által kitűnőleg csilapul, s ebből eredőleg az egész életművezeten, általános és egyenletes (aequabilis) érzékenység fog a maga kedvező következményeivel föltűnni. De ennél még nevezetesebb ezen viznek azon hatása, melly a felszivódás által az egész testre kiárad, minthogy ennek főbb iránya különösen a tengélet köre felé (sphaera vitae vegetativ.) vonul, tehát a mirigy rendszer (systh. gland.) és nyirkedények (vasa lymph.) működése emelkedik, az el- és kiválasztások szabályoztatnak, innen a dugulások, megkeményedések, daganatok eloszlanak, a nyák hárttyák (membr. mucos.) bár holis találató bővebb elválasztásai, a minő- és mennyiségben megváltozott külbőr kigőzölgése rendeztetik. A vesék, máj, és hudholyag beteges terményei (product) mint például: a kövek, felolvadván, csak nem észrevehetetlenül eltakarodnak, az emésztés és táplálás gyorsittatik, s így az egész életművezet erősödik. A többi e vízben találató inkább szénsavanyos sók és nagyon kevés vas, tsak az előbb említettek működését segíteni, nem pedig lerontani képesek. S különösen egy fő és igen hathatós alkotó részit teszi a fürdőnek az alaptestekkel egybenkötöttet szénsavany, és a szabad szénsavany gőz, mellynek bár ha nem kevés része elpárolog is a melegítés által, mégis a fürdőnek egy leghathatósabb alkotó része lenni meg nem szűnik. S ezeket előre botsátva, már néhány szókkal meg említem azon bajokat, mellyekben az előpataki víz, mint fürdő, várakozásomnak tökéletesen meg felelt:

1. Az idült bőrszenyekben (impetigo chronic.) s kitűnőleg a sömör (herpes) külön nemeiben, mellyek ha előbb a fürdőkre szaporodni is látszottak, tsakugyan folytonos használatra, tökéletesen elszáradtak, még pedig minden kedvetlen következés nélkül, minthogy a vizital is folytattatván, az egész életművezet az ő működéseiben, mintegy új irányt látszott kapni, de ha a bőr szerfelett érzékeny, vagy meg van gyuladva, akkor ezen fürdők ártalmasok.

2. Minthogy ezen fürdők mind azon bajokban, mellyek a külbőr megakadályoztatott kigőzölgésében gyökereznek, kitűnő hatással bírnak, tehát minden újabb csúzos (rheumat) szenvedelmekben, mellyek semmi lázzal nincsenek egybenkötve, megbetsülhetetlenek, gyakran egy pár fürdőre minden fájdalmak, mint varázs vessző érintésére eltűnnek, nem különben a csúzos fülzugásban, és ebből eredő új sükedtségben is tapasztaltam hasznát két rendben.

3. Épen ollyan hasznos ezen fürdő a köszvényben (arthritis), annak mind helybéli bántalmaiban, mind általános elterjedésében, annyival inkább, hogy ez mindig a növényélet rendtelenségeivel van párosulva. De ebben csak javulást, tökéletes gyógyulást legfennebb egyszer 4 hétre terjedhető ott mulatásom ideje alatt nem tapasztalhattam.

4. Különböző idegbántalmakban, mellyek vagy annak tulcsapongó érzékenységén, vagy csúzos és küteges kórartételen (metast. rheumat. v. exanther.) alapulnak, ide számíthatók még a méhgörcs (hysteria) rásztkór (hypochondr.) rángások (convulsio).

5. A görvélykórban, nem csak az abból eredő bőrbetegségeken, hanem maga az alapkór bár milly nemű változataiban is, így görvélyes ajak és arcz puffadásokban, mirigy daganatokban, görvélyes fekélyekben, sőt magában a görvélyes aszalványbau is, (atrophia) de ezen bajokban is a fürdőnek a víz itallal való egyesítésével lehet tökéletes helyreállást eszközölni.

6. Az altest életművei puffadásában, dugulásában, és megkeményedéseiben, az altest vizerei vérbőségében, (plethor. abdom. venos) ide számlálhatni különösen a máj, lép, hasnyál mirigy (pancreas) daganatait.

7. A hüdksztitő életművek bántalmaiban az előpataki víz benső hatását főként emelik az ugyan ezen vízből készített fürdők, úgy hogy ez által mindig esalhatatlanul bővebb és szabadabb vizellést tapasztaltam előállani, azért figyelmeztetni bátorkodom a nagyon tisztelt orvosi egyesületet, mindazokra nézve, kik hüdkövekkel, hüdholýag, és dülmirigy (prostata) keményedésekkel, vagy azoknak genyedésével, és takarjával szenvednek, ha tán már minden segedeleből kifogytak volna, az előpataki vizet nem hagyni próbálatlan, mert sokaknak meg adta azon vigaszt, mit hasztalan kerestek több más fürdőkön, s mit Gräfenberg tsudatévő bérezei közt sem tudtak föltalálni, valóban az e pont alatt előszámlált bajokban, gyors és csak nem csodatévő hasznait tapasztaltam már egynéhány fürdőknek.

8. S végre a méhrendszer majd minden bajaiban ajánlhatom, kitünőleg a rendetlen hószám rendezésére; a fehér folyásban és sáppadt kórban, ha hogy azok dugulásokból veszik eredetüket, végre némelly egyéneknél és némelly ritkább alaku betegségeken a félfürdőkötől, úgy a meleg fürdőknek a fő és mell hidegborogatásaival egyben kötött használatától, valamint az ábrázat, kar és lábak kütegei hideg előpataki savanyu vízzel való borogatásátólis néhány esetekben meg lepő hasznot tapasztaltam.

Őrizkedni kell pedig az előpataki víz fürdőkénti használatától a bővérű, vértolulásokra, gyuladásokra, gyakori vérzésekre, aszkórra, sorvasztó lázra hajlandó egyéneknek. Hasonlólag mind azoknak, kik vagy igen gyengék, vagy nagyon szerfelett érzékeny, meggyuladt külbőrrel bírnak, kik fő és mell vértorlodásokkal szenvednek.

A fürdő használatára nézve a következő elővigyázati szabályokat kívánom még figyelembe vétetni:

A fürdő melege légyen 24—26° Therm. Rh. ennél ha melegebb, némelly tsak az orvos által szorosán meghatározandó eseteket kivéve, többet ártana, mint használna.

A hideg vizet maga az ember miután már levetkezett, eressze a meleg vízbe, azért hogy mentől kevesebb szénsavany gőz repülhessen el.

A legjobb fürdőidő délelőtt 10 órától 12-ig a reggelizés történjék az előtt legalább másfél órával, az ebéd utána egy órával, délutánis szükség esetében lehet fürdeni 4-től 6-ig.

A fürdőbe eleinte $\frac{1}{4}$ később $\frac{1}{2}$ s végre $\frac{3}{4}$ vagy egy egész órát is lehet ülni, egy óránál tovább mulatni, semmi esetre nem tanácsos.

Naponkint egyszer kell fürdeni, az elsőbb napokban, két napban egyszer, úgy az érzékenyebbeknek és gyengébbeknek mindvégig tsak másodnaponkint.

A fürdő után ha hives az idő, mindjárt ágyba kell dűlni, s ott kell elvárni a kiözzögés megszűnését, ha tiszta meleg csendes idő van, a nap fényén is szabad lassan sétálgatni.

Ezek valának tehát tekintetes orvosi Egyesület! az e tárgy körül több ívekre terjedő irományaimból kivonatképen egybeszedett azon vázlatok, mellyekkel én is a kis szomszéd hon csekély tehetőségű, de szívvel és lélekkel mind kettőnek előhaladását és boldogulását hűn munkáló hű polgára, a tekintetes orvosi Egyesületnek, tsak azon tekintetbőlis szolgálni bátorkodtam, hogy a most ugyan még külön létező, de köz ohajtásunk merész sejtelméi telyesedtével majd tán eggyé olvadandó hazánk kintsei, minnyájunk előtt egyaránt ösméretesek lehessenek.

A hurutjárvány (influenza) a temesvári őrseregben 1843-ban.

A hurutjárvány (influenza) e különben csekély jelentőségűnek tartott kór, a mult tavasz lefolyta alatt, olly vésttelyes tünetmennyekkel látogata meg minket, s mind az orvosok, mind a közönség figyelmét annyira magára voná, hogy annak természetű rövid rajzolata, tekintelben vévén egyszersmind az éghajlati viszonyokat, nem lessz épen érdektelen. Jelen vázlat szerkesztésénél kéntelenitették csupán a helybeli katonai kórházban gyűjtött tapasztalatokra szóritkozni, mivel a polgári gyakorlat teréről adatokat gyűjteni időm meg nem engedé.

Mi előtt a járvány leírásához fognék, szükség leend az azt megelőző s követő időjárat — s kórállapotra visszapiillantani. —

1843-dik év november havában az idő többnyire borult, nedves, ködös, esős volt, kevés hó is esett, melly azonban nem sokára elolvadt; erős délnyugoti és nyugoti szél;

a hévmérő legmagasabb állása 11-kén: $13^{\circ} + R$. — legalantabbika 19-kén: $2^{\circ} - R$. — közép állása $4\frac{2}{3}^{\circ} + R$; a sulymérő legmagasabb állása 19-kén: $28'' 6'''$. — legalantabb 2-kán: $27'' 9'' 8'''$. — közép állás: $28'' - 6'''$. — A kórjellelem hurutos, csúzos, adynamicus hajlammal, váltólázak ritkábbak, a sebek s fekélyek könnyen elfajulók, gyógyulásra kevésbé hajlandók.

Decemher havában hasonló időjárat, déli és délnyugoti szelek; a hévmérő legmagasabb állása 31-dikén: $10^{\circ} + R$. — legalantabb 24-kén: $4^{\circ} - R$. — közép állás: $1\frac{3}{4}^{\circ} + R$. — A sulymérő legfensőbb állása 3-kán: $28'' 9'' 9'''$. — legalsóbb 31-kén $28'' - 6'''$; közép állás: $18'' 6'' 1'''$. — Az adynamicus jellemrei hajlam még inkább feltűnő volt, csak a hó utolsó napjaiban mutatkozott több izgékonyosság (erethismus) többszöri kórbíratatok állottak be, a fekélyek és sebek gyógyulása lassan haladó, mint előbb. —

Januárban többnyire derült napjaink voltak, erős déli — és délkeleti szelek többszöri esőt hozának. A hévmérő legmagasabb állása 14-kén: $9^{\circ} + R$. — legalantabbika 7-kén $6^{\circ} - R$. — közép állás $+ 3^{\circ} R$. — A sulymérő 15-kén: $28'' 9'' 10'''$; — legalantabbika $27'' 8'' 2'''$; közép állás: $28'' - 6'''$. — A december végével beállott izgékony állapot ismét megszűnt, mellette az adynamicus jellem fejlődé ki inkább, a hó két utolsó harmadában leginkább a mell hurutos bántalmi fordultak elő. —

Február hóban szinte több derült napok, erős keleti — s délkeleti széllel; a hévmérő legmagasabb állása 20-kán: $16^{\circ} + R$. — legalantabbika 10-kén: $1^{\circ} + R$. — közép állás: $6\frac{2}{3}^{\circ} + R$. — Sulymérő; legmagasabb állása 2-kán: $28'' 6'' 6'''$; legalantabbika: 28-kán $27'' 4'' 6'''$; közép állás: $27'' 4'' - 4'''$. A pövényzet fölébredt, s tetemesen haladt előre. A hurutos kórjellelem epés vegyületében mindinkább kifejlett; a hónap másod harmadában a bántalmak rohanó gyuladásokká növekedtek, de azonban szerencsés kimenettel; a váltólázak majd nem egészen eltűntek; az utolsó harmadában a tisztán gyuladasi tünetmennyek ismét visszatértek, a hurutos — epések diadalmaskodtak, mig végre azon kór alakok tűntek föl, mellyet hurutjárványnak (influenza grippe) nevezünk. —

Martiusban a légmérő legmagasabb állása 31-kén: $13^{\circ} + R$; legalantabbika 4-kén: $3^{\circ} - R$. — közép állás: $4\frac{1}{6}^{\circ} + R$. — A sulymérő legmagasabb állása 9-kén $21'' 7'' 2'''$ legalantabb 11-én $27'' 4'' - 4'''$; közép állás: $27'' 6'' 3'''$. Uralkodó keleti szél derült napokkal; a hó közepén északkeleti — s északira változott, mi mellett tiszta és száraz maradt. E hónapban virágozott úgy szólván a hurutjárvány, s 11-kétől 20-ig elére tetőpontját. Más kóralakok majd mind eltűntek, csak a hánságban honos, égalji s helyzeti viszonyok által feltételezett, epés kórjellelem uralkoda, s protecusként módosita a járványt.

Aprilis havában a légmérő legmagasabb állása 22-kén $21^{\circ} + R$. — legalantabbika 11-kén $2^{\circ} + R$. — közép állás: $9\frac{1}{6}^{\circ} + R$. — A sulymérő legmagasabb állása 16-kán $28'' 6'' - 4'''$; legalantabbika 20-kán $27'' 9'' 2'''$; középállás $28'' 1'' 2'''$. Dél és keleti szelek, gyakori esők. A jár-

vány szünni kezdett, helyét váltóláz pótolá ki, kevés változatokkal valami 20-ig tartott, miután egészen elenyészett.

Kórfolyamat.

Rendszerint minden előleges körülmények nélkül köszönte be a nyavalya könnyű fázással, melyre hőség következett, leirhatlan gyöngeség, s huzamos szagató tagfájdalmakkal, melyekre néhány órák múlva a különemű kórfolyam általános és helybeli jelenségei bekövetkeztek. Általán fogva a kórt két alakra le lehet osztani:

- a.) hurutjárvány izgékony kórjellemmel.
- b.) hurutjárvány erőtlen jellemmel.

A.) Hurutjárvány izgékony kórjellemmel.

Ezen legtöbbet előfordult kóralak jelenségei következők valának: iszonyú főfájás, mely nem csak a homlokot, hanem az agyat is elfoglalá; szédülés, a betegek nem képesek levén lábaikon állani, tántorogtak; könnyező szemek, tüzes s vad tekintet, a tükhártya veres sárga színű, az arcz élénk veres, az orr s szájszeglet körül sárgás tapadék; az orr takonyhártyája száraz, viszketeg, gyakori prűszszentés, később vékony, a kezdődő takárnál elválasztotthoz hasonló maró nedv folyása; a száj és torok száraz, kevésbé veresült, a hörg mentében karczó viszketegség érzete. A nyelv sárgás fehér nyákkal bevonva, szomjuság, tapadó szájiz, hányásra való inger, részenkinti epés hányás, étvágyhiány, szapora, félelmes lélekzés, hörgő hang, a mellkas balfele nehezült, a mélyen lélekzés fájdalmas, a mellesont alatt s a mell balfelében szuró fájdalom, s a mint a betegek nyilatkoztak, szívszorulás; gyakori hangzó, száraz, rövid, fájdalmas köhögés, mely legkisebb mozdulatra vissza tért; az altest valamennyire felduzzadt, a gyomortájék érzékeny, a léptájéka a leggyöngébb nyomásra igen fájdalmas; ritkábban májbántalom, székrekedés, néha epés hasmenés; a vizelet lángszinű, epés, erős szagú, a vizeletnél égetést okozó; a bőr forró, eleinte száraz, később savanyús szagú izzadság; kemény, tellyes s gyors érverés; félelmes levert kedély. Ezen kórtünemények, változó nehezülés s enyhülés közt tartottak 5—8 napig; sok esetben kettős elnehezedést le lehet észre venni; az első deléltti 11 órákor, a másodikat este 8 óra tájban. A kór kimenete: a) felgyógyulás, b) utókorok, c) halál.

A felgyógyulás rendszeren nyolczadik napra állott be, bő izzadással, nagyobb mennyiségű veres vagy sárgás szürke nehéz hűdüléssel, nyálkás, sárga kiköpéssel, mi mellett a köhögés lazább, kevésbé fájdalmas, sok esetben két—három nap gyakran visszatérő, s nagy könnyebbülést okozó erős orrvérzés. Az üdülés többnyire lassan haladt előre, a tagok fájdalma s nehézsége még több hetekig hátra maradt.

Gyöngébb mellalkatu egyénekénél, az érzékenység és a tüdők izgékonyága még egy ideig fennmaradt.

Utókorokba végződött a nyavalya akkor, ha nem voltak tökéletes birálatai, s 15 vagy 20 napig is elhúzódott, még pedig az idegek heves ingerlése, hőkhurut, sőt, mi többször előfordult, hörgés tüdőtakar (blenorhoea tracheae et pulmonum). Két esetben, mint részletes birálat a térdizülés izgékony gyuladása állott be, mely genyedésbe menvén által, igen lassan gyógyult; egy esetben pedig a bal vállapoczka alatti letétel, mellynek evesedés, végre halál volt kimenete.

A halál vagy közvetlenül a gyuladási folyamat lépcsőnkinti növekedése s az által okozott tüdőszélhűdés, vagy az említett utókorok következtében állott be.

Mint az izgékony jellemű kóralakok, külön faja megemlíthető még a torokgyuladással együttjáró hurutjárvány, mely martius közepén tünt elő, s mellynek jelenségei a hártás torokgyik jelenségeivel majd nem mindenben megegyeznek, s ennél fogva figyelemre méltó. A betegek eleinte torokégetésről panaszkodtak, a nyelés valamennyire nehezült, lélekzés szabad, nyomás alatt semmi fájdalom, a láz csekély jelentőségű, mind a mellett a betegek rettegek s levert kedélyűek. Néhány óra múlva, rögtön mint egy ütés által, a legvésttelibb jelenségek állottak be; a lélekzés zörgő, sipoló, fáradalmas mi mellett a betegek fejüket hátra vetik, a gög és szivgödör igen bevonult, a fejütr hevesen ver, a

köhögés, száraz hangzó, a hártás torokgyik tulajdon hangjával, rövid időszakonként visszatérő. A roham alatt az ábrázat kékesveres, a szemek kidüledtek, az arczvonásokban legnagyobb félelem és szorongatás tükrözé magát, a szó rekedt, alig hallható, a roham után az ábrázat halovány, beesett. A tüdő bántalma itt inkább háttérbe vonult, csak ritkán panaszkodtak a betegek a mell balrésében érzett szuró fájdalomról; a láz növekedő, az érverés kemény, sebes, feszült; a bőr égető forró, néha izzadság tört ki, mely azonban nem sokáig tartott, és semmi könnyülést nem okozott a vizelet lángszinű. —

Ha a beteg azonnal szorgalmasan ápolatott, a jelenségek valamennyire megszűntek ugyan, s a szenvedők némi szorongatást kivéve, jobban érzék magokat; hanem több óra múlva, leginkább az éj közeledtével, vagy délfelé, új erővel támadának föl az elszunnyadt véstteljes jelenségek. A lefolyás igen sebes volt, már második vagy harmadik nap bekövetkezett a kórkimenete még pedig a.) felüdülésbe, mi mellett a bőr kevésbé forró, az izzadság tartós, a köhögés ritkább, az érverés lágyabb kevésbé gyors lett. b.) a halál minden jelenségek fokonskénti növekedésével rettegek s kétésgbeesés között köszönte be. —

B.) Hurutjárvány erőtlen (adynamicus) jellemmel.

E kóralak kevesebb számú betegeknél jött elő, jellemei következők valának: a fej tompa elfogultsága, kábulás, meredt nézés, homályos szemek, közönbös tekintet, az orr és száj igen száraz, nehéz beszéd, a nyelv sárgásbarna kérrel bevonva, keserű tapadó szájiz, szomjuság, a lélekzes szorult, nyöszörgő, a hang reszkető, hörgő; a mély lélekzetvéte kevésbé fájdalmas, ritka, de erőltetett köhögés; az altest valamennyire felduzzadt, de nem dobkór alakú, a lép tája mélyebb benyomás alatt fájdalmas; ritkán székletétel; a vizelet epés, a fej s törzsök hőmérséklete magosabb fokon álló, gyakran égető forró, a végtagokon hűs; az érverés kicsiny, gyors, rezgő, a törzsökön s karokon kása nagyságú, sötétveres, a kúteges hagymázban előjövőhöz hasonló pontooskák, majd egyenkint, majd csoportosan.

A kórkimenet felüdülésbe igen lassú, a nyavalya 20—25 napig is elhúzódott, a kábulás, lassu félrebeszédől követve, növekedett; a nyelv száraz, mintegy kormos, sötétbarna kérrel bevonva, valamint az ajkak s fogak is; az orr lyukai szinte kormosak (fuliginos); a lélekzés nehezült, a köhögés rövid, de fáradalmas, a kiköpés barnás: felduzzadt altest, rest székletétel, epés vizelet, száraz forró bőr, alig hallható, vékony érverés; a kórbirálat 20-dik vagy 22-dik napra állott be, tetemes izzadsággal; sárgás vizelet üledékkel; a felüdülés végetlen lassan haladt előre. — b.) A halál, a forró láz folytonosan növekedő jelenségeivel, az életerő tellyes kimerítését követé. —

O k i s m é r e t.

Az annyira sajátlagos jelenségek, a feltűnés neme, a tünemények folytonos forgékonyága, s a kór elterjedése, elég bizonyosságai ezen nyavalya különemű természetének, s ez által minden más, a hurut családnhoz tartozó kóroktól megkülönböztethető; a kór hurutos jellemű időjárat mellett szokott leginkább támadni, ez azonban még nem feltételezi származását; mert, milly gyakran uralkodik hurutos jellemű időjárat, s hurutjárvány (influenza) még sem mutatkozik; hogy ez támadjon, a főnebb említett időjárat mellé sajátlagos gerje, (contagium) jelenléte is szükséges. Ez úgy látszik még soha sem fejlett ki nálunk eredetileg; hanem a mint általánosan vélekednek, Oroszország síkjai, a nagy tavak közelében, tekinthetők ezen gerje szülőföldének, a hol enyhe télben, mint az 1833, 1837. és 1943-diki volt, folytonos hideg helyett, a légmérséklet hirtelen változása, tulajdonemű ködök képződése, a berzsfeszültség (electrische Spannung) idegenkedése (alienatio.) a gerje származására alkalmat nyujtának, mely azután, kedvező körülmények között tovább terjed. Csirázási képességét (Keimungsfähigkeit) csupán az említett jellemű időjárat mellett tartja meg; nagyobb fokú tartós hideg, vagy felsőbb fokú hőmérséklet azonnal kioltják. Különbösen szerfelett illó, hordozója leginkább a földközi lég; talán kevésbé a képült nyál, mivel olly rögtön, majdnem pillanatnyi feltűnése miatt egy helyen érintkezés általi ragadványról szó sem lehet. —

A mi visszatérését illeti, a husz éves pályakör önkéntes elfogadása a három utolsó járvány által megczáfoltatik, melly ugyan is tiz év lefolyta alatt háromszor, u. m. 1833-ban, 1837-ben és 1843-ban tün-tek fel. Ha valljon az éjszaki fénynek még bemutatandó időszakossága a hurutjárvány megjelenésére gyakorol e valami befolyást? későbbi vizsgálatok s tapasztalatok eredményitől várhatjuk. Megjegyzésre méltónak találok, hogy a járványkór épen akkor juta legfőbb tetőpontjára, midőn itt az utolsó üstökös vétegett észre, mellynek eltűntével a járvány is kevésbé kezdé dühöngni. —

A gerje ellen nem védhet sem kor, sem testalkotás. A kór kétszeri előjötte ugyan azon egyén-nél e járvány alkalmával nem tapasztaltott. Ebből azonban, a már egyszer kiállott nyavalya után sem lehet a gerje iránti fogékonyság tökéletes megszűnését következtetni; mint p. o. a vörhenyben s a t. több betegek voltak, kik már 1837 szenvedtek e nyavalyában s magam is háromszor lepettem meg an-nak rohamától, u. m. 1833, 1837 és 1843-dik évben.

A kór tartása s elterjedése.

Mint már említém, kezdődött a járvány február hó végével, martius második harmadában érte el tetőpontját, s 20. aprilis táján enyészett el. Hét hét lefolyta alatt öszvesen 336 egyén lepetett meg annak rohamától, még pedig 292 tisztán izgékony jellemmel, 18 torokizgatással, — 26 erőtlén jellemmel. A betegek száma az őrsereg egyetemes számához úgy állott, mint 1: 5¹/₂hez. Megholt 13; különösen: izgékony jellemmel 4, torokgyuladással 4; erőtlén kórjellemmel 5. A megholtak száma a be-tegekéhez úgy állott, mint 1: 25³/₁₃.

Jóslat.

Bár milly nehéz kór legyen is, még is igen sok esetekben szerencsésen végződik. Füg-g ez leginkább a.) a kóralaktól; az izgékonytól legkedvezőbb; az erőtlén jelleműnél kevésbé kedvező; b.) az egyénektől; élemedett, gyenge testalkatu, mellbetegségekre hajlandó, váltólázak által ele-rőtlenedett egyéneknél többnyire szerencsétlen kimenetű c.) a kórszövevénytől (complicatio mor-bi) hol torokbántalom fejlődött ki, ott a veszély is legnagyobb volt. —

Gyógymód.

A gyógymód különböző a kór alakja s foka szerint. Az izgékony jellemű alantabb fokán me-legbeni tartás, langyos nyálkás főzetek, szoros életrend. A gyuladással párosult epés jelenetek feltün-tekor érvágás — néha ismételve; — a vér többnyire sötétveres volt, kevés zöldessárga savóval, tömült vérelepénnyel, vastag bőralaku lobos bőrzettel. A lép izgatásánál nadályok, véres köpölyök, kásaboron-gatók. Bensőleg lágyító s salétrommal, kettős sóval (arcan. dupl.) de leginkább hán y-tató borkő, és pedig nem csak kis adagban, hanem nagyobbban is, 6—9 szemert hat obony nyál-kás főzetre. Az utolsó kórjellemnél különös jó hatásnak mutatkozott, midőn az epésalkat nagyobb mér-tékbeni jelenléte miatt, az érvágások után is a lobos izgatás fenmaradt. E gyógyszer hatása olly fel-tűnő volt, hogy rendszerint már néhány óra mulva, izzadás s könnyülés állott be. Émelygés gyakran következett, valóságos hányás igen ritkán. A birálatok beálltával szalamia só hán y-tató borkővel kis adagban.

Az erőtlén jellemű kóralaknál kitűnőleg jótékony hatásuak valának: a keserédes venyi-kék (stipit dulcamar.) kappanőr (arnica) gyökönke (valeriana) gyenge forráza-tai eczetsavas könnyeg olvadékkal (liquor ammonii acetic). — Káforra s pézsmára ritkán vala szükség; langyos mosogatások vízzel s eczettel, lágymeleg fürdők. Legnagyobb figyelemmel kellett lenni a torok s gégeizgatására, a közönséges vérkiürítések mellett helybeliek is. a kór mindenkor i-ju-lásánál ismételve, édes higany, (merc. dulc.) pépborongatások, higanyos irrali bedörgölések s a t.

Viszszapillantás az 1837-diki hurutjárványra.

Az 1837-ben uralkodott hurutjárvány szinte olly időjárat mellett támadott, de mind terjedésére, mind hatására nézve az itt leírtnál sokkal gyengébben mutatkozott. A hasonló számú őrseregben csak 172 lepetett meg, megholt csupán három. Az erőtlén jellemű kóralak csak néhány esetben mutatkozott, s kön-nyebb tünetek között, a torok izgatása egészen kimaradt, a nyavalya alig tartott három hétig. Különösen említést érdemel, mint részletes jelenség a fültömírgyrei kórattétel, de mindenkor szerencsés kimenettel. E járványra 1837-ben súly következett vésteljes jelenségekkel, mellytől 167 egyén le-petvén meg, megholt 73. Ez évben azonban a járvány eltűnt minden ártalom nélkül.

Ásvány- föld- vegy- és gyógyszer-tani szakülés jegyző könyve.

Szakülés augusztus 9-kén.

A szakülés előtt tettes Kubinyi Ferencz a tagok kívánságát vélte kimondani, ha tettes Gren-zenstein oraviczai bányaigazgatót szaki elnökségre, Mihálka Antal a barom orvosi intézet segéd-orvosát titoknokságra jelölendi ki, miben az őszves szakitagok közakarattal megnyugodtak.

Elnök ur székét elfoglalván, felszólítja a tagokat, adnák be az általok tartatni kívánt értekezé-seket, hogy ezeknek előadási idejéről rendelkezhetnék. Mire báró Ransonnet szászkai bányabíró muta-ta be egyet illy cím alatt: „Gebrängte Darstellung der Geographischen Verhältnisse Banats;“ Mihálka Antal „a köszén képződéséről;“ és Sztupa György aradi gyógyszerárus: „nemelly kémiszerek hatásáról, és a monesia héjről.“

1. Ezek után báró Ransonnet kezdé értekezését olvasni, melly noha terjedelmes levén, mindazáltal legnagyobb figyelemmel hallgattatott mind a szak emberétől, mind a jelenlevő vendégektől. Érdekét tudományos tartalmán kívül, melly bánát földisme-i rajzabláiból magyaráztatva elősegítettett, igen szeszélyes fogalmazata, és előadási módja növelé.

Elvégezvén előadását, a szakülés közakarattal és lelkesedéssel ohajtását nyilatkozatá ezen érte-kezésnek a legközelebb tartandó közülés előtti felolvasás, s nyomtatásbani kiadására. De tekintvén egy-szersmind hosszab terjedelmét, és a közülésre szánt idő rövidségét, kénszerítve látá magát báró urat megkérni, sziveskednék értekezésének bévezetését felolvasni, az egyes köszikla nemeket, valamint a raj-zoknak magyarázatát röviden előszóval előadni.

2. Ezután Mihálka Antal a köszén képződéséről olvasá értekezését. Ebben leginkább két kérdést fejtegete, mellyek t. i. a természetbuvárok közötti viszályokra szolgáltatnak alkalmat, ezeknek, valamint az avatlanok balvéleményeinek elhárítására a leghiresebb vegykémek és bányászok ebbeli ta-pasztalatait, és ezekre épített nézeteit sorolá elő. azon igérettel fejezvé be értekezését, melly sze-rint legszentebb kötelességének tartandja ebbeli évenkint szerzett tapasztalatait a tettes gyülekezet tagjai-val tudatni. Mire határozottatott, hogy az értekezés a munkálatokban kinyomassék.

3. Sztupa György sorlatban felolvasá az általa tett némelly kémiszerek hatásáról kisérlete-ket, valamint a monesia héj természet- vegy- és gyógyszer-tani tekintetbeni leírását.

Ezen értekezés köszönöttel fogadtatott. Ezen napra nem levén több értekezés, a szaki tagok a felállított ásvány kövület- és barna szén gyűjtemény megsejmlélésére siettek, és így az ülés bevé-geztetett.

A felállított ásványgyűjtemény Temesvárosa igen érdemes polgármesterének tulajdona, mely ritkaságokkal, vagy kitünőbb szépségű példányokkal nem bir ugyan, mindazáltal némely jó példányt foglal magában.

A kövületgyűjtemény leginkább olly csigákból álló, mellyek hazánkra nézve igen érdekesek. A példányok igen jők, de fajainak meghatározása kívántatik. Küldettek a katonai határszélekből, Jablanicza és Mehadnika tájékáról, számra 55 példány.

A barna szén példányait a gerlistyei kamarai igazgatóságnak köszönjük, alfajait adja előnkbe ezen szénfajnak, sajnálatos, hogy jellemzőbb példányok nem választattak beküldésre.

A békülő uraknak a szakülés köszönetet szavazott.

Szakülés augustus 11-kén.

Szaki elnök tettes Grenzenstein ur bemutatá az általa hozott horgany (zink) példányokat, mellyek műtani tekintetben igen érdekes tüneményül szolgáltak, mivel a nyers horganyásványoktól egész a szinhorganyig, ennek fokokinti kiműveltetését adák előnkbe. Ezen példányok részletes leírását az ide mellékelt (a) alatti névsor adta előnkbe. Ezután bemutatá a bánati nyers vasfajak példányait is, az ezekből vegyleti folyam által nyertt, és a közéletben leghasznosabb kész vasfajakkal, ezekhez mellékelve szinte a névsort.

Tettes elnök ur szíves volt a (b) alatti példányokat a természettudományi társulatnak ajánlani, miért az említett társulat nevében a leghálásb köszönet szavaztatott tettes Kubinyi Ferencz ur által.

2. Rózsa József Aradmegye főorvosa által hozott mészke példány vétetett tekintetbe, mellyet Kladova helységben 1823 évben fedezett föl. A behozó ur azon kérdésére: „lehetne e ebből tartós emlékoszlopokat készíteni,“ a szak határozottan nem nyilatkozhatott, hanem hasonlatosságánál fogva a tiszóczi gömörmegei mészkevel, mellynek tartósságát, és a külviszonyok befolyása elleni erőtlenségét a tapasztalat bebizonyítá, szinte ezt sem véli az említett légviszonyoknak kitett emlékekre alkalmazottnak.

3. Felszólítá tettes Kubinyi Ferencz ur a szaknak tagait, szíveskednének Magyarország kövületeinek gyűjtésére és leírására neki segédkezést nyújtani, hogy így az általa kiadandó: „Magyarország kövületei“ czim alatti munka mentül tökéletesebben és hamarébb megjelenhessen.

Erre a legszívesebb ígértet válaszoltattott.

4. Megtekintettek tovább Gemeiner orvos ur által Selistyén a határszéleken találtott, és általa beküldött madrepör mészkekövületek, mellyek köszönettel fogadtattak.

5. Felolvasatott a Temesvárosa terén létező 30 ölnyi mélységű artézi kútásás alkalmával átfűrt földrétegeknek névsora.

Ennek tudományos használat miatt több példányokbani leírása határozottatott.

6. Czekelius ur igen széptudománnyal bíró bányásztiszt rövid de velős, és tulajdon eszméjére alapított földtani értekezést olvasott, ezen czim alatt: „Die Gebirge nach ihren Formen sind nothwendig, und deren zeitweises Entstehen ist in der Natur der Sache gegründet.“

Ezen értekezésnek a közülésbeni felolvasását, valamint az eszmének részletes kiművelése miatti kinyomatását sürgette a szakülés.

Végre Kretzer ur mutata be egy faskova kövületet, melly általa Boksán mellett találtott.

Mihálka Antal,

szaki titoknok.

Földtani értekezés a kőszénképződésről.

Fölolvasá Mihálka Antal, a baromvosi intézet segédorvosa.

Hogy a természet buvárkodása az emberi észnek tekintélyre és nagyságra minden egyebet fölmúló élvezetet nyújt, az avatottaknál ismert dolog. Mert maga a hit ingadozhat, de az ön meggyőződés szilárd állásu, és egyedül a természet vizsgálódásának forrásaiból merithető. Ő kezeskedik egy főbb s leghatalmasabb lény léteért; ő mutatja, mikép semmi sem esetnek, hanem minden jól kiszámított terynek eredménye; ő tanítja mindennek földünkön emberért történt lételet; ő nemes büszkeséggel ihleszt benünket, a midőn földi tekintélyünket tudatja velünk; ő mozditja az ember lelki tehetségeinek művelését és ebbeni haladását elő; ő végre az országok anyagi jólétének legnagyobb s leghatalmasabb rugonya. Mindazáltal hazánkban a hálára legméltóbb anyatermészet kevés figyelemre méltattván, igen hidegen és mostohán fogadtatott, noha épen tőlünk forró gyermeki szeretetet követelhet, minekutána nem csak dúsan, de állítani merem buján ajándékoza meg benünket. Tekintsünk körül csak kevésbé vizsgált szemekkel és kutassuk ki a természet három országainak hazánkban kincseit; bizonyára a külföldiek által hazánkról mondatnak valóságáról meggyőződhetünk: melly szerint nem képes Europa olly országot előmutatni; melly e tekintetben hazánkkal versenyezhetne. Irigy, de egyszersmind sajnálkozó szemeket vet az értelmesb külföld természeti kincseinkre, főleg pedig ásványainkra, értésünkre akarván adni, mikép nem tudnók azokat még elegendően használni, és az élet szükségére fordítani.

Látta, és fájdalommal érte ezen tárgyak eránti közönyösséget a természet barátinak kis, de lelkes köre, és tehetsége szerint e bajon segíteni kívánván, összpontosítá erejét, társasággá alakult, hogy annál biztosabb legyen segítség. Miért is „magyar természettudományi társulat“ név alatt, oda irányzá mind szellemi, mind anyagi tehetségét, hogy a természettudományok ismeretét egész hazánkban terjesztvén, ezeknek üdvös hatását, s az ebből hárulandó gyümölcsöt a haza oltárára mentül előbb, és mentül biztosabban letehesse. — Mutatkozik már is az idő és erőhöz arányos munkásság; és ha ezen keletkezett vonzalom és buzgóság tovább is olly arányban fog folytatattani, (a mihez igen ohajtanók még, hogy tehetősb hazánkfiak közül is nagyobb számmal csatlakoznának) bizton remélhetjük, hogy kevés évek lefolytával az elhagyottakat helyre pótolandjuk, és így a majdnem egy egész századdal előbbre hatott külfölddel bátran mérközhetünk. Illy szent érzelemtől ihlesztve és hazafiui buzgóságtól ösztönözve, van szerencsénk ez évben is a természet hű barátit és kedvellőit, a haza legtávolabb részeiből összpontosítva láthatni. Az eszmék és tapasztalatok kölcsönös megvitatása szokta ez ünnepeles gyülekezetet előidezni. Mindazáltal nem vagyok bátor magamat azon hiú reménnyel kecsgetetni, minekutána a természeti tudományok nálunk még bölcsőjökben fekszenek, és sokaknak helyzetöknél fogva a nagy és szabad természetben tapasztalatokat szerezhetni nem igen lehetséges, hogy mindenki a tettes gyülekezet tagjai közül eredeti és tulajdon tapasztalatokkal bizonyított munkával léphessen fel. Én részemről magamat az utolsók közé számítván, őszintén megvallo, miszerint ez évben nem annyira saját tapasztalataim közre hocsátása, mint inkább az ősmerekek általános terjesztése, és már szerzett tapasztalataim öregbitése vezérle ez igen tisztelt kör elébe.

Hazafiui kötelelsemnek az által akarok megfelelni, ha olly tárgyról értekezendek, mellyel hazánk bőven van megáldva, és mellyek általánosabb használtatása nem kevésbé mozditandja elő anyagi jólétét, és ez a kőszén. Ennek használtatása már is szinte közönséges, és az ebből hárulandó haszon ismeretesebb, hogy sem erről szót emelni szükség volna. De mi képződését illeti, ki a kőszén külön szerzők által közre bocsátott természettörténeti leírását, a legrégebb időktől egész mostanáig figyelemmel kísérte, meglesz győződve azon különféle és nem ritkán ellenkező vélemények, és kényállitmányokról, mellyekkel annak eredetét, és képződési módját beakarák bizonyítani; míg jelenkorban a vegytan gyors és bámulandó előhaladásának sikerült ezen gordiusi csomót felbontani, s így a zivataros felhőkkelént összetornyosult véleményeket eloszlatni úgy annyira, hogy Europa leghiresebb vegykémei között, (kivéven egyet) már e tekintetben a legnagyobb egyetértés uralkodik. E tárgyat részemről olly

fontos és tanulságosnak találtam, hogy minden kétkedés nélkül ugyan, de a külön vélemények szigorú megfontolása után, jelen értekezésem tárgyul választam, mihez még azon ok is járult, mely szerint vagy csak igen kevesek előtt ismeretesek azon munkák, melyekben e tárgy bővebben adatik elő, vagy másoktól a legjobb akarat mellett sem szerezhették meg.

A kőszén eredetét illetőleg, leginkább két kérdés szolgált a természetbúvárok közötti viszályoknak és kényálitmányoknak alkalmúl. Az első: „milly anyagból képeztettek a néha igen nagy terjedelmű, és vastagságu kőszén tömegek? A második: hogyan történt ezen anyagnak kőszéné változtatása?”

Minekeltte ezen két kérdés fejtegetésébe, és a természetbúvárok által e tárgyban közrebo-csátott tapasztalataik elősorolásába bocsátkozom, nem lesz czéleránytalan a kőszén ásvány- és műtani felosztását, s fajainak e tekintetbeni leírását előrebocsátani. —

A' kőszén Glocker, és egyéb híres ásványászok által a szenek családjába soroltatván, a gyantaszén alsaládját képezi.

Az ásványtanban közönségesen fekete és barna kőszénét különböztetünk meg. Jegecz-telen alakúak, és némelykor fásalkatjok szembetűnő; simag (talk) vagy mészpat keménységűek, viszonsúlyok 1, 2—1, 5.; törésök csigás, egyenetlen; fényök zsiros; színre feketék, vagy barnák, mindazáltal egymásba átmenők, és vegytani összeköttetésben is igen hasonlók egymáshoz. A barna kőszén, lepárolás vagy égés közt igen kellemetlen illatú kozmás szagot fejleszt.

A fekete kőszénét, az említett közös tulajdonságokon kívül jellemzik; fás-alkat hiánya, vagy csak igen sokszoros nagyítás által észrevehető sejtes szövete; fekete fémtelen színe; erősen fénylő, vagy csillámló zsiros fénye; fekete és fényes vonása.

Alfajai gyanánt tekinthetők:

1.) A szurokshén (Pechkohle) tellyes nagy csigatöréssel, a szenek között legmerevebb, igen repedező és ezüsfényű.

2.) Kannelszén (Kannelkohle) sík, s majd nem felületes csigatöréssel; kockák, vagy épegyközaljakban töredező, legkevésbé mereven, miért nem olly könnyen repedező, csekély fényű.

3.) Lemezesszén (Blätterkohle) törése palás, fénye erős, felülete gyakorta színes; ezen alfaj legnagyobb mennyiségű szénennyel bír.

4.) Palaszén (Schieferkohle) törése vastag, palás és homályos.

5.) Öregszén (Grobkohle) törése vastag, palás, egyenetlen és öregszemű; viszonsúlyja legnagyobb, fénye csekély.

6.) Koromshén (Ruszkohle, lösch —) törése egyenetlen földes poralakú részekből összetett, könnyen szétmorzsolható, és festő.

A barna kőszén fás kőszénnek is nevezetik. Többnyire rostos faalkatú, palás, tömött, és földes törésű; simag és gipsz keménységű; csekély merevenségű; kevésbé hasadó a fekete kőszénél: barna, egész szurokfekete színe, fénytelen és csak fekete színű alfajaiban fényes zsiros fénye, barna vonása feketébe átmenő, könnyen égő.

Alfajai: 1. fás kőszén (ásványosfa, rostos, barnaszén) Ezt fás alakja, és rostos fás szövete jellemzik; színe fás barna, vagy feketés-barna; fénytelen vagy csillámló.

2. Csigás barna kőszén (közönséges barna kőszén) durva, ritkán faalakú, felületes törése csigás, a fás kőszénél keményebb, csekély merevenségű, feketés-barna, szurokfekete-ségbe átmenő.

3. Moórszén érdes, faszövet nélküli, repedezett és ferdaljú darabokra törhető; törése sík, és felülete csigás, színe feketésbarna, vagy szurokfekete, csillámló vagy csekélyfényű.

4.) Leveleszén (Papierkohle) vékony kerekalakú rétegecskékből álló, gyengéd, feketés barna, kevésbé csillámló. Ehez hasonló az ugy nevezett büzös szén, mely ruganyos s hajló kerek lemezekből van összetéve; égés közben igen kellemetlen szagú.

5. A földes barna szén, durva, gyakran poralakú és könnyen össze morzsolható; viszonsúlyja — 1; sárgás — fekete — barnás, vagy sárgás — szürke, fénytelen, festő, tapintata sovány. Ehez tartozik a kölni umbra. —

A kőszénnek ásványtanilag elősorolt fajából észrevehettük, hogy azoknak felosztása, részint alaki, részint pedig természettani tulajdonságairól ölcsondított, nem tekintvén vegytani összeköttetését, és az ebből háruandó használhatását. (Mit is egyedül csak tudományos szempontból indulván ki, bátor valék a tettes gyülekezet eleibe terjeszteni.)

Sokkal lényegesebb és szükségesebb a kőszén műtani felosztása, mivel a közélet külön szükségére, külön fajai használhatók. A száraz lepárolás alá vetett kőszén maradványának különeműsége szerint, háromfélét különböztetünk meg; mert a kőszén az említett lepárlás után szenet hagy maradványnak, mely koaknak nevezetik. Mindazonáltal ezen felosztás által származott kőszénfajok között szigorú határvonalat húzni majd nem lehetetlen, a mint az egyes fajak leírásából látandjuk.

1. A Sülszén (Bacffohle), ez égetés közben szívós folyóvá válik, felduzzad, és porhanyó ál-lományt képez, mely később egyennemű egészzé olvad. Illy kőszénfajban a köneny uralkodik az éle-nyen, s a széneny 50—86 pcent közt változik; színe sötétfekete, s könnyen gyúló. Kovácsoknál és házi szükségekben leginkább használható; rosttal ellátott kemenczékben. felduzzadásakor betöltvén a rost hézagait, s ez által elzárván a léghuzamot, czéleránytalan.

2. Tömült szén (Sinterfohle) nem duzzad, de nem is fogy, pora olvadás nélkül tömött anyaggá változik. Uralkodó benne a széneny, s az éleny mennyiségre felülmulja a könenyt. Színe világos fekete és nehezen gyúl, alkalmas mész, gipsz, téglák és ércz pergelésére, és a házi kályhák fűtésére.

3. A fővény szén, égés közben alakját megtartja, és csak kevésbé fogy, pora összeköttetés nélkül marad. Az éleny felül mulja benne a könenyt; a széneny 50 és 94 pcent közt változik; színe, ha széneny nagyobb mennyiségben van jelen, vas szürke; barnás pedig, ha kevésbé széneny tartalmú. Ezen faja a kőszénnek legkevésbé használható.

Ezeket előre bocsátván, a kőszén képződését és pedig a felállított első kérdést illetőleg, t. i. milly anyagból képződtek légyen s a t. a külön időkben tett vizsgálatok legeltérőbb nézeteket idéztek elő, melyeket röviden elsorolni a kőszén történeti áttekintete végett nem vélem feleslegesnek. Így

Raumer hibásnak állítja többeknek ezen nézetét, mely szerint a kőszén ásványított erdőnek tartatik: ő a kőszénét, a félászványított fény széntől, (Glanzkohle) melyben a növényzet (vegetatio) legcsekélyebb nyomára sem akadhatni, egész a legújabb képletű fás kőszénig egy soha sem született növény-ébrény (embryo) vagy csira kifejlődési fokának tartatni kívánja, mely a teljesen ki-képződött és megérett növényvilág jelenlétével megszűnt lenni.

Krüger szerint a kőszén bolygói, és így világrendszeri őanyag; (planetarischer Urstoff) Buckland után pedig a széneny vagy közvetve magát az agyaggal őszveköte és szén-vaklát képezett, (Anthracit) vagy pedig élennyel és könennyel vegyileg egyesülve a földi olajt, földi gyántát és földiszurkot képezte, és mint illy vegyleti összeköttetés a kőszénét alkotta. Ezen kényálitmányok mai időben pártolói viszszzhangra már nem találnak.

Mások nézete szerint a kőszén származása egyedül azon növényekből történhetett, melyek a kőszén hegyfajak képződése alkalmával egyes szigeteket, vagy sziget csoportokat fedtek. Ezen egyedül való nézetnek védői mindazáltal abban különböznek egymástól, hogy a de Luc pártiak a kőszén-területeket (Steinkohlenflötze) a gyéptözezes (Torfmoor) földből származtatják. Ezen nézetet Brogniart is erősen védte, és Link vizsgálatának eredményeivel bizonyította; míg mások ellenben. mint Sternberg, Boué, Constant Prevost, Voltz, Walchner, a kőszén növényrétegekből képződöttet akarják, melyek szigeti flórának maradványai, és olly növényekből erednek, melyek a fővény- és palakő részekkel, mint a kőszén mindenkorai kísérőivel eredeti helyökről ugyan azon okoknál fogva eltávolítva, a romkőanyagokkal együtt, vagy a szigetparti medenczékben, vagy az ezek között fekvő, teknős alakú mélyedésekben rakattak le. Végre azon kényálitmány, mely szerint a kőszén eredménye a tűz vagy kénsav által elváltoztatott növényanyagnak, figyelemre sem méltatott, mert a kőszénnek tűz általi száraz uton történt képződése csak a legkritkább esetben történhetett; a kéneg, (Schwefelkies) és a horgkéneg, (Schwefelzink) pedig, mint társa a fekete vagy barna kőszénnek, képződésének nem oka, hanem következménye lehet, mivel ez maga rothadásnak eredménye; mert minden növényi anyagok rothadása folyamában kénsavas sókból, vas vagy horgany jelenlétében kénegek, vagy horgkéneg most is képezetik.

Az ide sorolt kőszénképződési nézetekhez, Lindley és Hutton urak által közre bocsátott nézet legnagyobb joggal sorolhatók, mert tapasztalatokon és ezekből következtetett igazságokon épül, és így érdekere a többit felülmúlja. Szerinte: a kőszénterületek leginkább olyan növényekből származnak, melyek azon helyeken, a melyeken jelenleg találtak, tenyésztek, elhaltak és feloszlottak.

Ezekből előlegesen láthatjuk, hogy a kőszén növényi eredete általában már el vagyon fogadva, és csak még egy körülményes kérdés döntendő-el: vallyon t. i. a növények azon a helyen, a melyen jelenleg a kőszén találtak, nőttek-e? vagy talán felhőszakadások, viharos zápor esők által, száraz és magosan fekvő állomási helyről mosattak le és vitettek tavakba-tengeröblökbe, a hol átnevedesülve, fővény és iszappal befedve, fenékre üledtek, a már az előtt lerakodott iszap és fővény rétegekre?

A körülmények, melyekre a fentnevezett urak véleményüket alapítják, legnagyobb figyelmet igényelnek, leginkább pedig azon uraknál, kiknek alkalmok vagyon kőszénbányákban vizsgálatokat tehetni. Miért is el nem mellőzhetem azon őszinte kívánatomat és legforróbb ohajtásomat a tettes gyülekezeti előtt nyilvánítani: vajha honfitársaink, az általam elősorolandó külföldi természetbuvárok e tárgybani tapasztalait figyelemre méltatnák, buvárokásaikat ezek szerint intéznék, s ezekből gyűjtött tapasztalataikat tudatnák; mert gyakorta történt és történhet ezentul is, hogy az újabb időben és ismeretlen tájakon tett vizsgálatok, vagy felvilágosítást nyújtván, gyanukat eloszlattak, vagy a már felállított elveket ledöntvén, a tudományban haladást okozva, a házára valódi dicsőséget árasztottak.

Lindley és Hutton azon nézeteivel, mely szerint a kőszén külön irányban átható fatörzsök, tetteg azon helyen, a melyen találtak, nőttek, Agassiz meg nem egyezhet, mert úgymond ezen esetben csak egyszer kellene körülfekvő növényi-föld nyomára, és az egyes kőszénterületek színén, némi egyenetlenségekre szükségképpen akadni.

Ezen ellenvetést Göppert, a növényi vagy termőföldnek, a melyben a növények tenyésztek, valószínűleg szénítése által czáfolja. A kőszénterületek egyenetlenségei hiányát pedig Liebig illy módon igyekszik megmagyarázni: „a kőszén időszakos fanövények erősebb gyökereinek hiánya az ő műalkataival összehangzásban vagyon, és ez tevé őket alkalmasakká tápszerüket egyedül a légkörből vonhatni. Csekélyek és erőtlenekek valának az előkor füveinek, páprágok és pálmafainak gyökerei; ezek hasonlag a mi meleg éghajlatunk zöldellő növényeihez, csak némileg a földbeni erősödésre szolgáltak, minden kifejlődési befolyás nélkül, ezen fanövényeknek szinte óriási levelei, a földből táplálék nélkülözésére alkalmasakká tevé őket; a csekély gyökereket képző edényesomocskák, a változékony és taplós sejtek legelőször oldattak fel, és ezen oknál fogva, a kőszénben a gyökerek vagy éppen nem vagy csak igen ritkán találhatók, holott minden egyéb részei gyakorta jönnek elő. A kőszénképlet növényei nem ritkán egész halmokban találtak. Így a kőszén függő részében Felling-Collyeriben, a Pektorys heterophyllának maradványaira, néhány évvel ezelőtt nagy mennyiségben akadtak. Ezen növény bizonyos, és nagyobb terjedelmű téren egyedül, minden más növényfajak társasága nélkül leletett, s melyen kívül igen ritka tünetény volt. Ha tehát az egyes növények távolságból hajtottak, vallyon lehetséges e azoknak illy módoni összehalmazása?

Tovább Lindley és Hutton urak Jatrow-Collyeriben, azon palás agyagban, mely a kőszén födelét képezi, a földszíne alatt 200 ölnyi mélységben, egy szinte megtartott stigmariacoides példányt találtak. Később még tizenöt, ugyanazon 600 négyszög angolisingyi térű rétegben deztetett fel. Ezen példányok többnyire a kőszén rétegében voltak; remélhető tehát hogy ha ezen művelés alá vett szén kihordatik, még sok illy egyéneket találndnak. Legközelebbi időben, ugyan azon kőszénbányából, két példány hozatott napra; az egyik a növény alsó részének lenyomata, mely a központi mélyedést és ebből 15 fakadó ágat ábrázol, melyek közül négy keresztágak, a legnagyobbik 4 1/2 láb hosszúságú. A másik példány valamivel kissébb, szerencsére magától elvált a kőszén függőjétől, és így alkalmat nyújtott közepének vizsgálására. Ezen példányok pontosabb vizsgálat után, a növény kupvagy tetőjének találtak. Föltehetjük e tehát ezen husos állományú és egy középpontból kiinduló ágakkal ellátott növényről némi valószínűséggel, hogy száraz földről elmosatván, valamely tó vagy tengerből iszapijában temtetett a nélkül, hogy darabokra szét zuzatott volna.?

És feltéve, hogy csak ugyan viz által mosattak el tenyésző helyeikről; szükségkép az iszap felületére, vagy leülepedés alkalmával laposakra nyomattak, és így domboruságukat is elvesztették volna, mellyet még is változatlanul megtartotak.

Az ágakat sűrűen környező levelek is azon esetben tarthatták meg fekvésüket, a melyben jelenleg találtak; ha merő fástövisek voltak, (mik azonban nem voltak) mivel törzököktől épzuguan hatnak körfelé, és a palás agyagot 2 egész 3 lábnyi területben függőleg fel- és lefelé áthatják. Ha e növények usztak volna, bizonyára a levelek ágakkal zavart anyagként öszsze nyomva és szabálytalanul, szinte azon sikerén, mellyre leülepedtek, találtaknak lerakodva. De illy jelenetnek nyomát sem lehetjük; ellenben; ha a palás agyag úgy hasítottak, hogy a növény felülete jó színre: látjuk igen gyakran, hogy a levelek dudorjaikból a legnagyobb szabályzat szerint indultak ki, és mind hosszban mind szélességben határozottak, mintha növényi állapotokban, a palás agyag hasadéka által képzett lapba bocsátották volna hajtásukat. Ezen körülményekből következtetjük, hogy a stigmariák nem távolságról hozattak, mint inkább azon helyeken, a melyeken maradványait találjuk, valószínűleg csendes és csekély mélységű viz iszapijában nőttek.

Figyelemre méltó körülmény még, hogy a stigmariák társaságában, egy mind eddig még tökéletesen le nem irtt kagylófaj kitünő mennyiségben találtak; és ennek jelenlétéből Lindley és Hutton urak következtetni akarják: hogy minekutána alig hihető, hogy ugyan azon egyfaj crustaceák távolságból hajtottak és itt lerakattak legyen, azt a helyet, hol jelenleg találtak mint akkoriban, földünk színét édes és valószínűleg csendes viz fedte, később pedig illy hosszú idő folytáig hagyott szárazon, hogy azt nagy mennyiségű és nagyságú növények fedhették.

Ha a nevezett buvárok azon nézetében osztozunk is, mely szerint a stigmariacoides talált példányai hitelesen bizonyítják, hogy ezen növények csak azon helyen, a melyen jelenleg találtak, nőttek, nem pedig hullámok által hozattak mostani helyükre, mindazáltal így szól Stichter ur, bizonyítá Göppert, hogy a stigmariák nem vízi, hanem egyenes szárazföldi növények, melyeknek törzsöke a fanemű páprágok tömörségével bir. Ha a stigmariák valamely csendes és csekély mélységű viz lakosai, tehát valódi vízi növények, és az Unio édes, még pedig folyóvízi kagyló lett volna: az egymással találtak az által lehetne magyarázható, hogy valamint most is gyakran történik, hogy a tavak kisebb folyók által átjártnak. Egyébként ezen nézetnek, a szóban levő növények és a kagylók minéműsége ellenkezik. Általában ezen kagylók különféle nézeteknek szolgáltak alapul, mert majd posványosoknak tekintettek, hogy általok a kőszénnek gyéptözegföldből eredetét bizonyíthassák: majd mások által ismét folyóvizeknek, bizonyítványul, hogy a növénymaradványok, folyók kiadásai által a tengerbe vitetvén, ott a kagylókkal keverve a tengerparti medencékben lerakattak. Egyébként ezen tapasztalatok Stichter úr véleménye szerint oda mutatnak, hogy azon földterület, melyen a kőszén növények nőttek, nevezetes vízáradásoknak volt kitéve, részint folyó vizek által, melyek azt keresztül járták, részint erőszakos szökő hullámoktól okozottaknak. és így mind a vízi növények, mind az állatok, a vizek lepadása és kigőzölgése után az élő földi növények között maradtak hátra.

Angolhon éjszaki kőszén tájékin, így szólunk továbbá Lindley és Hutton urak, van egy kőszénterület, mely 200 négyszög mértföldet foglal el terjedelmével; s ha tehát fölteszük, hogy ezen terület a növényeknek száraz földről lemosása által eredett: lehetséges e csak képzelünk is, hogy illy mennyiségű növényi anyag egyszerre, egy illy térnek befedésére létezen? És mivel ezen kőszénterület kétségkívül a mostanáig ismert határokon még kívül terjed: szükség leend ezen tért kétszerezni vagy háromszorozni is. Valószínű, hogy ha a kőszén képződése a fentemített lemosás által történt, az egész terjedelem, általános összefüggéssel s egyenlő rétegvastagsággal birjon? holott inkább várhatnók, hogy a növényi anyag, egyenetlen terjedésű és szabálytalan halmazású leend?

Továbbá, ha a növények lemosattak volna, vallyon azon földből, melyben tenyésztek és melly illy erőszakos lemosások által okvetlenül a növényekkel lerakatik, még pedig némely esetekben igen nagy mennyiségben, vallyon tehát ezen földből miért nem találtak?

A kőszén lerakodásában a legcsekélyebb erőszakoskodásra sem akadhatunk; nincs semmi jelen, mi a romhalmazathoz csak hasonlítana is; sőt jellemző tulajdona a jeles kőszénnek, ha egész terjedelmében, tetőtől fenekéig, minden idegen vegyületől ment. Némelykor ugyan vékony fővénykő és pa-

lászanyag rétegecskéik találtak a kőszénben, melyek azt helyenkint több osztályokra választják, s a kőszén képződése alkalmával, a növényi anyag felületének, köves anyaggal történt befedésének tartatik; de ezen tünemény a legkritikábbak közé sorolható.

Hogy a növények vagy épen nem, vagy csak igen csekély távolságból hozattak a kőszén mostani lelhelyére, ezen nézet bebizonyítására az elősoroltakon kívül, a páprágy leveleinek nem csak ép állapota, hanem a növénytörzsek élcsucsa is szolgálhatnak, melyekről elegendő okunk van hinni, hogy nedvesi minőséggel bírók, mint p. o. a *Favularia tessellata*, és sok *Sigillaria*, melyek közül némelyek oly finom, gyengéd, sávos és élesen kitűnő felülettel találtak, hogy ha csak egy napig hajtattak volna víz által, ezen hajtás bizonyára sértésüket szükségképen vonandotta maga után. Ugy szinte a *Cardiocarpum acutum* gyümölcsei is, ha vizen hozattak volna, egyenesen, s egymástól szét szórva talátnának, holott egy helyen csoportozva lehettek, mintha növényeiről lehullva, a fenékre szállottak volna.

Hogy a kővületek, melyek a fővenyőben és a palás agyagban rendetlenül találtak, némely esetekben víztől hajtott növényektől származtak legyen, nem a leghihetlenebb dolog. Ez történhetett a kétesemes (*Dicotyledoneae*) fanövényekkel, melyekből egész 70 lábnyi hosszúságú törzsdarabok találtak a nélkül, hogy végeik láthatók lettenek volna; ezek szükségképen száraz földön nőttek, mely sok évek lefolyta alatt változatlan maradt. És tetteg ezek oly állapotban találtak, melyben a víztől hajtott törzsdarabok közönségesen találhatók. Szélei szétzuzottak, héjja leütődött és elrohadt, fája pedig a feloldás nagy fokán. Hogy a kőszénrétegeket képző növényeknek nagyobb része hajtott legyen, nem a legvalószínűbb dolog; azon némelyektől előhozott nézet pedig, hogy a növények nagyobb folyókon, földünk egyenlítőjétől a téritők tájkaira hajtattak legyen, figyelmet sem érdemlő állítvány. Mert ha illy növényes anyagból álló tömeg, a mint jelenleg például a Mississippi folyamon hajtatik, az öblök fenekét képző fővenyre és iszapra rakott le, és itt más ismét fővény és iszapos rétegtől befedett: vajjon ez esetben eredhetett volna e a rétegeknek oly szabályos egyközűsége? Nemde inkább a fatörzsek és növények közötti hézagok s egyenetlenségek a befedő anyag által töltettek volna be? avagy elkerülhető lett volna e, hogy a külön irányban levetett vastagabb törzsek a környező hig fővény — vagy iszaprétegeket föl vagy lefelé át ne törjék? Hasonló körülmények között illyenmő történhetett minden időszakban, mindazáltal semmi sem kezeskedik arról, vajjon a kőszénrétegeknél is így történt e a dolog? mert ezek nem csak mentek minden idegen anyagok keverékétől, hanem mind függő, mind fekvő kősziklafajtól élesen elvannak vála.

Sokaknak azon aggodalma, hogy t. i. igen hosszú idő kivántatott, míg oly nagy mennyiségű növényanyag összehalmaztatott, megszüntetik azon körülmény megfontolása által, mely szerint az egyes növények iszonyú nagyságuk levén, növényi idejük is sokkal gyorsabban folyt le az akkori meleg és nedves légkörben, mint mai napon, hol sok ezer évek letüntével a légkör nem csekély változást szenvedett.

Végre, ha a kőszén lerakódását, egy magasabban fekvő száraz földről szállított növényzetnek tekintjük; akaratunk ellen is azon kérdés támad: hol létezett azon száraz föld? ez oly kérdés, melynek megoldása lehetetlen, és mely maga is elegendő ezen nézet alaptalanságának bebizonyítására. Egyébiránt egyike ez azon számos kérdéseknek, melyek a földtanban sokkal könnyebben tetetnek mint oldatnak: bizonyosan még is kellene az előbbi képületek kőanyagának jelére akadnunk, a melyeken azon növényanyag nőtt; ezek pedig, hogy igen nagy terjedelműek voltak, bizonyos. Hogy pedig nagyobb távolságban sem kereshetjük azt, azt a legfinomabb bőrű levelek épállapotbani eltartása bizonyítja.

Az eddig elősoroltakból szükségképen következtetjük, hogy a kőszénrétegek leginkább oly növényekből veszik származásukat, melyek azon helyeken, a melyeken jelenleg a kőszén találtak, tenyésztek, elhaltak, és feloldattak; és a gyep-tözeg képződési hasonlatánál fogva szinte nagyobb terjedésű posványos helyeken, melyek buja növényzettel valának fedve, képződhetett. —

Feljebb már elmondott, hogy a kőszén növényi képződése általános el van ismerve, s a természetbuvárok csak a képződési körülményben nem egyeznek egymás közt. Mert a mint hallók, L i n d-

ley és Hutton urak a növényeket azon helyen látják tenyészni, a melyen jelenleg a kőszénrétegek találtak. Nézetüket tapasztalaton épült adatokkal bizonyítják, mint az előbbiekéből értették. Mások ellenben a kőszén magasabb helyekről a vizek árja által, a tengerek öblébe hordatott s ott iszap és fővenytől befödött növényekből vélik képződöttettni. —

Mind a két nézetnek meg vagy az ő valószínűsége, mert mind kettőjüket tapasztalatok bizonyítják, azon különbséggel, hogy több szól az elsőért, kevesebb és csekélyebb az utolsóért; mindazáltal alig lesz az avatottak közül található, ki mind a két nézet valóságáról kételkednék.

Petzhold, egy némethon legszorgalmas és éles eszű földtanásza közül, híres munkájában (*Erdkunde, Geologie*) mint mind a két nézetnek igazságos védője lép föl s azokat egy rajztáblán előadott ábrával felvilágosítja bizonyítja.

A 42-dik lapon így szól: a gránit első kitérését a földhéjnek összehuzásából és repedéseiből igyekeztünk megmagyarázni. Az első hegyek képzettek akkoriban, és ezek a tengerek megjelente után, imitt amott szigeteket alkottak, és az ébredő növényéletnek gyökeredzést engedtek. De mivel a még igen forró, ámbár rég már merevedett földhéjnak hülése folytatásban vala: ugyszinte ezen hülésnek következményei; (mint összehuzás, repedés, újabb gránit kitérése, a merevedettnek, s vízből letéteknek felemeltetése) újabb sziget képzésére adtak folytonosan alkalmat. Ezen újabb szigetképzetek a már jelenlévő szigetek süllyedésének valának okai.

Az ide mellékelt rajzon, az első ábra egy illy őstengertől környezett sziget átmetszetét adja előnkbe. Ha tehát ennek közelében a tengerfenéknek felemeltetése által új sziget képzettetett b) természetes, hogy mivel az új emelés a vizet azon helyről, melyet előbb maga foglalt el, kiszorította, lefolyt, a többi vízzel vegyült, s így általában a viznek magasabb állása okoztatott; az ő sziget, ha sík vala, (a) vízzel fedetett, a mint a második ábrán látható. Ha ezen szigetek emeltetése egygyes lett volna, bizonyára a másoknak süllyesztése csak ideiglenes leendhetett. Mivel pedig a tengerfenék több helyeken emeltetett, ez esetben igen nagy víztömegek mozdítottak ki helyeikből, s így következményei nem ideiglenes áradások valának, hanem a tenger-szine tartós emeltetése, s így a régi szigetek többnyire örökös időkre süllyedve maradtak.

Ezen magyarázat mellett előadott alkalmat minden kételkedés nélkül bátrak vagyunk használni egy körülmény érintésére, mely a kőszén képződésével igen szoros viszonyban áll.

A kőszén kinyerésére használt bányászati munkák azt tanúsították, hogy a kőszénhegyekben a kőszénrétegek, fővényes, agyagos, vagy meszes rétegekkel folytonosan váltják fel magokat, úgy annyira, hogy némely országokban ezen változat-lerakódások száznak számát haladják. Tudva lön előttünk, hogy ezen rétegeknek vastagsága különböző, s a kőszénrétegek közül sok oly csekély, hogy a kőszénmivelési fáradságot nem képes kifizetni. Tovább, hogy miután az egyes kőszénhegyekben a megtartott fatörzsek szabálytalanul egymásközt fekszenek; a másokban sokak álló vagy hajlott irányban találtak, sőt tapasztaltatott az is, hogy illy álló törzsek több fővényes vagy agyagos változat-lerakódásokon hatnak keresztül.

Illy tapasztalatoknál önkint adódik azon kérdés: vajjon a kőszénképletek egyszerre, az az rövid idő alatt képződtek e, vagy pedig évek századai s ezredei voltak arra szükségesek? vajjon azon a helyen képződtek e, hol a növények nőttek, vagy más helyről hozatva rakattak le?

A harmadik ábra egy őserdővel ellátott sík szigetet ábrázol a világtengeren. Ha ezen erdőt meleg és vizenyes éghajlat alatt, határozatlan számú éveken átnöveztetjük; ha ágait, leveleit, magvait, gyümölcseit, s a rothadó törzsek hulladékait, az ezeket természetű földnek ismét visszaadni képzeljük; ha több illy növények nemzedékét egymásra halmozzuk: bizonyára ezekből s a kisebb plánták összes növényzetéből, az életműves anyagnak oly roppant nagyságú halmaza eredend, melyhez még az élő növényzet is járulván, ezekkel a legnagyobb terjedelmű téreket tölthetendjük be.

Ha tehát negyedik ábrán, a gránit áttörése s a tengerfenéknek felemelkedése által, a viz másfelé nyomtatván lefolyhat: a sziget elárasztatik, az élő növényzet leromboltatik, fővennyel s iszappal befedetik. És mivel, mint feljebb megmutatók, a tengerfenéknek több helyeken s nagyobb terjedelemben történt felemeltetése által, a tenger felületének magasbitása az egész földön eszközöltetik: e szerint nem csak ezen sziget, növényzetével együtt tartósan elárasztatik, hanem hasonló sorsra kerülendnek mások is. Évek századai után lassan lassan fővény és iszap lerakódása által a sziget emel-

tetik, új növényzet támad, és egy új őserdő emelkedik az előbbeni sirján, főnyes, agyagos, vagy meszes rétegek által tőle elválasztva. A negyedik ábra a mondottak képét mutatja, a) a tengerfenéknek emeltetését; a nyíl a leszálló viznek folyási irányát adja előnkbe. A tengerszine emeltetett, az első őserdő letűnt, csak némely fatörzsökök maradtak állva, és a főnyes tetőn át az új erdőt érik.

A tengerfenéknek ismételt felemeltetése új áradásokat, és a növények új sirját vonja maga után; a sziget második ízben víz alatt, a második kőszénterületet képezi; fővény és iszap lerakódása által a sziget szine emelkedik újontag, és így új erdő támad. Ötödik ábra.

E szerint a váltogatódzó fővény, iszap, vagy mészrétegek, s a kőszénterületek képződése azon helyeken, a melyeken nőttek, egyszerűen magyarázható.

De mi a kőszénterületeknek lerakódását azon helyekre, a hová a növények viz által hajtattak, illeti, arra a 6-ik és 7-ik ábra szolgál mutatványul. Ha p. o. a-tól a nyíl irányában nagy mennyiségű növényi anyagok, a növények minden részeiből állók, a b. sziget felé hajtának: ennek nagy része a sziget melletti álló vízben összehalmoztatik, s mindenkinek, ki a természettant tanulta, ösmeretes természettani szabályok szerint, az uszó c.) anyagok lassudan a tenger fenekére szállnak, tulajdon sulyok nagyobbodása miatt, és itt váltogatva, iszaptól fődve, külön vastagságú kőszénrétegeket képeznek. (d 1, d 2, d 3)

Petzhold szerint csak e két külön módon történhetett a kőszén képződése. Mert a tavak- vagy folyók öblébeni lerakódásokat, millyenek sokaktól használtattak, mi általában a kőszén képződésére, mint alkalmasokat el nem fogadhatjuk: mivel ezen ősi időben, a nagyobb terjedésű száraz föld jelenlétének bebizonyítására bizonyos adataink hiányzanak; de hogy akkoriban csak szigetek léteztek, arra vagynak bizonyítványaink. —

Az elősoroltakban mind azt, mi a kőszén képződésének azon részében, miből és hol képeztettek? a földtan mostani állásához képest némi felvilágosítást adhat, feltalálhatjuk. Az én csekély nézetem, némi tapasztalatokra s józan következtetésekre épülve Petzhold tanár urával egyez, s egyezni fog mind addig, míg talán hazánkban, szorgos vizsgálatok után gyűjtött tapasztalatok, véleményéhez némi változtatásokkal járulni sürgetendik. Hivatalos foglalkozásomtól szünnapjaimat arra fordítandom, hogy hazánk külön részeiben, mellyek nagy terjedelmű kőszénrétegekkel bírnak, kezdett vizsgálataimat folytathassam, és így fáradozásom eredményét, időnkint a természet tisztelt barátinak bemutatthassam.

Hogyan történt a növényanyagoknak kőszénre átváltoztatása? ezen kérdésnek megfejtése vagyon még hátra. A legértelmesebb élő vegykémek nézete szerint: a kőszén, legyen az fekete vagy barna kőszén, egyedül csak a növényeknek vegybontása által eredhetett, némely különbséggel mindazáltal, mint az előterjesztendőkben világosan átfogjuk láthatni. Hogy a növények vegybontása a kőszén képződésére nyújtott alkalmat, nem annyira ásványtani, földtani, általában nem természettani kísérletek, mint inkább egyedül csak vegytaniak bizonyíthatják; mert ki a természettudományok különágainak hatáskörét csak valamennyire is ismeri, bizonyára oly esetekben, hol az anyag vegybeli elbontásáról vagyon szó, a vegytannak végválasztó jogát feltétlenül elismerendi.

Mert így szól Petzhold munkáinak egyikében: a vegytan elvei szerint létezik a vegyleti elbontásnak egy saját móda, mellynek minden növényi testek, halálok után alá vagynak vetve, ha t. i. nedvességnek jelenlétében, a légnek reá-hatása hátráltatik. Ezen vegyleti elbontásnak eredménye:

- a.) szénélegsav, (Kohlenfäure)
- b.) víz (Wasser)
- c.) kőnszéneg (Kohlenwasserstoff, Sumpfluft, schlagenbes Wetter.)
- d.) kőszén, barna szén, gyepözeg és tóiszap.

Ezen sajátlagos vegyleti elbontás külön fokozatú, a mint t. i. hosszabb vagy rövidebb idő folyt le a növények elbontása óta; a mint a növények külön részei, külön elemi alkatrészekből öszszetétettvék, vagy a minő a nyomás nagysága volt, mellyet a növényre lerakodott iszapos anyagok, vagy maga a tengervízének sulya gyakorolt, végre a légmérséklet, mellyben az elbontás történt. S ezek azon körülmények, mellyek az ásványított szén képződésébe befolyván, annak külön fajait idézték elő.

A vegytan tovább tanítja, miként ezen vegyleti elbontásnak elősorolt fokkonkinti különbözőségei egyedül abban állanak, hogy a fából, mint növénytestből, az elbontás kezdetén éleny, szézeny össze-

köttetésében, és pedig szénélegsav alakban, később pedig a könny a szénennyel különféle vegyleti öszszeköttetésekben választatik el, és így végre csaknem tiszta szézeny marad hátra.

Vegytani kísérletekből tudjuk szinte, hogy a növénynek ugyan azon egy vegyleti elbontása által a fennevezett körülményeknél, gyepözeg, barna és fekete kőszén képezethetik, és hogy e nevezett testek a tovább- vagy kevésbé előrehaladt elbontási állapot következtében egymástól különböznek.

Hogy tehát a kőszén növényanyagok – és pedig ezeknek elbontásából eredett, a mint főlebb említém, a kitűnő tudományú vegykémeknél elismert dolog; kivéven az egy Fuchs urat, és nem csekély számú avatatlannak seregét, kik ezen nézetek eránt némi gyanúsításokkal vannak. Ezen újabb időkben emeltetett gyanúk többnyire azon tapasztalatból erednek, melly szerint a kőszéntömeg előbb puha, s folyó állapotban volt, a mellyet az eddig történt vegytani kísérletek szerint nem igen tudtak magoknak megmagyarázni. S épen Liebig és Petzhold, kiknek e tekintetben érdemük legnagyobb, a kőszén növényekből származásának bebizonyítását a kőszénanyag hig állapotával kezdik; de minckelötte ezt bemutassa, szükségesnek véli Petzhold röviden előrebocsátani, milly okoknál hatalmaztatunk fel illy hig állapotot felvenni.

Hogy a kőszén eleinte puha és hig volt, arról csigás törése biztosít, melly gyakorta oly szembetűnő, hogy avatlanok és avatottak nem ritkán egy darab fát vélnék magok előtt látni, mellyen az évikörök észrevehető. Ezen csigás törés pedig nem egyeben, mint ama természettani szabályon alapszik, melly szerint majd minden testek, mellyek hig állapotból jegezés nélkül merőbe mennek által, ezen tüneményt magokon láttatják. Így látjuk a gyantán, viaszkon, kován, obszidianon, az üvegen és másokon. E nevezett testek pedig mindnyájan hig állapotból merőbe mentek át; és hiszem alig lesz, ki ezeknek csigás törésökön évkarikákat keresend. Legkitűnőbb a kanellszurok szézen, és a palás szézenek némi melly változatain.

Ha tehát a kőszénanyag eleinte puha és hig, és így tökéletesen felvult vegyileg oldva, bizonyára életműves alkotásra benne nem akadandunk, a mint azt a legszorosabb vizsgálatok bizonyítják. Vannak ugyan némelyek, mint Hutton, Ehrenberg és Göppert, kik kutatásaik következtében, életműves alkotásra jutottaknak gondolák magokat. De a hol Petzhold illyenre akadt, az soha valódi és tökéletesen feloldott kőszén nem volt, hanem ásványos fa vagy rostos szén. Ezeknek külsőjökön már első tekintetre is lehete életműves alkatot látni, és ezek, mint a vegytani kutatások bizonyították, által voltak hatva vaskéngtől. Ennek jelenlétében pedig véli Petzhold a kőszén életműves alkatának felmaradási okát föltalálni, a miről ígérete szerint, tapasztalatainak ebbeli eredményét nem sokára várhatjuk.

Petzhold ebbeli kísérletei egyedül csak oda irányoztattak, hogy a növények feloldása alkalmasori hig állapotát, és ez által az életműves alkat tökéletes elromlását bebizonyítsa. Mielőtt ezeknek eladásába ereszkedjünk, szükség bevezetésül némelyeket előrebocsátani. Először is megmutatni, hogy a növényanyagot elézteni, vagy elrohasztani légnak szabad hozzá járulta mellett közömbös, mivel mind a két esetben az elbontás terményei egyenlők, valamint szinte közömbös, ha a növény erőszakosan szézenülés által bontatik, vagy rothadás által önkényes feloldásnak bocsátatik, csak a légnak hozzá járulta tökéletesen elzárattassék tőle; és ezen esetben is szinte egyenlő felbontási termények származtak, a mint az ide mellékelt lajstromból láthatjuk:

A növényanyagok vegyleti elbontásának lajstromos átnézete.

1. Tökéletes elbontás:

Égetés. (lég hozzájárultával, melegség által (erőtett elbontás.) Termények:

- a.) szénélegsav.
- b.) víz.
- c.) korom.
- d.) hamu (sók.)

Rothadás. (lég hozzájárultával víz jelenlétében, önkényes elbontás.) Termények:

- a.) szénélegsav.

- b.) víz.
- c.) termő föld (humus).
- d.) föld (sók)

2. Tökéletlen elbontás:

Szénülés. (légkizártával, meleg által kényszerített feloldás.) Termények:

- a.) szénélegsav.
- b.) víz.
- c.) kőszéneg fenyő olaj (szekérkenőcs)
- d.) kátrán gyanta (szurok)
- e.) szén.

} sok kőszéneg.
 } kevés szén.
 } kevés kőszéneg.
 } sok szén.

Rothas szénülés (tökéletes vagy tökéletlen légkizártával, de víz jelenlétében, önkényes feloldás) terményei:

- a.) szénélegsav.
- b.) víz.
- c.) kőszéneg (mocsárlég, verő levegő).
- d.) kőszén, barnaszén, gyeptőzeg, tóiszap).

Tovább szükségképp említésre méltónak véli azon körülményt, mely kísérleteiben, mint a kőszén valódi képződése alkalmakor részt vett, t. i. azon igen nagy nyomást, melyet a kőszén képződésében, a lerakodott iszap és fenyő reá gyakoroltak, és mellyek a tengeri vízzel együtt a kőszén befedvén, a hig és gőz alakú feloldás terményeit a szabad eltávozástól akadályoztatták. Hogy igen nagy nyomás gyakoroltatik a kőszénterületekre, senki sem vonandja kétségbe, ki az azokra lerakodott hegyeknek tömegét tekintetbe veszi; továbbá az igen gyakran talált fatörzsöknek lapossága, deszka vastagságban találtván, tagadhatlan bizonyosságul szolgál. És ezen nyomásnak eredménye kettős vala. Az első t. i. a földes állapotnak, mely gyakran még a barna kőszénben, gyeptőzegben, és tóiszapban található, a kőszénben fel nem lehetése; mivel ezen nyomás által szükségképp a lehetőségig tömeges vagy leveles anyaggá változtatott. A második az elbontás terményeinek, minők leginkább a széneny és kőnenyek külön vegyületben történt keverékei, és mellyek külön szállongó természetűek, az egész anyagnál kényszerített maradása. A midőn tehát a tóiszap képződésénél folytonosan kőszénegőz nagy mennyiségben posványlég alakban, eltávozott, míg ugyan ez a gyeptőzeg képződésénél is történt, a kőszénél, mellyet roppant nagyságú hegyek fedtek, a kőszénegőz eltávozásáról szó sem lehetett. Ugyan ez történt néhol már a barna szénél is, és innen van ennek az előbbivel igen nagy hasonlatossága. És ezek szerint a gyakorolt nyomásnak volt befolyása a vegyileg egymáshoz hasonló széneknek egymástól különbözőségére. —

Hutton állítása bebizonyítására, mely szerint minden ásványos anyagok képződése tűz által eredett, de a jelenlevő nyomásnak behatása által némileg változtatott, Hall külön kísérleteket tett. A többi között fát, és pedig fenyőfa fűrészport, összeszorított állapotban, nagyobb hévség fokozatnak vetett alá; ezen kísérlet által olly anyagot nyert, mely a kőszénél, minéműségre, színre és fényre megegyezett.

Illy kísérletek, mint nem elegendően biztosak, gyakorta félrevettettek, mivel bennök sokak véleménye szerint elegendő bizonyításra nem akadtak; egyébiránt Petzhold szerint ezeknek cselekvés-móda nem helyeseltetik, mert szerinte ezen kísérletek nem azért érdekesek, mivel a kőszén képződésének lehetőségét száraz úton és nyomásnak befolyásával mutatják, hanem mivel az általában életműves anyagok tökéletes elbontásának eredményeit bizonyítják. Már pedig a fentebb eléadott növényanyagok elbontásának átnézetéből tudjuk, hogy valamint a tűz által erőszakosan előidézett szénítés, úgy szinte a rothadt szénülés is tökéletlen elbontás; terményei is igen hasonlók egymáshoz, és a fő különbség a kísérlet erőltetésében, vagy önkényében, valamint annak rögtöni vagy lassú lefolyásában fellelhető. Hogy tehát kísérlet által bebizonyíttassék a kőszén, mint a növényanyagok tökéletes elbontása-

nak terménye: közömbös volt a növényanyagokat száraz lepárolás, vagy vizalatti (a lég elzárása miatt) önkényes elbontás alá vetni, figyelve, hogy mind a két esetben az elbontás által kifejlődött szállongó termények el ne távozhassanak. Erre ügyelt maga Hall úr is, és így Petzhold szerint Hall úrnak igaza volt, midőn kísérleteiből a kőszén növényi eredetűnek állítja; hibázott mindazáltal abban, hogy ezen elbontást egyedül tűz által állítja eszközölhetőnek azért, mivel ő tüzet használt. Már pedig éppen előbb hallottuk, hogy ugyan azon elbontás tűz nélkül is történhet. Mivel azonban sem magában a kőszénben, sem az alatta vagy fölötte fekvő hegyekben, valami olyas nyomára nem akadunk, mit mint tüzet idézőnek lehetne tekinteni, sőt minden ez ellen szól: ennek következtében azon állitmányhoz ragaszkodni kényszerítünk, mely szerint a kőszén nem száraz lepárolás, nyomás alatt, mint inkább a növények önkényes tökéletlen elbontásának eredménye. Mit kísérletekkel bebizonyítani nem lehet, a kőszén illy módon való képződése körülményei, és a föltételek előidézési lehetetlensége miatt. Igaz ugyan, hogy a déli szigetektől hasonló növényeket hozathatnánk azokhoz, mellyek a kőszénben ép állapotba megismerhetők találtattak, s ezeket mély aknába bocsátva, több száz lábnyi magasságu nedves földdel befedve, vagy a mi könnyebb volna, erős edényekben, műv által szorított állapotban, és magas fokozatu melegben tarthatnánk; de kérdés: honnan vennők azon élet folytat, mely ezen kísérletek eredményeit tudatná. Több ezer évek folytak le az idő óta, mellyben azon erdők temettettek el, mellyeket jelenleg mint kőszén szállítás napfényre; ezen hosszas időt tekintve, szinte, mint a kőszénregekre gyakorolt nyomásnál említettük, okát leheljük a kőszén, barna szén, gyeptőzeg, és tóiszap, mind vegytani, mind természettani különbségének, holott mind ugyan azon egy rothadt feloldásnak terményei. Nevezetesen feltűnő dolog az, hogy némelyek kísérletei szerint magában a fekete, az az valódi kőszénben, imitt amott mikroskopikus kísérletek által nyomai találtattak az életműves alkatnak, mellynek léte már a barna szénben is váratlan, mivel némely gyeptőzeg, és tóiszap képletben sem található. Ezen körülmény, a mint feljebb egyszer említém, Petzhold urat, minekutána ő a fekete kőszénben az életműves alkatnak nyomára soha sem akadott, arra határoza, hogy különféle kísérleteknek vété alá a kőszén, és pedig azon módon, milyenen Hall úr, olly különbséggel még is, hogy azokat nem üveg, hanem öntött vasból készített edényekben cselekvé. Ezen összes kísérleteknek eredménye háromféle volt; mert vagy széneny maradt faalakban, és ezen az évkarikákat szabad szemmel, nagyító üveg által pedig, a sejtöveget lehet észrevenni, vagy fekete, fényes, olvasztott, számtalan nagyobb kisebb lyukacs-kákkal ellátott tömeg, mely a víznél valamivel könnyebb, és a mellyen az életműves alkat nyoma igen ritkán látható; vagy végre feketés, kevés fényes és tökéletesen olvasztott anyag, mely csak nem felét foglalja el azon üregnek, mellyben olvasztott, apró lyukacs-kákkal ellátva, viszonsulya 1, 18, és melly mindenféle életműves belalkattól mentnek találtattak.

Ezen hármas belalkatra, külalakra, színre és sulyra viszonzó különbség, a vegyleti kísérletekben igen szembetűnőleg vala észrevehető. Mert ezen szén anyagának száraz lepárlás alá vettetése bizonyítja, hogy vagy a tiszta széneny, vagy csekély mennyiségű kátrán és kőszéneggel vagyon ellátva, vagy hogy a kőszénél általában egyeznek, (kivéven a hamutartalmat) különösen pedig mivel belőle dupla kőszéneg lehet elválasztani, és a gyertyavilágnál meggyújtva világító és fényes lánggal égett. —

Az először érintett eredmény Petzhold úrnak akkor sikerült leginkább, midőn a fát az ezen célra öntött vas-medenczében feloldá, és némelykor, midőn a feloldást szinte olly vas medenczében vivé végre, mellynek teteje nem vala elegendően a medenczéhez csatolva, és így a gőzalaku és csepfolyó feloldási termények kiszabadulhattak, mint ez a szénégetésnél szokott történni, a hol a széneny faszén-alakban marad hátra. —

A második helyen említett eredmény leginkább sikerült, ha a fának feloldása srófokkal elzárt vasmedenczékben történt, s noha itt is mindenkor az oldás szállongó terményei kiszabadulhattak, mindazáltal ez nem olly mértékben történhetett, és így ezen kísérletnél még elegendő nyomás levén jelen, a faelemek folyó állapotba változtathattak.

A harmadik és utolszor említett süketeljes eredménynek csak egyszer örvendhete, a midőn a vasmedenczék, egy ezek számára ásott gödörben bekezdé, és a vas nyitása által elzárá. Ezen esetben az összes feloldási termények a medenczében maradásra kényszerítettek; a csekély észrevett hiány, vagy az öntött vas likacsain eltűnt, vagy a vashoz csatlakozott.

Ezen Petzhold úr által, a legnagyobb elővigyázattal tett kísérletek, tudományos tekintetben, a kőszén képződését illetőleg, következő üdvös eredményeket szültek:

1-ször Bebizonyíták, mikép a növényanyagok elbontásának csak egy neme lehetséges, mellyben t. i. a széneny a gőzalakú és cseppekben folyó feloldási terményekben, ha ezek a kiszabadulástól erőszakkal hátráltattak, magát feloldja és folyóvá lesz.

2-ször Hogy ezen tökéletesen sikerülő feloldás által olly test képeztetik, melly a faszéntől, a mellyen még életműves alkat észrevehető, különbözik, a kőszénnel pedig legnagyobb hasonlatossággal bír.

3-ször Hogy ezen elbontás neme valódiilag egygyez azzal, melly által a kőszén képeztetett: különbözik pedig, mivel annál erőszak, tűz használtatott, ez pedig lassan és önkényt történt; mind a két esetben pedig, az oldás szállongó terményei nyomás által eltávozásokban hátráltattak.

4-szer Hogy a kőszén anyaga valamikor puha és hig volt, és csak később merevedett meg.

5-ször Hogy a kőszén a növények feloldása által képeztetett, de a gőzalakú és cseppekben folyó oldástermények, azon nyomás miatt, mellyet a fölötté fekvő agyagos vagy fővényes iszaptömeg reájok gyakorlott, el nem távozhattak.

6-ször Végre, hogy a valódi és tökéletesen kiképezett kőszénben az életműves alkatnak nyoma sem maradt hátra, és hogy azon esetben, ha illyesre akadnánk, bizonyára különös ok létező gyaníthatunk, melly az életműves alkat tökéletes elbomlását akadályozá, milly p. o. a vaskéneg az úgy nevezett rostos, vagy ásványított faszénben.

A nyomás és időn kívül, mellyek, mint a második kérdés elején említém, a növényes anyagok lassú és önkényes elbontása által idézett termény módosításának okául szolgáltak, szinte a kőszén képződésére használtatott növények vegyleti összeköttetése, valamint a viznek és más a kőszén környezet testeknek nagyobb fokú melegsége, mint illyeseknek tekinthető. Az elemi összeköttetés okát adja, miért t. i. a kőszén vegybontásánál, ha nem is mindenkiben, a legtöbbekben mégis légeny található, a nélkül, hogy a kőszén képződésében, az állati életműves testeknek részt hagynánk venni, a mint azt Hall úr képzelé. Noha a vegytan szerint, a növények széneny, köneny és élenyből állanak, mellyekhez az állatokban a légeny, mint lényeges alkatrész járúl, ez csak általában való; de a vegytan azt is tanítja, hogy a légeny sok lopvaönsző növényekben is található. Már pedig kevesek kivételével a kőszén képződésében részt vett növények nagyobb részt a légeny tartalmú növények osztályához tartoznak. És így könnyen magyarázható a kőszén légeny tartalma, a nélkül, hogy kényszerítelnék azon nézet felvételére, melly a kőszén képződésében állati testek jelenlétét igényli, kivált midőn más jelenetek épen ellene szólnak, és ennek tartalma 2 pCentet felül nem múl. Végre, a kőszén képződése elején, az akkoriban mindenütt uralkodó nagyobb fokú légmérséklet, (mert igen valószínű, és a földtan mostani elvei szerint szinte bizonyos, hogy földünk még nem vala akkor annyira meghülve, mint jelenleg) szinte a növényanyagok átalakulásának és az életműves alkat szétbontásának valószínű okaul szolgálhatott, mivel a gyeptözeg és a toiszap képződésénél nyáron által hasonlót műveltetni láthatunk.

A hegyek időszakonkénti képződése szükségképen a dolog természetében alapszik,

értekezék

C z e k e l i u s F r i d r i k.

Fellette sajnálandó lenne az emberi nem, s annak szárazon élő számtalan egyes tagai állapota, ha felőle a gondviselés tettelegesen jobban nem gondoskodott volna, mint a természetbuvárok kényállitványaikban (Hypothesen). Itt az ősvilágból kivagyunk zárva, mert nemünk ásványi család-fája annyira el nem ér; — amott végső végünk tűnik szemünk eleibe, az onthologusok minden szép biztatásai daczára, hogy minden úgy volt, s következőleg úgy is kellett neki maradni, ha t. i. a tapasztalás épen az ellenkezőt nem tanítaná. Amaz állítás már elhangzott, — emez azonban az újabb időben mind inkább közönségesé válik, mint az a legutolsó ásványtani szakülésben is történt; s ezen eset birt engem arra, hogy a hegyek képződéséről nézeteimet röviden előadjam.

Bár földünk ezredévek óta, vagy csak nem régen álljon is, még sem vezet bennünket sem a tapasztalás, sem bár miféle szemléződés annak következtetésére, hogy földünk vagy fiatal korát éli, avagy épen érett állapotban, vagy aggkorban, általában bármely korban létező. Látjuk azonban, hogy a hegyek nagy része, a nagy terjedelmű térföldek, sivatag puszták temérdek települete más hegyek romjaiból származott, mellyek őszszege a még fenálló hegyeket ha felül nem haladja is, de vele egyenlő. — Ha tehát az onthologusok állítása szerint a hegyek meg nem újulhatnak, úgy már eléltük legalább felét korunknak e földön, — mert felülete elegyengetése, s a vizek közönséges elterjedése ki nem maradhat. —

De egyhangulag hallom az egész emberi nemet, a végítélettről mondától elvontan fölkiáltani: „mi tovább akarunk élni!”

A nélkül tehát, hogy a szellemi természetet az anyagival összehasonlítván fellengősb elmékedésbe bocsátkoznék s ebből a szellemi elemek, s így az emberi lélek örökkévalóságát is következtetném, csupán azon egy tényre figyelmeztetem önöket, hogy az örökké romboló erőn kívül az alkotó s teremtetőnek is folytonosan működni kell, a mint ez a hegyeknél történik is. És e tekintetben a földtanászok emelkedési északélete (Erhebungs-theorie), olly-sok és alapos bizonyítványokat volt képes felhozni, hogy jelenleg már is általános nézetté vált; s jelen esetre nézve csupán azon ellenvetés gördített eleibe, hogy a felemelkedés okait nem képes elég világosan megmagyarázni, mellyet én azonban az által gondolok elhárítani, ha a hegyek emelkedésének okát a központfutó erőben (vis centrifuga) keressém. —

Képzeljünk magunknak egy földünkhöz hason nagyságú gömböt, mellynek kérge alatt a belfelé nevedő hév következtében lágy anyag létezik, tengelye körül tetemes sebességgel forgani, könnyen átfogjuk látni, hogy az átmérő és sebesség aránya szerint a sarkokra nyomás gyakoroltatik s a gömb sphaeroid alakot veendő magára, az az meglapul, s felülete, ugyanazon anyagtartalom mellett nagyobbodik. Ennek szükséges következménye a lessz, hogy a legyőzött akadály után, a felület, különösen a délikörök irányában át fog törni, a lágyanyag feltolul, s a légkörben megmerevül. S úgy látzik ez volt minden rétegnélküli hegyek képződésének folyama, mint azt a földtan sokoldalulag felvilágosítja. —

Ha tehát már egy erőt találtunk, melly által olly felemelkedéseknek, mint hegyeink, kelletett történni, nincs egyéb hátra, mint földünk és hegyei központfutó erejében az okot s okozatot elismerni. —

Nézetemet, melyet egyébiránt matematikai úton is be lehet bizonyítani, ezennel nyilvánossá tevén ohajtanám, hogy az figyelemre méltatván, mint a földtan alapja, egységet s összefüggést hozzon azon tudományba. —

Az emelkedés theoriája a földtanban úgy ki van képezve, hogy nekem czélszerűbbnek látszik inkább az emelkedés okát fürkészni, mint e csekély jelentőségű hiánya miatt más kényálmányokhoz folyamodni. vagy csupán valami egész vagy inkább a semmi birhatása végett sok tapasztalattól s igazságtól elvonni. De ezen utat is csak kijelölni akarom, s nem többet, — bár többen követnék!

Egy pár szó a bánsági bányászatról általában, a kőszénnyerés, horganykezelés- és fekete réz-foncsorzásról különösen,

f ö l o l v a s á

G r a e n z e n s t e i n G u s z t á v

a királyi bánsági bányagazgatóság s a bányakerületi ítélőszék elnöke.

Nagy tekintetű tudós gyülekezet!

Midőn szerencsém van ezen fényes körbe lépni, mellynek olly érdemdús s jeles férfiak tagjai, igen érzem, hogy engem a természettudományok mezején tett eddigi munkálatim erre alig jogosítanak fel. Célom csupán jelen rövid értekezésem által a n. t. gyülekezet figyelmét a bánság egy részére fordítani, melly minden természetvizsgálót méltán érdekelhet, tudniillik a bánsági bányakerületre. S nem egyebet akarok ez által elérni, mint azt, hogy mennél többen oda kirándulván, tulajdon szemekkel láthassák, mi érdekest nyújtanak ezen hegyes tájakok.

Ámbár a bánsági bányakerület nem tartozik a legjövendelműbbek közé: mind a mellett a hat bányavárosokká, 20,000 lakosaikkal egyedül a bányászattól, s az azzal összekötött gyári foglalatosságokból táplálják magokat; s e mellett legalább kétszer annyi egyéneknek a környékből elegendő alkalmat szolgáltatnak különféle keresetre, s mezei terményeik eladására. Az évenkénti fémnyeremény következő: aranyban: 30—40 márka, mellynek nagyobb része a cigányok által mosatik ki; ezüst valami 2000 márka, részint foncsorozás, részint olmosítás által; réz valami 6000 mázsa, mellyből 2000 m. mint vertéz feldolgoztatik, s nagyobb részint a török tartományokba szállittatik; — horgany: 2000 mázsa; ólom azonkívül, a mi az olmosítási kezelésnél felhasználattik, kohhányat alakban 4000 mázsa; vas, egyedül a kamrai vashámorokban, 10,000 mázsa; öntött vasportéka és több mint 20,000 mázsa rúdvas és annak készítményei; 300,000 kőszén és coak, a domani- és gerlistyeit is ide értvén; így tehát egy évi természetnyereményértéke valami 700,000 forintra megy.

Ezen ásványászati kincseken kívül a hegyek formája is nemcsekély érdekléssel bír: az ezekben találtató barlangok közül egyedül a Reschitza mellett emlitem, mellyben Ransonnet báró bányamester ősvilági állatcsontokat fedezett fel, s mellyek a n. t. gyülekezet számára itt is kitétetvék; és az oraviczait, szépsége, s azon körülmény miatt, hogy benne némely helyen derék nyárban is jég találtatik. —

A mészhegyeken rendszeren fel lehető üstidomú behorpadások itt számosabbak, mint másutt, keletük s mélységük különböző.

Ha még olly rövid leiratát adnám is a bánsági bányakerületben elő forduló kezelési ágaknak, ez még sem történhetne meg a nélkül, hogy a még nevezetesebb tárgyakra szánt drága időt el ne pazarolnám; egyedül a vasmivelete sok időt rablana el. Én tehát rövid ismertetésül csak következőkről akarok szólni: a kőszén kinyeréséről, — mert a bánsági legjobb magyarhonban; — a horgany kezeléséről, — mert ez hazánkban másutt sehol sem állittatik elő; — és a fekete réz-foncsorozásról. — (schwarzkupfer-analgamation).

A. Kőszénnyerés.

Elmellőzvé a bánsági kőszén alkotánának földisme viszonyait, egyedül a haszonbérbe kiadott gerlistyei kamarai kőszén bányára szoritkozom, mellyből legtöbb kőszén kerül, ki közvetlenül a montan Oraviczai vidék határán fekszik, s hol a kőszén előjött, a több mint husz bányából valóval mellyek a montani területen léteznek, tökéletesen megegyez.

A gerlistyei kőszén két párhuzamosan berakodott kőszén-telepből nyeretik, t. i. a fekvő és függő telepből; az első, melly vastag telepnek is neveztetik, szénfővénykőbe lerakodott vastagsága függőlegesen véve tíz láb, s három osztályból áll: 4' vastagságnyi fekvő, — 4' közép, — és 2' függő kőszénből; az első két rész földi szurokkal áthatott, 6—12" vastag fővénykő, — az utóbbi pedig szinte 6—12" v. pala (Brandstieffer) által van elválasztva. —

A függő vagy keskenytelep az elsőől nyolcz ölnyi távolságra van berakodva, a fekvőtelep vizirányosan csillamtartalmu fővénykőtől, — függőleg pedig palásagyagtól környeztetik; két részből áll, mellynek mindegyike 2' vastag; ezek szinte 6—12" vastagságú pala által vannak elválasztva.

Minél ezen párhuzamosan berakodott kőszéntelepek keletről nyugot felé szegülnek félre, (freifen); 32° szög alatt északnak süllyednek (verflächen), három üres rétegtől keresztül metszetnek, s végre nyugat felé egy főréteg által, melly a telepek süllyedésének, 40° szög alatt ellenébe esik, egészen elmetszetik, keletre pedig egy ellenkező irányu rétegtől szinte 40° alatt határozatnak, s a fővénykő északrai fordulata által egészen elszoritatik. (verdrückt).

Ezen telepek bányacsatornák (Stollen) által megkezdettek; a műveltetés módja az úgy nevezett oszloposmivelés (Pfeilerbau); a szén ugyanis négy ölnyre kiszedetik, azután négy ölnyi oszlop eresztetik alá, és így tovább. A felső rétegtől azután a visszamaradt oszlopok kivételnek. A legmélyebb s legközelebbi magas bányacsatorna oszlopai még meg nem kezdettek; ellenben a legmélyebb csatorna látkörén alól tetemes mennyiségű kőszén nyeretik; s most készül egy erőmű, mellynek segítségével a víz a mélységből, s egyszersmind a kőszén is napra fog hozatni. Eddigél csak egyszerű készülétek használtattak ezen haszonra.

Valamint a gerlistyei, úgy az oraviczai bányákból nyert kőszén minősége minden kívánatot kielégít, legjobb magyarhonban, a gőzhajózási társaság által legtöbbször becsültetik, és szenesítve az oraviczai és csiklovai olvasztó kemenczéknél a legjobb sikerrel használtatik.

B. Horganykezelés.

A horgany használata, különösen az építészetnél, s diszitmények mellett a legujabb időben föltötte elterjedett s új emelkedést nyert. Ha ezen fém poroszthonbani temérdek előállítását tekintetbe vesszük: akkor természetesen a bánsági horganynyerés a semmiségbe dől. Mind a mellett már csak azon szempontból is megérdemli a figyelmet, mert nem csak magyarhonban, de az egész ausztriai birodalomban csak ez egy létezik; mivel azon kevés gálna (Galmey) melly Auronzo s Tyrolisban jön elő, közvetlenül sárgaréz gyártásra fordittatik.

A horgany előállítására használandó érczek majd nem mind csupán gálna — (Galmey) szénsavas horgányvízgy, (kohlenaures zinkoxydhydrat), melly azonban ritkán tiszta, hanem különböző föld-nemekkel halmazólag vegyült, s ezért gyakran igen csekély horgánytartalmu, szükséges tehát mosás

által tömiteni. Az érczek horganytartalma bizonyos sulyú rézzeli megömlésztés által próbáltatik, mely az által sárgarézzé változik, sulyának nagyobbodása mutatja az ércz horgany tartalmát.

A próba eredménye szerint váltatnak be azután az érczek.

A horgany előállítás az érczek porhanyításával (calcinatio) kezdődik, azok t. i. lángkemenczékben pergettettek; miáltal a jegedésvíz és szénsav elillan; a pergelt érczek azután törés és szítálás által poralakba hozatnak.

Ezen horgérczliszt, mely horgélegesen kívül különböző földnemeket is tart magában, lúggal feleresztetik, s szénporral kevertetik. A lúgban jelenlevő haméleg salakító eszközül használtatik a földnekre, a szén mint szinitő a horgélegre.

Ezután kezdődik a tulajdonképeni lepárlás folyama. Valami öt lábnyi hosszú csövekbe, melyek tűzálló agyagból s kovarcz fővényből e célra különös műhelyekben készültek, az így elkészült ércz berakatik, s a csövek lángkemenczébe függőlegesen sorba felállítatnak. A szinitett s megömlött horgany kifoly, s mint nyers horgany (Werkzink) kiszedetvén, öntött vasból készült üstökben még egyszer megömlésztetik, letajtékozás által a tisztátalanságtól megszabadítva mintákba öntetik s kereskedésbe hozatik. A csökekben visszamarad a salak, mely azután kivéttetik, de ezen kezelés alatt a csökek nagyobb része elromlik. Tétettek ugyan kísérletek ötternyő (catinus, Muffl, Schmelzschirm) és fekvő csövekkel is, de ezek a várakozásnak részint meg nem feleltek, részint a horganynak eddigelé mindig ingadozó ára miatt velők további kísérletek nem tétettek.

C. Foncsorozás Csiklován.

A legnehezebb olvasztói feladatok közé tartozik azon érczek tisztítása, melyek ezüst s egyszersmind réz tartalmuak, kivált ha még dárdany, mireny, s ólom is van mellettük, s ez eset különösen a bánágban mindenkor előfordul. Tudva van mikép eddig két különös mód használtatik e célra, t. i. az ólmosítás (Verbleyung) és a feketerez-foncsorozás (Schwarzkupfer-amalgamation). Az első mód ott használtatik, hol a réz- és ezüstérczek egyszersmind ólomtartalmuak is, vagy hol bennök arany is találtatik; a másik mód pedig ellenkező esetben ajánltatik. A bánágban mind a két módot s még pedig egyesülve szokták használni. A feketerez-foncsorozást is különösen azért emelem ki, mivel, Szomolnokot kivéven, másutt sehol sem létezik az ausztriai birodalomban.

Az oraviczai ezüsttartalmú rézérczekből, melyekben ezen kívül még vas, dárdany, és mireny is foglaltatik, a közönséges olvasztás által fémkénlet (Metallsulfurid) készül, s ebből a fekete réz, azaz: olly fémgyület, melynek mázsája a rezenkivül, még valami tiz font vasat, mirenyt és dárdanyt, s valami 12—15 lat ezüstöt is tart magában.

A dognácskai érczek azonban, melyek az ezüstön s rézen kívül, egyszersmind ólom s valami kevés arany tartalmuak, először megolvastatnak, az olvasztmánytól az ezüstnek valami kétharmada, az arany pedig mind elvonatik, s ez után a sárgarézt előállítatik, mely az ólomtól való olvasztás által a lehetőségig megtisztítatik. Az így előállított fekete réz mázsája a rezen kívül valami 25 font vasat és ólomot, s valami 8—10 lat felmaradott ezüstöt foglal magában.

Már most mind az oraviczai, mind a dognácskai fekete réz foncsorozás alá vettetik; először kevésé izzítatik, hogy merevenné tétessék, azután megtöretik s megörletik. A finom szitált feketerezliszt egynehány századrész tiszta kénkovonddal (Schwefelkies) vagy kéndús olvasztmánnyal, (Lech) és tiz-századrész konyhasóval kevertetvén lángkemenczében, szabad léghozzá járultával, 6—8 óráig pörkölésnek tétetik ki. Ezen működésnek azaz eredménye, hogy a réz és vas élenyül, — a dárdany és mireny nagyobb része elszáll, a talán még jelenlevő ólom valami kevés ezüsttel a kemencze fenekébe hat, s az ezüst majd nem mind a só halványával (chlor) vegyül. Ezen működés bevégződött, ha a liszt a dörzsölés alatt többé fémfényt nem mutat.

Most következik a tulajdonképeni foncsorozás. A pörkölt liszt melegvízzel péppé kevertetvén, tengelyük körül forgó hordókba töltetik, azután az ezüst mennyiségéhez képest, a szükséges higany s néhány rézgolyóbisok tétetvén bele, a hordók keringő mozgásba hozatnak. A forgatás meglehetősen sebességgel történik, vége felé azonban csak lassan, hogy a higany és foncsor kellőleg egyesülhessen s a péptől elválhasson. Ezen működés tart 18—20 óráig.

A hordóban történő vegyfolyam abban áll, hogy a hig és lágymeleg rézéleg-pépben, a higany, az ezüsttalvag s a rézgolyóbisok kölcsönösen hatnak egymásra. Az utóbbiak elbontják az ezüsttalvagot, és az ezüst a higanytalvag fonsorrá egyesül. —

Miután a működés bevégzetetett, a higany és foncsor különös edényekbe tétetnek, a foncsor kivéttetik, sajtolás által a reá ragadó higanytól megtisztítatik, s végre öntött vasból készült harang alatt izzittatik. A higanygözzök vízben tömítettnek, s likatsos, az úgy nevezett tányérezüst marad hátra, mi öszveolvasztatván, a pénzverő háznak átadatik. —

A réztartalmu maradványok, melyeknek mázsájában legfeljebb egy nehézék ezüst foglaltatik, megtisztítatnak, megszárittatnak, s ezüstnélküli fekete rézzé olvasztatnak, mely ismét megtisztítatva, megömlésztve s lemezekbe öntve, a kereskedésbe tétetik. —

Záradékul kérem a n. t. gyülekezet érdemdús tagait ezen rövid ismertetést, úgy tekinteni mint programmot, mellynél fogva önöket a bánági érczhegyek megtekintésére még egyszer igen szivesen meghívom. —

A nagyváradi sz. László fürdőnek

méltóságos b. Bémer László jelenleg nagyváradi Püspök úr általi átalakításáról, és néhány szó Biharmegye többi ásványos vizeiről és fürdőiről, értekezett

G r o s z F r i d r i k,

bölcsész- orvos- sebésztudor, nagyváradi gyakorló orvos.

Valamint hazánk éjszaktól nyugotig éghajlatára, terményeire, honos és járványos nyavalyáira nézve egész Európát képviseli: úgy Biharmegye ezeknek változatossága tekintetéből magát édes hazánkat képviselheti; mert a keleti részén elvonuló kárpáti hegység erdélyi szakaszának szinte örök hó fedte bércei, s a Békés- és Szabolcsmegyék felőli nagy lapályosság Biharmegyében mind az éghajlatnak, mind a természet három országa adányainak, mind honos és járványos nyavalyáinak nagy változatosságát okozzák.

Egy részét ezen megyének völgyekkel és halmokkal változó, minden tekintetben emlékezetes gazdag rónaság, más részét pedig éjszaki éghajlatú erdős bércek teszik, s ezen része a legszorgalmatosb művelést is meghusítja, holott sík része a természet mind a három országaira nézve igen termékeny; úgy, hogy midőn Várad dús kebelében a csalogány szívemelő dalát csattogtatja, zordon havasain a; medve martalékát űzi.

Ásványai is ezen megyének annyifélék, hogy földészeti tekintetben valóban első helyei közé tartozik magyarországnak.

Végre ha ásványos (érczes) vizeit tekintjük ezen vidéknek, mi beszédem tárgya — méltán fölkiálthatunk: „Isten! milly nagyok a te munkáid.“

Bizonyosá teszem ezennel a két testvérhon t. cz orvosait, hogy Biharmegye az ischli és gastajni vizeket nélkülözheti, sőt a karlsbádi fürdő szelidebb vizeit is. bővelkedvén az abanói, iszapos és több vasas vizekkel. Nagy pénzmennyiség maradna meg honunk kebelében közhasznokra fordíthatandó, melyet most dúsabb hazánkiai egészségük helyreállításáért külszági érczes fürdőkhez elhordana, ha ásványos vizeinkre kissé nagyobb gond fordíttatnék.

Szólandok általában csak a biharmegyei ásványos vizekről, hosszabb vitatkozást itt az idő nem engedvén, lássuk először is a Várad közelében fekvő úgy nevezett

1) Püspök fürdőt.

Az 1841-dik évben Pesten tartott 2-ik nagy orvosi gyűlésben alkalmam volt ezen fürdőri észrevételeimet a tettes urakkal közölni: vize ezen fürdőnek a legtisztább s meleg 34 Reaum. fokig, luganyos; a szomszéd váradi hegyekből ered mintegy 20—25 egymáshoz igen hasonló forrással, s Pecze nevű mintegy két mérföldet megfutó patakocskának szolgál eredetül, melly a legkeményebb téiben sem fagy be, s a legszárazabb nyárban is képes hat malmocskának elegendő vízzel szolgálni. Így tehát forrásai számára és vize mennyiségére a világhírű karlsbadi fürdőt meghaladja.

Természet- és vegytani tulajdonai ezen fürdőnek, a mennyire elfoglaltatásim ki vennem engedék, a gastajni fürdővel igen megegyeznek, gyógyerejére nézve a karlsbadi fürdőnek sem enged.

Vizéből csekély költséggel öszvetett sót szerezhetni, hasonlót a karlsbadi fürdő savához.

Ezen fürdő már a legrégebb időkben használtatott, és 4 tükörfürdővel szolgált külsőleg.

Én már elején orvosi gyakorlatomnak megismervén gyógyerejét ezen fürdőnek, boldog emlékü Lajosák Ferencz ő kegyelmét arra birtam, hogy 1834-ben egyet az említett forrásokból belsőleg is használhatóvá tenni kegyeskedett.

S ez időtől fogva a két testvérháza messze vidékeiről több ezer vendégtől látogatatik meg évenként, s mind külsőleg mind belsőleg sikerrel használtatik, különösen az ásványos iszap.

Ámbár bőségesen láttatik el ezen fürdő forrásaitól vízzel, úgy hogy csak egy nem legnagyobb forrása óránként 57600 font vizet önt ki: mind a mellett mégis még mindeddig olly szükséges elkülönített fürdőhelyei nem voltak.

Tovább ámbár az ásványos iszap olly nagy mennyiségben találtatik ezen fürdőnél, hogy a híres abanoi fürdő sem haladja meg, úgy hogy a már említett pecze patak egész hosszában bőségben van, mégis még mindeddig „ásvány-iszapos fürdőri” szó sem volt, holott a marienbadi és franzensbadi hasonló híres fürdők csak mesterségesen és költséggel készítetnek földből és ásványos (érczes) vízből.

A betegek számára eddig létezett csekély számú nedves szobák, minthogy a fürdőhelyhez igen közel állottak, homlokegyenest ellenkező tulajdonúak, és igen czélszerűtlenek valának olly annyira, hogy némelly nyavalyáknak inkább nehezítésére vagy még nagyobbitására is, mint megkönnyítésére vagy gyógyítására szolgáltak.

Ezokért, midőn az 1842-ki martius hóban e fürdőben támadt tűz az egész épületet leégeté, remény gerjedt bennünk, hogy ez üdvös forrás kényelmesebb és czélszerűbb épülettel fogja majd kínálni szíves látogatóit (vendégeit). Mellynek hová hamarábbi létesülteésért nem mulasztottam el a szenvedő emberiség javáért különben is buzgó b. e. Lajosák Ferencz főméltóságának a létesítendő czélszerűbb épület tervrajzát elébe terjeszteni, hozzá mellékelvén annak gyógy-vegytani leírását, ki is ezt nem késétt önfolymodványával a flges kir. kamarának benyújtani, a hol is közméltánylással fogadtatott.

A munka megis kezdetett; az említett főmélt. püspök úr halála által félbeszakasztatott ugyan, de derék utóda b. Bémer László jelenleg nagyváradi püspök ő m. kiben a gyámoltalan pór és a szenvedő emberiség közleg szeretve tisztelt új ápolót és gyámtyát talált, nem kimélvén a költségeket, említett tervrajzom szerint gyorsan építetteti.

Íme van szerencsém a tervrajzot a tettes urakkal közölni.

Tevőleges részei ezen fürdőnek ezek:

Két közös tükörfürdő, igen gyönyörű, a Bécs közelében lévő bádeni fürdő mintájára.

Több kádfürdő (magány).

Egy iszap fürdő.

Egy gőzfürdő.

Különösen pedig a betegek kényelmére, hogy kedvetlenebb időben is szabad testmozgást (testjáratást) gyakorolhassanak, nagy ivóterem, ennek közepén meleg szökőkút, tágas étterem, szép kávéház, szóval az egy emeletű épület 25—30 szobát számlál, elég kényelemmel kínálkozót, s mind délre vagy nyugotra nézőt, mellyek a fürdő helyektől ugy elkülönözték, hogy a gőznek kitéve nincsenek, és még

is úgy alkalmazvák, hogy a küllevegő vonallali érintkezés nélkül a betegakármelley részébe az épületnek vagy fürdőnek szabadon mehet.

Nem hiányzik az épület mellett a bérlő szabad lakja szükséges kényelemmel, és minden! megkivántató igényeivel.

Ugy annyira, hogy ez intézet hazánk egy illyes intézetének sem enged, mellyet minden kényelme és bájai mellett ajánl angol kertje is, melly által a szomszéd erdővel összeköttetik, mellynek hűsében a vándor édes enyhet talál.

Mlgos jelen birtokosa engem a fürdő rendezése végett alkotandó orvosi rendszabályok iránt felszólított. Már is ezer ajkakon áldólag rebeg az újító nagy neve.

2) Felix-fürdő.

Óranegyednyi távolságra a Püspök-fürdőtől áll a Felix-fürdő, mellyet természeti-és vegytanilag a 2-ik nagy gyűlésben is taglalgtattam.

A főtisztelendő praemonstrati rend tulajdona; kevés változáson kívül ugyan azon állapotban van, mellyben nagy emlékü Ehenger Lajos építője 1771-ben hagyta.

Fekvése az erdő végén igen kellemes. A két testvér háza legtöbb orvosai előtt ismeretes.

Csak egy forrása van, három tükörfürdője, érczes vize szűken, egy elkülönített fürdője, az is ott, hol a tükör fürdő forrása van, s mind e mellett is látogatója és vendége annyi, hogy a tisztaságot csak az orvosi rendszabályok fentartatása által, s ha a pór nép a sokszor 24 óráig egy huzomban tartó lötykölődéstől eltiltatnék, — őrizhetni meg.

Természeti és vegytani tulajdonai megegyeznek észrevételem szerint a Püspök-fürdővel, csak hogy kénvizenylég szagú, melly szag ered a kénszikeg (Sulfuretum natri) szétbomlásából életműves részek által, mellyet a meleg víz csekély lefolyása és állása nagyon elősegít. E véleményben vala t. pr. Tognio barátom is, ki fürdészeti utazásában e fürdőt is szemügyre vette.

Egyébiránt e kérdésnek eldöntésére mi nagy vágygyal várjuk mint a két hazai tettes orvos és természetvizsgáló uraknak körünkben tartandó nagy gyűlését, készek engedni bő tapasztalású véleményeiknek.

3) A szalárdi fürdő vasas forrásai.

Ezen fürdő három óranyi távolságra van N. Váradtól. Alkatrészei: szénsavany nem nagy mennyiségben, vaséleg és földrészek.

30 év óta használtatnak ezen vasas források.

Századunk kezdetén a vas nem csak fegyveranyagul, hanem nyavalyák elűzőjéül is használtatott a brauni orvosok által.

A honnét akkori nagy híruk ezen forrásoknak érhető.

Használtatik az orvosoktól mind külsőleg mind belsőleg: gyengeség, fehér folyás és fehérvér ellen.

Sok hiányt szenved ezen hasznos intézet.

4) A tenkői vasas víz.

Ezen víz alkatrészei: szénsavany bőségben, vaséleg, sós- és földrészek. Fekvése gyönyörű.

5) Konyár közelébeni szikes fürdő.

A nagyobbik tó bővölködik nagy mennyiségben szikkel. Felmelegül és sok betegtől sikerrel használtatik köszvény- és csúzos betegségben. Ez évben a betegek számára több szobák építették.

6) Salétrom luganyos fürdők vannak:

A debreczeni salétrom gyárban s több helyein Biharmegyének, hol salétrom készíttetik.

A ficzomodástól maradt merevenség ellen használatnak.

Több ásványos vizei vannak még Biharmegyének, részint meleg, részint hidegek, melynek: a hagymádfalvi szelid vasas víz Belényes közelében, a babogányi, kosdjáni, hegyesi, hogyjsi, lunkáspriéi, topliczói, káránd és széki meleg vizek.

Emlékezetre méltó még Izbuk nevű félbenhagyó forrás vaskoh közelében, ezen forrás kivált tavasszal egy óránként 3-or, 4-er egész 40—50 cseber vizet önt ki, a legtisztább és leghidegebbet, — és gyógyereit köszvényes nyavalyákban igen áldják. —

Állat-élet- és növénytani szakülés jegyzőkönyve.

1-ör. Titkos szavazattal Brassay Sámuel elnöknek, Frivaldszky Imre pedig titoknoknak választattak meg.

2-ör. Illy czimű értekezés olvastatott fel: „Tentamen dispositionis systematicae vegetabilium, auctore Friderico Haszlinzsky“ Ezen értekezéshez a szerző távollétében semmi felvilágosító s rendelkező irat sem levén csatolva, elolvastatván, köszönettel tudomásul vétetett, s a szerzőnek a jegyzőkönyv ezen pontja kivonata mellett köszönettel vissza küldetni rendeltetett.

3-ör. D. Frivaldszky Imre a központi kárpátokról értekezett természet tudományi tekintetben: ezen értekezés közlésbeni felolvasásra s az évkönyvekben kinyomtatásra ajánltatik.

4-er. Olvastattak a gyapottenyésztés ügyében beküldött levelek s értekezések, nevezetesen Viersbitzky, Haderer, Richter, és Heuffel urakul: ezek közül a két utolsó a közgyűlésbeni felolvasásra ajánltatik.

5-ör. Javallat a természettudományok hazánkban felvirágoztatása ügyében Frivaldszky Imrétül.

A nagy gyűlés meg kérték hogy ezen nagyszerű s érdekes javallatot némely megyei hatóságoknak jelen ország gyűlési követeik utasításaiban felveendő ajánlaná.

6-ör. A sás nemnek (Carex) újabb rendszere vezete, s a két magyar haza összes fajainak ki-merítő leírása Dr. Heuffeltül, a magyar orvosok s természet vizsgálók évkönyvében felvételni rendeltetett.

7-er. Dr. Heuffel indítványa honi növényeink kicserélése érdekében; erre nézve a szükséges tervet a magyar természettudományi társulat által elintéztetni és közzé tételni kéri: a természet tudományi társulat ezen indítvány létrehozatalára felszólítandó.

Augusztus 11-én folytatólag szakosztályi ülés tartatván, következők tárgyalattak:

1-ör. Olvastatták Schmitz Nep. Jánosnak fehértemplomi gyógyszerésznek különféle természettudományi tartalmú érdekes tudósítása, mellyben kiváltképen a magyarhoni közönséges hódról becses adatok, s a szerzőnek saját tapasztalatai közöltetnek:

A szakosztály ezen érdekes tudósítást köszönettel veszi, és az évkönyvekbe felvételni ajánlja.

2-ör. Az emlősökről közönségesen s a magyar haza emlőseiről részletesen értekezett Petényi Salamon úr, értekezését szükséges mutatókival is világosítván föl. —

Ezen igen érdekes értekezés, melly honi faunánknak előkészülete, a magyar orvosok s természetvizsgálók évkönyveibe kinyomtatásra ajánltatik; meg kértetvén egyszersmind a nagy gyűlés, hogy ez a honi hirlapok szerkesztőit felszólítaná, miképen ezen közérdekű értekezést (mellyben a haza nagy közönségéhez némely felszólítások is idéztetnek) külön melléketre kinyomtatni, s ezt hirlapjaikkal együtt a nagy közönségnek szétküldeni sziveskednének.

3-ör. Prágai Opitz úrnak a nagy gyűléshez idézett, növénycserét tárgyazó levele olvasták fel. —

A fűvészeti osztály érdekében tudomásul vétetett.

4-er. Kiszler, tábori orvos növénygyűjteménye Karansebes vidékéről mutattaték be.

Köszönettel vétetett, s a nagy gyűlés képviselőségének utóbbi rendelkezés végett átadatni rendeltetett.

5-ör. D. Frivaldszky Imre a bánági havasokon tett tapasztalatait élő szóval adá elő: párhuzamba tevén azokat a szepesi kárpátokkal, bemutatván egyszersmind a begyűjtött természettudományi tárgyakat;

A szakosztályi ülés ezen utazásnak eredményeit a tisztelt értekezőtül írásban szerkesztve kére; mit is azt megtenni egész készséggel ajánlkozott.

Temesvár augusztus 12-én 1843.

Az elnök eltávoztában
D. Frivaldszky Imre
mint szakosztályi titoknok.

Pár szó az emlősökről általában és a magyar honiakról különösen

mellyet
az 1843-diki

temesvári gyűlésben egybesereglett magyar természetvizsgálókhoz augusztus 11-kén az állattani szakülésben, 12 pedig az utolsó nagy gyűlésben mondott

Petényi Salamon János
magyar muzeumi segédőr.

Múlt évben volt szerencsém Magyarország Beszterczén egybegyűlt természetvizsgálóit, s köztök különösen az én tisztelt madártani barátomat a magyarhoni madártan bölcsőjénél, ennek keletkezte, gyarapodása s eredményeivel mulattatnom: legyen tisztelt gyülekezet! ez alkalommal nekem szabad az emlős állatokról némi tekintetben általában, különösen pedig a magyar faunára nézve legérdekesebbekről, néhány szavat ejtenem.

Ha az isteni teremtményeknek legkevesebbjai e földön — a madarak tudományos ismeretével, hazánkban oly kevesek valódi szándokkal s haszonnal foglalkodtak, mint ez múlt évi értekezésből bizonyodott, mennyivel csekélyebb s örömtelenebb eredményeket várhatunk azon szorgalom s tanulmánytól, mely eddiglen nálunk az emlősök valódi fürkészetére, vizsgálatára s tudományos megismeretetésére fordított!

Vélhetné ugyan valaki, hogy e két tárgy megfordított viszonyban áll, s hogy az Emlőstannak, (Mastodologia, Mammalogia, Saeugethierkunde) kivált Magyarországon sokkal jobban kellene előhaladni a madártannál, mert hazánkban, a héjjárok (crustacea) kivéve, egy állosztály sem számszerűségekre, nemekre és fajokra nézve, mint épen az emlősök osztálya; s e kevés nem- és fajból még is legtöbb nagyságára, testalkotására s életmódjára nézve egymástól oly kitünőleg különböző, hogy szemünket s figyelmünket semmiképen el nem kerülhetik. Sőt, emlőseink legnagyobb része az ő lakhelyök, élelmök, működésök, hasznos vagy kártékony voltuk tekintetében, az ember s társas életünkhöz képest oly szoros viszonyban áll, hogy azoknak legtöbbbeivel nolle velle megismerkednünk kell. Vagy, nem tartozik e magyar honunkban is, emlőseink legnagyobb része a mi házi-igás-, táplálati-, ruházati-, ipari-, kereskedelmi-, gyógyszerári-, vadászati, fényüzési állatainkhoz? — Sépen azért nem foglalkodik e magyarhon lakosainak nagy, sőt merném mondani legnagyobb része, majd ez, majd ama nemekkel vagy fajokkal, majd élőkkel, majd a megholt állatok egyes testrészeivel? — Valljon az egész földmívelő osztály általában, minden mezei gazda és természetű nem űzi e folytonosan sokféle házi és mezei emlősök tenyésztését, gyarapítását, avagy kevesítését? —

A mi kézműves és iparüzők, a posztó- és pamutkelmekészítők, külön nemű gyárosok és kereskedők, kalaposok, kefekötők, timárok, szijgyártók, bőrdöndősök, szűcsök, vargák, könyvkötők, mézszárosok, hurkások, (Würstler) vadászok és vadkereskedők, szakácsok és vendégfogadók, kávéosok és cukrárszok, gombcsinálók és esztergályosok; fuvarosok és kocsisok, sőt magok a művészek, festész, szobrász- és kertészek; végre tudósok, mint gyógyszerészek, orvosok s több másoknak kezeit és értekeit, szóval ezer meg ezer kezet és érteket, valljon nem foglalkodtatnak e édes hazánkban is az emlős állatok? — Sőt, alig van fényüzési árú, nincs nagyszerű ünnepély kivált nálunk magyarhonban — nincs lakoma, mellyhez ők kitünőleg ne járulnának, mellynek jelesebb részeit ők ne tennék.

Minthogy tehát helyzetünk s mindennapi szükségainknél fogva, a magyarföldi emlősök nagy részével érintkezésbe jövünk, minthogy ezerünk az emlősökkel részint egészen, részint testrészeire nézve folytonosan foglalkodni kénytelen; minthogy tehát századok óta annyi sok hazánkfiainak oly sok emlőssel dolga s érintkezése van, és így ezeknek megismerése és tanulmánya az aránylag végtelen sok és nagy nehézséggel járó madártannál igen igen könnyítették. remélhető, hogy magyarhon emlőstana dél es dicspontjához igen közel áll? — Igen is nagyon tisztelt hallgatóim! úgy látszik, úgy kellene lennie! — De fájdalom! milly hátra, milly nagyon hátra maradánk mi magyarok a többiek után itten is a fürkészés, az ismeret, öröm, haszon és dicsőség czéljától, — — oly annyira, hogy a magasb rendű állatosztályok egy ága sem vétetett kevésb figyelembe, egyike sem hanyagoltatik el inkább, mint épen az emlőstann hazánkban.

Soha sem kételkedtem én, hogy Magyarországon sok ember fog találkozni, ki valamint más tárgyakról, úgy ez osztálybéliokról szólván, azt fogja állítani, hogy ő magyarhon minden emlőseit ismeri, sőt képes lesz egyszersmind legtöbbiekről napok és hetekig értekezni: azonban hányadik fogja a tapasztalati helyesség és szigorú tudományosság tűzpróbáját kiállhatni? —

Ama milliomok közül, kik századok óta különféle emlősökkel érintkezésben valának, hányan iparkodtak saját észrevétel, elmélet, s gondos fürkészés által, magoknak pontos és alapos ismeretet szerezni rólok, s ezen ismeretet hazájok javára másokkal közölni? Hányadik képes Magyarországon például a mi elválhatatlan laktársunk s leghivebb házi barátunk, a házi kutyának különféle fajait s korcsfajit természet s lélektani különböztető bélyegeinél előszámlálni? — De még hány magyar természetvizsgálót, sőt természettani oktatót számlálhatunk, ki képes volna, nem mondom minden, de csak a körünkbeli emlősöket is, nemei, nevei s különböztető bélyegeire nézve előadni, vagy saját vizsgálata

s tapasztalása után szerzett tudományos adatokat, ha nem is minden, legalább legtöbb magyarhoni jellemzőkről alaposan velünk közölni? *)

Az emlőstann kedvelésének sok nyomaira akadunk ugyan magyarhonban is a számos iskola-könyvek és természethistoriákban, minőket magyarhon irodalma előmutathat; s ha igen tisztelt hallgatóim türelmét és szivességét akarnám fásasztani, egész sorát idézhetném a szerzők és könyveknek, mellyek hazánkban az emlősökről irattak. Tisztelettel említhetném egy Miskolczy, Gáthy, Fábján, Mitterpacher, Severini, Kralovánszky, Szentgyörgyi, Pethe Ferencz, Grossinger, Földi, Bartholomaeides, Fűrey, Vajda, Pólya, Sztancsics, Peregrinyi s 100 másnak nevét. De ha mélyebben pillantunk az iratok s könyvekbe, mellyeket, mint az emlőstannak magyar földön termett gyümölcseit birunk, akkor bizonytalant azt találjuk, hogy azok többnyire szórúlszórai fordítványok, kölcsönözött, idegen földről behozott kincsek, de nem a mi anyaföldünk termékei, mellyek máskint két sőt százszor jobban, édesebben esnének nekünk.

Semmi eredményét nem látjuk azokban az öntapasztalás és vizsgálatnak, a honi fürkészésnek, semmi felfedezést magyarhonban és magyarhon számára, de még alig említését is annak, mi? hol s miként fordul valami az emlősosztályból magyarhonban elő? Ők általában csak azt adják elő, mi öszvesen a földön, vagy mi másutt felfedezve már megismertetett; de nem azt, mit, mennyit és milly érdekű ritkaságok s kincsek mutatathat különösen Magyarország e tekintetben, Europa vagy az egész földkereken minden tartományai fölött. **) — Nem volt, s fájdalom! nincs még most is az állattan e mezején Aris-

*) Szándékos szokásom, mellyet minden magyar természetvizsgálónak merek ajánlani, az, hogy minden, fürkészetemre érdekes vidéken, mellybe először lépek, azon embereket, kik helyzetök, életmódjuk, üzés vagy hajlamuknál fogva, e vagy amaz ágában az állattannak forognak, úgymint nyájpásztorok, csöszök, erdészek, vadászok, madarászok s madártenyésztők, s több efféléket szorgalmasan kikeressek, de leginkább a ritkább állatok előfordulásáról, tartózkodáshelye, kiterjedése s tájnevezeteiről kikérdezem. Elő pillanatban legtöbbük mindent tud, mi szerte a vidéken előkerül; ők laktársaiktól minden élő lények ismerői gyanánt tiszteltetnek. Azonban, melly hamar oszlik el ezen szép fénykör (nimbus), midőn a dolog komolyan vétetik, midőn, mint szokás mondani, „ad fractionem panis venit.“ — Kérjünk csak pontosabb, világos megkülönböztető bélyegeket és szigorú tapasztaláson nyugvó adatokat: akkor hallgat a malom! akkor legtöbbük zavarba jő, mellyből nincs menekvés, akkor kénytelen az oly ember átlátni, hogy mielőtt másokat értelmesítsen, előbb magának tanulni s tudnia kell.

Mindazonáltal efféle kérdezősködés, vállalkozat és kísérgetgetés, valódi szakemberre nézve, soha sem múlnak haszon és öröm nélkül. Alkalma van megtudhatni, milly hátra van, vagy mennyire haladott már a természet ismeretében a nép? milly fölületes s többnyire álnézetekkel birnak az állattorszag természet s rendeltetése fölül az emberek? Hány előítélet, hány mendemonda tapad e tekintetben is rajtuk? — Alkalma nyer tehát a természetvizsgáló őket jobbra taníthatni, alaposb s úgy az emberiségre, mint a teremtmény-társaira nézve üdvös ismereteket terjeszthetni, egyszersmind hátramaradott hazafiait isten művei s rendeltetésöknek saját vizsgálatára s béliatására serkentetni, és vezethetni. — Sőt igen gyakorta történik, hogy ezen emberek a természetvizsgálót igen érdekes s oly momentumokra figyelmessé teszik, minők különben legéles szemléletés kikérülnek, s így nem ritkán a legkívánatosab és legjutalmasb tapasztalatok és eredményekhez vezetik őt.

**) Hogy azt példával bizonyítsuk bé, melly kevésbé érdekelt legyen eddig nem egyet azok közül, kik honunkban s hazánk számára természettani könyveket irtak, azon elv, hogy az efféle vállalkozásokhoz igazán, komoly előkészítéssel hozzá fogjanak: oda utasítom tisztelt hallgatóimat a „Severini János tentamen Zoologiae hungaricae“ nevű Pozsonyban 1779-ben kijött természethistoriájára. Sokat ígér e czim, — ő magyarhon állatainak leírását hirdeti! — Am de milly bánatos bámulás tölti el szivünket, ha fölütvén e könyvecske lapjait, érezni kénytelenítetünk, melly kevésbé vétettek honunk legvirágzóbb tarodáiban is a természeti tudományok; midőn ezen másképp maga idejében igen jeles tanító munkájában, az ígért magyarhoni állatok leírása helyett az elefántot, szarvórrút, oroszlányt, tigrist, s több efféléket föllépni látjuk s meg kell vallanunk, hogy eldődeink előtt a természeti tudományok annyi fáradságra sem méltattak, hogy csak azok czime pontos kitételével is valamit gondoltak volna. Severini hihetőleg azt akará írni: „tentamen Zoologiae pro usibus Hungariae.“ — De nem csak a régiebb hanem magokban az újabb hazánkban kijött állattani munkákban mindenütt reá akadunk az ezt világosan bizonyító nyomokra, hogy irói a benne foglalt ismereteket nem saját vizsgálódások s tapasztalások kútfejből, — melly tulajdonképen itten az egyedül igazi kútfő, — hanem hogy azokat csak mások munkáiból, vagy épen a nép balgatag mendemondáiból merítvén, a czélzott hasznót hazánkfiakra nem áraszták. — Késéget nem szenved, hogy hazánkban kijött legjobb állattani munkák közé tartozik főképen „Földi János természeti historija (1-ső csomó, Pozsony 1801)“ De milly szomorító ebben is olyanokra akadni, mellyek szinte

totelesünk, Pliniusunk, Linnénk, Buffon, Pallas, Daubenton, Faber, Nilsson, Meisner, Schinz, Pennant, Leisler, Baillon, Cuvier, Latreill, Geoffroy, Boje, Kuhl, Illiger, Klein, Schreber, Lesson, Desmarest, Bechstein, Fabrizio, Blumenbach, Oken, Wagler, Küster, Brehm, Nathusius, Fischer, Goldfuss, Keyserling, Blasius, Schreibers, Natterer, Hermann, Rüppel, Savi, Wied, Bonaparte, Temmink, Blainville, Shaw, Thompson, Bonnaterre, Jenyns, Yarell, Thunberg, Lichtenstein, Gould, s száz híres férfiak nevei hiányoznak nálunk, kik egész tartományok, vagy legalább hazájok s körük emlősei fürkészete s leirataiban dicső érdemeket szerének magoknak, mellyek őket az állattan egének örök fényű csillagai közé szerencsésen emelték. — Igen szeretett hazámiai! eddiglen sajátlag kitsem birunk, ki Magyarhon emlősei tudományos vizsgálatához komolyan és egészen fogott volna, ki az általános faunát gazdag adatokkal és felfedezvényekkel, ki magyarhont csak érdekes eredeti ismeretekkel ez ügyben bővítette volna! Emlitem azonban, a mi valódi örömünk és serkentésünkre, valamint fáradsalmi érdemlett tiszteletére, veterán természetvizsgálónkat, báró Ocskai Ferenczet Sopronban, ki tudomra csak nem egyedül hazánk lakosai közül a természettudomány ezen ágára is függeszté fürkészszeimet, kinek vizsgálata s szorgalmának köszönhetjük felfedezését, egy, nem csak magyarhonban, hanem az emlősök egész faunájában új állatnak, az ócskaiféle réti egérnek (*Mus pratensis* Ocskaei. *Wiesenmaus*); lásd leirva: *acta academ. caes. Leop. Carol. T. XV. p. 2. T. 68.*

Hasonló tisztelettel légyen megemlítve egy másik hazánkia, Schreibers Károly, cs. tanácsos és a bécsi cs. k. természeti gyűjtemények érdemtelen igazgatója, ki fáradságainak az általános fauna igen sokat, de honunké is egy nagy európai ritkaság t. i. a legnagyobb európai, *Miniopterus Schreibersii* Natt. nevű denevér felfedezését köszöni. Vonta ugyan kedvelésem s figyelmemet magára az állattan emez ága is, s gyermekéveimtől fogva, főleg a madártan mellett, bizonyára magyarhon emlőseit is szorgalmas figyelembe vévén, semmi alkalmat nem mulasztám el, hol előttem ismeretlen emlőst megismerheték, vagy az ismertek fölött érdekes vizsgálatokat teheték állattani jegyzeteim és hazámiai jövődjé számára. Meg kell azonban vallanom, hogy minden iparkodásom daczára, a magyar fauna ezen mezijén sokkal hátrább maradtam, mint a madártanban. — Mert mind a mellett, n. t. gyülekezet! hogy a mi kevés számú emlőseinkből legtöbbben olly könnyen feltalálhatók, olly kényelmesen szemlélhetők s megszerezhetők, s így nagy idő s fáradsalom áldozata nélkül vizsgálhatók s leirhatók: még is ezeknek is egy tetemes részök sokkal több nehézséggel megpillantható, nagyobb mesterségekkel kézre kerithető, sokkal tetemesb áldozatokkal kifürkészhető, mint ezt magoknál a félénk s szálékony madaraknál tapasztaljuk. Sok magyarhoni emlősök, sőt egész nemek és fajok csak éjjeliek, mellyek nappal a többnyire kicsiny, kevésbé észrevehető azon felül gyakran megközelithetlen barlangok, lyukak, csövek, odvak, szirtpedékek, falrésekben, kő s fahalmazok, fa s növény gyökerek, s többféle szeméthyányások alatt és közt, legmagasb ház, templom s torony fedeleken, de még a földgyomrában s ezer más más homályos szuglyokban szorgalmasan rejteznek; mellyek csupán az éj csendében, tehát akkor kerülnek elő, midőn a napjában kifáradott s álom karjaiban ringatott természetvizsgálónak szemét morpheus kötözi be; midőn a vizsgáló azokat az éjhomályában, érzékei bár legfeszeseb megerőtetésénél sem képes csak észrevenni is, annál kevésbé képes akkor szemlélni vagy megcsipni. Mind ezeken felül,

az bizonyítják, hogy szerzője minden szép tehetségei, természet eránti szeretete s jó akarata mellett, a tapasztalati vizsgálódásoknak és azokból eredő önmeggyőződésnek csak igen keveset szentelt. Hogy Földünk a magyarhoni emlőstanban önvizsgálódás s tapasztalás által szerzett tudományát megmérhessük, egyébre nincs szükségünk, csak a 66-ik és 67-ik lapon leirt, részint az ön, részint a nép álnézeteire alapított állítását „a gözühordásról, annak fészkeről, és öngyilkosságáról” figyelemmel olvasnunk s megemlékeznünk: hogy az ott érintett, egybekevergetett gabona kalászok közé rakott fészkek, nem a gözü-cziczány, hanem egy egészen más nemhez, sőt más rendhez tartozó emlős állatoeska, t. i. a fakó apró egér (*Mus minutus* seu *messorius*, *Zwergmaus*) által készítettnek; — hogy a gözühordás alatt ismért, földdel behalmozott, gabona — muhar — s egyéb növény — kalászokból öszvehordott rakások, mellyeket ő egy hibásan vélt magyarhoni új, általa gözü-cziczány (*sorex hungaricus*, *nec minutus! nec fodiens! nec pusillus! nec exilis*, — (ugye?!)) megnevezett emlősnek tulajdonítja, — hogy a gözühordás nem a cziczány, hanem ismét egy teljesen más nemű és rendű állat, t. i. a apró szürke mezeiegér (*Mus campestris*, *Feldmaus*) fáradságos munkája; — hogy a valódi cziczányoknak (*sorex*; *Sjitzmaus*), mellyek nem a ragdálók (örlok, egérneműek: glires, *Nagethiere*;) hanem a bogárevő ragadozók (*carnivora subterranea insectivora*; *grabende*, *iusekten fressende Raubthiere*) rendjéhez tartozván s bogarakkal, kagylókkal (csigákkal), gilisztákkal s különféle kukacokkal, tehát húsos állatokkal vagy ezek holttesteivel, nem pedig növények magvaival élven, sem a téli gabona eleség öszvehordására sem a gabona szüktermése idején a szenvedendő téli éhség előtti önmegfojtásra (? — !) szükségök nincsen! —

ezen éjjeli emlősök legtöbbjei igen kicsinyek, félénkek, önvigyázók s annyira futékonyak, hogy már nappal is azokat megpillanthatni szerfelett nehéz, hatalomba őket keríteni még nehezebb; hogy köztök csak azok, mellyek ártalmasságuk vagy hasznosságuk által az embernek ismeretessé lőnek s általa lesben vagy más csalmódokon hatalmába kerittetnek, többé kevésbé ismeretesek előtte. Ellenben, legnagyobb a szabad vadonban élő részök az ember előtt, ha csak ez magát fürkészetökre teljesen nem szenteli, örök-ké ismeretlen marad. — Minthogy pedig minden tájék a maga képlete, égalja, sajátos terménye s az emberi ipar minősége szerint különféle, s többnyire egyik egészen más emlősökkel bir mint a másik: eléggé világos, milly nehéz sőt lehetetlen vala ezen nehézségek s azon körülményeknél fogva, hogy honunkban is, mint több tartományokban, hol a természeti tudományok még parlagon hevernek, hol az ember még inkább csak az anyagi javakhoz kötve, csupán a szembetűnőbb hasznokban képes boldogulni; hol lelke mindig még csak az ezen anyagi, s nem a tisztán tudományos és főbb szempontból indulván ki, az állattanban is csak a tetszőleg leghasznosabb vagy legkártékonyabbakkal ismerkedik meg, s a tetszőleg kevésbé hasznos vagy kártékonyakat védképen elmellőzi; hol eddig alig néhányan fordíták az állattanra valódi szorgalmukat; milly lehetetlen vala, mondom, eddig minden az egész magyar földön lakozó emlősök neveit s fajait megismérni s megismértetni! Anglia, Frank, Német s Hollandföld legbuzgóbb természetvizsgálói ma csupán egyes nevei s fajaira szoritkoznak az egereknek, cziczányoknak vagy denevéreknek, és csak legcsekélyebb vidékek terére, s még is szünet nélkül új meg új felfedezéseket tevén, soha sem mondhatják, hogy e tekintetben már mindent kifürkésztek s megismertek. És épen ezen valamint fajokra nézve legszamosabb, úgy a felfedezésre és vizsgálatra nézve legnehezebb nevei és fajai az egereknek, cziczányoknak, denevéreknek, maradtak magamnak is minden magyar emlősök közt legkevésbé ismeretesek.

Hogy azonban már egyszer nagytekint. hallgatóimat a kitűzött célhoz rendszerüleg és gyönyörködtetve vezessem, szándékozom kegyeteknek csak melleleg az egytetemes földszinén eddiglen felfedezett emlősök rendeit, nevei és fajai számát, aztán az európaiak, — végre pedig a magyarhoniaikat, a mennyire előttem eddiglen ismeretesek, előadni, s e mellett rendszeres sorozatokban kegyeteket a legérdekesb s azért leginkább vizsgálatunkat érdemlőkre figyelmeztetni.

Minden emlősök rendszeres felosztása, Aristoteles szerint, ki systemáját, mint azt nagy tekint. hallgatóim tudják, a lábak és fogak különbségére alapítá, három nagy részre osztik:

1. Számteljes fogú.
2. Kétkörmű. 3. egy vagy merőkörműekre.

Linné, jobb szerencsével alapítá rendszerét a fogak különbségére, s így az emlősök 8 rendjét állítá fel:

- I. *Primates* seu *Magnates*, fölül négy elő- vagy metsző foggal Szerinte ide három emlősnem tartozik 1) *Homo*, 2) *Simia*, 3) *Lemur*.
- II. *Bruta*, előfogak nélkül, millyen szerinte 7 nem. 1) *Elephas*, 2) *Rhinoceros*, 3) *Trichechus*, 4) *Bradypus*, 5) *Myrmecophaga*, 6) *Manis*, 7) *Dasyus*.
- III. *Ferae*, fölül hat éles előfogakkal, hova Linné hat nemet soroz: 1) *Phoca*, 2) *Canis*, 3) *Felis*, 4) *Viverra*, 5) *Mustela*, 6) *Ursus*.
- IV. *Bestiae*, több mint egy szemfoggal vagy agyarral, hat nemben: 1) *Sus*, 2) *Erinaceus*, 3) *Talpa*, 4) *Vespertilio*, 5) *Sorex*, 6) *Didelphis*.
- V. *Glires*, fölül és alól két két előfoggal, öt nemben: 1) *Hystrix*, 2) *Lepus*, 3) *Castor*, 4) *Mus*, 5) *Sciurus*.
- VI. *Pecora* seu *ruminantia*, fölül előfogak nélkül, 7 nembe osztva: 1) *Camelus*, 2) *Moschus*, 3) *Cervus*, 4) *Antilope*, 5) *Capra*, 6) *Ovis*, 7) *Bos*.
- VII. *Belluae*, fölül hat tompa előfoggal, miket Linné három nembe foglalt: 1) *Equus*, 2) *Hippopotamus*, 3) *Tapirus*.
- VIII. *Cete*, láb helyett úszóhártával vagyis úszonytagokkal ellátva, 4 nemben: 1) *Monodon*, 2) *Balaena*, 3) *Physeter*, 4) *Delphinus*.

Linnén kívül e rendszer neveit s fajait leginkább Rai, Klein, Brisson és Pallas határozá meg; Linné, Brisson és Pallas azon fölül a nemi s faji különböztető bélyegeknél helyes és szabatos meg-

határozásával halhatatlanként az emlőstanban neveiket. Linné rendszerében tehát minden akkor ismeretes emlősök csak 41 nembe foglaltattak.

Azonban Linné óta számos természetvizsgálók befolyása, a természettudomány gyors haladása és számtalan felfedezések által minden világ rész és tartományban, az emlősök rendszere is nem csak tagszámban nagyon szaporodott, hanem állásában és sorozatában is tetemes változásokat s hasznodás javításokat nyere leginkább azon korszakban, midőn az összehasonlító boncztan (anatomia comparativa, Zootomia) a természettudományt délpontjára oly szerencsésen emelte. Azon idő óta az emlősök pontosabb jellemzésére nem csak a külső, látható, gyakran változó bélyegek, hanem, és főleg a bensők, állandók, valamint a tapintat műszerei, általában a külső és belső alkotás, sőt egész életmód is, igen helyesen vétetik figyelembe. Ez úton sorolta az állattan hőse korunkban, Cuvier, a világ minden emlőseit e következő IX főrendbe:

- I. Kétkezők, vagy is az ember; Mammalia bimana seu homo; Zweihänder.
- II. Négykezők vagy majmok; Quadrumana; Vierhänder.
- III. Húsevők vagyis ragadozók; Carnivora; Reissende Säuger.
- IV. Erszényesek; Marsupialia; Beutelthiere.
- V. Örlők vagyis rágdálók, egérműek; Glires, Nager.
- VI. Foghijasok; Edentata; Zahnlose.
- VII. Vastagbőrűek; Pachydermata; Dickhäuter.
- VIII. Kérődzők; Ruminantia; Wiederkäuer.
- IX. Cetek; Czethalneműek; Cetacea; Walle.

Cuvier óta a legújabb emlőstudók megint haladtak, s látták, hogy Cuvier jeles rendszerében ismét javításokat tenni szükséges. Ők t. i. az ő harmadik rendét, a Húsevőket, két önálló rendre szakaszták, névszerint pedig:

a Kézzsárnyúak; Chiroptera; Handflügler, és
Ragadozókra, Ferae; Raubsäuger.

Cuvier VI-ik Foghijasok rendjétől külön választák
a kácsaszájúakat; Ornithostomata; Schnabelthiere; a VII. és VIII-ik rendjéből pedig t. i.
a Pachydermata és Ruminantiákból, három új rendet képeztek, ugymint.
a Többkőrműek; Solidungula, solipeda; Einhufer; és a Hasadtörműek; Bisulca;
Zweihufer rendeket.

Ezen elkülönözések következtében ma XII rend áll fel, hova a földkerekek minden ismert emlősei soroltatnak, és e XII rend foglal magában a legújabb emlősokról munkák szerint, már körülbelül 165 nemet és 840 ismeretes fajt.

Ezen a földszínen elterjedt 12 emlősrendből Európában él, Schinz — Európa gerinczesei faunája szerint *) IX. rendben 46 nem és 202 faj; Gróf Keyserling és Profess. Blasius faunája **) szerint pedig, XI. rendben 66 nem és 176 faj.

Mennyire az állattan emez ágában édes magyar hazánkra nézve az én saját fürkészeim s törekvéseimből kitelt, habár nagyon tökéletlen átnézete is az a magyarhoni emlősöknek, eredményül itten felhozhatom, hogy a többnyire vadon élő, de szelidült, meghonosított, vagy legalább emberi lakokban tartózkodó emlősök VIII. rendét találtam ú. m.

- I. Kétkezők vagy is ember.
- II. Négykezők vagy majmok.
- III. Kézzsárnyúak vagy denevérek.
- IV. Ragadozók.
- V. Örlők.
- VI. Többkőrműek.
- VII. Merőkőrműek és
- VIII. Kérődzők rendjeit.

*) Fauna der Wirbelthiere Europas v. Dr. Heinr. Schinz, 1 Band; Stuttgart 1840.

**) Die wirbelthiere Europas v. A. Graf Keyserling und Prof. J. H. Blasius, Braunschweig 1840.

Szerfelett untató volna, ha itt tisztelt hallgatóimnak mindent, mi csak magyarföld emlőstanában érdekes, csak névszerint is adnék elő, nem pedig hogy még mindent le is írnék: annál fogva kegyetek figyelmét csupán a ritkaságokra s ezeknek legnevezetesebb pontjaira akarom még irányozni.

I. A kétkező emlősök rendjéből, hova mi is mindnyájan testileg tartozunk, magyarhont legkülönműbb válfajok lakják, többnyire az indoeurópai fajból származván, mibe a magyarok legnagyobb része, a szlávok, németek, az itt lakozó pelasgok (t. i. görögök, olaszok, franczok, spanyolok, portugolok) aztán keltek v. celtek (t. i. szavójok, lombardok, piemontiak, helvetziai franczok s t. estélék) tartoznak. De honunkban a mongolfaj válfajai is vannak, miután Cuvier és a világ több leghiresebb physiolog- s craniologai, oda a törököket, sőt egy meg nem nevezett részét a pannony-magyaroknak is számítják.

Az afrikai szerecsen-fajból szinte több magyarhoni lakozó szerecsen lakostársainkhoz tartozik.

II. Nehéz megmondani, a négykezők vagy is majmok rendjének 26 neme és 117 fajaiból, melyikök lehető fel Magyarföldön? A legközönségesebb vaia mint egész Európában, úgy magyarföldön is többnyire előforduló majom:

„A közönséges fargagom vagy is zöldes majom (Inuus caudatus, gemeiner Magot“) mellynek hazája Afrika, s mely azonban a járhatlan gibraltári sziklákon is vadon kóborol.

III. A kézzsárnyúak rendjéből v. denevérekéből (Chiroptera, Handflügler) hol a világ faunája 29 nemet, 109 fajt, Európáé pedig 7 nemet és mintegy 45 fajt bir, magyarországon eddig a nálunk megforduló 6 nemből 8 fajt fedeztem fel, mellyek közt épen itt a Bánságban, minden magyarhoni denevérek nem csak legnagyobbikát, de legnevezetesebbét is találjuk. Ez „Miniopterus Schreibersii,“ mellyet is kellő figyelem gerjesztés végett tisztelt hallgatóimnak itt in natura mutatok be. Ezen állatot, Schreibers Károly tanácsos úr, a cs. kir. udvari természetgyűjtemények igazgatója Bécsben — született pozsonyi magyarfi — itt, a bánság délkeleti hegyeiben, s nevezetesen a columbácsi és veteráni barlangban fedezte fel, s mely különben az egész kerekföldön eddig, kivéven Ascolit a pápai tartományban és Algirt, sehol se találtatott. Ezen egyetlen példányát nemzeti Muzeumunknak, a mi köztiszteletű elnökünk tek. Kubinyi Ferencz ur, hazai természettudományok eránti buzgóságának s Muzeumunk eránti szivességének köszönhetjük, ki azt 1834-ikben a veteráni barlangban saját kezével megfogta s a honi muzeum gyarapítására hozta volt.

Erre nézve kérve-kérem itten azon urakat, kik nem sokára vagy egykoron a fennevezett vagy más bánsági sőt általában bármely magyarhoni barlangokat meglátogatandnak, hogy figyelmüket eme bizonyosan nálunk is fajtás s mindazáltal kevesé ismeretes denevérekre fordítani, hogy minden előforduló denevér fajokból néhány darabot gyűjteni, azokat égetbor vagy szeszbe eltéve, vagy kitömve, nemzeti Muzeumunk számára, ahoz tartozó szükséges jegyzetekkel együtt, beküldeni sziveskedjenek. Mert itt a kézzsárnyúak rende, ezen a mezei gazdára s kertészekre általában, különösen pedig a gyümölcsfa termesztőkre nézve, megbecsülhetetlenül hasznos állatok rende, oly tágas mező, hol sok felfedezéseket tehetni s magyarföld emlős faunájában legszebb érdemeket szerezni lehet.

A magyar emlősök IV-dik vagy is a ragadozók (Ferae, Raubthiere) rende, melly általában 37 nemet, 194 fajt; Európában pedig 17 nemet, 68 fajt számlál, két alrendre oszlik fel, u. m.

a) a bogárevők (Insectivora s. subterranea, s fodientia; insektenfressende Raubthiere) Ez általában 11 nemet és 34 fajt; Európában 4 nemet, 20 fajt: mellyekből 3 nem magyarföldön is fordul elő, u. m.

1.) Sül v. Sün, (Erinaceus, Igel) mellynek közönséges rövidfülű fajan kívül, még talán a füles sün is (Erinaceus auritus, langöhriger Igel) magyarországon fellelhető volna?

2.) Vakándok v. Vakondok (talpa, Maulwurf) Ezen nemből is nem régiben egy új, hihetőleg magyarországon is előforduló faj, t. i. a vak vakondok, (talpa coeca, ganz blinder Maulwurf) fedeztetett fel Savi által az appenninokban.

3.) Cziezkány v. gözű, (Sorex, Spitzmaus.) Ezen valamint vizsgálatra nehéz, úgy fajtás nem, mellynek Európa faunája már körülbelül 20 fajtát ismeri: bizonyosan magyarföldön is sok fajt számlál. N kem eddig csak ötöt sikerült megkülönböztetni, u. m.

- 1.) közönséges Cziczkányt, *Sorex araneus*,
- 2.) fejrőfogú cziczkányt, *S. leucodon*.
- 3.) négyszegfarkú Cziczkányt *Sor. teiragonorus*.
- 4.) vízi Cziczka sor. *fodiens*.

Itt is szívesen kérem kegyeteket hallgató uraim! hogy minden körükbeni cziczkány fajokra szorgalmas figyelmet fordítván, azokat gyűjteni és azok megismertetésére szolgáló jegyzeteikkel együtt ve-lünk közölni méltóztassanak.

A ragadozók 2-dik alrendébe tartoznak

b.) a Húsevők (*carnivora; die echten fleischfressenden oder reissenden Säugethiere*).

A földszinén találtató 27 nem és 167 fajból, és az európai faunában leirt 13 nem és 48 fajból, Magyarországon csupán a következő nemek leletnek fel:

1.) a medve (*Ursus, Bär*). Minthogy ezen nagy állat Európában öt fajt számlál, s medve vadászaink egyetemben azt állítják, hogy nálunk is 3 különböző válfaja legyen, és pedig egy egészen fekete, egy verhenyes vagy is hangyász medve (*Mrawusnjk*.) és fejrőnyakravalós: azért az erdőshegy vidékek lakosait tisztelettel figyelmeztetem, hogy ezen állítás valósága vagy alap-talansága fölül vizsgálatai által felvilágosítást nyujtsanak.

2.) Borz (*Meles, Dachs*.)

3.) Menyét (*Mustela, Wiesel*). Ennek 6 fajt ismerjük, és köztök egy nagy ritkaságot bí-runk Magyarországon. Úgy mint:

1.) Házi nyusztot (*must. martes, Edelmarder*) 2.) nyestet (*m. foina, Steinmarder*;) 3.) Görényt (*M. putonus, Iltis*.) 4.) hódmenyétet (*M. erminea, Hermelin-Wiesel*!). 5.) Közönséges menyétet (*Must. vulgaris, gemeines Wiesel*) és 6.) Vidra menyétet (*Must. lutreola Nörz, Norica*). — Ez utolsó igen ritka és hazai faunánkban nevezetes állatka, mely állítólag a hegyi patakokban, például a Poprád, Vág s Garanban s a t. itt ott előfordul; én azonban soha se részesülhettem azon örömben, hogy tudomány - vizsgálataimra s nemzeti Muzeumunk számára azt megszerezhettem volna: miért is a tisztelt hallgatók egykori figyelmébe ezt is ajánlani bátorkodom.

4.) Vidra (*Lutra; Fischotter*.)

5.) Eb, (*Canis, Hund*), mellynek farkas és róka fajt közt, gyakorta igen érdekes és a gyűjteményekre nézve becses színválfajok (*Farbenspielarten*), például: a fekete és fejrő farkasok, és a ritka színezetű kormosrókák (*Kohlfüchse*) néha hazánkban is láttatnak.

6.) Macska, (*Felis, Katze*). Minthogy a hazánkban vadon élő két macskafajok nagyobbika, t. i. a Hiúz (*Lynx, Luchs*) csupán a legnagyobb és sziklás rengetegben rejtőzvé, szérőföltött megritkult, annyira, hogy nyomára is alig akadhatni már, s nemzeti Muzeumunk honi példányával mindeddig még nem bír: azért kérem azon urakat, kik egykoron netalán szerét tenni fognák, hogy gyűjteményünk-ről is megemlékezni sziveskedjenek.

A minden emlősök közt nem és fajokra nézve V-ik vagy is: az őrlők vagy rág-dálók, egérneműek (*Glires, Nager*) rendje, 34 nemet egyetemesen és 179 fajt számlál, mellyből Európa faunájába 21 nem és 54 faj, Magyarországra pedig a következő 11 nem tartozik, u. m.

1.) Hód, (*Castor, Biber*). Ezen művészetekre nézve a világ minden emlőseit fölülmuló, de becses bőre és drága hódonya (*Biebergeril*) miatt, Európából majdnem teljesen kiirtott állatnak, né-melly egyes darabjait a Duna mentében, sőt néha a Dráva és Száva partjain is láthatni, úgy mint például e folyó évi ápril. 17-kén Pozsonynál egy himdarab, és július 18-kán Esztergam közelében egy nőstény darab lövetett meg. Ohajtható volna, ha hazánk természetvizsgálói kinyomoznák, valljon egyéb ma-gyarhoni folyamoknál is nem lakozik e a hód? mellynek természete s tartózkodása helyei annyival szor-galmas vizsgálatra veendő, mivel félhető, hogy kevés év múlva hazánkban is tellyesen kipusztul. *)

*) Bélius szerint, — lásd *Notitia Hungariae P. 11. T. 2. pag. 386* a hódok még az elmúlt században a Garan-mentében is felfelé, egészen Besztercebányáig terjedtek vala.

2.) Poczok, poczik (*Hypudaeus s. arvicola, Feldmaus*), mellyből eddiglen csak 3 fajt ta-lálék Magyarországon, s vagyon szerencsém ezen legközönségesebb fajában, t. i. a mezei poczok-ban, (*Hypud. arvensis*) e nem képviselőjét bemutatni, és kérem kegyeteket, hogy e nemnek minden remélhető számdús fajaira hazánkban vizsga figyelmüket fordítsák.

3.) Pele (*Myoxus, Siebenschläfer*) négy faja ismeretes előttem, melly közt a kertipele (*M. Dryas, Gartenschläfer*) nagy európai ritkaság, s ezt én eddig csupán a péteri és pándi tölgyesek-ben kevés darabban találtam, mellyek közül egyet ezennel bemutatni és e ritkaságra tisztelt hallgatóim figyelmét irányozni szerencsém vagyon.

4.) Egér, (*Mus, Maus*). Az Európában ismért 12 fajból, mellyek számát nagyérdemű báró Ócskaink a réti egérrel szaporítá, én a magyar fauna számára hatot találtam. Azon fölül iparko-dásaimnak ama nagy öröm juta részül, hogy 1840-ki decemberben, R. keresztúri merzsemocsárban Pestmegyében, egy eddiglen sehol le nem irt vagy látott egérfajt felfedeztem, valamint 1841 január-ban a hevesmegyei bóczér nevű nagy nádasban a Tiszánál; Vezseny mellett is, báró Podmaniczky János jószágain. Ezen új fajt nádi egérnek, (*Mus arundinaceus, Rohrmaus*) neveztem, s jelenleg a ter-mészetvizsgáló uraknak azt legelőször in natura bemutatni vagyok szerencsés. Örömm emléseink fau-nája ezen új gyarapodtán nagy vala, de annál nagyobb leend akkor, ha kegyetek ezentúl minden kö-rükbeli egérfajokra a mezőn és réteken, erdők és kopár hegyeken, vizek és nádasokban, de kiváltkép a patkányok fajaira, gondos figyelmüket fordítják, s honi faunánkat eredmény-dúsan gazdagítják. Európa faunája a patkányok 3 fajt ismeri, mellyből múlt évben nekem is sikerült a zólyomi havasok és Thurócz közt fekvő talerdőben (*Urwald*), egy hihetőleg egészen új fajnak nyomára akadhatnom.

5.) Hőrcsök, (*Cricetus, Hamster*). Ezen nemből is Európában már 3 faj fölfedezve lévén, igen valószínű, hogy gondos vizsgálatokat Magyarországon is többek mint az egy közönséges fajnak fölfedezése jutalmazand.

6.) Üрге, (*Spermophilus; Ziesel*) öt faja ismeretes Európában, mellyből a közönségesen, az az *Spermoph. Citillus*on kívül, honunkban hihetőleg többeket is lehetne találni.

7.) Havasi mormog (*Arctomys marmota; Alpen-Murmelthier*) tudtommal a Tátrán, a zó-lyom- és marmarosi szirttöredékekben lehető.

8.) Evetke v. Mókus (*Sciurus, Eichhorn*) mellynek színváltozataira és főképp arra figyel-meztetni bátorkodom kegyeteket, valljon honunkban hamuszürkéket nem veendnek-e észre?

9.) Nyúl (*Lepus; Haase*). Ebben is a vadászok több fajokat különböztetnek meg: a ha-vasi nyulat mint legveresb s nagyobb: az erdei és mezei nyulat, mint rövidlábú és kicsinyt irván le. Érdemes volna tehát ezen állítások alaposságára, valamint arra is figyelemmel lenni, valljon a tengeri nyulak (*Lepus cuniculus; Kaninchenhase*) mellyek Austriában, Bécshez közel, a Szimeringi legelőn, szabadon élnek, Magyarországon is valahol vadon találtatnak-e?

10.) Őrlecs v. tengeri malacz, (*Cavia; Meerschweinchen*) Brasiliából származik, s ná-lunk emberlakokban honos.

Nem csak minden őrlők, hanem Magyarföld, sőt Európának minden emlősei közt legneveze-tesebb állat:

11.) A fogas vakony (vaksi, földi kutya. heréc; *Spalax typhlus; Blindmoll; Slepce*). Ezen teljesen vak, majdnem mindig a föld gyomrában lakozó és csupán növényekből táplálkozó állatnak, melly magyarföldön kívül lengyel és déli orosz földön is találtaték, természet története korunkig olly ke-vésé ismeretes maradt, hogy sem lakhelyeiről, sem földirati kiterjesztéséről Magyarországon, sem eledele vagy hangja s egyéb életmódjáról, sem lehet valami bizonyost állítani; annál kevesbé tudva van, valljon ezen állat álomban tölti-e a telet, vagy munkálódik? valljon lakába egész télre való táp-lalékot hord-e össze? vagy a telet, mint sok más elszibbadásban alusza-e? — Valódi örömmel jelenthetem, hogy fürkészetemnek sikerült, Európa ezen legnevezetesebb emlősének élettörténetében sok hiányt fedezni, mire is nagyon tisztelt barátim Haan János, békéscsabai- és Molitorisz Lajos pitvárosi lelké-szek, nem különben Toszt Úr fenséges Nádorunk Margarétha szigeti kertésze sok érdekes adatokkal járultak, s én nagyon is kérem mindazokat, kiknek alkalmok leend ezen állat vizsgálatni, hogy

minden fölöttéi észrevételeik és tapasztalataikat jegyezzék fel, hogy róla pontosabb leírásokat hazánknak nyújtani képesek legyünk.

A VI-dik rendi Többkőrműekből (Multungula; Vielhufer:) az egész föld csak 8 nemet és 20 fajt, Európa csak 1 nemet, 1 fajt, 8 válfajjal számlál, s ez a disznó (sus, Schwein.) Erre nézve kegyeteket az egykőrmű disznóra (sus mononyx) mint ritkaságra teszem figyelmessé, melylő fajtát én eddiglen csak Hont, — Zólyom és Pestmegyében és csak igen kevés helyen vevék észre.

A VII-dik t. i. Merőkőrműek (solidungula, solipeda; Einhufer) rende a világnak egy neme és 6 fajai közül, magyarföld valamint Európa, csak a szép lovat (equus caballus, Pferd) és a mostoha bánásmód alatt elnyomorúlt szamarat (equus asinus, Esel) mutathatja.

VIII. Rend a mi leghasznosabb kérődző emlőseink (bisulca, ruminantia; Wiederkäuer) a hasadtkőrműek rendje. Az ő 9 nemei és 114 fajából, Európa 6 nemet és 18 fajt számlál; édes hazánkban 5, és pedig 2 vad és három szelid nem és 8 faj van öszvesen.

1.) Szarvas, (Cervus, Hirsch) 3 fajban.

2.) Zerge, (Antilope, Gemse) 1 fajban t. i. kőszáli Zergében, melly Liptóban, Szepes és Marmaros legmagasabb kárpátbérceit kis csapatokban lakja. — Akarnak ugyan a leghiresebb emlőstudók mint Cuvier, Schinz, Keyserling és Blasius még egy második Antilope fajt nálunk honosítani, melly t. i. Asia sivatagjain, meg Irtisch és Altai alatt él: szájjá Zerge (Antilope Zajga) róla azt állítván, hogy a Tátra tövében seregenként barangol. *) Azonban kötelességemnek tartom ebbeli tévedésüket azzal mentegetni, hogy a magyar fauna felőli ismereteiket nem tőlünk magyaroktól, kik ez ügyben még kevés érdemeket szerzünk, mit sem nyilvánítánk, mindazáltal egyedül mi a legponosbbakat adhatnánk — hanem hogy azokat olly külföldi utazóktól veheték, kik gyakorta ezen „terra incognita“ felől túlcsigázott fogalmak és várakozásokkal telve, magyar földön mindent látnak, mit csak akarnak — ! **)

3.) A kérődzők szelid nemeinek harmadika a Marha, (Ochs, Bos) kétfajjal, a közönséges Marha (bos taurus, Hausochs) és a bival Marha, (Bos bubalus, Büffelochs). Fájdalom, az olly nagyon megrikkult, még 1717-ben Erdélyben létező (ez évben utolsó darabja lövetett agyon) azért jelenleg csak Litvániában és a Kaukazon élő Bölényt (Bos urus, Auerochs) mellyet Cuvier karpátainknak akar tulajdonítani, mi csak magyarföld fő folyamaiban lehető ásványi ősmaradványokban birjuk.

A kérődzők még hátralévő két neme ugymint 4.) Juh (Óvis, Schaf) és 5.) a kecske (Capra, Ziege) válfajaival együtt ismeretesbek, sem hogy róluk szólnunk kellene. Mindazáltal mielőtt e tárgybeli szavaimat befejezem, tisztelt hallgatóimat igen kérem, hogy vizsgálatukat s figyelmüket a Vadkecske (Capra Ibex; Steinbock) valódi vagy hihetőleg csak állítólagos előfordulására Magyarhonban alkalmilag fordítsák. Igen sokan a Magyarországiak közül azt állítják, hogy ezen Európában Vallis és Piemont közti magasb meredek hegyekben nevezetesen pedig a Montblanc és Monte-rosa hegylánczaiban, csak igen kis családonként barangoló kecskefaj, Magyarországon is, névszerint a szépesi és erdélyi karpátokban létezik. Midőn 1837-ben Magyarország karpátjai főbérceit fürkészve megjárám, különös figyelmet fordíték arra is, hogy ezen nevezetes kérődző régibb vagy újabb nyomaira akadhassek. Mindazokat meglátogatám, kikről mondatott, hogy vadkecskéket lőttek, szarvait birnák. Azonban minden kutatásom és kérdezősködésem daczára, mitsem tudhaték meg, minthogy valódi ismeret és pontos vizsgálat hiányából a zergét (Gemse) a vadkecskével zavarták össze s cserélték fel. ***)

E szerint az én fürkészeim következtében a magyarhoni emlősök faunája bir: 35 nemet, 64 fajt.

*) Lásd: Cuviers Thierreich von Dr. Schinz. 1 Bd. S. 389, és. Wirbelthiere Europas von Keyserling und Blasius, Seite IV.

***) Lásd effélék: Isis Jahrgang 1843, Heft 1 és 11; „die Vögel Sirmiens“ von Chr. Ludvig Landbeck; ki szinte mindent talált, mit csak még leírkozta előtt — Würtembergben feltalálni kívánt.

****) Itt újra meggyőzteték arról, melly keveset lehet bizni az avatlan emberek állításaiban, s milly elkerülhetetlen szükséges a természetvizsgálóra nézve, hogy ő maga s önfürkézése és vizsgálódása útján jusson a valóság boldogító világához.

Innét látjuk már n. tisztelt hallgatóim! milly hátra vagyunk mi még az emlőstanban a közep-szerűség pontjából is tekintve, s milly iszonyú távol állunk mi délpontjától még Magyarországon! — Vannak honunkban is bizonyosan igen számos, kiváltképen a kicsi és éjjeli emlősök, ugymint a denevérek, cziczhányok és egerek nemei és fajai, miket teljességgel nem ismerünk, és miknek felfedezése, rendeltetések megismerése, általjában vizsgálata reánk vár, és iparkodásaink terjedelmes és fáradasalmas mezejekint nyílik. Ennél fogva a honunk mindenféle tájairól ide egybesereglett természetvizsgálókat arra szólítom fel, hogy a természettudománynak ezen ágára is figyelmezzenek! szemeiket ezen álatok lakhelyeire, tápláléka s életmodja, alkata, színezete és egyéb megkülönböztető bélyegeire fordítsák! Azoknak különemű és korú példányait, valamint saját úgy a szakemberek vizsgálatai számára szeszben gyűjtve, a tudományos ismeretek gyarapítására fenálló honi intézeteknek, a Muzeumnak s a pesti természettudom. társulatnak megküldeni sziveskedjenek. Mert valóban csak akkor és úgy lehetséges, hogy mi egyes vizsgálók legnagyobb szorgalmát is megcsalja és megghiústitja, az sokak szemeit ki nem kerül, hogy a mi minden tekintetben előre haladó honunkban is, az eddig egészen hiányzó magyarföld emlősei teljes faunája létesülend, — a haza fiainak hasznos oktatására, az egyetemes természettudomány örvendeztető kiegészítésére, a magyar természetvizsgálók érdemelt becsületére válandó. *)

*) Nehány esztendő óta többen álmodoznak hazánkban a magyar fauna mentől előbbi kiadásáról, mondván: hogy bizony nagy idején van a magyar faunát is egyszer már kiadni! — Álmuk valóban szép! — kívánságuk díszes! — Mert kétséget nem szenved, hogy hazánknak egy jó faunára kimondhatlan szükség van; — hogy azon igen tágas hiányban, mellyet fogyatkozása a magyarhon tudományosságában (irodalmában) hátra hágy, nagy és olly szép tér nyílik, mellyen több honfi nevének fényesen föllépni, érdemteljesen ragyogni lehetne. — Ámde, a mennyire előttem ismeretesek mindazon e czélbani vállalkozások, tettek, fürkészesek, vizsgálódások, felfedezések, leírások, mellyek hazánkfiai által honunk természete nagy könyvében mindedig történtek, — és ezeknek eredményei, — azt vélem, az igazság hátaírt túl nem lépem, ha rólunk magyarországi állattani kezdőkről azt őszinte kivallom: „hogy bizony köztünk még egyetlen egy sincsen, ki maga felől azt merné állítani, hogy ő a magyar fauna csak egy s bár csak legcsekélyebb osztályára is illőleg volna elkészülve; ha tehát kivallom: hogy ezen boldog idő, mellyben e tudomány részéről is hazánknak érett s édes gyümölcsöt lehetne nyújtani, ránk fájdalom még korán sem viradott fel! — Ki a faunának kincstárát, becsét és azon tulajdonságokat megismerni tanulta, mellyek minden faunát már általában, de annál inkább azokat, mellyek a minden tekintetben fellelő érdekes Magyarország faunáját e névre igazán méltóvá teszik, az bizonytal tudni fogja egyszersmind azt is belátni, és magamagának szerényen megvallani: „hogy a magyarhoni fauna szerkesztésére sokkal több kívántatik a pusztá akaratainál — és azon bizelgő szándoknál, mint első kiadója a magyar „faunának fölléphetni“ — !; hogy ahoz sokkal több kívántatik, mint csak azon pusztá s illetlen gyűjtés: „hogy hiszem úgy is az európai faunákban leirt állatok nagyobbára hazánkban is előfordulhatnak, „hogy tehát elegendő a gyanítottak leírását számunkra meghasználni.“ — A valódi természetvizsgáló, ki azt tudja, mi e czélból már másutt régolta előre készített és valóban meg is történt; de a ki előtt az sem ismeretlen milly igen kevés történt még e végre hazánkban, hol a dolog még alig kezdetén van s milly kimondhatlan sok s minden tekintetben nagyon sok marad itt még teendő; az valóban még nálunk vissza vonulván illő szerénységben szívében csendes szent fogadást teend: hogy ő előbb megismerend s mivelendi honja elhanyagolt állattani földjét, hogy ő csak akkor, ha majd szakadatlan törekvéseinek egykoron sikerül önműködése édességre megért gyümölcsében gyönyörködni, csak akkor fogja azokat magyarhon faunája oltárára tartozó hasznos áldozatul letenni!! — Akkor, állattani barátim! ha majd ilyen saját vizsgálódásaink s meggyőződésünk édes, hasznódus, maradandó gyümölcseit éretten látandjuk magunk előtt, csak akkor mondhatandjuk: „valóban már itt az ideje a magyar fauna kiadására!“ —

Hogyha azonban valakit még is azon boldogabb jövő előtt olly inger és kívánság megszállana, habár készületlenül is mint a magyarhoni fauna kiadója föllépni, annak fellelkesítésére bátorodom ajánlani használatul koszorúzott honi költőnk. Kisfaludy Károly „Tollagi János viszontagságaiban közölt (I. Kisfal. K. minden munkái Pest 1843. 5-dik köt. 57 lap) következő szives tanácsát: „mi az embernek ne, „hezen megy, azzal hagyjon fel! és ha a dicsőség szonja bolygatja, ezen emlékvetsert tartsa maga eleibe:

„Ki ésszel bir, szép s nagyot ir, Fejére koszorút fűz;
„Az ügyetlen a készületlen Levegőben halat üz!
„S tetteit bár miként hirdesse. De azt még sem gátolhatja,
„Hogy a későkor magzatja Hiú álmát ne nevesse! —“

Kirándulás a szepesi karpátokra természettudományi tekintetből.

Dr. Frivaldszky Imrétül.

A természeti tudományok alapos ösmérete valamint egyik főrugója a szellemi mivelődésnek, úgy valódi kulcsa az anyagi jólétnek. Főlsleg lenne ezen általánosan elfogadott elvet jelenleg itt bővebben fejtegetni, mi már többektől alaposan megvitatott. Valóban ezen tudományok iránti részvétet úgy tekinthetni, mint a nemzetek szellemi kifejlődésének és a tökély fokozatának csálhatatlan sulymérőjét. Igy Europa miveltebb népei a növekedő értelmességgel a természettudományokat lelkesedve pártolák; s szenvedélyesen fürkészik ki lakta földjüket, s világosságot derítenek hazájok fölött. — Hajdan a Svédeknek, a nagy Linné példáján buzdulva, későbbben a Francoziáknak, Németeknek s Angoloknak szűkek lettek e tekintetben hazájok határai; messze földekre, más nemzetekhez, mellyek még távol valának a miveltség ezen fokátul, intézék el tapasztalati utazásaikat; ön hazájok érdekén túl emelkedve, mintegy szent hivatásoknak tartván, az egész föld fölött világosságot árasztani. Ezen nagyszerű válalkozások kivételéhez többnyire magasztas lelkű kormányok, vagy a tudományok szellemétül lelkesedett egyesületek nyújtának segéd kezeket. Hazánknak is volt már szerencséje több illy tudós külföldi vendégekhez, kiknek, minthogy tagadni nem lehet ők valának első, kik e részben figyelmünket felébreszték s példájok által ezen főlséges tudományok iránt keblünkben hajlamot, s vágyat gerjesztének, sok köszönettel tartozunk. A külföldiek illy fáradalmas vállalatának köszönhetjük a kárpát floráját Vahlenberg Svéd-tül; s hazánk földtani rajzát Beudant francoziátul, valamint több részletes fölfedezéseket más utazóktul; kik közül a közelebb lefolyt évtizedben Sydov Albrechtet méltó figyelemmel említhetjük. Nem hallgathatjuk el, hogy azonban ezen külföldiek, szerény magányokban elszigetelt honi természetbuvárinktul, mit az említett szerzők magok is köszönettel elősmérnek, céljaikban nem kevesbbé segítettek elő. Ezen tudós vizsgálók nagyobb fontosságú eredményekkel térének ugyan vissza hazájokba, mindazonáltal tapasztalati idejük rövidsége munkáikat a tökély polczára nem emelheté, mi részint mi reánk nézve hasznos ösztön arra, hogy a hézagokat bétöltsük s a ne tán ferde nézeteket megigazítsuk.

Mi kevés történt még e részben hazánk fiai vagy nemzeti intézeteink által, tudva van; s nem lehet nem sajnálni, hogy haladó korunk szelleme e mezőn a magáét mind eddig meg nem termette. Érezhető hiányával vagyunk még országunk faunájának, nincs magyarhoni virányunk, szinte hiányzik még hazánk részletes ásványtana; mind a mivel birunk, arra megy ki, hogy vannak mindezekre már némelly előkészületek, s bíztat az édes remény, hogy az egyesek fáradhatatlan törekvését a nemzet tulajdon ügyévé emelendi, s módot nyujtand a szellemi haladás e tetteges és csálhatatlan jeleit kívánt sikerrel létesíteni. Ezek által nem csak tetemes anyagi haszonban részesülhet nemzetünk, hanem egyszersmind világszerte elnyerendi azon magasabb tudományos helyzetet, mellyre már europa miveltebb nemzetei fölemelkedtek.

Mitterpacher és Piller egyetemi tanítók voltak alkalmasint az első, kik 1782-ben természettani vizsgálatokat teendők, a fő méltóságú helytartó tanács rendelkezéséből Pozsega vidékire utaztak, s kik rövid mulatásuk idejét a természet búvárkodásának szentelvén, tapasztalásaik nem megvetendő emléket hagyák munkájokban. A nagy emlékü s fáradhatatlan Kitaibel egyetemi tanár, s mély tudományú fűvész, méltán magára vonta a felsőbb hatóságok figyelmét, minek következtében tanítói kötelességétül fölmentetvén, hazánknak több részeit beutazta országos költségen fűveszi és ásványos vizek tekintetéből. Érdemei e tudós férfinak e részben nagyok, s el lehet mondani honfiainké között eddigelé legkitünőbbek; munkája a magyarhoni ritkább vagy új növény fajakrul nagyszerű, fűvészetre nézve érdekteljes, melly külföldön is egész méltánylást érdemelt, szerzője pedig mint valódi fűvész halhatatlan

nevet s örökké viruló borostyánt kapott. Illy nemű megbizással s szintén közköltségen küldetett a fő méltóságú helytartó tanács által néhány esztendő előtt a pesti egyetemi fűvészkert akkori fő kertésze tudós Rochel úr a bánóságba, az ottani ritkább növényeket egyetemi fűvész kertünkbe átvitetendő, mi is az intézet tetemes gyarapodására dicséretesen sikerült.

De magányos személyek sem hibáztak a hazában, kik korlátolt környülményeikhez képest a természeti tudományok előmozdításában s megkedveltetésében buzgólkodtak; légyen szabad itt rövideden csak egy párt megemlítenem. Hála emlékekkel tartozunk Lumnitzer pozsonyi tanár urnak, ki szenvedélyes és tanult fűvész vala, mit jeles munkájával Flora posoniensis 1791 s tanulmányos növény gyűjteményével, melly végrendelete következtében a magyar nemzeti muzeum birtokába jutott, eléggé bebizonyítá. Boldogult Mauks és Generzsy urak a karpátok tövében lakván hiv búvárai voltak a nagy természetnek, s számtalan érdekes adatokat kölcsönözének hazánkrul a külföld iróinak. Ezek sorába helyezhetni néhai királyi tanácsos Dr. Dercsenyi urat is, kinek ásványtudományi ösméretei alaposak valának, s fáradhatatlan búvárkodásai e mezőn szép sikerrel koronáztattak.

Diószegi és Fazekas urak voltak az első, kik 1817-ben magyar fűvész könyvekben a rendszeres fűvésztudományt honi nyelvünkön adák elő; ezen munka ambár országunk floráját sehogy sem képviselheti, mindazonáltal az elsőség dicsőségében részesülve, üdvös hatást várásolt elő több honfi-társ kebiében.

Mit a múlt kor hazánkban megindított, örömmel szemléljük azt a jelenben magány egyének hajlamai s hivatások következtében gyarapodni. Nem lehet itt meg nem említenem Reisinger egyetemi tanárnak az ásványokrul és hazánk halairul írt jeles munkáit; Zipser hazánk ásványait tárgyazó zsebkönyvet, Sadler tanárnak több rendbeli érdekes fűveszi munkáit, Kubinyi Ferencznek az ásványok, Kubinyi Ágostnak a mérges növények, Brassay, Heuffel, és Wiersbicky uraknak a fűvészet körében; Tognio Lajosnak az ásványos vizek, sopronyi báró Ocskaynak s Petényi Salamonnak az állatok országa körüli buzgó, s eredménydus fáradozásait. Hosszas lenne itt mind azon hazafiaknak, kik e célhoz járultak, érdemeit kiemelni; mindezeknek buzgó résztvételétül, valamint a közelebbi években Bugát Pál tanár által indítványozott s életbe hozott természettudományi társulatnak ezen tudományok körére remélhető hathatós befolyásátul: úgy hazánk természetvizsgálói évenkénti központosulásatúl csak a legjobb eredményt várhatjuk és bizvást s örömmel pillanthatunk egy jobb jövődönnek elibe.

A tapasztalati természettudományoknak tehát egyedüli s csálhatatlan kútforrása maga a szabad természet keble, mellyben a valódi természetvizsgáló valamint a köztársaságra nézve üdvös sikerrel működhetik, úgy létének főbb örömeit is leginkább itten éldeheti; e szempontból én édes hazám földét már több irányban beutaztam, legközelebb pedig három jeles honfi s természetvizsgálók — névszerént Reisinger Professor, Dr. Nendtvich és Gerenday Urak becses társaságában a középponti kárpátokat láioगतánk meg; ezen kirándulásunk naplóját, valamint tapasztalásink némelly eredményeit van jelenleg szerencsém fővonalonban előadni.

Losonc vala állapotásunk első érdekes pontja, hol t. cz. Kubinyi Ferencz úrnak tanulásos s kivált hazánkra nézve teljes érdekű ásványgyűjteményét volt szerencsénk megtekinteni, ugyan ezen hő keblű hazafinak kertében örömmel lepott meg bennünket ama óriási nagyságu tarnoczi kövült tölgy-törzsök mellyrül e jeles természetbuvár a természet vizsgálók második nagy gyűlésében bővebben értekezett. Utunk folytatásában a Rima völgyébe érünk, ennek főlső részi nevezetességeivel kívánván megösmérkedni a folyó ellenében haladánk, a mindig szűkülő völgyön Kokováig a völgy florája aug. 7-én igen buja, és már a mienktül némileg különböző vala; halvány báres, (Cysium oleraceum) búzós iglicz, (Ononis hircina) sivatag pintyő (Antyrrhinum cymbalaria) s némelly páfrány fajak tüntek leginkább fel; a völgyet környező hegység képzete a Rima jobb partjain csillám palából áll, mellyben a csillámot egész menedékekben a talakkő (talcum) pótolja; a bal parton mészkő képzete vala észrevehető. Kokovára érvén az itt létező papirosgyárt tekintünk meg, itt a papiros készítése újabb mód szerént kezeltek, enyv helyett bizonyos arányú keményítő és szurok keveréket használnak. Kokovárul a szlatnoi üveghutába rándulánk, mellyben a honi ipar ezen ágát a tökély magasabb fokára emelkedve örömmel szemlélnék. Az ezen gyárban készített cikkek, minden tekintetben olly tökéletesek, hogy bár meily csehországgal is bátran versenyezhetnek, a mint Pesten közönségesen csakugyan cseh-

szági üveg helyett árultatnak. A vidék regényes, s a meredek hegyektől környezett öblöt jó izlésű palota és angol park ékesíti. A rima szép völgyét elhagyván, kelemetes s termékeny halmok között a saji völgyibe érünk; meglepő vala itt azon buja virány, melly e völgyet ékesíti, a vadon tenyésző lóhere piros virág boglárival egész réteket borítja el. Tornallyán örömmel látók a legszebb görög dinnyéket díszlenni; út közben a többi közt számtalan mocsári gerely, (*geranium palustre*) kecskeregálya (*galega off.*) tűnt szemünkbe. Ezen völgytől is eltávozván, a híres és még terjedelmes Cselvény erdején keresztül Agtelekre jutánk. Az itteni barlangot képző heglánczolat hosszant nyúlt sátor idomú, növényzete (*vegetatio*) igen gyér, a föld sárga agyagos, sok kavicsal kevert; a hegységet képző sziklák pedig általánosan a középképletű mészkőhöz tartoznak.

Hazánknak barlangjai között az agteleki legterjedelmesebb, mellynek végső ágazatai még mai napig is vizsgálatlanok. — A barlang fő menetében egy csermely kigyószik, mellynek vize ott létünk-kor kristály tiszta vala. Több órákat szánván ezen igen érdekes barlang megvizsgálására azt minden irányban, mennyire a körülmények engedék, bejárók, s egész figyelemmel megvizsgáltuk. Bővebb leírását, mellyel hazánkat Vass Imre úr már ugy is megajándékozta, itten elmellőzvé, csak némelly új fölfedezésről kívánok szólani, mellyekről tudomra más írók említést még nem tettek. Tudván azt, hogy a híres Adelsbergi barlangban és annak vizében némelly nevezetes állatok tenyésznek, feszített figyelemmel vizsgálódtunk, vallyon nem volna e itt is valami élő állat felfedezhető, s csak ugyan némi fáradságunk után sikerült nekünk is a barlang csermelyében egy vízi-gyík, és két békafajt fölfedezni. A vízi gyíkok számosan mászkáltak a kristály viz fenekén az ülepedett iszapban, némellyek közülük igen élénkek, némellyek pedig tikkadtak voltak. Megvizsgálván közelebről e fajt, a tavi gyíkra (*triton lacustris*) ösmértünk benne; a példányok többnyire fiatalabb korúak valának.

Ezek alkalmasint eredetüket nem e föld alatti viznek köszönhetik, hanem a vezetők állítása szerint is, nagyobb záporok után a külső álló vizekből sodortatnak ezen barlang mélyébe. Ezeken kívül a robarok seregéből egy pár bogarat a fürke (*trechus*) neméből, s egy légy fajt találhattunk. Az ugy nevezett denevér barlangban, melly szintén egy ága a baradlának, számtalan denevérekre akadunk. A gyűjtött faj színváltó denevér (*Vespertilio discolor*) volt; a vezetők állítása szerint azonban a nagyfülű denevér is tanyázik e helyen; ezen állatok egypár száz ölnyre elég szűk helyeken járnak éjjel prédájokra ki s be, s mindég ugyan azon tanyájokra térnek vissza, hol is a boltozatrul egymásba ragaszkodván hosszú csomóban függnek le; némelly helyeken trágyájok egész boglya nagyságra növekedett már. Kijövé a barlangból, ennek torkolatánál kutakoztunk s néhány ösmerősebb csiga fajokat nevezetesen zab bábót, (*puppa avena*) és o csmány zárászt (*clausilia sordida*) gyűjtöttünk. Agtelekről egy órákor délután elindulván, Borzován keresztül magas hegyeken s alkalmatlan úton értünk a sziliczei barlang torkolatához; ez az itteni közép magasságú mészkő hegység között rejtetik, homlokzata nagyszerű fűggerányos szikla falat képez. Lemenvén a barlang torkolatjába, a levegő mind inkább s inkább hivesedék, míg végre a nyílás helyén mindent jégeg borítva látánk; a boltozatrul itt ott jég osapok is függének. Ezen barlangnak csak eleje lévén megjárható, rövid mulatás után, tovább folytatók utunkat; szilicze helységét jobbra hagyván, keréktörő, köves, meredek úton, hol imitt amott a sziklákön vas vérkő (*ferrum hematites*) vala látható, a hegy tövében, és egy már a Sajó völgyében helyezett vas hámor mellett elhaladva, kényelmes úton érünk Pelsőczre. Ezen pont lett volna az első, honnan Csetnek völgyén legelőször pillanthattuk volna meg a hatalmas kárpátokat, de a gőzös estéli levegő megfoszta bennünket az éledelettől Innen Rozsnyón keresztül a betléri vashámorokat látogatók meg; ezeknek igazgatója Vahlner Úr kitüntető szíveséggel és barátsággal fogada bennünket, s ezen intézet osztályait, ásványi valamint műtani jelentőségeit megmutatván, ritka bőkezűséggel ajándékozta meg több jeles, felső magyarországi ásványokkal. — Betlerről Szomolnokra igyekeztünk, ismét Rozsnyóra, s innen Váraljára jövének; ezen helységen túl az út zordon hegységen visz keresztül, melly ezen bércek magossága és meredeksége miatt igen rossz, és valóban sok helyen veszedelmes is. Mint egy 6 órai küszködés után egy szűk völgyben haladván — Szomolnokra értünk. Ezen hegy általában csillámpala képletből áll, de magasabb ormán számos kovarcz (*quarz*) darabok kiválva minden más sziklafajtól, több mázsányi nagyságokkal s hó-fehérséggel tüntették ki magokat a hegység zöld mezején. Szomolnok a maga nemében ásványi valamint műtani tekintetben is igen érdekes pontja vala utazásunknak — Itt vala alkalmunk a bányászatot nagyobb szerű alakban szemlélni, s az annyira nevezetes cze ment vizekkel közelebről megösmérkedni. Ezen bányák igen terjedelmesek, rézérczre nézve csak nem kimerít-

hetetlenek; számos aknák léteznek itten (a legmélyebb 180 ölet halad meg) mellyeken víz-mozgonyok ereje által bivaly bőrökben huzatik fel a mélységből az ércz. A bányamenetek kilencz emeletre vannak elosztva, ezek mindegyike az akna nyílásához járul. A mozgonyok általában igen egyszerűen s czélarányosan működnek kizárólag a víz ereje által. Egy részét az itteni aknáknak bejárván, több érdekes tárgyak vonták magokra figyelmünket; minél alábbra haladánk az aknák osztályában, annál észrevehetőbben növekedék a lég melegsége, már a harmadik mélység osztályában, hol a kovag (*pyrites*) a levegő hozzá jártával természet működése által felbontatik, olly annyira növekedék a hőség foka, hogy mindnyájan bő izzadásba jövének; itt már a bányász munkások is ing nélkül kénytelenitnek dolgozni. Az ércz fejtése közönségesen puszkapor erejével történik, az ércz tömege itt némelly helyeken több négyszeg öltre terjed, azonban a keskenyebb rétegek érczdúsabbak szoktak lenni. Ezen hegység nagy részint csillámpalából áll, melly terjedelmes fekvetekben pala agyagba megy átál, s ezen ércz menedékek általános fészket képzik; ugyan ezen kőfajban vannak az aknamenetek is. Az ércz néme kitünőleg réz- és vas-kovagból áll, mellybe némelly más érczek is vegyültek; ezen érczek ön felbomlások következtében több helyeken vas- és réz vitriolt képeznek, melly a támaszfákon részint kéreg, részint csepeg (*stalactit*) alakban mutatkozik, ezen két ércz alkotó részeinek egybe olvadása által vegyes árnyéklatú zöld kékes csepegek alakulnak. Az ércz menetekben bőven csepeg a víz, melly réz és vas olvadékok kepezvén csatornákon folyik ki némelly aknákból, mélyebb helyekről pedig szállgóp által huzatik ki. — Ezen víz réz tartalmú s tulajdonsága a vasat vegytani úton rézzé változtatni. E működésnek fő elve az, hogy minél tovább s több ponton jöjjön a vas ezen érczes vízzel érintésbe. Ennek kezelése ez előtt nem olly tökéletesen volt elintézve, mint jelenleg, hajdan csak egyszerű lejtős csatornán folyt le a vasdarabokra a cze ment víz s így csak kevés ideig hathatott a vasra s ennek átváltozására, mi által a cze ment vízzel igen sok réz folyt le haszon nélkül a patakba; újabb időkben ezen működésen Prybilla ur nevezetes és czélszerű javításokat tett, az előbbeni lejtős csatornákat keresztlépcsőkkel látta el, ezen lépcsők egymástul egy jó lábnyira vannak s mintegy öt lábnyi hosszak, ezek által a cze ment víznek sebes lefolyása gátoltatván, elegendő időt nyer ezen letételre s így csak igen kevés mehet el használatlanul. A felső lépcsők közé vékonyabb vaslemez hulladékok, alább pedig hosszas vas lemezek tételnek, mellyek azután vastagságokhoz képest több vagy kevesebb idő alatt változnak rézzé. Ugyan itt látunk vas üledékből sárga festő anyagot (*das Sfergelb*) készíteni, melly ámbár igen szép, kelen-dőségére nézve még sem igen kapós. — Ezeken kívül több új és czélszerű bányászati találmányokat, és mozgonyokat sziveskedett megmutatni t. cz. Prybilla ur, mellyeknek taglalásába ez uttal nem ereszkedhetünk. A felső bányából az alább helyezett hutába rándulánk; már távolrul látszék ama sűrű s fojtós füst, melly az egész huta vidékit köd formán borítja el; ez a kénkovag pergelése által fejlődővén ki, az egész völgyet ellepi. Itt t. cz. Fluk ur sziveskedett az itteni érczolvasztásnak egész folyamatával megösmertetni bennünket; a hutából Szomolnok végső és legérdekesebb helyére a kénosításhez (*amalgamatio*hoz) jutánk, melly eredetét ama híres Bornnak köszöni, ki legelső volt Európában, és nevezetesen Magyarországon, ezen még mai napig is igen hasznos és divatos vegytani működés létre hozásában. Szomolnok ásványi nevezetességeihez tartozik azon ritka tünemény, mi szerint ott az ugynevezett veres kőhegy tetején a sziklák ormai közt maga a rézércz is kiöttlött. —

Szomolnokra utunkat tovább folytatván, szálas fenyő- és nyirerdők között, egy kellemes völgyön keresztül a regényes fekvésű Svedlérre értünk — innét ismét a magas Hégény hegyén utazánk keresztül; ezen hegyképzet még folytatása a csillámpala képletnek, mellyet itt több helyeken a zöld kő (*saxum viride*) és a pala vált fel. E hegynek tövébe érvén, a völgyöntúli szomszéd hegyek hatalmas mészkő képletet tüntetnek elénkbe, mellyre vastag darájú fővénykő halmozódik, s e fővénykő itten nagyobb kiterjedést nyervén egész a hernád völgyben nyúlik; mellybe mi is elérvén Markusfalván állapodánk meg. Minél érdekesebbnek találánk ezen termékeny vidéket természettudományi kutatásinkra nézve, annál örvedetesebb vala Márjássy Ferencz úr vendégszerető készsége. ki segédkezeket ajánla a vidék érdekeivel bennünket megösmertetni; ezen ajánlatot elfogadván, még azon nap a koterbachi völgybe rándulánk. Utunkba a Hernád mentében délkeletnek tartván, egy igen érdekes szénfővénykő képletet szemlélünk, ennek réteges fekvetei vizirányosak, (horizontal) a legfölsőbbek pedig meredek falakat képeznek, mellyek helyen helyen az idő rongáló viharai által kimosatván vár omladéka idomultak. Folytatván utunkat, apróbb darabok között egy pataknek partján szembeötű volt a fekete kőszén telepzet, jelen vala a szénfővénykő, a szénpala és maga a kőszén is csekély rétegben,

melly azonban e helyen még tökéletes szénne nem alakult; az egészből mindazáltal méltán gyáníthatni, hogy itten hatalmasabb kőszén fekvetek is léteznek, de a mellyekre mind a mellett, hogy a fa szüke e vidéken már eléggé érezhető, még kevés gond fordítatott. Azon jelentésnek, melly e megyéből 1817-ben Nádor Ö Hercegségéhez a markusfalvi kőszén telepzetről adatott, s mellyben ezen telepzetnek hossza 2,000 ölnyire, a kőszén vastagsága pedig egy lábnyira tétetik, valódiságát minden erőli tudakozásunk s tulajdon kutatásunk daczára nem láhattuk bebizonyítva. Főlebb haladván Koterbach szük völgyében, eljutánk az ércz bányákhoz, mellyekből az ugynevezett szürke ércz (Fahlerz) ásatik. ennek ércztartalma réz és kevés ezüst, a kiásott érczet itt helyben eldarabolják, összezúzzák, és mosás által a javát elválasztják — Ezen érczfekvetben az ugynevezett pávafarcszinü réz ércz is találtatik. Elhagyván a koterbachi bányákat, még mindig magosabbra menvén Poráts helységébe jutánk, innen éjszak keletnek tartván, mintegy ¼ óra mulva egy igen érdekes völgybe értünk, ennek egyik oldalán meredek, de virágdús mészkő szirtek emelkednek, másik oldalában pedig egy még kevesé ösmeretes barlang létezik, mellynek terjedelmével még kevesebb vannak tisztában, de mindjárt az elején özön előtti állatok maradványai találtatnak nagy bőségben. A völgy florája kiváltképen a szép és ritka karpáti Csengetyükével tünteti ki magát, a földi csigák közül is néhány érdekes fajakat szedtünk nevezetesen: kétfogú - kétbogyós - saja - s övesbigát (*helix bidens*, *dibotriou*, *faustina*, *cingulella*) hegyi tekereset (*bulius montanus*) szalagos - redős - és szelletes zárászt; (*clausilia teniata*, *rugosa* et *fimbriata*.) Nem örömost válánk meg ezen igen érdekes völgytől, de az alkony útra inte bennünket, ismét Porácson, s koterbach völgyén keresztül Markusfalvára térendők vissza. Más nap halvizsgálati tekintetből leginkább a hegyi patakokban, halászat rendeltetett, mellynek eredményét Reisinger professor úr megvizsgálván, a következő fajokat találta: górgőcse ponty, (*cyprinus gobio*) fekete pontos ponty, (*cyprinus punctatus*) karcú potyka, (*cyprinus phoximis*) közönséges márna (*cyprinus barbus*.) Markusfalvárul Csőtörtőkhelyen keresztül, hol egy régi gót stýlben épült templomot tekintünk meg — Kézsmárkra jövének; itt szándékozánk a Poprád halait meg vizsgálni, melly szándékunkat a történet esetlegesen előmozdítá — épen e napon bocsájtaték le ugyan is a proprádnak egy ága egészen halászat végett, melly kedvező alkalmon kapván, a Proprádnak jelen időbeni halaihoz egész kényelemmel juthatánk. Ezek pedig következők valának: pisztráng, (*salmo fario*) tomolko (*salmo thymalus*) kopoltyok, (*petromyzon branchalis*) hajuszos tergély, (*cobitis barbatula*) közönséges angolna, (*murena angvilla*) menyhal, (*gadus lota*) fejes kolty, (*cottus gobio*) piros szárnyú keszeg, (*cyprinus rutilus*).

Laknak még e vízben az évnek más szakáiban több fajok, mellyeket névszerént velünk tudatnak, ugymint a loszos (*salmo salar*) és a galócza (*salmo trutta*.) Kézsmárk vidékin még az ottani kőbányát is megtekintünk; ez egy halom tetején vagyon, melly Jeruzsálem nevet visel; a kő, melly itt fejtetik, részint vastag, részint apróbb darájú, s ekkor tömött s faragásra alkalmas fővénykő, mellynek rétegei közt kőszén is jó néha elő, de erősebb telep ez ideig még itt sem fedeztetett fel. Augustus 15-én derülének ki legelőször a kárpátnak hatalmas csúcsai, öröm lepte meg keblünket reményünk támadván kedvezőbb időhöz; varázs erejük annyira hatott reánk, hogy azonnal utnak indulánk, azoknak tö- szomszédságokba a nagy szaloki fürdőkhöz menendők; út közben mind inkább édelük a felséges kilátást a kárpát völgyeibe, bérceire, csúcsaira, míg végre Kézsmárktul 3 óra mulva mezei s nem legjobb uton tartozkodásunk helyére Smekszre értünk. Tervünk vala innen a kárpát láncolatát minden irányban megvizsgálni, nevezetesebb pontjaihoz e helyről kirándulni, mi 10 nap folyta alatt nagy részt meg is történt.

Smeksz kies magoska öbölben a középponti kárpátoknak déli részén fekszik mintegy 3077 lábnyi magosan a tengersik felett. Éjszakra a szaloki csúcs és több havasi magosságra emelkedett hegyek védik, miért a viharok e környékre kevésbé hatván, levegője szelidebb, komor időkbén is tűrhető, nyáron pedig gyakran igenis forró. Helyzete valamint a szabad természetet kedvellő úgy a fürdőkhöz élni kívánó közönségnek de a valódi természetbuvárnak főképp kedvező, tövében levén ama nagyszerű látványoknak, mellyekkel a természet e hatalmas hegyláncolatot olly bőkezűleg kitüntette. Innen a középponti kárpátoknak jelentősebb pontjaihoz könnyebben el lehet jutni mint bár melly más helyről, mit nem csak ezeknek közelléte, de azon rend is, miszerént ott helyben vezetőkben s lovakban soha sincs fogyatkozás, főképen elősegít. — A természetbuvár valamint a fürdőket édelő gyönyöreinek

fő alapját maga a nagy természet tevő ugyan itt le, de kivált utolsó években mesterség és emberi szorgalom nem kevésbé segíté elő ezek élvezhetését. Ugyan is a fürdők közelében elhagyván a nagy Szaloki földeket s réteket az allyas erdőn keresztül pár évvel ez előtt új, a réginél sokkal czélszerűbb út vágaték ki, mellyen egyenes irányban ér fel az utazó a fürdők helyére. Ide érvén először is e helynek nevezetességeivel ösmerkedék meg. Az épületek tére nem épen terjedelmes, nyugot felé lejtősen, keletnek pedig meredeken emelkedett, közepén egy patak, melly előbb a fürdők s házi szükségekre használtatik, csörgedez a bércezen lefelé. Ezen térnek mindjárt elején szemlélhetni az ásványos vízforrást, melly két kutacsokból merithető, a víz kristály tisztaságú, könnyű, kelemetes ízű, csekély mennyiségű vas, és aránylag kevés szénsav képzik fő tulajdonait ezen víznek, azt itteni vendégek nagy része időközben gyógyszer gyanánt él vele, de közönséges asztali italul is használják, többen azonban a granit bő s igen jó forrásaiból enyhítik szomjukat. Ezen ásványos forráson kívül van még a fürdők fölő részében, az erdőben két más hasonló forrás, melly azonban csak gyéribben használtatik. A közönséges fürdés, melly itt már rézibb időktől divatozik, melegített vízzel kádokban megy véghez. E hely nevezetességeihez tartozik azonban egy újabb intézet, melly csak pár év előtt állítaték itten fel, ez a körunkban napi renden levő hideg vízgyógy-intézet Prieznitz szerént. De hol is lehet ezt könnyebben létre hozni mint itt, hol számtalan jéghidegségű hegyi patakok setét völgyeken keresztül kigyózdván sietnek oda alá, hol később Poprád vizét képzik. A vízgyógy-intézet czélszerű elrendezését örömmel vizsgáltuk, meggyőződván arról, hogy mit a természet egy részről jótékonyan nyújtott, azt más részről nemes keblü emberek dicsérendő igyekezettel oda yitték, hogy hazánkban is magasabb czéljokért a korszellem kívánatának megfelelően, intézetek életbe lépjenek, s így e részben is egy érezhető hiány pótolassék. Üdvös eredményei ez intézetnek már számosak, mellyek a közönséggel más helyütt fognak közöltetni, mi részünkről csak azt mondhatjuk, hogy a vállalkozók minden haszonlesés szennytől tiszták, fáradozásik jutalmát leginkább szerény öntudatokban és a felgyógyultak áldástszóró elismerésükben helyezik. A fürdőháztul kényelmes út vezet nyugot felé a zuhatagokhoz, mellyek három helyen külön fokozatú magasságrul csordulnak lefelé. Ezen fürdő helyen a vendég-lakó házak nem emelkedtek ugyan fényes palotákká, de egyszerű falusi alakjokban barátságosan kínálkoznak egészséges szobáikkal a hajlékot kereső utazónak. Az alkalmazás és szolgálat elég pontos, az élés módja jó és általában igen jutányos. Mind ezeket a nagy Csáky családnak, mint e hely földes Urának és nagy részben a nemeslelkű haszonbérőnek Reiner János Urnak köszönhetni. A fürdő házaktul délkeletnek egy tekervényes gyalog út vezet a fenyvesen keresztül, az ugynevezett Szépkilátáshoz, honnan a szépségi térségre nyer nyilást a vizsga vándorló, innen valamivel lejjebb a magos lapályon buzog ki a földből egy erős forrás, mellynek kristály vize szüntelenül jádza felfelé az ös granit elmállott porondjait, miért is a lakosok dara főzőnek (Gritzkocher) nevezték el. Augustus 15-kén kezdék meg e vidéken a tulajdon természettudományi kirándulásokat s ezek a Kárpát délnyugoti oldalán aug. 23-ikáig tartának; ez idő folytában következő érdekes helyeket látogatánk meg. Az egyesült kis- és nagy Kolbach völgyének zuhatagait, mellyek bár nem igen magasak, mégis vízbőségek tekintetében igen hatalmasak, átható zugással s vad morajjal töltik el az egész vidéket. Más alkalommal Smekszről Fölka völgyébe rándulánk, melly innen mintegy 2 órányi járásra nyugotnak esik. ezen völgy változékony csoportozata valódi nagyszerű látvány; a patak, melly oda fent a havasok csúcsa alatt létező hosszú tengerszemből ered, mint egy félmérföldnyi útjában 1685 lábnyira esik; folytában igen regényes képeket tüntet elő, eredetéhez közelitvén nőttön nő az érdek, irtóztató szikla darabok lepik a medret, mellyek közt éles zugással nyit magának utat, majd ismét a porond árjába anyira eltűnik, hogy nyoma is alig látható; és már elzártnak tetszik egy roppant szikla telepzet által az egész völgy, mellynek falain a magosrul számos apró csergetegek zuhatagokkal vegyest sietnek alá; de a bátor és fürkész halandó lehetővé tevő még itt is a tovább haladást, némi erőltetéssel fel lehet mászni a meredek sziklafalra, s ekkor még néhány perczig odébb haladván jutalmát leli fáradságának azon lélekemelő látványban, melly reá, a magasan helyezett tengerszem partján várakozik. Maga a tengerszem terjedelmes partja majd mindenütt körül járható; vize hideg, kristály tisztaságú, zöldbe játszó; körülette roppant szikla toronyok emelkednek, az egész öbölben nagy esend uralkodik, mellyet csak a marmota mormoga (*arctomys marmota*) átható füttyölése, a vízi pityer és havasi csalogány szelid hangjai szakasztanak néha félbe. Ezen hely többnyire kitűzött czélja azoknak, kik a Fölka völgyét kedv-töltésből s kandiságból szokták meglátogatni. Innen még főlebb haladván, az ugy nevezett gránátfalhoz érhetni; ez az ös maglára hal-

mazott a tengerszem felett mint egy 200 lábnyi magasságra emelkedett csillámpala szirt, mellyben külön nagyságú gránát szemek találtak; színe ezen gránátoknak veres, keménysége s jegesedése nem elegendő arra, hogy a szükséges simítás által mint ékszer használható lenne; csak kevés vendég tér innen vissza a nélkül, hogy e. en gránát falból emlék gyanánt ne zsákmányozna. Innen még fölebb szikladarabról darabra hágdosván, nem sokára a felső, kevesbé lejtős öbölbe juthatni, ez az előbbi völgyeknél (minthogy már a marha ide fel nem juthat) növénydúsabb, s tetemes magossága (Wahlenberg szerint 5459 láb a tengersik felett) miatt, ritkább havasi növényekkel diszlő; itt tenyészik a hideg tarnics, (*gentiana frigida*) mohforma kőtör, (*saxifraga bryoides*) kék likagyan (*svertia perennis*) és a kajmatsór (*pedicularis*) némely ritkább fajai. Ezen öböl felső részének mélyületeit már örökös hó lepi, valamivel felebb s balra épen a csúcsos szirtek oldalában látszik a hosszú tó, melly maga nemében a legvadabb és borzasztóbb látványt idézi elő; magassága Wahlenberg szerint 5817 láb, öble irtóztató magas, meredek, s kopár szirttornyok által környezett; az enyészetnek szembeszökő példáját tüntetik itt elő az elmállott maglának tömentelen omladékai, mellyek igen zordonná és majd járhatatlanná teszik ezen öblöt; itt ott élvezheti a fűvész mégis fáradságának gyümölcseit, némely oly növényeket gyűjthetvén e helyütt, mellyekre másutt nem igen tehet szert, nevezetesen a szép jeges szironták, (*ranunculus glacialis*) deli kőtör, (*saxifraga muscoides*) gyászoló szaka (*sedum atratum*) s több efélék e helyen díszlenek. Ki a hosszú tengerszem vizének eredetét kívánja kifürkészni, az éjszának és még mindég felfelé tartván egy szűkebb öbölbe ér, mellyben örökös a hó és jég, ennek felületén tovább haladván tisztán hallani a jégtakarék alatt csörgedező, s a hosszú tóba siető patakokat; e szűk völgynek legfelső végén az ugy nevezett Lengyel Gerinczet éri el a vándor, mellyről a túlsó éjszaki oldalra le nézván, 1000 lábnyi borzasztó mélység tárog felé, ennek fenekén a jeges tengerszem tűnik fel, mellyet september táján közönségesen már ismét jég borít.

A most említett Fölka völgyénél nem kevesbbé találtak érdekesnek a kis kolbach, és az öt tengerszem völgyeit, mellyeket augusztus 19-én látogatánk meg. Smekszrül keletéjszának tartván, a már említett egyesült kis, és nagy kolbach völgyén keresztül, a kis kolbach völgyébe értünk, ezen zordon, de regényes völgynek mindjárt eleje érdekeltlyes tüneményekkel lepi meg a vizsga vándort; a távolról kigyózdó völgy csermelye szűk szirtek közé szorúlván, egyszerre mintegy 120 lábnyira zuhan alá egy a mélységből szilárdan felnyuló szikla csúcsra, mellyen majd gőzzé zuzatván még néhány lábnyira függetlenül tájézik alá. A zuhatag közeliben a gőzzé vált viznek nedvétől a legnagyobb távolságra harmattal tellyes, melly az itteni növényeket kifogyhatatlanul táplálja. E zuhatag szomszédságában vagy az ugy nevezett lépcsőke (*das Treppchen*) melly maglaomladékból képezve nagyobbszerű lépcsőkhöz némi hasonlatossággal bír. Ezt elhagyván, a kis kolbach völgye többféle s érdekes alakban mutatja magát; termékenysége havasi növényekre nézve kielégítő, itt láttuk bőven tenyészni a kucsmás sisakvirágot, (*aconit. cammar. et napellus*) fehérhátú kákolyát, (*caecalia albifrons*) havasi csorbókot, (*sonchus alpinus*) hamvas és kárpáti üszögőrt, (*senecio alpinus carpaticus*) rózsaberzét, (*rhodiola rosea*) bíbor szakát, (*sedum purpureum*) havasi sarkvirágot, (*delphinium alpinum*) őszitarnicsot, (*gentiana amarella*) bérczi holgyomált, (*hieracium alpestre*) s több efélét.

A madarakból egy kőszáli sas, (*aquila fulva*) több rendes diótörőt (*corvus caryocatactes*) fenyves és búbos czinegékét vevénk észre; a robarok seregiből néhány fajakat gyűjtöttünk, nevezetesen: islandi aranykát, (*chrysomela islandica*) havasi futrinkát, (*carabus alpinus*) jurine zalonczát, (*sterostichus Jurinei*) érczes kalátot (*calatus metallicus*).

A völgy mentében az úgy nevezett tűzkőhöz értünk; ez egy roppant szikladarab, mellynek boltozatja alatt az idő viharától mentesíti magát az utazó, itt a legjobb víz közeliben telepednek le közönségesen a völgy látogatói; kiket pedig az éjnek homálya fenyeget, azok szintén menekvő helyet találnak alatta. E helyről felfelé és jobbra tartván, meredek s fáradságos ösvényen érhetni el egy a gránitfalból kiharapódzó rézércz telephez, melly mintegy 5—6 lábnyi szélességű rézérczel (*malachittel*) reczézett maglából áll: ezen ásvány csekély ércz tartalma, de leginkább alkalmatlan helyzete végett nem igen használtatik. Mentül felebb haladánk a völgyön, annál fáradalmasabb leve útunk, míg utóbb vagy csak egyik szirt darabról a másikra hágni, vagy pedig meredek szikla falakon leheté mászni; végtére a felső magla bástyán is (mellyen mintegy 70 lábnyi magasságról eső zuhatag üzi zajgó játékát) felvergődvén, ohajtott célunkhoz, az öt tengerszemhez érünk. Örvend a lélek e nagyszerű természetjátékának, s jó-

tévőleg hat a fáradt testre e helyzet lapályos mivolta. Az öböl, melly délfelé nyílik, szép nagy, a havasi virágoknak valódi termő helye. Az alsó tengerszemnek magasságát Wahlenberg 6121 lábra teszi; ettől nem nagy távolságra esik a többi négy is, mellyek csak csekély fokozatú emelkedés által vannak egymástól elkülönözve; terjedelmük nem igen nagy; az ötödik vagy is a legfőbb ekkor igen csekély vala. Itt kinyugodván huzamósabb ideig, flórának nevezetességeiben gyönyörködünk, megraktuk fűvész tárczáinkat következő növényekkel nárczis kőköröcsin, (*anemone narcissiflora*) havasi ikrapikk, (*arabis alpina*) havasi kappanőr, (*arnica Doronis*) színes csenkesz, (*festuca picta*) nagyvirágú holgyomál, (*hieracium grandiflor.*) egyvirágú polyvahordó, (*hypochoeris helvetica*) csermely kőtör, (*saxifraga rivularis*) gyászoló szaka, (*sedum atratum*) bérczi harangrongy, (*soldanella alpina*) havasi szigoráll, (*veronica alpina*) s más több eféle növényekkel. Szét tekinténk a szűk öböl rejtekibe, fellebb is haladánk még valamivel, hol az öböl nagy része hókéreggel boríték, melly alatt észrevehetőleg csergedeztek a kis patakok, itt már az innenső jeges völgyben valánk, melly felett a kárpáti tetők legmagasabbika emelte fel büszke csúcsát, ez az ugy nevezett jeges völgy-csúcs, (*eisenthaler Spitz*) e helyen van a kőszáli zergéknek főtanyájok és forduló pontjok, hol is leginkább szokták zaklatni őket.

Ezen kirándulásokon kívül uti társunk egyike, még mi a fürdők közeliben fürkésznék, a lomniczi tetőt is megjárta, honnan több érdekes növényeken kívül gyűjteményünk még kárpáti gyopárral (*gnaphalium carpaticum*) és törpe zsoltinával (*cnicus pygmeus*) szaporodott meg.

A középponti kárpát dél-délnyugoti részének természettudományi megvizsgálása következő általános eszméket tüntete előnkbe:

a.) A hatalmas hegyképlet majd kizárólag maglából s ennek számtalan árnyéklatiból állván az ösképlethez tartozik, csak kevés pontokat foglal el a halmazott alakú s változékony színű csillámpala, mellyben néhol gránát rejtezik. A hegyderék oda fönt éles gerinczekre s szakadozott meredek kopár sziklaormokra oszlik, mellyek nagyszerű és borzasztó látványt varázsolnak elő. Az idő vas foga századok óta e havasok magosságából már igen sokat lerombolt, s még jelenleg is igen feltűnő azon folytonos enyészet, mellyet a magla elmállása napról napra okoz.

b.) A növényzet állapota általában nem a legbujább, s Európának más havasival sokban megegyező; az allyasban szép fenyves erdők terjednek, mellyek tövében leginkább veres és fekete áfonya, (*vaccinium mirtilus et vitis idea*) repcsényhanga, (*erica vulgaris*) és a lopvanösző családnak számos fajai díszlenek; valamivel felebb helyel helyel a veres fenyő (*pinus larix*) és a czirbel fenyő (*pinus cembra*) csoportoznak; még fellebb e fenyő fajok csak gyéren s eltörpülve sinlődnék, a henye fenyő pedig csúszó törzsökével nagyobb téreket foglal el, mellyeken áthaladni igen bajos vagy épen lehetetlen. Ezen fajnak önállását némely természetvizsgálók kétségbe vonták, de számos saját bélyegei önállását meggyőzőleg kivívják. Az előbb említett növényeken kívül láttuk itt még tenyészni s gyűjtöttünk is következőket:

kucsmás sarkvirág, *Aconitum cammarum*.
 csorros „ „ *rostratum*.
 katika „ „ *napellus*.
 bérczi tippán, *Agrostis alpina*.
 venyige napicz, *Aira flexuosa*.
 karélyos bokál, *Alchemilla vulgaris*.
 tompalevelű müköcs, *Androsace obtusi folia*; W.
 havasi kőköröcsény, *Anemone alpina*.
 nárczis „ „ *narcissifolia*.
 sáfrányszín apárka, *Apargaea crocea* W.
 havasi ikrapikk, *Arabis alpina*.
 félbe szárnyas ikrapikk, *Arabis halleri*.
 hanyagolt ikrapikk „ *neglecta* Schult.
 „ „ „ *ovirensis*.
 havasi kappanőr, *Arnica doronicum*.

bötykös „ „ scorpidies.
 kárpáti zab, *Avena carpatica*.
 borzas „ „ hirsuta.
 változékony zab, *Avena versicolor*.
 kereklevelű csengetyűke, *Campanula rotundifolia* varietas minor.
 bérczi „ „ alpina.
 kárpáti „ „ carpatica.
 setétkék „ „ pusilla.
 keserű foszlár, *Cardamine amara*.
 cserje bogács, *Carduus personatus*.
 külön levelű bogács, *Carduus haeterophyllus*.
 kormos sás, *Carex atrata*.
 rozsdás „ „ ferruginea.
 vigály „ „ pauciflora.
 borzas baraboly, *Chaerophyllum hirsutum*, var. glabrellum.
 havasi madárhúr, *Cerastium alpinum*.
 bérczi aranyvirág, *Chrysanthemum alpinum*.
 szívlevelű dugasor, *Cineraria cordifolia*.
 havasi „ „ alpina.
 kalán torma, *Cochlearia officinalis*.
 havasi sarkvirág, *Delphinium alpinum*, Kitaib.
 törpe szegfű, *Dianthus pumillus*.
 buglyos szegfű, *Dianthus superbus*.
 hegyaljai tarkőr, *Doronicum austriacum*.
 hüvelyes gyapú, *Eryophorum vaginatum*.
 változó csenkesz, *Festuca spadicea* Generchich, varia Wild.
 színes „ „ picta K.
 csere galaj, *Galium sylvestre* Pollich.
 őszi tarnics, *Gentiana amarella*.
 prémes tarnics, *Gentiana ciliata*.
 kornis „ „ pneumonanthe.
 hideg „ „ frigida.
 fecske tarnics, „ „ asclepiadea.
 ligeti gerely, *Geranium sylv.* L.
 fodros gerely, *G. phaeum* L.
 norvégi gyopár, *Gnaphalium norvegicum*.
 kárpáti „ „ carpathic. Wahl.
 henyélő „ „ supinum L.
 bérczi holgyomál, *Hieracium alpestre* W.
 nagyvirágú „ „ grandiflor. Wald. Kit.
 egyvirágú polyvahordó, *Hypochoeris helvetica*.
 hármasszittyó, *Juncus trifidus* L.
 gatyás „ „ spadiceus W.
 leveletlen bordamag, *Laserpitium simp.* L.
 kaptos korpafű, *Lycopodium clavatum*.
 szártetéző „ „ selago.
 havasi mizsót, *Myosotis alpina*.
 zöld kosbor, *Orchis viridis* L.
 gyűrűs kajmácsór, *Pedicularis verticillata*.
 erdei raponcz, *Phiteuma spicatum*.
 gindár perje, *Poa laxa*, Hänke.

pötyögős „ „ sudetica W.
 kétsoros „ „ disticha.
 tekert czikszár, *Polygonum bistorta*.
 jeges szironták, *Ranunculus glacialis*.
 hegyi „ „ montanus W.
 rózsá berze, *Rodiola rosea*.
 kétanyás lórom, *Rumex digynus*.
 kertű sóska, *Rumex scutatus*.
 deli kötör, *Saxifraga muscoides*.
 mohforma kötör, *Saxifraga bryoides*.
 őszi „ „ autumnalis.
 csermelyi „ „ rivularis.
 bibor szaka, *Sedum purpureum*.
 gyászoló szaka, „ „ atratum.
 száratlan sziléne, *Silene acaulis*.
 kárpáti üszögör, *Senecio carpathicus*.
 hamvas „ „ incanus.
 törpe zsoltina, *Serratula pygmaea*.
 bérczi harangrojt, *Soldanella alpina*.
 havasi ritkarój, *Solidago alpina*.
 bérczi „ „ alpestris Wild.
 havasi csorbóka, *Sonchus alpinus*.
 kék likagján, *Svertia perennis*.
 havasi demutka, *Thymus alpinus*.
 bogláros torolya, *Trollus europaeus*.
 havasi szattyú, *Tussilago alpina*.
 bércze szigoráll, *Veronica alpina*.
 deréce „ „ beccabunga.
 nagyvirágú viola, *Vioia lutea* var. lutea.
 fekete afonya, *Vaccinium myrtillus*.
 veres „ „ vitiae idea.

c) Az állatok seregéből több apró és őseretes fajokon kívül említhetni a kőszáli zergét, és a mormogát, melyek meglehetősen mennyiségben tenyésznek még itt; medve csak ritkán mutatkozik a kárpát e résziben. A madarak seregéből az év külön szakáiban, sok faj fordul ugyan itten meg, állandó tanyájok vagy az azonban a többi közt a siket- és nyirfajdnak, a havasi csalogánynak és vízi pityernek; úgy néhány billegető fajnak; az éjeli és nappali ragadozók száma is meglehetősen ugyan, sasok azonban csak gyéren vehetők észre e hegységben. Hüllők közül leginkább két gyík faj tűnt fel, a hegyi és sárga hasú gyík, chersai paizsóczt (vipera chersa) is találtunk, de fekete paizsóczra, mely itt szintén honos, nem akadhattunk. Hallal kivált pisztránggal az allyasban bővelkednek a patakok, ide magasabb helyeken gyérebbek, s ezek is többnyire igen soványok. A robarokban és csigákban te granitképletű vidéket gazdagnak mondani nem lehet, de aránylag több érdekes faj jó elő mint a lapályban.

d.) A völgyek többnyire igen hasonlóak egymáshoz; az allyasban dús növényzet, erős patakok s szelidebb alak bélyegzi őket; felebb gyérebb, de érdekes havasi növényzet, számtalan szikla om-ladékok s víz zuhatagok jellemzik; eredetük többnyire öblös, havasi tóval s szikla tornyokkal környezett. —

e.) Ezen hegységben elszórt számos havasi tavak valamint külső alakukra, úgy eredetük és helyzetükre nézve általában s nagy részben meg egyeznek. Többnyire 150 lábnyi magosság táján oda fönt, hol a hatalmas hegytömeg gerinczekre oszlik el, meredek szikla csúcsok emelkednek a magasságba, ezek között nagyobb kisebb hézagok s szűköblök lévén örök hóval telvők, a nyár hevében eme lassan de fogyhatatlanul szivárgó hóviz, valamint a sziklatornyok tövében sőt néha ma-

gában a tengerszem fenekében is fakadozó források elegendő táplálékul szolgálnak az említett havasi tavaknak. Ezek partján a sziklafalak tövében omladék göröngy dombok nyúlnak el, illyekkel nagyobb vagy kisebb körídomban egy harmada, fele, sőt néha nagyobb része is vétetik körül e tavaknak, mellyek a vizekre által ismét híven vissza adatnak. E víz kristály tisztasága, igen hideg, üvegben szín nélküli, medrében többnyire zöldbe, néha barna s vereslő színbe játszó, a mint a közeli tárgyak, a víz feneké s mélysége ezt határozzák. E tavak többnyire öbölben helyezvük, hol a szivárgó vizek rezegésin kívül halotti csend uralkodik. E helyen veszik a völgyek eredetüket; ugyan is a völgy felé majd minden tengerszem hárántos szikla fallal záratik el, mellyen a havasi tavak vize keskenyebb vagy szélesebb utat nyitván magának, külön fokozatu zuhatagokat képezvén erős zugással siet alá a völgynek, útjában több érdekes tüneményeket idézván elé. A völgyek s öblök egy átaljában tömördek nagyobb s kisebb sziklaomladékokkal telvük, mellyek a járást nehezítvén néhol egész új hegyekké emelkednek, ha e szikla darabok nagyok, s buvó helyet eszközölők, akkor tüzelő köveknek neveztetnek, ezek az idő viszontagságai ellen menedékül szolgálnak.

Jelentősebb pontjait a délnyugoti kárpátnak bójárván Smekszet elhagyánk, s e hegység délkeleti s részint éjszaki oldalát választánk kutatásunk tárgyává, minek következtében Roksra jövünk, innen a zöld és veres tengerszemhez rándulánk ki. Estnyugotnak tartván buja növényzetű fenyvesek között haladánk. A hegység képzete itt már nem granit, hanem havasi mészkő vala, a flóra dúsabb alakban mutatkozik mint a kárpátok délnyugoti részén, itt akadunk legelőször a bűzös poloskirre (*Cimicifuga foetida*) az alsóbb állatok seregében is az előbbeninél gazdagabbnak tapasztalánk e vidéket. Felebb haladván a völgyön az ugy nevezett rácz tető mellett a kézsmárki juhakol közelébe érünk, innen még mindig nyugotnak s felfelé tartván végre elég fáradalmas ösvényeken a zöld tengerszemhez érünk. Ez mintegy 4,700 lábnyi magosságú a tenger színe felett, alakja hosszas kerekded, vize kristály tisztasága, igen hideg, könnyű, s tiszta ízű, medrében zöldbe jádzó, környezete e tengerszemnek igen nagyszerű. Csak nem partján emelkednek fel a borzasztó magosságú függerányos sziklatornyok, mellyek közül némelylek 3000 lábnyi magosságúak; illy oriási csúcs kiváltképen 5 tűnik ki a többi fölött, innen éjszaknyugotnak látszik a hires karbunkulus torony, mellyet egy henger alakú szikla tömeg képez, s mellyről a vidék ábrándos regéket mesél. A virány ide fönt gyér s nagy részben a dél nyugoti öblökével megegyező. — Vissza tértünkben, a fekete s töcséres havasi tavakat is meglátánk, s a többi növények közt, a holgyomál levelű kötőrré (*saxifr. hieracifolia*) s a szögletes tarnicsra (*gentiana angulosa*) akadánk, melly fajokat a déli oldalon nem találtunk. — Érdeklünkben lévén a kárpátnak éjszaki részit is megvizsgálni, augusztus 24-én Javorinára utazánk s innen más nap hatalmas őserdők között, de kényelmetlen úton Bialka folyó völgyébe érünk; e folyó választja el a szomszéd Galicziát Szepes vármegyétől; átkelvén rajta, annak bal partján, és már Galicia földén Bialka ellenében mindég felfelé tartván, mintegy 3 óra multával a kárpát havasi tavainak legérdekesebbéhez a lengyel halas tengerszemhez érünk. Ez terjedelmére nézve a kárpát tavainak legnagyobbika, területe 56 holdat foglal el, hossza mint egy 1,600 körülete pedig 4,200 lépésnyi; vize igen hideg, kristály tisztaságú, jó ízű, fenekén 10 lábnyi mélységben minden szikla darab s az úszkáló pisztrángok is tisztán láthatók. Ezen pisztrángok, mellyekből nekünk is sikerült egy példányt fogni, igen soványok s izetlenek. Vizi robarok e vizekben csak igen gyéren tenyésznek. Mélysége ezen tengerszemnek Klein ur mérése szerint délkeleti részén 192 lábnyi, partja, mellyet némely helyeken a henye fenyő borít, nagy részben egyenetlen sziklaomladékokkal tellyes de mégis körül járható. Bájoló s minden képzelődést túlhaladó közeléke szerfelett meglepő, oriási magasságra emelkedett s ábrándos alakokba csoportozott sziklatornyok környezik a csendtellyes öblöt, mellyek a víz tükrén híven vissza adatván a nagyszerű látványt kettőztetve emelik. Az öböl éjszaki részén hárántosan nyulik el egy omlott sziklatömeg, melly a völgyet elzárja, s mellynek közepén a bő tengerszem vize magának útát nyitott; ezen mintegy 80 lábnyira emelkedett sziklabástyan Homolács úr egy kényelmes fahajlékot építetett, melly a vándor számára nyitva áll. Egész idáig a folyó mentiben kocsit vezet, közel a házhoz egy kereszt áll, mellyen e fölírás olvasható: „hic non plus ultra, non supra, nisi in Cruce Dni N. J. C.“ Hogy a látogatók ezen érdektellesség helyét minél kényelmesebben élvezhessék, említett Homolács úr a tengerszemre egy kompot is szállított, ennek segédelmével a havasi tó minden irányban átevezhető. Egy pár órai tartozkodásunk után sajnosan váltunk meg e varázs erejű felségés vidéktől, útunkat ismét vissza felé a Bialka bal partján Galicziába folytatandók.

A kelet s éjszaki kárpát hegységének rövid vizsgálásából következők észrevételeink:

a) A hatalmas hegyképlet itten már nagyobb terjedelemben a havasi mészkőben tűnik fel, az éjszaki csúcsok igen meredeken s többnyire függirányosan nyúlnak alá, a hegység alsó ágazatja érczel, kivált vassal bővelkedő, mellyre több helyeken hámorok is állitattak.

b) A növényzet dúsabb s némelly más fajokkal jellemzett, nevezetesen a bók a (*phaca*) fajai úgy a bűzös poloskir, (*Cimicifuga foetida*) holgyomál levelű kötőr (*saxifraga hieracifolia*) a szögletes tarnics (*gentiana angulosa*) s más több növények leginkább a kárpát e részén díszlenek. Éjszaki oldala a kárpátnak zordonabb, vidéke hűsebb, arnyékosabb, az allyasban vadvizes, néhol nagyobb terjedelemben lápos és megjárhatatlan; illy helyeken az utak hosszabb vonalban is fenyő szálakkal vannak kirakva, mellyeken csak bajosan történik az utazás. Az erdőség itt terjedelmesebb s magosabbra emelkedett mint a déli oldalon. Itt láthatni még az őserdőknek nagyszerű maradványait, aggyuhar s bükfákat fenyvekkel keverve s az apróbb állatok seregéből sokat ígérő dült s enyészetnek indült számos vastag törzsököket.

c) A fauna általában de különösen a kisebb állatok osztályára nézve gazdagabb mint e hegység déli oldalán — Ezen természettudományi kirándulásunk alkalmával bégyűjtött tárgyaknak részletesebb leírását más helyüve tartván fel, azon forró ohajtással végzem soraimat, ébredjen e nemzet hazája keblében elszórt kincsei iránt forróbb részvétre, s méltányolja e tanulmányokat valahára figyelmére, hogy így anyagi mint szellemi tekintetben e mezőn is magasabb tekintet s dús áldást arathasson.

A hódról a bánságban

közli

S c h m i t z N e p o m. J á n o s,
fehértemplomi gyógyszerész.

A budapesti egyesült hirlap 53. számában közzétett meghívás által figyelmeztettem a magyar orvosok és természetvizsgálók, folyó évi augusztus 8-kán, Temesvárat tartandó nagy gyűlésére; mellyre mivel személyesen meg nem jelenhetek, bátorkodom a következőket közleni.

Ifjabb éveimben a természet vizsgálata volt kedvencz és leggyakoribb foglalatosságom, — mellyel később hivatalomnak eleget teendő, kénytelenitéték felhagyni, jelenleg tehát csupán azon vizsgálatimat és észrevételeimet bátorkodom közleni a nagytekintetű gyülekezettel, mellyek a honunkban találtató hódokat illetőleg megemlítésre méltók.

A bánati határőrő illyr zászlóalj kerületében fekvő Dubovátz nevű falutól Ó-Moldováig, valami nyolcz mértföldnyi távolságra, a duna szigetein, közel a partokhoz, földalatti barlangokban lakik a hód. Laka két kimenettel van ellátva, mellynek egyike a fűzes erdőbe, másika pedig a víz alá nyílik, s e mellett annyira tágas, hogy 1823-ikban 6 darab — három öreg, és három fiatal találtatott ugyan azon egy laküregben. — Színe világos barna, hátát meredő szőr futja végig, melly alatt kékes-szürke finom gyapjú létezik; bőre, különösen a hátán felette kemény, s azért kikészítésre nem alkalmas, és csak a hasbőr egy részét lehet e cézlra fordítani. Az egész állat súlya valami 30—40 fontnyi, hangja hasonló a csipegő rigó hangjához. Széles, erős és igen éles előfogai borsárga színű zsiradékkal bevonvák; a fő majd nem nyak nélkül egyesült a törzsökkel; a szemek úgy a fülek is kicsinyek és gömbölyűk, az első lábak öt ujai,

mellyek szinte izmos, éles és hosszú körmökkel ellátva, szabadok; a hátsó lábakon levők ellenben uszó hártáival vannak összekötve; farka pikkelyekkel fedett, mellyek közül egyes mereven szőrök állanak ki.

Valamint a himnél úgy a nősténynél is az alfelen négy nyílás létezik, mellyek közül a két mellő nagyobb egyike a hudoőbe, másika a végébe nyílik; következőleg azon állítás, hogy a hód, mint a madarak, ugyan egy nyíláson bocsátja ki az emésztetet a vízzel, alaptalan, mivel e nyílás bőr által van ketté választva.

A két hátsó nyílás kicsiny, úgy hogy csak tollal lehet bele hatni; két hüvelyknyire az alfel alatt, mellynek mindegyike külön erszénykével van ellátva, mellyben hamuszínű, lágy állományú zsiradék, az úgy nevezett Hódzsir (*Axungia Castorei*) foglaltatik. — A hódony (*Castoreum*), melly a has alsó részén létező két zacskóban jó elő, mellyek kívülről az alfel nyílásával összeköttetve, a legnagyobbak 5—6 hüvelyknyi hosszúságúak, s heveny állapotukban valami 11 latot nyomnak. Ezen zacskók tartalma nem fahéjszínű zsíros anyag, mint némely természetrajzokban hibásan olvashatni, hanem kénsárga sajt-képző állomány tetemes mennyiségű folyadékkal körülvéve, s nagy elővigyázattal kell a kimetszésnek megtörténni, ne hogy ezen nedv elvesztegetődjék, melly a hódony szárításánál annak állományát szembe-tűnőképen változtatja. — A kéményben történt kiszáritás után a hódony kénsárga színe világos fahéj színűvé változik, többé vagy kevésbé eldörzsölhető, nem kemény, a friss vágáson nem fénylik. — A hód mindig kövér, szalonája szagát kivéven hasonlít a disznóéhoz, — húsa sötétszínű, jól elkészítve a marhahúshoz hasonló; de szívóssága s keletlen ize miatt a kedvencz ételek közé korántsem számítható.

1824-ben hét darab kitémésre elkészített hódbőrt küldtem fel Pestre Hassenstab Keresztély János-úrhoz, s nem kívántam egyebet, mint saját költségim megtérítéseül három pengő forintot darabjáért, de a fennevezett úr csak két darabot adhata el, a többi öt, mint írta, elromlott. Ezek között két fiatal volt, — s itt meg kell jegyezni, hogy ezeknél is jelenvannak ugyan a hódonyzaskók, de kevés mennyiségű nedven kívül bennök semmi állomány nem találtatik. A honunkban tanyázó hódnak e leírása szerintem csalódás nélküli, mivel én talán huszat, mellyet alkalmam volt megvehetni, magam bonczoltam s vizsgáltam meg, s mindenkor ugyanazon tünetényeket találtam.

Majd nem hét év mult el, hogy egy hód sem kerüle többé szemem eleibe; — s úgy vélem, hogy vagy tudatlan kezek által pusztítatnak-el, vagy talán elvándorlottak. Ohajtani lehet, hogy a kór-mány erre figyelmeztetvén, óltalmi rendszabályokat bocsátana közre e hasznos állatokra nézve; részem-ről a kiméleti intézvények vezérlését díjmentesen örömet magamra vállalnám. Mivel pedig a duna szigetén rendszerint olly egyének hivataloskodnak, kikre egyszersmind az erők feletti örködés is bizatott, hivatalos utasításukhoz csatolandó mentő szabályok úgy vélem czélszerűek lennének.

Ide melléklek még egy, az ökör farkkórú — (*verbasum tapsus*) virágain robar-készítette természetes szövetet, a robart azonban nem láthatván, nem is valék azt képes meghatározni. — A fonadék már 15 éves, s némi csekély jelentőségű rongálást kivéve, mindedig épségben megmaradt. —

Egy órányira, simagdús hegyrétegben, az ólomszürke Foszlánykövel (*Alumen plumosum*) főleg kitűnő borsárga tajtékkő is találtatik; földszint azonban igen tisztátalan s mennyire tudom eddigé honunkban nem jöve elő — Ha időm meg fogja engedni, néhány darabot hozandok addig, míg a nagy tekintetű gyülekezet Temesvárat tartandja üléseit; ellenkező esetben nem fogom elmulasztani Pestre is további vizsgálat végett felküldeni. —

Még valami juta eszembe húsz év előtti ásványászi kirándulásimból, melly, úgy vélem, nem épen érdektelen. — A bánási határőrző oláh ezred Ohaba-bistrai százada kerületében, Glimboka falu mellett, a Bistra folyón túl — az úgynevezett fenyőréthez — (*Pojana a Bradulai — Tannenwiese*) vezető úton, fenn a hegyekben kis csörgő patak folydogál, mellynek kristályhullámiból, a toaldékok közül több nemes fajú drágakövek ragyognak elé. Találtam itt gyönyörű napmást, (*heliotrop.*) varagjege-czeket kettős tekékben (doppelt pyramiden.) s különös szépségű tünléket (*Jaspis*) A szüregből (*Grauvacke*) álló hegyfaj sziklái között, gyakran szabályos alakú üregek találtatnak, mellyekben egykor jegedzett ásványok létezhetek. Egyébiránt az egész ásványdús hegység méltán megérdemli a szak emberei figyelmét s úgy vélem, hogy különösen Loszna és Mérül vidékét egy sem hagyandja el benső megelégedés nélkül. —

A Bosioschtól Orsováig tartó dunavidék kevés ásványi kincset rejt ugyan, az Eibenthal, vagy Tissovicza falu melletti vidéket kivéven, de annál figyelemre méltóbb a földbuvár (*geognosta*) s fűvészre nézve. — Itt több helyen kőszén mutatkozik és ásatik is; de tetemes mennyiségű vaskovond tartalma miatt csekélyebb becsü a többi bánásínál. —

A hegyfaj áll csillám- és agyagpala, fővény-, mondola, és mészkőből, különböző színezetű márványból, kigyla is ugyan bőven találtatik, de uralkodó a mészkő. — A növényzet az egész bán-ságban feltűnőleg különböző. — Bosioschtól Orsováig öröm dagasztja a vándor fűvész keblét, levén itt több ritka növényeket mint például: a bánási bazsál — (*poeonia banatica*) kereklevelű kőrifa — (*fraxinus rotundifolia*) bibircsós kecskerágó (*evonymus verrucosus*), — és többeket. — Reményem, hogy fáradhatatlan szorgalmú fűvészünk, Wierzbicky bányaorvos úr e tárgyról többet szöland. — Részemről e vidéket a növénytan kedvellőinek méltán ajánlhatom. — A hozzám legközelebbi környék torlasztott hegyekben, tiz ölnyi mélységig, növénylenyomatok, szenesült növényrészek, elmállott és kőült kagylók nagy számmal találtatnak, s ha kívántatik, az azokból gyűjtemény felállítására telyes készséggel ajánlom magamat. —

Örömemre fog szolgálni, ha ezen rövid közlésem által nem épen érdektelen tárgyakat legalább megemlitheték. —

Caricineae

in Regnis Hungariae, Slavoniae, Croatiae nec non magno Transylvaniae
Principatu sponte nascentes enumeratae ac digestae
a Joanne Heuffel Medicinae Doct.

Carices Hungariae a lustris quinque objectum excursionum mearum botanarum praecipium et dum vacabat investigationum fuere; peragravi idcirco magnam Hungariae partem, a lacu Peisonis usque altissima Carpatorum Scepusii cacumina et hinc meridiem versus usque Tibisci Danubiique oras, et cum ante annos sedecim specimen inaugurale mihi dandum fuisset, Caricum hungaricarum Monographiam scripturus eram; at tempora et circumstantiae laborem differre jubebant, quod quidem nunc non doleo; ab eo enim tempore fato ad ultimas versus Valachiam oras delatus, hic rarissimarum stirpium novam detexi patriam. Ex repetitis praeterea investigationibus mihi persuasum est, Caricis genus quoad fructus fabricam homogeneas utcumque complecti species, quoad vero inflorescentiam, sexus dispositionem, stigmatum numerum, organorum in fructu quorundam praesentiam aut absentiam diversissima comprehendere vegetabilia; ita ut eodem fere jure singulae plantarum familiae uno comprehenderentur genere; cum praeterea novissimis detectis genus hocce specierum numero in infinitum ditatum fuerit, conatus sum id naturali quodam modo in genera plura, aut si mavis sectiones subdividere, speciesque ex affinitate dislocare; do tamen hic laborem ad patriae species restrictum, ut eum ex Caricologia Hungariae mox typis excudenda, extraxi, alienigenarum schema relinquens iis, qui ingenio, tempore, bibliothecis, museis et hortis botanicis adjuti, huic labori pares sunt. Meis autem conatibus, etsi exiles et mancos eos judicaveris, fave L. B. utroque si videbitur.

Maukschia*)

Spica solitaria dioica aut rarius androgyna; perigynia plus minus elongata, plano-convexa aut obsolete trigona, demum patula. Stigm. 2. Arista ad nucis basim nulla.

*) R. D. Mauksch Pastor condam Schlagendorfsium in Scepusio, relictis curis pastoralibus, Kesmarkini scientiis solum vivens, locupletissimum Scepusii herbarium, annotationibus acutissimis instructum Cel. Wahlenberg. anno 1813, mihique 1827. in Carices Hungariae indaganti benevole aperuit.

1. *M. laevis*. *Carex laevis* Hopp. exs. Cent. 3. *C. dioica* Linn. Spec. II pag. 1379. *C. Linnaei* Degl. in *Locol. Gall.* II. pag. 627. *C. Linnaeana* Host. *Gram.* III. p. 51. T. 77. *Vignea dioica* Reichenb. excurs. n. 376.

3. *M. scabra*. *Carex scabra* Hopp. exs. Cent. 3. *C. dioica* Host. *Gram.* I. p. 32. T. 41. *C. Davalliana* Smith Britt. III. p. 964. *Vignea Davalliana* Reichenb. excurs. n. 377.

Psyllophora.

Spica solitaria androgyna, basi feminea; valvae persistentes; perigynia oblonga, subteretia aut obsolete trigona, utrinque attenuata, demum reflexa. Stigm. 2. Rudimento rhacheolae aut arista ad nucis basim minuta.

Ps. vulgaris. *C. pulicaris* Linn. Spec. II. p. 1380. *C. psyllophora* Linn. Suppl. p. 413. *Vignea pulicaris* Reichenb. excurs. n. 378.

Leucoglochin.

Spica solitaria androgyna, basi feminea; valvae caducae; perigynia teretia, elongata, subulata, demum reflexa. Stigm. 3. Arista ad nucis basim nulla.

L. pauciflorus. *Carex Leucoglochin* Ehrn. *Bajt.* I. p. 186. *C. pauciflora* Lightf. *Scot. p.* 543. —

Callistachys.

Spica solitaria multiflora, androgyna, basi feminea; valvae subcaducae; perigynia oblonga, trigona utrinque stipitata, demum reflexa. Stigm. 3. Seta ad nucis basim nulla.

C. pyrenaica. *Carex pyrenaica* Wahlenb. *Act. Holm.* 1803. p. 139

Genersichia*)

Spica solitaria pauciflora, androgyna basi feminea; valvae persistentes; perigynia ovato-subglobosa obsolete trigona, patula Stigm. 3. Rhacheola ad nucis basim filiformis biloba.

G. obtusata. *Carex obtusata* Liljeb. *Act. Holm.* 1793. p. 69. T. 4. *C. Spicata* Schk. *Car. p.* 11. n. 5.?

Cryptoglochin,

Spica composita spiculis in capitulum aggregatis, androgynis, superne masculis; perigynia subtripectra, setam subulatam, apice trilobulatam, e basi nucis emergentem includentia. Stigm. 3.

C. curvulus. *Carex curvula* Alt. *Pod. n.* 2295 T. 92. f. 3.

Schelhammeria Moench.

Spiculae arcte capitato-aggregatae involucretae, basi masculae; valvae superiores comosae; perigynia lanceolata; pedicellata, longissime rostrata. Stigm. 2. Seta ad nucis basim nulla.

Sch. capitata Moench. *Suppl. p.* 119. *Carex cyprioides* Linn. *Syst. Veg. p.* 703. *C. bohemica* Schreb. *Gram. II. p.* 52. T. 28. f. 3.

*) Samuel Genersich M. D. Civitatis L. R. Leutsoviensis Physicus scripsit Enumerationem et Catalogum Plantarum Scepusii.

Vignea Pal. Beauv.

Spicae compositae aut decompositae; spiculae in rhachi aut ramulis sessiles, alternae aut sparsae, androgynae; perigynia plano — aut gibboso-convexa. Stigm. 2. Seta ad nucis basim nulla.

Sect. I. Stellutatae: Spicae compositae spiculae basi masculae; perigynia plano-convexa, rostrata, patentia aut stellutim divergentia.

1. *V. stellulata* Reichenb. excurs. n. 389. *Carex stellulata* Good. in *Linn. Trans. II. p.* 144. *C. Lecrvii* Willd. *Prodr. n.* 95.

2. *V. Grypos* Reichenb. excurs. n. 384. *Carex Grypos* Schk. *Car. II. f.* 193. *C. pelulata* β.) *leptophylla* Heuff. herb.

Sect. II. Vulpinoideae: spicae compositae aut decompositae, spiculae apice masculae; perigynia plano-convexa, rostrata, patentia aut divergentia.

3. *V. divulsa* Reichenb. excurs. n. 406. *Carex divulsa* Good. in *Linn. Trans. II. p.* 160. *C. nemorosa* Lumn. *Poson. p.* 418.

4. *V. muricata* Reichenb. excurs. n. 390. *Carex muricata* Linn. *Spec. II. p.* 1382. β.) *virens* Reichenb. excurs. n. 391. *Carex virens* Lam. *Dict. III. p.* 384. *C. nemorosa* Host. *Gram. IV. T.* 81.

γ.) *contigua* Hopp. in *Sturm. Car. VI. n.* 2.

5. *V. vulpina* Reichenb. excurs. n. 408. *Carex vulpina* Linn. *Spec. II. p.* 1382.

β.) *nemorosa* Reichenb. excurs. n. 497. *Carex nemorosa* Willd. *Spec. IV. p.* 232. *C. aristata* Kit. herb.

Sect. III. Chordorrhizae: spica composita spiculis in capitulum laxum aggregatis, superne masc.; perigynia imbricata, plano convexa, in rostrum plus minus cariosum bilobum aut bidentatum attenuata.

6. *V. chordorrhiza* Reichenb. excurs. n. 383. *Carex chordorrhiza* Ehrh. in *Linn. Suppl. p.* 414.

7. *V. stenophylla* Reichenb. excurs. n. 382. *Carex stenophylla* Wahlenb. *Act. Holm.* 1803. p. 142. *C. arenaria* Lumn. *Poson. n.* 919 excl. diagn. etsyn. fide specim. *C. juncifolia* Schk. *Car. p.* 26. n. 18. *C. glomerata* Host. *Gram. I. p.* 32. T. 44.

8. *V. divisa* Reichenb. excurs. n. 398. *Carex divisa* Huds. *Angl. p.* 405.

β.) *rivularis* Schk. *Car. f.* 87.

9. *V. schoenoides*. *Carex schoenoides* Host. *Gram. I. p.* 35. T. 45.

Sect. IV. Arenariae: spica decomposita spiculis spicato-congestis, masc. et fem. plerumque androgynis intermixtae; perigynia plano-convexa, nervosa, marginata, marginibus serrulato-scabra, in rostrum bidentatum adtenuata.

10. *V. intermedia* Reichenb. excurs. n. 403. *Carex intermedia* Good. in *Linn. Trans. II. p.* 154. *disticha* Huds. *Angl. p.* 403.

11. *V. arenaria* Reichenb. excurs. n. 405. *Carex arenaria* Linn. *Spec. II. p.* 1381.

Sect. V. Paniculatae: Spica composita vel paniculata, spiculis superne masc; perigynia ovata, gibboso-convexa, laevia; rostrum bidentatum marginibus serrulato-scabrum.

12. *V. paradoxa* Reichenb. excurs. n. 410. *Carex paradoxa* Willd. *Act. Ac. Berol.* 1794. p. 39. T. 1. f. 1. *C. canescens* Host. *Gram. I. p.* 43. T. 57.

13. *V. paniculata* Reichenb. excurs. n. 411. *Carex paniculata* Linn. *Spec. II. p.* 1383. *C. subramosa* Kit. herb.

14. *V. teretiuscula* Reichenb. excurs. n. 409. *Carex teretiuscula* Good. in *Linn. Trans. II. p.* 163.

Sect. VI. Heleonastes: Spica composita, spiculis serie simplici alternatim dispositis, inferne masc., rarissime inferiores masc. fem. — Perigynia plano-convexa, nervosa, glabra, in rostrum breve ore integrum aut leviter emarginatum glabriusculum attenuata.

15. *V. elongata* Reichenb. excurs. n. 394. *C. elongata* Linn. *Spec. II, p.* 1383.

16. *V. canescens* Reichenb. excurs. n. 394. *Carex canescens* Linn. *Succ. n.* 842. *C. curta* Good. in *Linn. Trans. II. p.* 145.

17. *V. lagopina* Reichenb. excurs. n. 386. *Carex lagopina* Wahlenb. Act. Holm. 1803. p. 145. *C. leporina* Linn. Lapp. n. 322. *C. approximata* Hopp. exs. Cent. 3.

Sect. VII. Ouales: Spica composita serie simplici alternatim dispositis, inferne masc. — Perigynia plano-convexa, nervosa, angulis marginato subalata, in rostrum bidentatum marginibus serrulato-scabrum attenuata.

a.) Radix fibrosa, caespitosa.

18. *V. leporina* Reichenb. excurs. n. 396. *Carex leporina* Linn. Spec. II. p. 1381. *C. ovalis* Good. in Linn. Trans. II. p. 148.

b.) Radix repens.

19. *V. brizoides* Reichenb. excurs. n. 392. *Carex brizoides* Linn. Spec. II. p. 1381.

20. *V. Schreberi* Reichenb. excurs. n. 379. *Carex praecox* Schreb. Spic. p. 63. *C. Schreber.* Schrank Bay. Flor. I. p. 278.

Sect. VIII. Axillares: Spica composita spiculis alternis, inferne masc., inferioribus remotissimis, bractea foliacea longa suffultis; perigynia plano-convexa, compressa, superne marginata, in rostrum ore bidentatum, marginibus serrulato-scabrum acuminata.

21. *V. remota* Reichenb. excurs. n. 399. *Carex remota* Linn. Spec. II. p. 1383.

Carex Linn.

Spicae monoicae plerumque, subsessiles aut pedunculatae, suprema una plures masculae aut androgynae, reliquae femineae. Stigm. 3 rarius 2. seta ad nucis basim nulla.

I. Carices verae: Stigm. 3.

* Spicae plures, terminalis androgyna, basi masc. reliquae fem. aut omnes androgynae.

Sect. I. Atratae: Perigynia erostrata vel rostro brevi tereti truncato, oblique abscisso aut leviter bidentato.

1. *C. atrata* Linn. Spec. II. p. 1386.

2. *C. aterrima* Hopp. Car. n. 52.

3. *C. Buxbaumii* Wahlenb. Act. Holm. 1803. p. 164.

Sect. II. Fuliginosae: Perigynia oblonga, membranaceo-marginata, rostrata; rostro longo, ore submembranaceo, bicuspidato.

4. *C. fuliginosa* Sternb. et Hopp. Denkschr. 1816. p. 163. *C. frigida* Host. Gram. IV. p. 50. T. 90. *C. proboscidea* Kit. herb. *C. magellanica* Bot. Scepussii ante Wahlenb.

** Spicae plures, terminalis mascula una — plures, reliquae femineae.

A. spica terminalis masc. solitaria.

Sect. III. Ferrugineae: Spicae plures, terminalis masc. solitaria, rarius 2; fem. 2 — plerumque longe pedunculatae; bracteae vaginantes foliaceae; perigynia oblonga, nervosa, rostrata; rostrum marginatum, serrulato-ciliatum, antice planum, ore membranaceo-bilobum aut bidentatum.

a) Radix fibrosa.

5. *C. ferrugina* Schk. Car. I. p. 92. *C. sempervirens* Vill. Delph. II. p. 214. *C. spadicea* Baumg. Trans. III. p. 308 excl. Schk. et All. syn. *C. varia* Host. Gram. I. p. 59. T. 80. *C. carpatica* Kit. herb. *C. firma*, β.) subalpina Wahlenb. Carp. n. 961.

6. *C. lacvis* Kit. in Willd. Spec. IV. p. 292.

7. *C. firma* Host Synops. p. 509. *C. pygmaea* Kit. herb.

b.) Radix stolonifera.

8. *C. Mielichhoferi* Schk. Car. II. p. 66. *C. ferruginea* Scop. Carn. II. p. 225.

Sect. IV. Psilostachyae Spicae fem. 2—4, plerumque longe pedunculatae pendulae bractea vaginantes foliaceae; perigynia trigona nervosa, laevissima, rostrum marginatum glabrum bidentatum bifidumve.

9. *C. brachystachys* Schrank Bay. Flor. I. p. 294. *C. tenuis* Host. Gram. IV. p. 51. T. 92. *C. compressa* Kit. in Willd. Spec. IV. p. 276.

10. *C. sylvatica* Huds. Angl. I. p. 353. *C. Drymeja* Ehrh. Beytr. II. p. 139. *C. psilostachya* Kit. in Willd. Spec. IV. p. 289.

Scit. V. Leptostachyae: Spicae sim. 2—6, plerumque longe pedunculatae, pendulae; bractea vaginantes foliaceae; perigynia trigona; glabra; rostrum breve ore truncatum aut leviter emarginatum. —

11. *C. strigosa* Huds. Ang. p. 411. *C. Liptostachys* Ehrh. Phys. n. 48. *C. patula* Lumn. Posen. n. 945. descriptio excl. dragn. et Syn.

12. *C. maxima* Scop. Carn. II. p. 229. *C. Agastachys* Linn. fil. Suppl. p. 414. *C. pendula* Linn. Trans. II. p. 168.

Good. in 13. *C. capillaris* Linn. Spec. II. p. 1386.

Sect. VI. Limosae: Spicae fem. 2—3, longe pedunculatae cernuae aut pendulae; bractea subfoliaceae amplectentes aut brevissime vaginantes; perigynia subrotundo-ovata, lenticulari-compressa, rostello minuto, tereti, truncato.

14. *C. limosa* Linn. Spec. II. p. 1386.

Sect. VII. Nitidae: Spicae fem. 1—2, breviter pedunculatae, erectae vaginantes aphyllae aut foliaceae — mucronatae; perigynia globoso-ovata, striata, glabra nitidaque; rostrum teres, ore membranaceo oblique truncatum aut bilobum.

15. *C. alba* Scop. Carn. II. p. 216.

16. *C. nitida* Host Gram. I. p. 53. T. 71. *C. verna* Schk. Car. p. 99. *C. conglobata* Kit. in Willd. Spec. IV. p. 281. *C. semicylindrica* Kit. herb.

17. *C. supina* Wahlenb. Act. Holm. 1803. p. 158. *C. campestris* Host Gram. IV. p. 49. T. 88. *C. glomerata* Schk. Car. I. p. 79. *C. pusilla* Kit. herb.

Sect. VIII. Lasiocarpa: Spicae fem. 1—3, sessiles aut infima pedunculata; bractea amplectentes aut breviter vaginantes, membranaceae aut foliaceo mucronatae; perigynia pubescentia aut tomentosa, obovato-trigona; rostrum breve ore truncatum aut leviter emarginatum.

a.) Radia fibrosa.

18. *C. montana* Linn. Suec. II. n. 845. *C. collina* Willd. Spec. IV. p. 260. *C. emarginata* Kit. in Willd. Spec. IV. p. 262.

β.) Coarctata Kit. herb.

19. *C. pilulifera* Linn. Spec. II. p. 1385.

20. *C. gynobasis* Vill. Delph. II. p. 206. *C. alpestris* All. Ped. n. 2329. *C. diversiflora* Host. Gram. I. p. 53. T. 70.

b.) Radix stolonifera.

21. *C. ericetorum* Poll. Palat. II. p. 886. *C. ciliata* Willd. Spec. IV. p. 261

22. *C. praecox* Jacq. Austr. V. p. 23. T. 446. *C. ericetorum* Lumn. Posen. n. 932 non Poll. *C. truncatula* Kit. herb.

β.) umbrosa Host Gram. I. p. 52. T. 69.

γ.) rhizostachya Lois. Gall. II. p. 309.

δ.) pyriformis Láng herb.

23. *C. trachyantha* Dorn. in litt.

24. *C. tomentosa* Linn. maut p. 123. *C. filiformis* Lum. Posen. n. 933. non Linn.

β. angustifolia Kit. herb.

Sect. IX. Ornithopodae: Spicae fem. 1—3, pedunculatae, erectae; bractea vaginantes aphyllae; perigynia pubescentia, obovato-trigona; rostrum brevissimum ore emarginatum.

25. *C. humilis* Leys. Hall. p. 175. *C. clandestina* Good. in Linn. Trans. II. p. 167.

26. *C. ornithopoda* Willd. Spec. IV. b. 255.

27. *C. digitata* Linn. Spec. II. p. 1384.

Sect. X. Miliaceae: Spicae fem. 2—3, densiflorae, pedunculatae, cernuae; bractea vaginantes foliaceae; perigynia elliptico-oblonga, obtusa erostrata.

28. *C. pallescens* Linn. Spec. II. p. 1386.

Sect. XI. Laxiflorae: Spicae fem. 2—4, pedunculatae, laxiflorae; bractea vaginantes foliaceae; perigynia subgloboso-ovata rostrata; rostrum teres oblique truncatum.

29. *C. panicea* Linn. Spec. II. p. 1387.

30. *C. pilosa* Scop. Carn. n. 1162.

Sect. XII. Oligocarpae: Spicae fem. 1—2, laxiflorae, breviter pedunculatae, erectae; bracteae vaginantes foliaceae; perigynia obovata, ventricoso-trigona, in rostrum bidentatum, aut bifidum, serrulato-scabrum subito acuminata.

31. *C. depauperata* Good in Linn. Trans. II. p. 181.

32. *C. Michellii* Host. Synops. p. 507.

33. *C. brevicollis* Lam. et Cand. Flor. Franc. IV. p. 295. *C. rhynchocarpa* Heuff. Flor. 1833. p. 364. specimen juvenile. *C. bifida* Kit. herb. β) *puberula* Heuff. herb.

Sect. XIII. Flavae: Spicae fem. 2—3, approximatae subsessiles; bracteae vaginantes foliaceae, patentes perigynia subrotundo-ovata, inflata, in rostrum antice planum, margine serrulato-scabrum ore bidentatum acuminata.

34. *C. flava* Linn. Spec. II. p. 1384.

β) *polystachya* Goed. Helv. VI. p. 97.

35. *C. Oederi* Ehrh. Calam. n. 79.

β) *polystachya* Heuff. herb.

Sect. XIV. Distantes: Spicae fem. 2—4, omnes aut saltem infima remotae, bracteae vaginantes foliaceae, erectae; perigynia ovata, subinflata, in rostrum antice planum marginibus serrulato-scabrum, bidentatum aut bifidum acuminata. Ligula oppositifolia.

36. *C. fulva* Good. in Linn. Trans. II. p. 177.

37. *C. Hornschuchiana* Hopp. Car. Germ. p. 76.

38. *C. flavescens* Host Gram. IV. p. 53. T. 96.

39. *C. distans* Linn. Spec. II. p. 1387.

40. *C. binervis* Smith in Linn. Trans. V. p. 286.

41. *C. extensa* Good in Linn. Trans. II. p. 175.

B. Spicae terminales masc. 2—3.

a.) *Perigynia glabra.*

Sect. XV. Secalinae. Spicae fem. 3. subsessiles; bracteae vaginantes foliaceae, erectae; perigynia plano-convexa, in rostrum acute bifidum, marginatum, ciliato-serratum, antice planum acuminata.

42. *C. secalina* Wahlenb. Act. Holm. 1803. p. 151.

Sect. XVI. Flavae: Spicae masc. subbinariae fem. 2—3. pedunculatae cernuae; bracteae breviter vaginantes foliaceae; perigynia elliptico-oblonga, compresso-convexa, scabriuscula; rostellum brevissimum ore truncatum aut submarginatum.

43. *C. glauca* Scop. Carn. II. p. 223. *C. flavica* Schub. Spic. app. p. 150. *C. recurva* Good. in Linn. Trans. II. p. 184.

β) *alpina* Heuff. herb.

γ) *transylvanica* Heuff. herb.

δ) *erecta* Heuff. herb.

Sect. XVII. Paludosae: Spicae fem. 2—4 breviter pedunculatae, erectae; bracteae amplectentes foliaceae; perigynia oblongo-ovata aut conica, nervosa, in rostrum breve bidentatum bicuspidatum attenuata.

44. *C. paludosa* Good. in Linn. Trans. II. p. 202. *C. acutiformis* Ehrh. Calam. n. 30.

β) *Kochiana* Cand. Monsp. p. 89.

45. *C. riparia* Curt. Lond. fasc. IV. T. 60. *C. crassa* Ehrh. Calam. n. 59.

46. *C. nutans* Host Gram. I. p. 61. T. 83.

Sect. XVIII. Vesicariae: Spicae fem. 2—4. breviter pedunculatae erectae; bracteae amplectentes foliaceae. perigynia subgloboso-ovata, infata, nervosa rostrum compressum bicuspidatum.

47. *C. ampullacea* Good in Linn. Trans. II. p. 209. *C. vesicaria* β) Linn spec. II. p. 1389. —

48. *C. vesicaria* Linn. Spec. II. 1388.

Sect. XIX. Pseudo-Cyperus: Spicae masc. subbinariae; fem. 4—6. longe pedunculatae, pendulae, bracteae vaginantes foliaceae; perigynia ovato-lanceolata, nervosa, in rostrum bicuspidatum attenuata; valvae lineari-subulatae.

49. *C. pseudo-cyperus* Linn. Spec. II. p. 1387.

b.) *Perigynia hirta.*

Sect. XX. Trichocarpae: Spicae fem. 2—3 subsessiles, erectae; bracteae amplectentes foliaceae; perigynia ovata, turgida, in rostrum breve bicuspidatum attenuata.

50. *C. filiformis* Linn. Spec. II. p. 1358.

Sect. XXI. Hirtae: Spicae fem. 2—3 subsessiles erectae; bracteae vaginantes foliaceae; perigynia plano-convexa in rostrum bicuspidatum acuminata.

51. *C. hirta* Linn. Spec. II. p. 1389.

II. Carices desciscentes; Stigm. 2.

Sect. XXII. Auritae: Spicae fem. 2—3 subsessiles, erectae; bracteae amplectentes vel brevissime vaginantes, basi biauriculatae, foliaceae; perigynia elliptica, plana; rostrum brevissimum teres, oblique truncatum aut leviter emarginatum.

53. *C. Goodenovii* Gay.

C. caespitosa Good in Linn. Trans. II. p. 195. et omnium fere post cum Auct. *Vigna caespitosa* Reichenb. excurs. n. 416.

53. *C. dacica* Heuff. herb. *C. saxatilis* Baumg. Trans. III. p. 296? ecl. Synon.

54. *Caespitosa* Linn. Spec. II. p. 1388. *C. struta* Good, in Trans. II. p. 196. et omnium fere post cum Auct. *Vigna stricta* Reichenb. excurs. n. 415.

55. *C. acuta* Linn. Spec. II. p. 1388.

A gazdasági s barmászati szak-osztályban részt vett tagok

n é v s o r a.

Preyer János, városi főbíró.

Niamesny Ignác, tanácsnok.

Romvalter Theophil, baromorvos.

Feldinger János, vál. polgár.

Karl József, városi hadnagy.

Freund Ferencz k. k. ülnök

Koronghy, polgár-mester.

Popovits Márk, táblabíró.

Popovics János, ügyvéd.

Serbán Demeter, ügyvéd.

Steria Pál, ügyvéd.

Georgevics Mihál, ügyvéd.

Klapka József, táblabíró.

Dunajszky Henrik, rajztanító.

Karner Vilmos, lelkész.

Rauch Károly, k. k. ülnök.

Wiszkidenszki János, gazdatiszt.

Konyovics Péter, táblai h. jegyző.

Strohmeier Ferencz, városi Szószóló.

Tullics György, jegyző.

König Sándor, kereskedő.

Fülep Lopold, ügyvéd,

Szabó Antal, alispán.

Kazy István, táblabíró,
Jeszenszki Ferencz, táblabíró.
Kosztolányi László, k. t. jegyző.
Kosztolányi István, jegyző.
Gróf Kemény József.
Gróf Gyulay Lajos.

A gazdasági s barmászati szakosztály Jegyző könyve.

Első Szám.

Klapka József t. bíró úr, a gazdaság előmozdításában mind hosszú közhivatalkodása alatt, mind pedig egy gazdasági újság kiadásával szerzett érdemei tekintetéből, a köz tisztelet kijelentése mellett, egyhangulag elnökül, Fülep Leopold pedig Jegyzőül elválasztván, s tudomásul feljegyztetik.

Második Szám.

Elnök úr megemlítvén ama kölcsönös segílyt, mit a gazdaság s barmászat, mint kiegészítő részei a gazdaságnak szélesb értelemben, egymástól nyernek; — minthogy a tapasztalatok kölcsönös kicserélésének gyakorlati útján ez legbiztosabban érhető el: fölshólitá a számosan egybegyűlt tagokat azoknak előterjesztésére, bemutaván egyszersmind Kappisz Ernest úrnak, barom orvos s gazdának Würtembergből, illy czimű értekezését: „Beitrag zur Oeconomie und Thierheilkunde,“ — mellynek felolvasása után, végeztetett:

Értekező úr a barom-gyógytanról, miként az mint tudomány mivelletik és mint művészet gyakoroltatik, valamint annak viszonyairól a gazdasághoz, továbbá a legelés s istállóani étetés különböző hatásairól az állatok életére, párhuzammal a magyar s württembergi gazdasági miveltiségre, értekezvén: nem csak felette érdekes tárgyakra vonja a figyelmet, hanem helyes észrevételei egyszersmind éles ítélletű gyakorlati emberre mutatnak, és midőn virágzó hazájáról néhány hü vonással emlékezik ellentétben honunk pusztáira, mellyeken árnyékok sem talál a kifáradt márha: megerősít bennünket ama általánosán már elterjedt meggyőződésben: mikép minden törekvéseink a honi gazdaság körül nem képesek teljesen célhoz vezetni, ha csak fel nem szabadítatik a föld, ha meg nem szünik az ösiség, flscalitás, s ha végre a birtokolhatás minden honpolgárra nem terjesztetik ki. — De nem kevesebb fontosak a birkarüh felőli észrevételei; mert Valz Gottlieb Henriknek, már 1812-ik évben Stuttgartban kiadott illy czimű könyvében: „Natur und Behandlung der Schaaf-Raude,“ közzé tett, de nálunk majd nem egészen ösméretlen gyógymóddal megismertet. — Miknél fogva értekezése köz felolvasásra egyhangulag ajánlatik.

Harmadik Szám.

Szóba hozattatván a sörtés: s egyéb marhánál gyakran mutatózó torokgyík (häufige Bräune) mellynek gyógyítása e vidéken olly ritkán sikerül: mint tapasztalással igazolt gyógymód följegyeztetik a következő:

Ha a nyájban e betegség mutatkozik, jó azoknak, kik még attól menteknek látszatnak, óvó szerül (Praeservativmittel) beadni, ha soványak, 2 lat kénsavas szikéleget, (glauber-só Glauberfalz) és szinte annyi salétromot, egymással vegyítve, ha hizottabbak a kénsavas szikéleg helyett kettős só (arc. duppl.) adatik a kitett mennyiségben, melly a kisebbek s malaczoknál 1 1/2 s 1 latra száll le. S e szerek használtatnak a betegeknek is gyuladás előtt azon hozzáadással, hogy akkoron vérecsapolás végett a füleket s farkot fel is kell vágni. Ha a gyuladás már beállott, sóvasas higany (Calomel) 10 szemerral (gran) adatik nagyoknak, 5-el kisebbeknek. Midőn végre a da-

ganat is már mutatkozna: a torok közepében felvágatik az, s vagy kiégetni kell, vagy maró szerek használatával, mik között a köznépnek a paprika béle ajánltathatik, kigyógyittatik.

Negyedik Szám.

Általános lévén ama panasz, hogy a repczének néha fele is aratás s behordás közben elvesz, annak jókori levágása mellett az azonnali behordás ajánltatott.

Jegyző

Fülep Leopold.

Értekezés

a gazdaság és barmászatról,

előadva

Kappisz Ernest
würtembergi gazda s barmász által.

Örömemre szolgál a tisztelt gyülekezet előtt, magyarhon tudósai, s olly férfiak körében, kiknek honuk java s virágzása szívükön fekszik, mély tiszteletemet, s a közjóra munkáló éber törekvéseiken őszinte örömet kijelentenem. Hogy e tudományos célja volt a tisztelt gyülekezetnek, bizonyos vagyok benne azon oknál fogva, mivel munkálatiban részt venni a külföldiek is szívesen meghívá, hogy így a nyelvkülönbség sem gördítvén akadályt elejekbe vizsgálataiban részt vehessenek. A tudomány minden nyelvkülönbség szük körén felül emelkedik, az minden nemzetek közbirtoka, mivel egy s ugyanazon tárgy feletti vizsgálatoknál, ugyan azon czélt tűzzük ki rendszerint magunknak. Ezen czél elérésére többeknek őszpontosított munkássága annyival inkább megkívántató, mivel a természetben rejlett erők megismerésében csak fokokint haladhatni előre. A mi úgy tűnik föl, mint egyes embernek észrevétele, csak részletes tünemény lévén, nem nyújt tökéletes alapot, mellyre lényeges okokat lehetne építeni; egyennemű részletes tünemények azonban többektől különböző helyen s időben észrevétele, összegét képzik azon tapasztalatoknak, mellyek az ok és okozat megismerésére vezetnek. — Szükséges tehát valamint a természettudományok szélesen kiterjedő mezején, úgy különösen az ezekkel rokon barmászat és gazdaságban is, hogy a szak embere, tulajdon s önálló vizsgálódásainál, ne csak a maga nemzete s vele egykorú tapasztalataira figyeljen, hanem figyelemmel kísérje más nemzetek észrevételeit is, hogy egyes, de rendszeres összhangzásban levő tapasztalatok után a természet elvét felfoghassa.

Hogy azon alapelveket megismerhessem, mellyek szerint magyarhonban a baromtenyésztés kezeltetik, egy év előtt ide költözék, s így az egyes viszonyokat a helyszínén könnyebben átláthattam, mintsem ha azokat csupán történeti adatokból kellett volna meritenem s örömmel kiemelvén utazásomban gyűjtött néhány észrevételeimet, azokról fogok a tisztelt gyülekezet előtt szólni. És pedig

1-ör a barmászatról, a mint az mint tudomány ápoltatik, s mint mesterség kezeltetik, s annak a gazdasághoz viszonyáról.

2. Az állatok életviszonyainak különbségéről, még pedig:

a.) a szabadbani legeltetés.

b.) istállóani tartás mellett — párhuzamban magyarország és némethon gazdasági miveltisége között különösen Würtembergre vonatkozva, s tekintetbe vévén az ez által feltételezett életmódját az állatoknak. —

3. két kórtani tárgyról, u. m

a.) a juhok rühéről —

b.) a veszettségről. —

A barmászat gazdasági tekintetben.

A barmászat s gazdaság régidők óta csak mesterségeknek tekintvén, s az első a földészeti gazdálkodás körébe vonatván, a tudományilag üzött baromorvoslást illetőleg, igen kevés hagyománnyal bírnak e részben az előidőből. — Néhány évtized óta külön tanodák állítatván értelmes barmászok s gazdasztek czélszerű képezetősére, lépések tétettek arra is, hogy a barmászat a gazdaságtól, mint külön tanulmány elválasztassék.

Élettani tekintetben a barmászat és gazdaság egymást annyiban kiegészítik, a mennyiben mind a kettőnek egy alapja van, t. i. az állatok élete minden feltételeinek tökéletes ismerete. Ennek következtében az állattani élettan mind a kettőnek talapul szolgál, és ha bár ezen két szakot külön tekintve csak segédtudomány ugyan, de minden esetre igen fontos. És még is épen ezen tan hanyagoltatik el leginkább, mivel sokan, kik a barmászat gyakorlatára vagy gazdaságra hivatatra tartják magokat, nem nyomozzák ezek kufjeit, s a rendszeres életműködés szünteleni vizsgálatát, s az erre beható föltételek ismeretét egészen elhanyagolják. Némely azt véli hogy csodákat teszen, ha egy beteg barmot érvágás vagy hasajtó szer által megmentve lenni gondol, de észre sem veszi, hogy épen ő okozta a betegséget az állatnak épkorabani természetelleni tartása által. Sok a helyett, hogy a betegség valódi okait fürkészné s azok következtében, czélszerű intézvényekhez fogna, hogy az állatot a betegség vizatérésétől jövőre megmenthesse, segédkönyvekben buvárkodik, azokban valami csodás hatásu rendelményt feltalálni reménylven: s míg ő hon barmászati synonymiák faragásán s azoknak elhelyeztetésén izzadoz, az alatt a mezőn a juhász, ökrész vagy csikós vágatva kergeti a rá bízott barmot itatni, minek káros következményei közül csupán a gyakran ez által okozott gyuladási bántalmakat, s azokból eredő maradványkórokat említem. Hasonló nagy hibák történnek a legelők kiszemelésénél is, nem is említvén, hogy a szegény barmok csak ritkán találnak védhelyre az idő viszontagságai ellen. — A mellett hogy az illető barmászati kontárkodás és föltozás, öszvesen véve a gazdaságnak kevés hasznot, legtöbb esetben csak kárt okoz, a tudományos barmászatra nézve is siker nélküli. — Csak ott, hol a barmász önálló és független, vagy a gazda a barmászatot szaktudományának választá, lehet üdvös eredményt várni. A gazdaság érdekében csak félig kielégítő, ha a barmász csak a beteg gyógyítására szorítottatik, s meg nem engedtetik neki, hogy nézeteit szabadon kimondhassa, s azokat életbe is léptethesse, mert a barmásról minden esetben és tellyes joggal fel lehet, sőt fel kell tenni, hogy ő az állatok kellekeit, mind egészséges, mind beteg állapotukban ismeri; mivel nekie az életművezetést, s a rendszeres életfolyam föltételeit szinte ismerni kell. S ezen elvből kiindulván szerintem az a valódi barmász, a ki nem csupán egy beteg egyént tud orvosolni, hanem ezreknek egészségét, s életét képes feltartani. Ezen okból mind a gazdára, mind a barmásra nézve szükségesnek és nagy fontosságúnak tartom, hogy a házi állatok élettaniát szorgalmasan tanulják. Hogy pedig maga a barmászati szak is nagyobb tekintélyre juthasson, érdemes lenne, hogy a mennyire lehet, tudományosan mivelt férfiak szánnák reá magokat, de hogy aztán gond nélkül alkalmazást, állásukhoz szükséges védelmet, s szabad hatáskört is találnának. —

Most átmegyek a házi állatok életviszonyai különbségének ábrázolására, a szerint, a mint azok vagy szabadon legeltetnek, vagy istállóban tartatnak.

Azon állatok élete s betegségei, mellyek istállóban tartatnak, különböző alakban tűnnek előnkbe azokétól, mellyek a szabadban legeltetnek. Tapasztalatim szerint az istállóba zárt barom sokat vesz természeti vidámságából, s az izmok vastagságából, ellenben a tej és zsir elválasztására alkalmasabb. Egészséges istállóban tartatván, az időváltozások ártalmas befolyásai ellen védve van. Gyuladásokra kevésbé, inkább emésztési bántalmakra hajlandó. — Az idegen faj eredetisége, a mint ezt déli némethonban sweiczi és hollandi nagyobb fajakkal szokták fentartani, hamarabb megszűn az istállóban tartás mellett. Ellenben a szabadban legelő barom megtartja természeti vidorságát, izmai jobban kifejlődtek, de téjre s zsirra nézve kevesebb hasznot hajtó, mint az elébbeni; nagyobb hajlamú a gyuladásokra, s fájának eredetiségét huzamósb ideig megtartja. —

A legeltetés és istállóban tartás lényegesen föltételeztetik a föld miveletének állapota, s a lakosságnak bizonyos térföldöni aránya által: s nagy fontosságú, mind a barmászatra mind a gazdaságra nézve ismerni a legeltetési modorból az istállóztatásba való átmenetet, mivel attól függ valamely

status e részbeni anyagi jóléte, és mivel általa a barmok élte s betegségei is különféleképen módosíthatnak. És hol következendek be Europa minden országai között ezen átmenetek inkább mint épen magyarhonban, melly épen most anyagi kifejlődésének első korszakában van.

Hogy ezen átmenetekre futó pillanatot vetvén, azoknak képét előállithassam, szabad legyen egy általános rajzban azon különbségekről szólni, melly a gazdaságban létezik azon országokban, hol mind a két neme a barom tartásnak divatoz, különös figyelemmel követvén az ezen alapútt különböző tartását a barmoknak, és e végre párhuzamot vonni magyar- és némethon között. Gondolják meg, uraim! hogy némethon még kevés század előtt merő erdőség és nem mivelt föld volt, s most például Würtembergben csak annyi erdőseget találhatni, mennyi szükséges hogy építési tüzelő fát elegendő mennyiségben szolgáltatson; a többi részeiben az országnak csak kevés helyeket fogunk találni mellyet emberi szorgalom és munkásság kertté vagy jól művelt szántófölddé át nem változtatott volna. A fő s mellék utak oldalain, bizonyos távolságra nemesített gyümölcsfák diszlenek. Csak valami 30 év előtt mind ezek dicséretre sem méltattak, most pedig kiviláglik, mit tehet szilárd akarat czélszerű intézkedés, s egy mindenütt tisztelt böles kormány belátása. —

Württemberg valami 384 □ m földön közel 1,800,000 lakosokat számlál, s ezek valami 80,000 lovat, s több mint 800,000 szarvas marhát tartanak istállóban. Miután pedig itt böles intézkedések következtében, a föld felszabadítatott, az ösiség eltöröltetett, s a birtokolhatás minden honpolgárra kiterjesztetett, s minden birtokosnak szabad tetszésére hagyatott birtokát részekre felosztani; ebből virágzott ki azon erődús közép-rend, melly azon igyekezett, hogy kézművészete mellé birtok részt is vehessen magának. S ezen birtoktagolás a lakossággal nem csak egyenlő lépéssel haladt előre, sőt azt jóval felül haladta. A mint a lakosság száma, a birtok tagolás mellett növekedett, a legeltetés azon arányban kezdett megszűnni. Kivéven néhány kis kerületeket, csak öszszel legeltetik a szarvas marha a réten néhány órát naponkint, hogy ha már sarjúkaszáshoz semmi remény nincs. Sok helyütt a trágya tekintetéből ez is eltöröltetett, sőt vannak olly községek is, hol minden szántóföldek évenkint bevetetnek, úgy, hogy ott már többé juhlegelő sem létezik. Csak az alpeseken, vagy a hol a háromfordulatú gazdaság divatoz, az ugaron találhatni még juhlegelőt. — Hogy ha én az elmondottakban Würtemberg gazdaságának fényes oldalát igyekeztem kiemelni, ez nem csupán azért történt, hogy kellemetes rajzolatall lepjem meg önöket, hanem mivel az erdősegek kiirtása, a parlagon heverő föld miveletése, a posványok kiszáritása, rendkívüli befolyással bír az éghajlati viszonyokra, valamint a jó vagy rossz utak a szegény barom, különösen a vonómarha javát vagy inségét feltételezvé, annyi erő használata vagy elpazarlása tekintetében méltán figyelmet érdemelnek.

Azon állításomat, hogy a föld miveletése tetteleges hatással bír az éghajlat viszonyaira, következő tényekkel bátor vagyok megmutatni.

Midőn még némethon nagyobb része szélesen kiterjedő erdősegektől volt fedve, biztos kútfők után, a légmérséklet sokkal alsóbb fokon állott, mint jelenleg. Azon kiirtott sikerdeji Teutoniának cserfával diszletiek leginkább: miután azonban, legalább déli némethonban, nevezetesen Würtembergben, a lakosok hirtelen növekedő száma az erdőkkeli okszerű gazdálkodást szükségessé tette: több figyelem fordított a fenyvesek alapítására, mivel fái hamarabb vágatók (haubar). — De az is behizonyosult, hogy a légmérséklet a fenyves erdők közelében alsóbb fokon áll, mint ugyan olly fekvésű tájon, lombos erdőtől környezve. Innét a legujabb időben tapasztalt erdőszök, ezen s más mellék nézetből is kiindulva, vegyes erdők ültetését ajánlották. Midőn tehát egy részről a föld miveletésének, és a mint épen megmutattam, a fák értékének is olly lényeges befolyása van az éghajlati viszonyokra; más részről ismét az éghajlat s ennek viszonyai az állatok élete s egészségére nézve felette igen fontosak. Ezen állításomra csak egy példát hozok fel:

Köztudomásra van, hogy néhány évtized óta déli némethonból sokan Amerikába vándorlottak, s gyakran veszélytől való félelmükben vigyázó kutyákat is vittek magokkal. Nem kevésbé lepettek meg ezen új települők, látván, hogy kutyáik gyakran már egy év lefolyta után nem ugattak; s idővel bebizonosodott, hogy ezt a forró égalj okozá. Egyébb eránt az éghajlat hatását az állati életművezetésre példákkal bebizonosítani nem szükséges, s én ezen példát csupán nevezetessége s érdeke miatt hoztam fel.

Legyen szabad most a szándékolt párhuzam kiegészítésére egy pillanatot vetni magyarhonra, és mint némethonnal tevém, egy bizonyos kerületet kiemelni; s e végre épen ezen nagy síkságot választám, mellyen jelenleg vagyunk. Több irányban tett utazásaim meggyőztek engem arról, hogy először is a lakosság száma a térföldhöz képest igen csekély, s következőleg már a földművelés módja, részint a munkás kezek hiánya, részint a divatozó legeltetés miatt, ezen körülménytől feltételeztetik. — De midőn e jelen forró évszakban baromcsordákkal találkozom, melly a nap égető heve ellen csak egyetlen egy fa alatt sem találhatván menedéket, csak lézeng: nem csodálkozom az innen eredő nyavalyák sokaságán, különösen midőn látom, mint rohannak szegény állatok a fák felé, s mint kell nekik sokszor azon kis enyhülést is, küzdéssel kivívnia. Ezen nagy síkon láttam pusztákat, hol száz, sőt ezer holdnyi térföldön, csak egy bokrocška sincs, nem hogy fa; másutt ismét alig megkezdett erdő-ültetvényt, némelly helyen egyes erdőkerületeket találtam. Igen feltűnők voltak előttem különösen a hirtelen támadt, sebes, a legtikkasztóbb hévséget is egyszerre megszüntető hideg szelek. Már hogy valamint a nagy forrás, úgy annak rögtöni átmenete a legdermesztőbb hidegbe, az állatok életére felette káros befolyása, az szerintem minden kétségen kívül van.

Az állatok, a mint jelenleg tartatnak, nincsenek többé őstermészeti állapotukban, ők ebből kivetkőztettek, s hogy úgy szóljak, a mivelődés je- en állásához képest mintegy finomítottak. — Valóban nem találánék e rónákon, a nélkül hogy az idő viszontagságai ellen védhelyek ne lennének jelen, vad barmokat olly nagy csordákban, millyenekben most szelidült állapotukban tartatnak. Vad állapotában menhelyet keres az állat, hol magát megvonhassa, s célszerűbben nem lehetett ezen természetes menhelyeket kipótolni, mint erdők ültetése által, mellyek a használatlan heverő legelő helyét sikeresen kipótolnák. Mi jótékony enyhülést élvezhetnek sokszor csak egy fának árnyéka alatt is, el-hallgatván annak egyébb gyönyörködtező s hasznos tulajdonait. A most uralkodó hőségtől kiszáradt legelők miatt már is mindenütt panaszt hallani, s bizonyára ezek szebben zöldelnének, s az aszálynak inkább ellentállhatnának, ha fák léteznének, mellyek a nyomasztó hőséget mérsékelnék.

Ezen felhozott figyelmeztetésekre alkalmat adott nekem különösen, a n. t. magyar tudós társaság által jelen évre kitűzött pályakérdés, az állatok s növények élete feltételeinek tudományos meghatározását illető. Részemről felette érdekesnek tartom, hogy mindenki, a ki magát a barmászatra vagy gazdaságra szánta, mindent a mit hivatala körének tágmezején élettani tekintetben érdekesnek tapasztalt, közölje ügyfeleivel, hogy így, a mennyiben az ollyatén tapasztalásból merített észrevételek tudományos tekintetben is nagy becsűek lehetnek, a kitűzött pályakérdés megfejtése tehetségünk szerint előmozdítassék.

Most következnek a két különös kórtani tárgyak, s először is a

R ü h

Különösen a juhoknál.

Rüh alatt olly bőrnnyavalyát értünk, melly vagy magában vagy ragály által támadott Némelyek három fajait különböztetik meg:

1. A száraz rüh (dürre Raude), mikor a bőr törékeny, mocskos, poros mintha hamuval lenne behintve; vagy apró, lapos fekélyes helyek látszatnak, mellyek körében pikkely alakú hámlások vannak.

2. A nedves rüh (nasse Raude) a hol a bőr inkább nedves pattogzásokkal van befedve.

3. Rühöncz rüh (milben Raude) mellynek jelleme a rühöncz nevű robar (acarus scabiei) jelenléte. —

Eddigi észrevételeim szerint, ezen nyavalya, általános szempontból tekintve, magyar és némethonban ugyan egy lefolyású; s a száraz s nedves rühre való felosztásnak, nézeteim szerint, mig rühönczök jelen nincsenek; csak az a haszna van, hogy az által szoktuk a nyavalya különböző szakait megjelölni. Mert a száraz rüh a legkevésbé ártalmas körülmények között származik, s ha az okok el nem hárittatnak, nedvesbe megyen át, s ebből ismét a rühönczrüh támadhat a nélkül, hogy a határvonalakat kijelölhetnénk.

Több oldalú vizsgálataim után, ezen nyavalya nekem így mutatkozott:

A rüh, mig rühönczök nincsennek jelen, úgy tűnik elő mint kütég, azon kedvetlen körülmények között, mint a juhok tartatnak. — Ezen szakában gyakran minden orvoslás nélkül is elmúlik, a nélkül hogy tovább terjedne, ha tudniillik az ártalmas befolyások, mellyek a betegséget okozták, elhárítatnak. Ellenben annál nehezebb lesz a bajon segíteni, mennél huzamosb ideig tart, s mennél inkább idült kór jellemét ölté magára. Én az idült bőrküteget tartottam a rühönczök származási fészkeknek. Ha egyszer megjelentek. eláradnak a rühönczök, mint eleven ragály, azon juhokra is, mellyeknek bőre s testalkata, a magától támadó rüh s kütégek képződésének ellentállott. A finom gyapjas juhok, különösen a kosok, ha a nemi ösztön kielégítésében sokáig hátráltattak, hajlandók leginkább e nyavalyára.

Mult évben alkalmam volt 17,000 darabból álló nyáját orvosolni magyarhonban, s ebben én egészen Walz württembergi orvostanácsonk által ajánlott gyógmódot követtem, s melly szerint némethonban a juhok rühe szerencsésen gyógyittatik. A foganat a két első mosás után kitűnő volt, de minthogy az emberi legjobb szándéknak is kivételét, sokszor egy nem is gyanított akadály hátráltatja; úgy történt itt is; ugyan is az orvoslást nem lehetett bevégezni, mivel a nyáj tulajdonosa anyagi jóléte megcsökkenvén, a szükséges gyógyszereket nem képes vala megszerezni. Ezen nyáj közt volt 600 kos, mellyek legnagyobb mértékben voltak meglepve Ámbár gyapjok igen hosszú volt, háromszori mosás után majd mind kitisztult, de minden esetre a negyedik mosás is igen szükséges lett volna; mivel pedig ez a fennemlített körülmények miatt meg nem történhetett, néhány hét múlva a nyavalya az egész nyájra ismét elterjedett.

Azt vethetné valaki nekem, hogy ez ugyan nem igen fényes bizonyossága ezen annyira dicsért gyógmód sikerének! első pillanatra igen is; de itt a kedvező kimenet más viszonyok nem a gyógmód által akadályoztatott. Hidjék el a nagytiszteletű gyülekezet tagai, hogy Württembergben már egész nyájak gyógyittattak meg ezen modorban. De ott, ha valamely nyájban a rüh dühöngni kezd, azonnal elzáratik, s az illető községnek, minden juhokkal való kül kereskedés szoroson megtiltatik; más részről a juhok orvoslása hivatalosan megrendeltetik, s ezen elzárás mind addig tart, mig a tökéletes felgyógyulás orvosi bizonyítvány által nem hitelesítetik.

Egy évi utazásom óta magyarhonban, nem nagy darab földön, bizonyára többet láttam már 100,000 rühös juhnál, szárandó nyomorult állapotban, a nélkül hogy tulajdonosaik gyökeres gyógyításokra célszerű intézkedésekről gondoskodtak volna. A juhászok különböző gyógyszereket szoktak használni, leggyakrabban: bensőleg dárda nykésztiményeket, (praeparata antimonii); külsőleg pedig:

Szürke higanyos irt. (Ungv. hydrarg. ciner.)

Tisztított ként. (Sulfur. depurat)

Kénsavas rézéleget (Cuprum sulfuricum)

Terpentin olajt (oleum terebinthinae) különböző arányban disznózsírral keverve; dohány főzetet s a t.

Ezen gyógyszerek hatása ellen semmi kifogásom nincs, de minden szorgalom és vigyázás mellett sem fog sikerülni a rühönczök minden lakhelyeiket fellelni, s azért e mód szerint gyökeres gyógyítás soha sem sikerülhet Ez csupán okszerű gyógmód által érhető el, s e végre még eddig nem létezik hathatósabb s olcsóbb gyógyszer, mint a Walz féle; s e tekintetben, az általa kiadott, sok évi vizsgálatokon alapult illy című munkájára: „Natur und Behandlung der Schaafräude“ hivatkozom, egyszerűs mind azt itt megtekintés végett le is teszem, hogy ha talán valakit a n. t. gyülekezet tagai közül érdekelne.

Ismerek magyarhonban egy 6000 darabból álló juh-nyáját, mellynek orvoslására egy év alatt 400 fontnál több disznózsír fogyott el a higanyos irt készítéséhez; s ezen nagy költség évenként megtér a barmok és emberek kinzására; az egyébb veszteséget nem is említvén a gyapjában, az árr-csökkenést az eladásnál, mivel a higanyos irttal bekent gyapju, a gyárakbani feldolgozásnál nem minden színt veszen fel. S ha meggondoljuk, hogy a bőrnek, ha bár nem nagy mértékben is felszívó tulajdonsága van; méltán feltehetjük, hogy a higany folytonos használata végre az állatok egészségére is károsan fog hatni, és ha még a fekélyekben képült geny viszontfelszívását tekintetbe vesszük: nem kell csodál-

koznnnk, hogy itt az állatok közönséges kóiban szenvednek. És ezen beteg állatok, ismét közöszülnek, vallyon mi jöhet napvilágra? silány lény, melly az eltartási költségekre sem érdemes, s melly a mindennemű nyavalyákra való hajlamot magával hozza a világra. Mennyire áll közelebbi vagy távolabbi viszonyban a tüdő elfajulása, s a tüdőférgek származása az itt említett kórhajlamhoz, a felől még mind eddig nem volt alkalmam részletes vizsgálódásokat tenni, s vallyon nevezetesen a viszketegség nem következménye e a szerfelett használt higanynak igen érdekes volna tudni. — Az is ötlött elmémbe, ha nem ugyan egy e az ismeretes higanykórral? (morbus seu cachexia mercurialis).

A juhok rühe részletesb vizgálatokat érdemel, főleg itt, hol a juhtenyésztés olly nevezetes termesztményi czikkét teszi a nemzeti gazdaságnak s azért kívántam ezt különösen kiemelni; egyszersmind kérni tisztelt ügyfeleimet, hogy ha a másakra lehető átviteléről vizgálatokat tettek, azokat velem közleni sziveskedjenek.

A veszettségről.

A kutyák veszettsége néhány év óta némethonban igen nagy pusztításokat tön, s azért annak vizsgálata orvosi tekintetben, az ingadozó kórbocztani eredmények miatt különös figyelemre méltatott; annyival is inkább, mivel a nyavalya további terjedése orvosrendőrségi tekintetben szigorú rendszabályokhoz nyulni szükségessé tette.

Hogy a veszettség egyedül a kutya nemnek tulajdona, s hogy önképződés által épen úgy támadhat, mint a mérlegnek általvitele által, az már határozottan el van fogadva, s az önképződés okának az újabb időben a nemi ösztön kielégítésének elnyomását tartják. Hogy veszett kutyák vagy macskák a ragályt nem csak hasonnemű, hanem különnemű állatokra is által viszik, arra elegendő példánk van. De valljon azon állatok, mellyek nem a kutya- vagy macska nemhez tartoznak, képesek e a ragályt vagy a magok- vagy különnemű állatokra átvinni? e kérdés eldöntésére még elegendő vizgálatok nem tétettek. A mezőhegyesi főbarmász több eseteket beszélt előttem, hogy a minden tekintetben veszettnek elismertetett ló harapással a másikat tetemesen megsebesítette a nélkül, hogy a ragályt átvitte volna a sebesültre. Ő azonban, mivel a veszettség önképződése okairól szükséges felvilágosítás nélkül maradt, azt véli, hogy a veszettségbe esett lovak bizonyára szinte veszett kutyától vagy rókától maradtak meg. Azon körülményből, hogy a veszett ló által megharapott lovak veszettségbe szinte nem estek, azt következteti a főbarmász, hogy a ragály egyik lóról a másakra át nem vihető.

Csabacsaidban egy sertés veszett kutyától maradt meg, melly utóbbi későbbben meg is lövett. Ezen sertésen egy idő mulva szinte kiütött a veszettség, melly állapotban több sertéseket harapott meg. A megyei barmász által tett vizgálatkor néhány nap mulva a sebeket nem lehetett többé észrevenni, s bizonyos tudósítások szerint, a veszettség tovább nem is terjedett.

Azon kérdés, ha valljon csak a kutya- és macska nemhez tartozó, tehát husevő állatok képesek e a ragályt átvinni, az az, ha valljon a veszettségi mérleg csak épen ezen állatok által bensőleg átvihető, s nem más állatokról hason- vagy különneműekre, ez előttem igen fontos kérdés. Az utolsó esetben nem lennének kénytelenek az állatok életét feláldozni, és ha embertársaink ilyenektől harapotnak meg, nem aggodnánk annyira éltükön. Egyébiránt annak elfogadása, hogy a veszettségi mérleg egy állatról a másakra át nem vihető, nekem még most igen merész gondolatnak látszik; ellenben jelenleg inkább azt állitanám, hogy nevezetesen a növényevő állatoknál a fogak más állatok megsebesítésére kevésbé alkalmasak, következőleg a mérleg átnemvihetősége inkább mechanikai akadályon alapszik.

Közelebbi vizgálatok közlése hálás köszönetre fog lekötelezni. —

A természettani, földrajzi- és csillagászati szakosztályban részt vett tagok

n é v s o r a.

Urbányi Lőrincz, városi h. tollnok.

Kiss Miklós, táblabíró.

Hopf János, lelkész.

Schlichting János, választó polgár.

Nikolics Pál Miklós, h. ügyvéd.

Schewics Mihály, vál. polgár.

Mihálovics István, protodiacon.

Petrovics János, plébános.

Paulovics Lukás, professor.

Petrovics Pál, cs. k. nyug. kapitány.

Győry Lajos, megyei mérnök.

Csermena Péter, városi járulnok.

Scarlato Lázár, aljegyző.

Lányi Károly, tanító.

Grün János, könyvnyomtató.

Klein József, kórházi számadó.

Dellimanics Ferdinnád, táblabíró.

Zsifkovicz Panteleimon, Püspök.

Marschirevics Sámuel Apát.

Paulovics Konstantin, ügyvéd.

Thaller Leopold, órás.

Holtzmann Ignác, áldozó pap.

Incze Ferencz, táblabíró.

Moran Rudolf, v. polgár.

Tóth János, természettani tanító.

Nachtigal Jakab, tanító.

Gyorgyevics Mihály, ügyvéd.

Dániel Antal, szolgabíró.

Szaibély Alajos m. p.

Halványi János m. p.

Galgon Jakab, lelkész.

Karner Vilmos, lelkész.

Glöckner Jakab, ref. lelkész.

Unger Károly.

Természettani, földrajzi- és csillagászati osztály J e g y z ő k ö n y v e.

1. augusztus 9-ikén tartatott első szakülés.

1-ő szám. A szakosztályi tagok a kijelölt helyen megjelenvén, az alapszabályok értelmében Dr. Lányi Károly Esztergom fő megyei áldozó pap urat szakelnöknek és Hopf János Csanád-püspöki szertartót jegyzőnek választották-el.

2-ik szám. Erre azonnal az újonnan választott szakelnök úr által a 34. szakosztályi tagok névsora felolvastatott.

3-ik szám. Felolvastatott t. solymosi Incze Ferencz Ur maroszéki táblabíró, jénai ásvány, és altenburgi növénytani társasági tag következő című terjedelmes értekezése, „A magnés elmélete a mindenségbeli általános vonzó erőnek természetéből kimagyarázva“ — és miután Tóth János Professor Ur, és a szakelnök ellenészrevételeiket előadták volna;

Végeztetett: Ezen szorgalmas kidolgoztatása, és matematikai részleteinek s számításainak pontossága miatt figyelemre méltó értekezés, képleti melléklete és kivonatával együtt a közülésnek dícsérő megemlékezéssel felterjesztetik.

4-ik szám. Grün János szegedi könyvnyomó úr „a Daguerotypiában legújabb időkig tett előmenetelekről“ német nyelven értekezett, és miután mind ön maga készítette közönséges, mind a „Frankfurter Gewerbsfreund“ szerkesztője Dr. Böttger által nékie küldött színezett Daguerotyp képeket olly nyilatkozattal bemutatott volna: hogy az általa tárgyalt nevezetes találmánynak hazánk olvasó közönségével megismertetése végett imént felolvasott értekezésének magyar nyelvei fordítása és kinyomatása felől gondoskodni fog:

Végeztetett: Ezen érdekes és szerzőjének szorgalmát tanúsító értekezés a befejező közülésbeni felolvasásra a daguerotypképek bemutatásával együtt ajánlatik

II. augusztus 11-ikén tartott második szakülés.

5-ik szám. Gyorgyevits Mihály hites ügyvéd úr a földrengés „természettani okáról“ latin nyelven értekezett, melyre nézve a szakelnök úr által némelly ellenészrevételek előterjesztetvén.

Végeztetett: Ezen Meiszner nyomdokin kidolgozott, és a földrengés tünetényeit a melegany és savanyak másodfokú összetételéből keletkezett Electricismus törvényei szerint magyarázó értekezés annalfogva: hogy a természetvizsgálók gyűlésükbeli részvétől, ki sem idegenitessék el, hanem inkább buzdítsák a természetbuvárlatra szinte a nagy gyűlés tudomására juttatni közakarattal határozatott.

6-dik szám. Ugyanazon Gyorgyevits ügyvéd úr fölolvasta Gruithuisen müncheni Professorhoz „az Űstökösök alkatárol“ állításait czáfolgató, német nyelven irt levelét, ezután a szakelnök úr némelly észrevételei által az értekező ezen levélnek új kidolgozása leginkább pedig kül alakja változtatására, valamint több tételeinek szabatosb köntösbe ruházására, a polemia mezejének elhagyása, és a tudománynak csendes hullám frissítette virányaira utaltatván,

Végeztetett: Az értekező úr emez észrevételekben teljesen megnyugodván és új alakbani kidolgozást igérvén, saját akaratára az értekezés ez úttal a nagy gyűlésben elő nem terjesztetik, hanem újra kidolgozva Pestre a természettudományi társulathoz felküldhetése iránt ugyan a nagy gyűlés rendelkezése kéretik ki.

Költ Temesvárt 1843-ki Augustus 11-én tartatott szakülésben.

Jegyzette Hopf János,
Szakosztályi Jegyző.

Azon természeti s műipari tárgyak jegyzéke, mellyek a magyar orvosok s természetvizsgálók Temesvárt tartott negyedik nagy gyűlése alatt mutatványul kitétettek:

Nevezetesebb fanemek gyűjteménye az ohabistrai század kerületéből.

Fenyőfa.

Nemes fenyő.

Ternyő tiszafa.

Veres fenyő.

Ausztriai fenyő.

Henye fenyő.

Közönséges szilfa.

Körösf.

Jávorfa.

Juharfa.

Mezei juharfa. — Mindenik fanemhez levele s magva is, a mint az julius elején létezik, hozzá mellékelletett.

Vannich ms. k.

Kapitány.

Petricser m. k.

A Dognácskán előjövő különféle horgérczek, más ásványok, horgolvastói termények sorjegyzéke.

1. sz. Horgpat (Zinkspath.) Alkatrészei: 64—65% horgéleg és 34% szénsav, ezenkívül víz és vaséleg, ugy a mint az a dognácskai bányákból nyeretik.

2. sz. Horganyvakra (Zinkblende) áll: 40—80% horgany- és 17—20% kénből, egyéb részei vas, kovasav és víz. Előjön a dognácskai bányákban, vas- és rézkovond kíséretében, vagy ezüsttartalmu ólomfénnyel; használtatik a vele egyesült ezüst és ólom kiválasztására.

3. sz. Horganypat (Zinkspath) a mint az szemcsékben elkészítve a horgany olvasztóba beváltatik.

4. sz. Horganypat (Zinkspath) a mint az, választott aprólékban beváltatik.

5. sz. Horganyércz a mint a bánya mellett természetes aprólékban a bolusból ki mosatik s beküldetik.

6. Calcínált horganyércz, mely a nyers horganyérczből pörkölés által, kiüzvén annak jeegdésvizét és egy rész szénsavát, nyeretik.

7. Horgérczliszt törés és szítálás által az előbbiből előállitva.

8. Agyag, Dokleán nevű kamrai faluból, mellyből a horgany leparlásánál használt csövek készültek, s melly simag tartalmánál fogva tűzálló.

9. Kovafővény, varag és csillám részecskékből álló, szinte a csövek készítéséhez használt agyaghoz kevertetik.

10. Szinhorgany (Blensch-Tropf-oder Werkzink) szénpor és haméleluggali lepárlás által a horganylisztből előállítva.

11. Finom horgany (Feinzink) a szinhorgany öntött vasból készült üstökben való ismételt megöntése által készítve.

12. Horgéleg (Zinkoxyd) mely a csövek elrepedése esetében azokon kívül leülepszik.

13. Csővakarcs (Röhrenfräse) a lepárlás után visszamaradt salak a csövek bensejében.

14. Finom égetett vakarcs (Feinbrennfräse) az ismét megolvasztott s finomul égetett szinhorgany felületéről.

Abt János,
királyi bányamester.

Sorjegyzéke a dognácskai bányakerületben előjövő némely vasérczeknek.

1. sz. a. Veresvaskő (Rotheisenstein) tömött, áll 55—65% vasból, és 35—45% élenyből.

2. sz. a. Agyagvaskő (Thoneisenstein) vasrozdával bevonva, alkatrészei 40% kovaföld 20—30% vaséleg, a többi agyagföld, mész és vízből.

3. sz. a. Vascsillám (Eisenglimmer) 80% vas- és 20% élenyből álló.

Abt János
királyi bányamester.

55 darab részint furócsiga részint osztrea kővületek, futóhomokban gyűjtve Jablanicza és Mehadnika vidékén a 13 számú bánsági határőrző oláh ezred petniki százada kerületében. Caransebeş július 18. 1843.

Marces s. k.
hadnagy.

Három példány szén, mely Rudaria vidékén, Sub-Sokolecz és Malaobreschka mellett a t. cz. oláh határőrző ezred kerületében találtatott. Czerekvitzky orv. tudor, s tábori alorvos úr tudósítása szerint, a fenemlitett vidéken, 7 lábnyira a föld színe alatt kezdődik ezen szénréteg, a vizsgálat helyén hét lábnyi széles, északtól délre száz ölnél tovább terjed, s mellynek további vizsgálata nem lenne érdektelen.

Egy darab kővült fa, mely Ruska mellett, hason nevű pataknál ugyan azon ezredben találtatott.

Egy értekezés a honülő váltóláziól.

Dr. Tilschert.
ezredi orvos.

A bogsáni cs. k. kamarai igazgatóság alatt álló magaskemence és vashámor természetményeinek jegyzéke.

A magaskemence terményei.

1. sz. a. tiszta fehér nyers vas.

2—3. — ugyan annak salakja.

4. — fehér, kevés szürkével vegyült nyersvas.
5. — egyaránt fehér szürkével „ „
6. — szürke kevés fehérrel vegyült „ „
- 7—8. — különböző vegyületű nyersvas salakjai.
9. — tiszta szürke nyersvas.
10. 11. 12. — annak salakjai.
13. — horganypatos gálnalengület.

A vashámorok természetményei.

- 14—16. közönséges keréksinvas, rudvas.
- 17—23. közép finom keréksinvas.
- 24—26. karika vas.
- 27—29. rostélyvas.
- 30—31. abroncsvas.
- 32—34. különböző hámosi nyers salakok.
35. szegvas.
36. közönséges aczél.

Schmidt, s. k.
ügyvivő.

Bezáró beszéd,

Nagytekintetű Orvos s Természettudományi Gyülekezet!

Minekeltte ez évre gyűlésünk berekesztetnék, nem alelnöki tisztetem, kötelességem és bevett szokásnál fogva, nem is az igen tisztelt orvosok s természetvizsgálók különös megbizásából, hanem azon tiszta kebelből származó, tetetést nem ösmerő hálatisztelet, mellyet nyílt szívű érzetem el nem titkolhat, arra ösztönöz, hogy mind azoknak, kik alkalmat nyújtottak, itt e helyeni öszvejövetelünkre, kik azt elősegítették, kik azt kellemetessé és elfelejthetlenné tették, köszönetet szavazzak, még pedig nem csak részemről, hanem az egész nagy gyűlés nevében, mert erősen hiszem, hogy keblem érzete, mindnyájunk közérzete, és azon öröm, melly öszvejövetelünk első perceiben mindnyájunk ajkin mutatkozott, jelenleg a mai nagy gyűlésünk végóráiban legkevésbé sem hanyatlott.

Örömmel jövünk össze, mivel ezen szabad királyi város előjárói és lelkes polgárai szívesen hívának meg, mivel újabb alkalom nyújtott tudományos tekintetbeni munkálódásunkra, nagyobb örömmel hagyjunk-e a városnak historiai nevezetességű falait, mert itt töltött óráink alatt szeretetet, barátságot, tudományok iránti részvétet, a legnagyobb mértékben tapasztalni szerencsénk vala.

Részvétet minden megyei, katonai, bányászati, kincstári hatóságok, egyes intézetek, egyes nagy lelkű hazafiak részéről, s alkalmunk volt tudományos tekintetbeni tapasztalatunkat ez úttal előadni, és azokat a haza oltárára letenni.

Hogy haszonnal működünk e, azt a tudós közönség ítélendi meg.

Öszvejövetelünk a jelenre is, de leginkább a jövőre hat.

Itteni munkálódásunk alatt teljesen győződtem meg abbéli hiedelmemben, hogy azon részvét és munkásság, melly az orvosok és természetvizsgálók első öszvejövetele alkalmával bizonyított, szemlátomást növekszik, hogy ezen lelkesedés és szilárd akarat soha el nem fog múlni, sőt inkább időről időre terjedend annyira, hogy a részvétlenek is mély álmaikból felébredvén, látandják törekedésünknek tiszta czélzatát, és nem azon lanyha lágy melegséggel gyakorlandják, reánk nézve biráskodásuk zsar-

nokságát, mely fáradság nélkül szeret a készhez jutni, s kezdetben mindent ócsárol, vagy kivihetetlennek, vagy szükségtelennek képzel.

Altal látandják, hogy az orvosnak a köztársaságban állása a legnevezetesebbek közé számítható, hogy hivatása a legnagyobb áldozattal legyen összekötve, hogy segítségét a leghatalmasabb kényúrtól kezdve, a legutolsó koldusig el nem kerülheti senki.

A fejedelem minden tisztviselőivel őrje az igazság kiszolgáltatásának, őrje a törvényeknek, a katona őrje kül és bellellenség ellen hazájának, az orvos őrje az életnek, mellynél becsesb kincsünk nincs; a katona a csatatéren daczol az élet fátylóját eloltó halállal, az orvos, ki maga sem ment attól, igyekszik a halál áldozatit kevesíteni, s nemes küzdése közben gyakran maga lesz annak áldozatává — sirját ottan ottan még nyomorúságban hagyott övéinek könnyei is öntözgetik.

A hon művelt polgára tudta eddig is, és fogja tudni ezentúl is becsülni az orvosok nemes törekvését.

De hány még hazánkban a műveletlen, hány ki az orvosi pályát a legalacsonyabb önzés eredményének tartja, ki egyes esetekből az egészre fonák következtetéseket húz, hány annyira elfogult, hogy az orvosi segítséget nélkülözhetőnek képzele.

Fő feladatunk legyen az e részbeni előítéleteket, mellyek kipótolhatlan kárt hoznak a státusra, elhárítani, honfitársaink keblébe az orvosok iránt szükséges tiszteletet gerjeszteni, hivattatásukhoz méltó állást kivívni.

Ezen részvétet s tiszteletet ébresszük fel nem csak az orvosok, orvosi tudományok, hanem az orvosoktól elválaszthatlan természettudományok iránt.

A tapasztalás tanúsítja, hogy a valódi tudományos műveltségnek alapjai a természettudományok; ezek nélkül a kézi művészetek, gyárak, műipar sem virágozhatnak, ezek emelték a törvényes szabadságában, és a művészet eredménydús kifejlésében méltán büszke Albiont, Francz, Némethont, Észak-amerikát, és az ősméretes világ minden művelt nemzetét. Franklin bebizonyítja, hogy a természetvizsgáló emberi találos elme az elemeken is, mellyek legyőzhetetleneknek tartattak, diadalmaskodva a villám ható erejét az ég kezeiből kiragadni, s legalább néműleg megtompítani tudta; hogy több nemzetekből álló hazát egy nemzetté lehet alakítani, virágzóvá és boldoggá tenni.

Az okok indítanak, a példák ragadnak. Mi is tehát ha hazánkat boldoggá akarjuk tenni, az eddiginél nagyobb gondot fordítsunk a természetben még eddig csak szunnyadozó erők és itkok felleplezésükre.

Ne vessük meg közönyánkat a természetet, tiszteljük és virágzóbbakká tegyük azon tudományokat, mellyek szelidítik az erkölcsöt, és a törvényhozásra is nagy befolyással vagynak.

De talán már el is tértem szándékomtól? Nem! ezzel tartoztam mint a magyar orvosok, természetvizsgálók egyik tisztelője mint hazámnak csekély polgára, tiszteletet gerjeszteni kívántam ügyfeleim, szeretetet s nagyobb részvétet a természettudományok iránt polgártársaimban, ez volt s lesz is törekvésem végkimúlásomig — ha eltérésem unalmat gerjesztett, bocsánatot kérek — eltérésemet nem másnak, egyedül hazám boldogságáért utósó lehelletemig lángoló keblem ömledezésének tulajdonítsa a nagy ekin tetű gyülekezést.

Jelen beszédemet hálatiszteletünk kijelentésével kezdém meg, újítva nyilvánítom azt:

Vajha képes volnék ékes szavakkal mindnyájunk tiszta érzetét kifejezni neked Temesmegye! melly tanácskozási palotádat számunkra átengedni kegyes voltál, kiirthatlanok lesznek kebleinkből e megye dicső Rendei velünk közlött jóságainak emlékei, elfelejtetlenek lesznek azok, kik valamint mindenkor minden jónak, szépnek, hasznosnak lelkes előmozdító ragyogtatok Hunnia láthatárán, úgy ez úttal is tetteg ápolátok a tudományokat.

Vegyetek lelkes részvevőink sorában ti is bányászai, katonai, kamarai előljárók tőlünk szives, köszönetet, ti kik tudományos adatokkal gazdagítottátok tanácskozásainkat.

Nyílt karokkal, magyar vendég szeretettel fogadtál minket Temesvár városa, szinte olly nyílt-szívű maradjon utósó lehelletemig tiszteletünk és szeretetünk, mellyel irántad viseltetünk.

Midőn ezeket kijelenteni szerencsém van, mi, kik ügyvivői valánk e nagy gyűlésnek, engedelmet kérünk ügyfeleinktől, ha meg nem felelhettünk várakozástoknak, kivált én, kinek mostani állásomnál fogva lehetetlen volt a nagy gyűlést megelőző intézkedésekben mindenkor tetteg részt vennem.

Utolsó szavamat emelem az igen tisztelt közönséghez, és hazánk nagy reményű ifjú sarjadékához, benső meglegedés fogta el szívemet első öszvejövetelünkkor, midőn nagy számú és fényes gyülekezettel a palotában tisztelni szerencsém vala, növekedett örömrémzésem, midőn közönségesen mindenek arczaian a természettudományok iránt tanácskozásaink alatt folytonos részvétet tapasztaltam.

Lelkesítsen titeket hazánk mostani jelszava „haladni minden jónban, minden szépen“ ki legyen küszöbölve kebletekből a részvétlenség bűnös magva, erősebbek legyetek apáitoknál, hogy elmondhassák hazánk irigyei és ellenségei is, hogy csupán sasokat nemzenek a sasok, s nem szül gyáva nyulat núbia párduczsa, szögyenítsétek meg azokat, kik még bárdolatlanok tartják a magyart, hogy nem csak a hazaszeretethen tudtok lelkesek lenni, hanem tudományos műveltségben sem engedtek másoknak, előttetek legyen, hogy a hazaszeretet, erkölcs, tudományos műveltség egy hajón eveznek, ezek nélkül a nemzet boldog, nagy és dicső nem lehetvén, egy legkitünőbb kedves fia a hazának az, kire már születésekor a szelíd múzsák kedvező arccal mosolyogtanak.

Most midőn ideiglen szétválunk egymástól, tartsuk szemünk előtt, hogy valamint a mindent alkotó természet működését soha sem fejezi be, mert a virágok elhervadnak, hogy sorvadozásuk által más növények kaphassanak életet, az idő viharainak daczoló őserdők utóljára is összedülnek, gyepfölddé válnak, melly gazdag búzakalászokat és buja füvet, a kövér föld, melly századok előtt sivatag homok volt, hasznos növényeket terem, mellyek táplálékot adnak az embernek s oktalan állatnak. Az ég vilámai lesujtják a gránit sziklákat, és az elemek porrá oszlatják az erős tömeget; vulkánok szigeteket a tenger fenekéből emelkednek, s néha származások után néhány perczezel elenyésznek; így változik minden, de nem enyészik el semmi, nem enyészik el soha: úgy mi is, kik a természet oltáránál áldozunk, nem végzük soha munkalódásunkat, és ez évi gyülekezettünk befejezése csak a jövő gyűlésünk működéseinek kezdő vége, új eszmék újabbakat szülnék, a felfedezések a lehetetleneknek látszókat is előidéznek, és tökéletesbbeket származtatnak; mi kimúlunk, helyünket mások pótolják ki, új eszmékkel, új és hatósb erővel lépnek fel; szolgáltassunk alkalmat újabb öszvejövetelre, válasszunk új helyet, és ha nem is mi, vegyenek más ügyfeleink velünk rokonérzésűek részt, és folytassák a megkezdett munkát, mellyet lelkesebben és nagyobb sikerrel elősegíteni képesek lesznek ugyan, de befejezni soha sem, és vigasztalásul szolgáljon törekvéseink közben amaz erős hit, hogy ha bár magunk az aratás idejét el nem érhetjük is, legalább a gazdag áldással kicsirázandó magok elhintéséért hálája és tisztelete nyilvánítását fogja az utókor poraink fölött hangoztatni.

Befejező közlés augusztus 12-én.

34-dik szám. Felolvastatt mindenek előtt méltóságos eboczki Tihanyi Ferencz úrnak, temesi grófnak s a magyar orvosok s természetvizsgálók negyedik nagy gyűlése Elnökének a gyűlekezethez intézett s épen ma érkezett levele, mellyben megköszönvén a gyűlekezetnek ama bizalmát, mellynél fogva Elnökké elválasztani sziveskedett, egyszersmind fájdalommal fejezi ki ő méltósága, hogy ambar e gyűlésen megjelenhetni legforróbb ohajtása volt, részint családi viszonyok, részint a hongyülésbeni foglalatosságai miatt, abban személyesen részt nem vehetett; Melly levele elnök ő méltóságának tudomásul vétetett.

35-dik szám. Felolvastattak a szakulések jegyzőkönyvei.

A. Az ásvány- föld- vegy- s gyógyszerertani szakban aug. 9-kén a következő tárgyak fordultak elő:

a). Tettes Kubinyi Ferencz úr a szak tagok kívánságát vélvén kimondani, ha Graenzenstein bányaigazgatósági elnök urat szakelnök, Mihálka Antal tudor urat pedig jegyzőül jeleli-ki.

Köz akarattal Graenzenstein úr elnöknek, Mihálka úr pedig jegyzőnek neveztetett ki.

b). Mire báró Ransonnet szászkai bányabíró úr egy terjedelmes és igen érdekes értekezést olvasott fel a bányáság földisme viszonyairól, mellyeket egyes sziklanemek s rajzok bemutatása által tanulságossá tenni igyekezett,

Melly közhasznú s érdekű értekezés legnagyobb tetszéssel fogadtatván, a közgyűlés előtti felolvasásra s nyomtatásba kiadásra méltónak találtatott.

c). Mihálka Antal úr olvasá fel értekezését a közszen képződésről, mellyben leginkább két kérdést fejtegete. mint a mellyek a természetvizsgálók közti viszályokra adnak alkalmat, kiknek, valamint az avatlanak balvéleményeinek elhárítására az eddigi tapasztalatokat, s az azokra épült nézeteket sorolá elő, igérvén egyszersmind hogy ebbeli magány tapasztalatit minden évben tudatni fogja a gyűlekezet tagjaival.

Melly értekezés a munkálatok közt kiadatni határozottatott.

d). Stupka György aradi gyógyszerész úr kísérleteit olvasá fel némelly kémszerek hatására nézve, s a Monesiahéj természet- vegy- s gyógyszerertani leírását adá.

Köszönettel fogadtatott

e). Aug. 11-én szak elnök tett Gränzenstein úr bemutatá az általa hozott horgany példányokat, mellyek a nyers horgany-ásványoktól, egész a szinhorganyig ennek fokokinti kiművelődését mutaták. Bemutatá aztán a bányási nyers vasfajákat; a belőlök nyert s a köz életben használt kész vasneműkkel együtt, megjegyezvén, hogy mind a horgany- mind a vasásványokat a magy. kir. természettudományi társulatnak ajándékozza.

Miért tettes Kubinyi Ferencz úr a társulat nevében legszivesb hálát monda Tettes Graenzenstein úrnak.

f). T. Rózsa József aradmegyei főorvos úr általa Kládova helységben talált mészköpéldányt ama kérdéssel mutatott be „használható volna-e ezen mészkö emlékoszlopok készítésére?”

Mire a szak ama véleményét fejezi ki, hogy valamint a tisztolci mészkö Gömörmegyében, melly nagyon hasonlít a kládovaira, nem képes az idő viszontagságainak ellenállani, ugy ez sem fogna alkalmas lenni emlékoszlopokra.

g). Felszólítá Tekintetes Kubinyi Ferencz úr a szaknak tagjait, miszerint neki Magyarország kövületeinek gyűjtésében s leírásában segédkezet nyujtani sziveskednének, hogy így e czim alatti munkája „Magyarország kövületei“ minél teljesebben s minél előbb napvilágra kerülhessen;

Erre a legszivesb igéretekkel válaszoltatott.

h). Megtekintettek Gemeiner orvos ur által Selistyén a kordoni határ szélekben találtatott s beküldetett Madrepor mészkövületek, Mellyek köszönettel fogadtattak.

i). Felolvastattott a temesvári székes téren létező 30 ölnyi mélységű artezi kut furásánál találtatott földrétegeknek névsora,

Mellyeknek tudományos használata végett több példányokban leírás határozottatott.

j). Czekelius úr igen szép tudománnyal bíró bányászati tiszt rövid de velős, tulajdon eszméire alapított földtani értekezést olvasott fel e czim alatt: „Die Gebirge nach ihren Formen sind nothwendig, und deren zeitweises Entstehen ist in der Natur der Sache gegründet“

Melly értekezés közlésbeni felolvasásra s kinyomatásra ajánltatott a közülésnek.

k). Tek. Krötzer kir. kinest. építészeti mérnök úr egy általa Boksán mellett találtatott fás-kova kövületet mutata be.

B.) A gazdasági s barmászati szakban

a.) Egyhangulag

Klapka József táblabíró úr elnöknek —, Fülöp Leopold ügyvéd úr pedig jegyzőnek választattak.

b). Elnök úr megemlítvén ama kölcsönös viszonyokat, mik a barmászat s gazdaság közt léteznek, mindkettőnek hasznára megyen által, mellyeket a tapasztalás utján vél leginkább elérhetőeknek, miért is a szak tagjait tapasztalataik közlésére szólítja fel.

c). Bemutatja Kappis Erneszt úrnak württembergi gazda- s barmásznak, emez értekezését: „Beitrag zur Oekonomie und Thierheilkunde.“ mellyben párhuzamosva a magyar s württembergi gazdaságot, az elsőnek csak akkor igér tökéletes felvirágzást, ha a föld felszabadittatik, az ősiség eltöröltetik, s a birtokolhatás minden honpolgárra kiterjesztetik.

Ez értekezése Kappis úrnak a közülésbeni felolvasásra ajánltatott.

d). Szóba hozatván a sörtés s egyéb marhánál mutatkozó torokgyík.

Annak sikeresb orvoslására egy a tapasztalásból meritett gyógymód ajánltatik, melly vérbocsátás és a lobellenes sók, főkép a sósavas higany használatában központosul leginkább.

e) Általános levén az a panasz, hogy a repczének néha fele is aratás s behordás közben elvész,

annak jókori levágása mellett az azonnali behordás ajánltatott.

C) Az állat- élet- s növevénytani szakban augusztus 9-én

a) Titkos szavazással

T. Brassai Sámuel kolozsvári Prof. ur, elnöknek, T. Frivaldszky Imre, magyar muzeumi őr pedig jegyzőnek választattak meg.

b) Illy czimű értekezés olvastatott fel: Tentamen dispositionis systematicae vegetabilium auctore Friderico Hazslinszky.

Mellyhez a szerző távollétében semmi felvilágosító s rendelkező irat nem lévén csatolva, az irat a jegyzőkönyv ezen pontjának kivonata mellett a szerzőnek köszönettel visszaküldetni rendeltetett.

e) Dr. Frivaldszky Imre a központi kárpátokról értekezett természettudományi tekintetben, melly értekezés a közülésbeni felolvasásra s a munkálatok közti kinyomatásra ajánltatott.

d) Olvastattak a gyapot-tenyésztés ügyében beküldött levelek, nevezetesen Wierzbicki, Haaderer, Richter és Heuffel uraktól, mellyek közül a két utolsó közlésbeni felolvasásra ajánltatott.

e) Előterjeszté Dr. Frivaldszky Imre javallatát a természettudományoknak hazánkban felvirágoztatása ügyében,

melly nagyszerű javallatra nézve megkértek a nagy gyűlés, hogy azt némely megyei hatóságoknak, mint ország gyűlési követeik utasításaikba felveendő, ajánlaná.

f) Értekezett Dr. Heuffel János krassómegyei főorvos úr, a sas nemnek újabb rendszerezéről s a magyar haza összes fajainak kimerítő leírásáról,

melly rendszere s leírása Dr. Heuffel úrnak a munkálatokbani felvételre ajánltatik.

g) Indítványt teszen Dr. Heuffel János úr honi növényeink kicserélése ügyében, s erre nézve a szükséges tervet a magy. kir. természettudományi társulat által elintéztetni s közvétetni kéri, melly indítvány létrehozatalára nézve a természettudományi társulat fel fog szölytatni.

Augusztus 11-én ugyan e szakban következendők tárgyalattak:

h) Felolvastatik Schmitz Nep. János fehértemplomi gyógyszerész úrnak levele, mellyben a magyarhoni közönséges hódról s honunkban előforduló egyéb természettudományi tárgyakról értekezik,

melly érdekes tudósításokat a szak köszönettel veszi s az évkönyvekben kinyomatni ajánlja.

i) Petényi Salamon úr, magy. muzeumi segéd őr az emlősökről általában, s magyarhon emlőseiről részletesen értekezik, s a mondottakat a szükséges mutatóvanyokkal világosítja fel, —

melly igen érdekes értekezés, mint honi faunánk előkészülete, a munkálatok közt kinyomatni rendeltetvén, egyszersmind felkértek a közülés, miszerint honi lapjaink szerkesztőit felszölytaná, hogy ezen dolgozatot, mellyben a haza nagy közönségéhez is történnek némi felszölytatások, hirlapjainkhoz külön melléklet idomban csatolni s széküldeni méltóztassanak.

j). Prágai botanicus O pitz úrnak a nagy gyűléshez idézett növénycserét tárgyzó levele olvastatott fel,

Melly a növénytani osztály érdekében tudomásul vétetett.

k). Kiszla tábori orvos növénygyűjteménye Karánsebes vidékről mutatattik be, — s a nagy gyűlésnek további rendelkezésül adatik által.

l). Dr. Frivaldszky Imre a bánági havasokon tett tapasztalásait adja elő szóval, párhuzamba tevén azokat a szepesi kárpátokkal s hemutatván a begyűjtött természettudományi tárgyakat, —

Melly utazási eredményeket a szakosztály értekező úrtól írásban kérvén, ez azokat egész készséggel feljegyezni ajánlkozott.

D). A természettani, - földrajzi s csillagászati szakban aug. 9-én.

a). Közakarattal

elnöknek Dr. Lányi Károly nagyszombati Prof. úr, s jegyzőnek Hopf János csanádmegyei aldozó pap s püspöki szertartó választattak.

b.) Elolvasá Tettes sólymosi Intze Ferencz marosszéki táblabíró s több tudós társágok tagja illy című értekezését: „A mágnes elmélete a mindenségbeli általános vonzó erőnek természetéből kimagyarázva,

Melly figyelemre méltó theoria a közülésnek diesérettel fölterjesztetik.

c). Grűnn János szegedi könyvnyomó úr a Daguerotypiában legújabb időkig tett előmenetelekről értekezett, s színezett Daguerotypeket mutatott be a szakülésnek. megigérvén egyszersmind, hogy dolgozatának honi nyelvünkön kinyomatásáról gondoskodni fog, mire az értekezésnek közülésbeni felolvasása s a képek ugyanottani előmutatása ajánltatott.

d) Gyorgyevits Mihály hites ügyvéd úr a földrengés természettani okairól értekezvén, annak tüneteit, a héveny (Űrön) s a savanyinak másodfoka összetételéből keletkezett Electrisusból igyekszik megmagyarázni; Melly értekezés a nagy gyűlés tudomásul juttatni rendeltetett.

e). Ugyan csak Gyorgyevits úr felolvasá Gruithuisen müncheni csillagászhoz intézett levelét, mellyben ennek az üstökösök alkatróli állításait czáfolgatja, Melly levél szinte a közülésnek ajánltatva, annak e levélnek a magyar természettudományi társulathoz felküldhetése iránti véleménye kéretik ki egyszersmind.

E.) Az orvos-sebészeti szakülésben aug. 9-én a). Titkos szavazással s szótöbbséggel Elnöknek tettes Sauer Ignác egyetemi tanár úr, jegyzőnek pedig felkiáltással Dr. Halász Geiza úr választattak meg.

b.) Grósz Fridrik nagyváradi orvos honunk lapályos vidékein előforduló nyavalyákról általában, főleg a biharmegyei váltólázokról értekezvén, egyszersmind a lázak visszaesései körül meritett tapasztalásait közli, s hason szellemű közléseket idéz elő Professor Sauer, Paczek tudor és egyéb agoknál is.

Dr. Grósz úr értekezése a munkálatokkal kinyomatni rendeltetett.

e). Eirich Péter Temesvár városa főbésze s kórháziorvosa egy közép idejű vízkóros aszszonyságot mutat be, ki már 82-szer csapoltaték meg három év alatt, s még mindég ezen műtétel által szabadittatik meg az összegyülekező vizmennyiségtől.

Ezen beteg részletes megvizsgálására Grosz és Kresztits tudor urak rendeltettek ki.

d). Tettes Tormássy Lajos békésmegyei főorvos megmutatván rovatosan több mint 30 évi védhímlő oltásának eredményeit, érzékenyen rajzoló egyszersmind, mikép elvesztvén az oltóanyag lassankint védő erejét, úgy elfajult, hogy legkisebb sikerét sem lehet többé látni, mig honunk Protomedicusa, nagyságos Stáhly Ignác helytartósági tanácsnok, a megyéket eredeti új oltó anyaggal el nem látá,

Mire Stáhly tanácsnok ő nagyságának őszinte hála köszönő levélben megiratni rendeltetett.

De kitetszvén Tormássy főorvos ur előadásából az is, hogy a védhímlő csak bizonyos évsoron által tartja meg erejét, s kilencz év mulva azt többnyire elveszi, jónak tartatott a védoltás ismétlése (revaccinatio) ugy, mint az más országokban létezik is már,

Mire nézve tehát határozattá lett, hogy mind a megyei hatóságok, mind országunk főorvosa felkérésenek, mikép ezen üdvös intézkedést az emberiség javára létre hozni méltóztatának.

e.) Dr. Deutsch úr értekezése a bánág égalji s halandósági viszonyairól, élénk vitatkozásokra ada alkalmat Tormássy, Bugát, Grósz, Zomborcsevits, Meskó, Wachtel, Gnädinger, Virág, Roth, Paczek, Polák s több tudor urak közt, Melly a munkálatokkai kinyomatásra alkalmasnak találtatott.

f). Prof. Bugát Pál úr e czim alatt: „Physicus de natura rei“ az orvosi rendnek mindinkább rosszabbodó viszonyairól értekezett.

g) Siess tábori főorvos egy hurútjárványról (Influenza) értekezvén dolgozata az évkönyvekbe felvétetni rendeltetett.

h) Prof. Sauer Ignác úr értekezése a szivbántalmakról hasoniat a munkálatok közé soroltatni rendeltetett

i) Dr. Halász Geiza néhány korházi nevezetességeket mutatott.

Augusztus 10-én folytattván a szakülés Buziáson, következendők tárgyalattak:

j) Dr Csokerlyán György a buziási fürdők rendes orvosa, Dr. Deutsch és Doctor Meskó urak a buziási víz hatásáról főleg a nemző részekre, értekezvén, megmutaták, mikint e vizek minden más hasonhatásu vizeket felül múlnak; Dr. Grósz Fridrik ur pedig az itt létre hozandó iszapfürdőkre nézve teve némi czélszerű észrevételeket, melly utóbbiakat a jelen volt orvosok s természetvizsgálók egy értelműleg pártolák.

Augusztus 11-én ismét Temesvárra szállittatván át a szakülés ezek fordultak elő:

k) Bittner Imre aradmegyei főorvos a status orvostan állásáról értekezvén édes honunkban, az egész orvosi rend kellemetlen viszonyaira, a tanítási rendszer hiányaira, az orvostörvényszéki eljárás tökéletlenségére ment által, mikről meggyözzvén a jelen tagokat,

ezhangulag az határozottatott, miként honunk főorvosa, nagyságos Stáhly Ignác helytartósági tanácsnok úr kéretnek meg, hogy magas állásánál fogva e hiányokoni segítségről gondoskodni, s azt minél hamarabb kieszközölni méltóztassék. Az értekezés pedig közülésbeni felolvasásra s az évkönyvekbeni kinyomatásra ajánltatott.

l) Zomborosevics Vinóze szabadkai főorvos] a Szabadka közelében létező Palics nevű tó vizéből nyert kénsavas szikeget mutatá be, de annak pontosabb vegybontása szükséges voltáról meg lévén győződve, a budapesti kir. orvosegyesület ezen vegybontás eszközésére megkérteni rendeltetett.

m) A magyar orvosok s természetvizsgálók negyedik nagygyűlésének megfejtésül feladatott e kérdés: „Temesvárat a lakók száma s a halálozási esetek közt létező aránytalanság rendkívül nagy; mert még itt valamint egyéb hason népességű városokban évenként csak minden harminczkettediknek, vagy legfőlebb minden huszonnyolczadiknak kellene meghalni; e város évenként lakosságának tizenhatodik részét veszti el. Ez az arány uralkodik tán az egész bánági síkságon. Minthogy tehát ezen arányszerűleg nagyobb halandóság azon okain kívül, mik egyebütt is előfordulnak, nálunk a bánágban, következendőenleg Temesvárat is, a posványlégnek az emberi életműségei behatásának legtöbbet tulajdonithatni az élet megkurtításában, azért mindenek felett ez a kérdés támad: mint lehetne a posványlég kifejlődését a bánági rónákban megakadályoztatni, vagy ha ez lehetetlen volna, bír-e a gyógytudomány olly szerekekkel, mellyek ezen lég befolyásának az emberi testre beható ártalmát gyengíteni, vagy végkép megszüntetni képesek volnának“ az idő rövidsége miatt eléggé fel nem világosíthatván,

ugyan ezen kérdés pálya kérdéssé alakítottatott olly formán, hogy amaz aláírás utján eddig bejött mintegy ötven aranyból álló pénzösszeg tovább folytatandó aláírás által száz vagy még több aranyig neveltetvén, ez öszvegnék négy ötöde a legjobbnak ítelt megfejtésre, egy ötöde pedig az ezt megközelítő legjobb feleletre jusson pályadíjjal; Dr. W a c h t e l s D e u t s c h r a k a pénz nevelésére s kezelésére felszólítassanak, s ezek a három hónap után begyűlt pénzt egyszerre, a később begyűlendőt pedig időnkint beküldjék a budapesti királyi orvosegyesületnek, melly a nagygyűléstől megkérve, a szokott módon beérkezendő pályamunkákat, mellyek két hónappal az 1845-ki nagy gyűlés előtt a nevezett egyesületnek beküldendőek lesznek, megbirálandja s a pályadíjt belátása szerint a két legjobb feleletnek oda ítélendi, melly aztán az 1845-iki nagy gyűlésben a koronázott munka szerzőinek által fog adatni. A negyedik nagy gyűlés felkérésére a budapesti kir. orvosegyesület a kérdést három hónap mulva kihirdetendi, a beküldött pénzt pedig addig is, míg a díjnyert munka szerzőjének általadatik. a takaréknak pénztárban kamatoztatandja.

n) Dr. Wachtel Dávid egy értekezést olvas fel a mirely méltánylatáról, mellyben megmutatván, hogy ez az ugynevezett s eddig félelemből csak kevesektől alkalmazott méreg a leghatalmasb gyógyszerek egyike, ezt egyszermind egynehány tapasztalati adatokkal bebizonyítja s ügyfeleit annak czélszerű s ovatos használatára buzdítja,

melly értekezés a munkálatok közé felvétetni határozatott.

o) Dr. Lészay a hasonszenvi gyógyomódról értekezett, melly értekezés hasonlag az évkönyvekbeni kinyomatásra méltónak íteltetett.

p) Dr. Landshut aradi orvos egy a gyomorból kihányt követ mutatott be a szakülésnek.

q) Tessényi temesmegyei sebész egy a csonttörésekben igen nagy sikerrel használható kötetést mutatott elő.

r) Dr. Dworsky ezredorvos ur a monesia hasznairól olvasott a görvély korban s alkalmas szolgáltató Prof. Sauer úrnak az iblanyvasszörp ugyan ezen kórbani sikeres hatásáról szólhatni. Miután Dr. Dworsky értekezése kinyomatás végett ajánlatott volna a nagy gyűlésnek,

ugyan Dworsky ur egy ezüst kétforintost mutatott, mit egy középkorú egyed lenyelt, de hat nap mulva minden rossz következmény nélkül székkal ismét kiürített. Többen hason eseteket beszéltek el, hol tűk, gombok, stb. nyeltek le.

s). Dr. Marosi toordai főorvos az előpataki fürdőkről értekezvén — dolgozata az évkönyvekben kinyomatni rendeltetett.

t). Dr. Bittner ur felolvasá Dr. Hankó értekezését a toordai gyógyviz hatásairól;

u). Dr. Reichard temesvári t. főorvos Temesvár égalji viszonyairól értekezett, — s munkája az évkönyvekben kinyomatni rendeltetett.

v). Lészay tudor úr a fogbántalmakat tárgyazó értekezését olvassa,

Melly hasonlag a munkálatok közé felvétetni rendeltetett.

x). Dr. Siess tábori főorvos az orbáncznak hideg vizzeli orvoslására nézve sikeres eseteket hoz fel, mi élénk vitára ada alkalmat, mellyek azonban, bár a hasonszenvi gyógyomódról is bele elegyedett, még is közmegegyezéssel végződtek.

36-ik szám. Vége levén így a szakülések jegyzőkönyvei felolvasásának, a szakülések határozati s intézkedései mind a felolvasott tárgyra, mind a teendőkre nézve helyben hagyattak, a következő pontok határozatai pedig némi módosítást szenvedtek a közgyűlés által, u. m.

a). Az orvos sebészi szak jegyzőkönyvében a d). alatti határozat, a Tormásy ur által indítványba hozott himlőoltási ismétlést illetőleg, úgy változtatott meg, hogy nem csak hazánk nagyságos főorvosa, Stáhlly kir. tanácsos ur szólíttassék fel e tárgyra nézve, hanem kéressék meg tettes Temes Vmegye is, mikép mind a megyék mind a városokhoz az oltás ismétlése érdekében irni, s az említett hatóságokat annak pártolására felbuzdítani méltóztatnék, átküldetvén egyszermind ns. Temes megyének Dr. Tormássy úr ebbeli kinyomatott iratának annyi példányai, hogy nem csak minden megye hanem minden szab. kir. városhoz is küldetessék egy egy példány.

b). Ugyan e módosítás tételét a Dr. Bittner Imre dolgozatában előforduló indítvány iránt is, hogy tudniillik az orvosi rend kellemetlen viszonyainak megszüntetése iránt hasonlag mind honunk főorvosa, mind T. Temes megye közbenjárása kéressék meg a fenebbi értelemben.

c). A feladandó pályakérdésre nézve, meghagyatván a szakülés egész terve, még az ment át végzésbe, hogy a pályadíj nevelésére az erdélyiek is szólíttassanak fel.

37. szám. Elolvasák most mind azon tagok, kiknek dolgozatai a közülés előtti felolvasásra méltónak találtattak, a szakülési jegyző könyvekben már megnevezett ebbeli becses értekezéseiket, melly felolvasások a közüléstől a legnagyobb figyelemmel hallgattattak ki.

38. szám. Előterjeszti alelnök úr, mikép azon választmány, melly a besztercebányai nagy gyűléstől honunk ásványvizei bővebb megismertetése s vizsgálata végett kineveztetett, ebbeli eljárásának mind eddig semmi jelét nem adá, s végeztetett, hogy a nevezett választmány tisztje teljesítésére irásképen szólíttassék fel, s kéressenek meg egyszermind az erdélyiek is, hogy honuk gyógyvizeit közelebből fürkésztve, buvázkodásuk eredményeit a jövő nagy gyűléssel közöljék.

39. szám. Szóba hozatván, hogy az ezévi munkálatokból, mellyek ötszáz példányban nyomattak ki, kétszáz példány részint eladatott, részint tiszteletpéldányképen a titoknoki számadásban megnevezett társaságok s egyes személyek közt elosztott, a hátra maradt háromszáz példányra nézve tehát még további rendelkezésre van szükség, e tárgyat illetőleg ama határozat hozatott:

Hogy a nevezett 300 példányból adassék el száz, s az érettök bejövendő pénz szolgáljon előlegezményül Prof. Bugát s Dr. Flór uraknak, kikre bizatott a temesvári nagy gyűlés munkálatának szerkesztése is, hogy avval a szerkesztéshez minél előbb hozzá foghassanak, a hátra levő 200 példány pedig ajándékozassék a magyar kir. természettudományi társulatnak azon feltétellel, hogy azokat eladva, a bejövendő pénzösszeg a társulat pénzalapjának nevelésére fordíttassék.

40-ik szám. Dr. Zomborosevics indítványa, miszerint az eladandó száz munkálati példányból tán Erdélybe is jó volna vagy ötvenet küldeni eladás végett, a közüléstől elfogadtatott, s a helybeli titoknoknak kötelességül tételét, hogy ez iránt a szükséges intézményeket megtegye.

41-ik szám. Tettes Szabó Antal temesmegyei alispán ur, mint a számadások megvizsgálására kijelölt választmánynak elnöke azt jelenti, hogy a számadások jó rendben lévén; azok iránt e választmánynak semmi észrevétele; kitetszvéen egyszermind az is, hogy a bejött pénzösszeg a tavalyi költségek fedezésére elégséges,

Felkérte Prof. Sauer ur, hogy a tavalyi munkálatok nyomtatása költségeit, nem különben Prof. Schöpf úr csekély követelését, amazokat Prof. Bugát úrnak, emezt pedig Schöpf úrnak által vigye, mire Prof. Sauer ur teljes készségét ajánlá.

42-ik szám. A sajtó útján közé teendő munkálatok ez évi hitelesítésére következő tagokból álló választmány neveztetett ki, ugyint:

Dr. Sauer egyetemi tanár, mint elnök, Prof. Bugát s Dr. Flór urak mint ismét kinevezett szerkesztők, továbbá Mihálka, Halász, Frivaldszky s Petényi urak, mint választmányi tagok.

43-ik szám. Felolvasá a helybeli titoknok Jóó János temesmegyei eskütt urnak a nagy gyűléshez intézett folyamodványát, mellynél fogva a gyülekezettől elvesztett hallása helyreállítását kéri. Mire a közlés mind a folyamodványt, mind annak mellékleteit Prof. Sauer urnak, mint az orvos-sebészi szak elnökének ama kéréssel átadatni rendelé, mikép a Prof. ur a beteggel annak idejében tanácsát közölni méltóztatnék.

43-ik szám. Intze marosszéki táblabíró s rendes tag azt indítványozá, mikép a gyülekezet Tettes Wolf Ferencz cs. kir. nyugalmazott kapitány urnak, ki szint olly ritka, mint czélszerűleg elrendezett robargyűjteményét a legnagyobb készséggel az öszvesereglett orvosok s természetvizsgálóknak szemlélésül tárva tartá, e szivességért legforróbb köszönetét megírni méltóztatnék.

Mit a nagy gyűlés is szinte kötelességének ismervén el, rendeltetett, hogy nem csak Wolf kapitány urnak, hanem mindazon hatóságoknak s magányszemélyeknek, kik a nagy gyűlés czéljainak előmozdításában fáradoztak, a gyülekezet hivatalnoki által köszönet levelek irassanak.

44-ik szám. Felkelvén most szeretett alelnökünk tettes Kubinyi Ferencz ur, tartalomdús beszédével zárá be a közülést s egyszersmind az ez évi nagy gyűlést is, mellyben ritka ékes szóllással mutaván meg, mikép végre beköszönni látszik hazánkban is azon régen várt időszak, midőn az orvost, s a természetvizsgálót magas érdemeihez illőleg becsülvén s ápolván honunk minden elfogulatlan polgára, rögös pályájának buzgó követésére serkenti, mellynek nem volt soha, nincsen jelenleg, s nem leszen soha egyéb czélja honának s embertársainak boldogításánál. Hálát mondván egyszersmind mind azon katonai s polgári hatóságoknak, kik a jelen gyűlés sikerítésére segédkezet nyujtának az itteni fő hadikormányának, a kincstári, bányászati igazgatóságának, ns. Temes megyének s Temesvár városa nemes keblü s haladni törekvő előjárói s polgárinak, szives búcsút veszen a jelen gyűléstől, s kívánja, bár valamint a mostani az előbbieket, úgy minden következő gyűlés a mostanit tudományos érdekere nézvé felülmulná.

Melly lelkes beszéde a tisztelve szeretett alelnöknek hangos Éljenkiáltásokkal fogadtatva; a megnyitó beszéddel együtt a munkálatokban ki fog nyomatni.

45. szám. Előterjesztvén ezek után alelnök ur a jövő gyűlés helye választásának szükségét, felkelt Szabó Antal alispány úr, s kifejezvén reményeit, hogy nem csak tudományos tekintetben, hanem testvéri barátságos viszonyaink szoros megállapítására nézve is sokat nyerendhetnénk, ha jövő gyűlhelyünket szeretett testvér hazánkba, az olly érdekes Erdélybe tennők által, s hason szellemben nyilatkozván gróf Gyula y Lajos rendes tag is,

a magy. orvosok s természetvizsgálók ötödik nagy gyűlése helyéül egyhangulag Erdély fővárosa, Kolozsvár kiáltatott ki, s alelnöknek gróf Teleky József erdélyi kormányzó ő nagy méltósága, alelnöknek ismét Kubinyi Ferencz, titoknokoknak pedig Brassai Sámuel Prof. s Szöcs Dr. urak választattak meg egy értelmüleg, a nagy gyűlés idejéül pedig Sept. hó eleje jelöltetett ki, úgy, hogy beírásul Aug. 30-ik 31-ik s Sept. 1-ő napja, első közülésül pedig Sept. 2-ika szolgáljon, s mindezek a jövő évi gyűlés hivatalnokinak megíratni rendeltettek,

46. szám. Következett most Tettes Preyer Nep. János szab. kir. Temesvár városa h. főbirája lelkes beszéde, mellyben búcsút vevén az egész város nevében a magy. orvosok s természetvizsgálóktól, jelenti egyszersmind, hogy az ez alkalomra veretett emlékpénz, mihelyt megérkezendik, a rendes tagoknak meg fog küldetni.

Melly beszéd a legnagyobb figyelemmel hallgattatván, hangos Éljenekkel viszonoztatott.

47. szám. Kubinyi Ferencz alelnök ur említvén mikép a Wesselényiek, Kendeffyek, Gyulayak, Kemények, Telekyek hazájában szebbnél szebb új virágokat édes gyümölcsöket reményl szedhetni a természettudományok terepélyes fáiról, bizonyossá teszi a gyülekezetet, hogy szerencsésének tartja

alelnöknek ismét megválasztatását, s kettőztetett erővel igyekezend előmozdítani a gyűlés czéljait, kifejezvén ama reményét is, hogy az erdélyi nemzeti muzeum gyarapítására is közre munkálódnának az Erdélyiekkel a magy. orvosok s természetvizsgálók, sigy a testvér haza is hasznát veendi gyülekezetünknek.

48. szám. Végre felkelvén Dr. Wachtel Dávid rövid beszédében megmutatá hogy a jelen gyűlés, ha czéljának megfelelt, az egyedül tiszt. alelnökünk, tekintetes Kubinyi Ferencz érdeme, ki bölcs tervezetével, vas szorgalmával s terjedelmes tudományával mindent legczélszerűbben igyekezett elrendezni, s kimondá a magy. orvosok s természetvizsgálók nevében a tiszt. férjfunak szive legforróbb háláját s ama benső meggyőződést, hogy Kubinyi érdemeit a magyar természetvizsgálat körül semmi idő, semmi viszontagság lelkünkől, emléünkől soha ki nem fogja ragadni.

Mellyek után Éljeneket kiálltva a hangos gyülekezet Kubinyi Ferencz urnak

a magyar orvosok s természetvizsgálóknak e negyedik nagy gyűlése szétoszlott, hihetőleg ama buzgó kívánattal, vajha e zsenge vállalata a magyar gyógyászat s természetvizsgálatnak évről évre gyarapodva, honunk boldogságát olly mértékben mozdithatná elő, mellyben előmozdithatni forrón óhajtá e gyülekezetek igaz magyar lelkü s szellemü alapítója, ki akkor közhasznú s ember boldogító vágyának legszebb jutalmát élvezendné.

Temesvárott Sept. 6-án 1843.

Jegyzé

Dr. Wachtel Dávid,

a magy. orvosok s természetvizsgálók
negyedik nagy gyűlésének titoknoka.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

